

Güntay Gencalp

Safeviler

İkinci baskı

Redaktor:
Gülнар Mesimli

Çeviri : **Haydar Erdoğan**

Hiç bilenle bilmeyen bir olurmu?

Kurani-Kerim 39. sure (Zumer), 9. ayet.

Tarih üzerine tek taraflı yaklaşımlar ve tarihe methiyeler dizmeler, tarih bilincinin gelişimini (inkişafını) önleyerek düşünce imkânlarını kısıtlamıştır. Bu eserde Türk tarihi içinde bilinmeyen “Şuûbiyye” hareketinin faaliyetleri üzerinde durulmuş, Safevîlerle, Şuûbiyye hareketinin ilişkileri, Safevî kimliğinin doğuşu ve iktidara yükselişi çeşitli kaynaklardan geniş bir biçimde araştırılarak incelenip değerlendirilmiştir

Güntay Gençalp

İçindekiler:

- Ön söz
- Giriş
- İslâm tarihinde mezheblerin doğuşu
- Şeyh Safieddin Erdebili
- Anadolu’da durum
- Şeyh Cüneyd Anadolu’da
- Şeyh Haydar dönemi
- Şah İsmail
- Şuûbiyye
- İsmail’in meydana çıkması
- Tebriz’in işğalı
- Safevî devletinin tatbikatı
- Yeni savaşlar
- Türkistan saldırıları
- Çaldıran savaşına doğru
- Çaldıran savaşı
- Çaldıran savaşı sonrasında
- Sultan Selim’in Mısır’ı işgal etmesi
- Şah Tahmasib
- Mollalık kurumunun ortaya çıkması
- Safevîlerin sonu
- Nadir Şahın girişimleri
- Son söz
- “Safevîler” kitabını tamamlama
- Çevirmenin yorumu
- Kaynaklar

Ön söz

Tarih yazarlığı bir aydınlanma hareketi. Geçmiş ve şimdiki zamanı aydınlığa kavuşturma çabasıdır. “Aydınlanma nedir ? ” sorusunu soran Kant düşüncelerini açıklayarak bu soruyu özet olarak aklın kullanılması şeklinde cevaplamıştı. Aydınlanma geniş anlamı ile hem de tarihi aydınlatmaktır. Çünkü tarihten gelen dürtüler günümüzde insan aklını kendi baskısı altında tutarak akıl düzeneğinin (mekanizmasının) çalışmasını kendi etkisi altına almaktadır. Batıda Rönesansla başlayan süreç tarihdeki olumsuzlukların şimdiki zamanı esir almaması yönünde çalışmalar bütünü olmuştur.

Bu nedenle tarihi aydınlatmak insan aklının görevlerinden biri olsa gerek. İnsan kurtuluşu, dolayısıyla tarihin kurtuluşu ile mümkündür. Geçmiş zamanlarda basit inançların karizmatik önderlerinin uyguladıkları yaşam biçimi sonsuza kadar insan hayatını kendi etkisi altına almamalıdır. Dini metinler üzerine yapılmış olan açıklamalar her zaman aklın yargısına açık olmalıdır. Olmazsa, bütün dönemler geçmişteki belli bir dönemin esaretinde altında kalır. Doğuda ve batıdaki orta çağ karanlığında böyle olmuştur. Bütün dönemler belli bir dönemin esaretine geçmiştir.

Bu açıdan tarih yazarlığı, yalnızca zamanlama sırasıyla olayların ard arda sıralanması değildir. Tarih yazarlığı bunun yanı sıra bir de insan aklının tarihiliğini göz önünde bulundurarak aydınlanma görevini de üstlenmelidir. Aydınlanmanın tek yolu soru sormaktır. Çünkü büyük heyecanlarla kurulmuş olan sistemler kendi içinde kapanmışlığı arkasında getirir. Toplumsal kuruluşlar bu şekilde olmuştur. Sovyet devriminden tutmuş başka kuruluşlara kadar benzer yazgıyı yaşamışlar. Safevîlikde, Osmanlılıkta kapanmışlık içinde devam eden sistemler oluşmuştur. Osmanlı kapanmış-

lığı ortadan kaldırılmıştır.* Ancak Safevî kapanmışlığı çok güçlü bir şekilde devam etmektedir. Hem düşüncelerde, hem geleneklerde, hem de sosyal-siyasî bir düzen olarak İran ortamında devam etmektedir. Bu kapanmışlık devam ettikçe de hiç bir kurtuluş söz konusu olamaz.

Kapanmışlık hiç bir zaman insan tarafından açılmaz. Yalnız insan çabası olmadan da kendi başına açılmaz. Kapanmışlığın açılması için nasıl hazırlık yapılabilir? Her halde sorulardan kaçarak değil, soru sorarak bu kapanmışlığın açılımına olanak sağlamak olur. Soru sormak kapanmışlığın içinde neyin egemen olduğunu düşünmektir.¹

Bu açıdan tarih felsefesinin esas amacı tarihi aydınlatmak, tarihe ışık tutmaktır. Tarihi oluşturmak veya tarihi yeniden kurmak değildir. “Işık aydınlıklar, oluşturmaz.”² Geçmişin doğrularını keşfetmek ve doğru olmayanları ifşa etmek, yalnız bu ışık dolayısıyla mümkün olabilir. Bu açıdan tarih, geçmiş olayların bitmişliği hakkında bilgiden ziyade günümüzde aklımızı kurcalayan ve yeni soruları ile bizden cevaplar bekleyen düşündürücü yatak gibi karşımıza çıkar. Martin Heidegger “geçmişin kökü gelecektedir”³ der.

Tarihi aydınlatmak bu açıdan geleceğe doğru aydınlatma çabaları içine girmektir. Tarihi incelemek tarihin bataklıklarına yapışıp kalmak değil, geleceğe doğru yeni bir yol açmaktır. Yoksa günümüzde devam eden eskilikler gelecekte de kendi baskıcı yöntemlerini sürdürecektir, düşünceleri susturacaktır. Bu bağlamda tarihi bir olguyu fenomenolojik yanaşma ile değerlendirmekte yarar var. Yani

* Cemil Meriç bir eserinde, özellikle “Sosyoloji notları” eserinde Osmanlının öz kapanmışlığının karanlığında boğulduğunu söyler.

¹ Ünal Nalbantoğlu “Martin Heidegger ve modern çağ” İmge kitap evi 1997 s. 24.

² Aynı kaynak s. 25.

³ Aynı kaynak s. 61.

“bilinçle görünen şeyi incelemek”⁴ ve görünenlerden görünmezlere doğru hareket etmek. Olayı bilgilerine, davranışlarına ve ülkülerine göre incelemek gerekir.

Bu kitapda ben Safevî olayına bu açıdan bakıp incelemeye çalıştım. Safevîlerin tarihi gelişim süreci nasıl olmuştur? Safevîliğin bilgileri ve din üzerine açıklamaları nasıl olmuştur? Safevîliğin ülküleri, idealleri neler olmuş ve neleri gerçekleştirmek istemişler?. Gerçekleştirdiği ülküleri bölge hayatının geleceğini, özellikle Azerbaycan’ın geleceğini nasıl etkilemiştir? Bilgileri ve ülküleri arasındaki davranış şekilleri nasıl olmuştur? Fenomenolojik yaklaşım olayı “bilgi, davranış ve ülkü” üçlüsü bağlamında inceler. Bu yöntemle Safevîliği incelemeye çalıştım ve bu yöntem kendiliğinden eleştirmemi tenkit etmemi de beraberinde getirecektir.

Her tarihi olgunun merkezinde kesinlikle güçlü bir inanç mevcut olmuştur. Ortada duran bu inanç kendi yan direklerini, yani siyasî, ahlakî, iktisadî ve kültürel söylemlerini oluşturmuştur. Bu bağlamda tarihi fenomenin arkasına gizlenmiş olan inancın incelenmesi bir çok sorulara cevap verebilir. Yalnız siyasî dönüşümler (transfomasyon) üzerine dayanarak tarihin aydınlığa kavuşması mümkün olmayacaktır. Bu açıdan tarih metodolojisi olarak aşağıdaki yöntemle olayları bir bütün şeklinde inceleme bir çok sorular oluşturur ve bir çok sorulara cevap vermeye çalışır:

1- Siyasî dönüşüm tarihi. Siyasî iktidarın şekillenme sürecini inceleme, yalnızca durumun olgunlaşmış şeklini incelemekle yetinmemelidir. Toplumun içindeki siyasî duygunun dialektik etkenlerini (faktörlerini) ele alarak sorular sormalı, sorgulamalıdır. Siyasî niyetin tarihi ve dini köklerinin toplumsal yaşamdaki yeri belirlenmelidir. Örneğin yurdunu ve varını yogunu Anadolu’da bırakıp Azerbaycan’a

⁴ Jean- François Lyotar “Fenomenoloji” Dost kitap evi yayınları, 2007- Ankara, s. 9.

koşan Türkmen Kızılbaşların siyasî yükselişlerinin tarihte maksatları ne idi?

2- Dini dönüşüm tarihi. Mezhebî ve dini inançların içeriği incelenmeden siyasî hareketliliğe neden olan ahlâkî dürtüler de bilgi olarak bilinmeyecektir. Bütün medeniyetlerin orta direği bir inanç olmuştur. Bu inanç bir din veya mezhep biçiminde somutlaşmıştır. “Medeniyet, bir inanç ve ahlâk düzeni olarak kültür doğuran ruh enerjisi ve ilham kaynağıdır.”⁵ Hiç bir siyasî ve toplumsal hareket inançsız oluşmamıştır. Büyük Moğol imparatorluğunun merkezinde de bir inanç durmuştu.

Cengiz Han azınlıkta olan Moğollara büyük bir inanç aşılarmıştı. Bu inanca bağlı siyasî ve ahlâkî düzen çerçevesinde dünyanın en büyük imparatorluğu azınlıkta olan bir kavim tarafından kurulabilmiştir.

Mühtelif kabileler biçiminde Sasani ve Bizans elinde oyuncak olarak kullanılan Araplarda, İslâm inancını bütünleştirerek devlet ve imparatorluk kurma yoluna sevk etmişti.

“İnanç ve iman insan hayatında biolojinin doğurduğu psikolojik bir ihtiyaçtır.”⁶ Sosyal psikolojinin kaynaşması ve coşması olmazsa, hiç bir siyasî hareket olmaz, hiç bir şey de icat edilmez. Siyasî kalkınmalar ve değerlerin icadı bir inanç merkezinde gelişmelerin ürünüdür. Bu bağlamda Safevîliği tarih sahnesine getiren inanç neydi? Hangi imkânları kendi yapısında barındırmaktaydı?

İnanç hem viran edici, hem yıkıcı, hemde yükselticidir. Bunun örneklerine tarihte çok rastlanmaktadır. Alevî inancındaki coşkular neyi icat etti?, Neden icat etti?, Neden icat edilen miras, Kızılbaşların kendisine kalmadı da başka bir etnik kökeni yükseltip tarih sahnelerine soktu?

⁵ Yılmaz Özakpınar “İnsan düşüncesinin boyutları” Ötüken yayınları 2000, s. 205.

⁶ “Türk yurdu” dergisi sayı 134 Yılmaz Özakpınar “Tepkiler tarihi”

“Tarihin verdiği en önemli ders şudur ki, dinin bin canı var. Her ölümünden sonra yeniden dirilip canlanır.”⁷ O zaman her dirilişinde veya her yükselişinde bu kadar zararlı olmaması için dinin akla uygun kılınması (rasyonalizasyonu) ne kadar mümkün olur ? Tarih bir çok rekabetlere meydan olduğu gibi bu rekabet inançlar arasında daha kanlı olarak canlılığını sürdürmüş ve sürdürmektedir. Bir dinin kendi içinde parçalanarak mezheplere dönüşmesi, daha sonra o mezhebin yeniden başka tarikatlara ve mezheplere dönüşmesi bu rekabetin göstergesidir.

3- Düşüncelerin dönüşüm tarihi. Doğuda tarihi süreçte düşüncenin ya rolü olmamış, ya da yavaş olmuştur. Doğu tarihi düşünce yatağından daha çok inanç yatağı olmuştur. Mevcut düşüncelerde siyasî hayatı etkilememiştir. Sadece inancın kurallarına uymak düzeyinde insan akli kullanılmış, bunun ötesine çıkmak isteyen akıl susturulmuştur.

Doğu tarihinde siyasî felsefenin doğmaması da bu yüzden olmuştur. Siyasî felsefe akla uygun (akli) çalışmaların ürünüdür, inançsal çalışmaların değil. Siyasî felsefî soru sormaya imkân tanıyan siyasî ortamlarda gelişebilir. Siyasî felsefe mutlak kurallar üzerinde inşa edilemez, düşüncelerin düşünülmeye başladığı zamanlarda ortaya çıkar.

Şark tarihinin siyasî felsefeden yoksun olarak modern çağda batılılaşmaya yüz tutmasının sebebi bu olmuştur. Bu bakımdan düşünce tarihi açısından Doğu tarihinde yoksunluk açıkça görülmektedir. “Tarih, tarih hakkında bilginin ve düşüncenin oluştuğu yerdedir.”⁸

4 - İlmin dönüşüm tarihi. Burada tarihi süreç içinde ilmî buluntular ortamının incelenmesi ile tarihe ilmî yaklaşma bir yerde ele alınması gerekir. İlmi tapıntılar kendi koşul-

⁷ Will Dunrant “Medeniyet tarihi” giriş kitap.

⁸ Karl Yaspers “Tarihin başlangıcı ve sonu” Farsçaya çeviren Muhammedhasan Lütüfî, Harezmi yayınevi (1363 h.ş) Tehran, s. 49.

ları içinde gelişmiş olur. İlmî buluntular ve tarih üzerine ilmî inceleme söz konusudur. İlmî tarih ve tarih ilmî. Tarihin ilmîni analiz ederek sebebini araştırmak, neticesini gözlemleyerek, sebep netice ilişkilerinin dialektik bağlantılarını incelemekle mümkündür. Bunun temelini tarihte İbnî Rüşd'ün etkisi altında olan İbnî Haldun koymuştur. Yalnız ilmî incelemeyle de tarih aydınlatılamaz. Çünkü “tarihte de ilim ve siyaset gibi nisbîlik hakimdir ve bütün verilere şüpheyile yaklaşmak gerekir.”⁹ İlmînin oluştuğu tarihi ortamların incelenmesi tarihi gerçeklerin anlaşılması doğrultusunda ipuçları verebilir. Ancak “tarih kısmen ilimdir. İlimden daha çok sanat ve felsefedir.”¹⁰ Gerçeği bulma sanatıdır.

5 - Sanatın dönüşüm tarihi. Sanat türlerinin tek tek incelenmesi tarihi fenomenin idrakına kolaylık sağlar. Tarihe bu açıdan yaklaşmakta bir sanattır. Sanatçı bir ruh hali ve sanatçı dünya görüşü ile sanatsal verilerin incelenmesi üzerinde durulduğunda tarihi gerçekleri algılama imkânları artmış olur. Bütün devletler esasen kendi inanç ve iktidar imkânlarını mimarlıklarıyla sergilemişler. Mimarî bir eser siyasî iktidarın iktisadî imkanlarının, onun dünyaya bakışının ve inancının göstergesi olmuştur. Bu bağlamda üç tür mimarlıkla karşı karşıya gelmekteyiz:

- 1 – Dini mimarlık
- 2 - Savunma nitelikli harbi mimarlık.
- 3 - Sivil mimarlık.

Bu üç mimarlık sanatı her zaman bir yerde olmayabilir. Ancak her halde zaman durumundan asıl olarak hangisi daha ön plânda olmuştur, ya da bir yerde olmuşlardır. Örneğin Safevî devleti kurulduktan sonra Sünnî dünya görüşünün, Sünnî mezhebinin mimarlık görüntülerini simgeleyen

⁹ Will Duran “Medeniyet tarihi” giriş kitap.

¹⁰ Aynı kaynak.

camileri yıktı, Şîî mezhebinin mimarlık görüntüsünü onun yerine icat etti. Bir şiir parçası, bir resim eseri, edebî bir metin de dönemin sosyal psikolojisinde çağlayan duyguların, inancın içeriği hakkında bilgi verebilir.

Bu sanat türlerindeki görüntüler belli tarihi süreçteki durumun metafizik bakışlarını açıklamış olur. Metafizik bakışlar özellikle dilde kavramsallaştırdılar. Örnek olarak Safevîlerden sonra Türk dilindeki metafizik kavramlar kökten değişime uğradı. Türk diline eskiden mevcut olmayan anlamsız ve anlamsızlaştırıcı yabancı kelimeler eklendi. Safevî Devletinin kuruluşunda çıkarılan dil ürünlerinin incelenmesi ile Safevî sonrası dil ürünlerinin incelenmesi iki farklı pozisyon ortaya koymaktadır. Birinci süreç Alevî yükselişidir, ikinci süreç ise Alevîleri siyasetten ve medenî hayattan uzaklaştıran Fars Şîîliliğinin Şîî hareketinin yükselişidir.

İngiliz filozof Maykl Okeşat*’ ilginç bir tarih metodolojisi Türkçesiyle araştırarak bilimsel bir tarih geliştirmiştir. Okeşat’a göre, tecrübe dünyası felsefe, tarih, ilmî ve amelî bir yerde bir bütün olarak içermektedir.¹¹ Felsefî tecrübe ön yargısız bir tecrübedir, mükemmelliğe doğru yöneliştir. “Felsefede parçanın bütünü ışığında görmeye çalışırız, tarih felsefesinde şimdiki zamanı geçmişin ışığında görmek ve yorumlamak istiyoruz.”¹² Tecrübe düşüncelerden oluşan bir dünyadır. Felsefe bu tecrübelerin bütününe içine alır.

Tarihe, ilim ve emel üzerine felsefî bir bakışla yaklaşabiliriz. Ancak felsefenin ilmî, tarih ve amel yoluyla yorumlayabiliriz. Bütün tecrübenin konusu düşüncelerdir.

* Michael Oakeshott

¹¹ “Ettelate siyasî-iktisadî” dergisi ”XX. asırda siyasî hareketlerin ve düşüncelerin tarihi” Michael Oakeshott “Tecrübenin boyutları” , yıl 1375, sayı 105-106, s. 4-10.

¹² Will Duran “Medeniyet tarihi” giriş kitap.

Tecrübenin bir yönü olarak tarih, tarihçinin ürünüdür. Geçmiş zamanı olduğu gibi anlamak mümkün değildir. Tarih bir olay olarak mevcuttur. Olay olarak ne olduğunu anlayabilir, anlamaya çalışırız. Bir de bilgi olarak insan kafasında tasarlanan tarih mevcuttur. Tarih bilgisi olarak. Tarihçiler hem tarihi yaratırlar, hem de yarattıkları tarih hakkında objektif ölçüler oluşturmaya çalışırlar. Ancak tarihçinin tasvir ettiği geçmiş zamanla geçmişte insanların tecrübesi olarak gerçekleşen tarih arasında fark vardır. Tarih geçmiş, geçmiş olarak açıklamaktır. Tarihi yazmak onu oluşturmaın tek yoludur.

Amel dünyasında tecrübenin bir başka boyutudur. Amel, iradeyi tahrik eden bir düşünce şekli olarak açıklanmalıdır. Ancak amel dünyasında düşüncenin doğruluğu, tarih, ilim ve felsefî tecrübelerindeki düşüncenin hakikatinden farklıdır. Mezhep ve ahlâk da tecrübenin amel katına aittir. Çünkü bunlar yaşantının ayrılmaz parçalarıdır. Okeşat'a göre, her mezhep amelî yaşam için bir sürü davranışları caiz sayar. Her mezhebinde gerçek yüzünü onun metafizik anlayışında değil, amelde uygulamak istediği davranış biçimlerinde aktarmak gerekir.

Çünkü mezhepler aslında düşünme yöntemi değil, yaşama yöntemidir. İlmî tecrübe sebep netice dialektik bağlamda ele alınabilir. İlmî düşüncenin “Yalnız aklî çerçevesi var ve insanın bütün tanımlarını onun içinde yerleştirmek olur” bazı iddialarda, özellikle tarih plânında kabul edilemez. Tecrübenin ilmi katının diğer katlara üstünlük teşkil ettiğini savunmak olmaz. Tecrübelerin muhtelif dünyaları var ve her dünyanın kendi dış (dahili) tarihi ve mantığı vardır. Felsefenin de temel amacı tecrübenin muhtelif yönlerini keşfetmektir. “İnsan kudret arkasına koşan varlık olarak zamana bağlıdır, geçmişine göre tutum sergiler ve

buna göre bir gelecek ister.”¹³ Bazı geçmişlere göre tutum sergilemek şimdiki zamanı ve geleceğide tutumsuzluğa batırmış olur. Geçmişe göre tutum sergilemek yerine, geçmişin şimdiki zamana müdahalesini mümkün oldukça engellemek gerekir.

Tarihi, yaşantı olarak devam eden olgu gibi açıklamak çetin olmasa gerek. Çünkü gelenekler zaman içinde gayrimişru olarak gelişir ve tecrübenin özelliklerini kendisine aksettirir. Safevîlik hala tarihe gömülmemiştir. Onun gelenekleri devam etmektedir. Yaşantı ve gelenekte devam eder.

Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu bütün ihtişamı ile bir yerde artık tarihin arşivleri arasındadır, ancak Safevîlik kendi töreleri, nefreti, lâneti, “**teberra**”, “**tevella**” ve “**takiyye**” gibi geleneği ile devam etmektedir, özellikle İran’daki İslâm Devrimi Safevîliği güncelleştirdi. Bu bağlamda bu geleneği yaşatanların bu süreçte zihinler arası ilişkileri incelenerek Safevîlik üzerine geniş bilgi elde etmek mümkündür. Tarih felsefesinin önemli düşünürlerinden biri olan Kolinkvud’un^{**} şu sözlerini hatırlatmam gerekecek. Kolinkvud diyor ki, bilimin doğayı açıklaması gibi, tarih felsefesinin tarihi anlama ve açıklama çabası olmalıdır.

Bu zihniyetle Safevîler üzerine araştırmalarımı metinleştirme kararı aldım. Genel olarak resmi tarih görüşleri tarihi kendi çıkarları doğrultusunda ve duygusal ihtiyaçları gidermek amacıyla açıklayıp, kimi zaman onu idealize edip yaşayan neslin zihnini tarihin karanlığına hapseder. Eleştiri gerçeklerin ortaya çıkmasına zemin yaratır. Doğu ülkelerinde yaygın olan tarih-perestlik bu türdendir. Alman filazof F.W.Nietzsche, Almanların tarih hayranlığına karşı savaş başlatmış ve Heidegger gibi düşünenler de bu yolda yürümüşler. “Almanların tarih hayranlığı bir tür cahilce meftun-

¹³ Babek Ahmedi “Heidegger ve köklü sorular” s.560.

^{**} Colingwood.

luktur.”¹⁴ Tarih hayranlığından kurtuluş olmadan tarihi gerçekleri anlamak ve dolayısıyla geleceğe doğru aydınlık ortamı oluşturmak da mümkün olmayacaktır.Çünkü anlam ve anlamsızlık oluşturmakta bu yolla mümkün olur. Teodor Lisink*, “Tarih anlam ve anlamsızlık oluşturan bir durumdur”¹⁵ diyor. Tarih üzerine yaklaşım biçimiyle şimdiki zamanı derinleştirmek ve düşüncüyü hareketlendirmekle olur. Şimdiki zamanı geçmişin nostaljisi içinde duygulanıp duran bir duruma da çevirmek olur. Bu mantıkla yola çıkarak bizim nesil içinde tarihle karşılaşmanın zamanı gelmiştir. Yeni tarihe girmeninde yolu bu tarihle inançta ve düşüncede karşılaşmaktan geçmektedir.

Neden Safevîler üzerinde durmamın bir cevabı vardır.

Bana göre, İslâm sonrası Türk tarihinin varlık bilimi (ontolojisi) ve süreci içerisinde Safevîlik yer almamaktadır. Türk tarihi ve Türk kimliği Safevîlerle aynı zamanda kendi ekseninden çıkarak yabancıya teslim edilmişlik süreci içerisine girmiştir.

Özellikle bu süreç, netice itibarı ile başka bir istikamete yönelmiştir. Bölge tarihi yanlış yöne sapmıştır. Bu sürecin neticesi önce İran’da Pehlevî, daha sonra molla rejimi olmuştur. XIX. asrın sonlarına doğru ortaya çıkan milli düşünce ve modern devlet yapısı oluşturma doğrultusunda İran’da ve Kafkas’larda düşünsel çalışmalar ortaya çıkmıştır.

Safevîliğin nefesi ile zehirlenmiş, düşüncesi devşirilmiş Türkler modern Fars milliyetçiliğinin esasını oluşturdular. Yüzlerce okumuş insandan oluşan bu kelâm sahiplerinin içinde Farslar hiç yok derecededir. İran’da sayısı iki milyon arasında olan Türkmenler Fars milliyetçiliğinin fikirsel oluşumu yolunda katkıda bulunmadılar. Bu akımın içinde

¹⁴ Babek Ahmedi “Heidegger ve köklü sorular” s. 652.

* Theodor Lessing.

¹⁵ Babek Ahmedi “Heidegger ve köklü sorular” s. 652.

bir tek Türkmen, Kürd, Beluç ve Arap yoktur.Yalnız Safevî tatbikatı sürecinde Selçukluya, İlhanlıya, Karakoyunluya, Bayındırlıya mensubiyet duygusunu yitirmiş ve tarihi hafızası zedelenerek Safevîliğe kapılmış olan Türkler Fars milli devletinin kuruluşu yolunda fikren, hissen ve teşkilâtçılık olarak siyasî fedakârlıkta bulunmuşlar.

Tek Safevîzâde Türkler bugün dahi, ana dilinde yazıp - okuma gibi ibtidaî haklardan yoksunlar. Safevîlik ne istediğinin bilincinde olmayan Sattar Han gibi kahramanlar yetiştirmiştir. “**Neden savaşırsın?**” sorusuna Settar Han, “Necefi-eşrafın Ayetullahlarının buyrukları yolunda cihâd ederim”¹⁶ cevabını vermişti. Türk-İslâm tarihinde kurulan devletler esasen bir Türk boyunu temel alarak kurulmuştu.

Selçuklular Kınık, Osmanlılar kayı, Bayındırlılar, Karakoyunlular Baharlı boyundandılar. Yalnız Safevîler bu geleneğin dışına çıkarak kendilerini Arap soylu bilmiş, soylarını Şîîlerin (şîanın) 7. imamı olan Musa-ı Kazım’a bağlamışlar bu da Safevîlerin Türklük yörüngesinden çıkmasının başlangıç noktası olmuştur.

Tebriz merkezli hükümet ne istiyordu? Meşrutiyetten sonra meclise giren ve devlet organında çalışan herkes Fars dilini mutlaka bilmelidirdayatması ortaya çıktı. Settar Han, kendisi de Farsça bilmiyordu. O zaman neyin yolunda, ne için savaşıyordu? Ne istediğini bilmeyen sadece Settar Han değildi. Devletin, meşrutiyetin kurallarını ve yasalarını yazanlarda Safevîzâde Türklerdi.

Hangi milletin tarihinde böyle şey var ki, ne yazıldığını bilmediği istekler yolunda fedakarlık etsin? Safevîlik bizi öylesine Farsın mezhebî tuzağına sokmuş ki, Fars kendi yerinde rahatça oturmuş, akıllı devşirilmiş Safevizâde Türk ise, onun büyük bir devlete sahip olması yolunda her zaman fedakârlık etmiştir.Etnik mensubiyet duygusu Safevîlerden

¹⁶ Ahmed Kesrevi “Meşrute tarihi”, s. 14.

başlayarak sönmeye doğru gitmiştir. “Etnik teşhisin temelinde insanın duygusu yer alır. İnsan daha çocukluk yaşta kendi ulusuna ait olduğunu anlar.”¹⁷

Safevîlik bu doğal duyguyu Türk ulusunda söndürmüştür. Kamu malı kısmını da bu duygusu sönmüş ve söndürülmüş olan akıllı devşirilen okumuş Türkler kendilerini söndürmeye çalışmışlar. Tarihsel, sosyal, psikolojik inanç değişimi sırasında kökünden değişmiş olabilir. Çünkü mezhep değişimi ile milli bilinçaltı tahrip edilebilir. “Hint-istan’ın yerlisi Müslümanlığı kabul ettikten sonra Hintli olmaktan çıkmıştır, çünkü vatandaşları arasından kopmuş ve zümreler dışında kalmıştır.”¹⁸ Milli bilinç altının değişmesiyle etnik ölüme doğru sürüklenme olayı da baş kaldırmış olur. “Etnik ölümler biyolojik olmaktan daha çok sosyal bir olaydır.”¹⁹

Son 500 yıllık zaman süreci içinde bütün toplumsal hareketliliklerin temelinde Safevîliğin devşirdiği toplum ve akıl gerçeği durduğundan sürekli Fars kimliği yolunda çabalara tanık olmuşuz. Sosyal hareketlilikler etnik intihar alanları oluşturmıştır. Sanki Safevîlerden önce ne Bayındırlı Dede Korkut medeniyeti olmuştur, ne de Selçuklu. Her şey silip süpürülmüştür. Uyanış demek, sözün gerçek anlamında Türklüğün Safevîler öncesi bilinçaltını aydınlığa kavuşturmak demektir.

Dede Korkut’u var eden tarihi bilinci keşif edip onarmak demektir. Toplumdan topluma aydınlanmanın farkı vardır. Bu açıdan aydınlanma Safevî devşirmeciliğinden önceki dönemi diriltmek anlamında olsa gerek. Toplamların hayatındaki bütün değişimler onun diline yansıyor. Safevî sonrası tarihimizde Dede Korkut’un saygınlığa ve dostluğa

¹⁷ L. N. Gumilev “Kavimlerin türeyişi ve yer yüzündeki yaşam bölgeleri” çeviren Nuri Eyüpoğlu Ötügen-2001, s. 57.

¹⁸ Aynı kaynak s. 69.

¹⁹ Aynı kaynak.

çağırış öğütlerinin yerini nefret, kin, yalan ve iftira gibi sözler almıştır. Dilimizde nefret, kin ve lânet dalgalanmaya başlamıştır. “Dilin tarihi, binlerce yılın akışı içinde, bölüm bölüm izlenir.”²⁰

Safevî dönemi dilimiz incelendiğinde nefretten, lânetten, kinden başka hiç bir şeye rastlayamayız. “Ebû Bekir’e lânet”, “Ömer’e lânet”, “Osman’a lânet”, “Ayşe’ye lânet”, “Yezîd’e lânet” gibi nefret çağrıştıran ifadeler dilde dalgalandı. İnsanı ikiye bölün ve riyakâr olmaya zorlayan “tebbera” ve “tevellâ” kavramları ırkçılığı ve içe kapanmışlığı çağrıştırdı. Bu kadar nefret içinde elbette, ferdin ve toplumun psikolojisi bozular. Bu nefret ortamında doğruluğun ne olduğu belli olmaz.

Çünkü doğruluk, çeşitli yollarla sürekli hareketlilik ortamında gerçekleşen eylemdir, diyalogtur. Safevî nefreti gözleri kör, kulakları sağır etti. 500 yıl bu ifadeler Camilerde halkın şuuruna yerleştirilerek onun davranışlarına yansıtıldı ve gelenek haline getirildi. Çocuk bu nefret kültürü ortamında dünyaya gözünü açar. Bu açıdan bakıldığında milli uyanış hemde bu tarihi hastalığa çare bulmak anlamında olsa gerek.

Safevîler üzerine araştırmam ve bu kitabı hazırlamam bununla da sınırlı değildir. İran-Irak savaşında asker idim. Askerlik yaptığım zaman içerisinde İran’da yaşayan bütün kavimlerin gençleri ile ister istemez karşılaşıyordum. Burada rastladığım Türkmen gençleri aklımda bir çok sorular oluşturdular. İran’da 1-2 milyon arasında Türkmen olduğunu söyledim. Onlar da Fars dilinde Farsça okumuşlar. Ancak benim Türkmen asker arkadaşlarım ailelerine Türkmence mektup yazar ve onlara ailelerinden gelen mektupta Türkmence olurdu. Bir tek Safevîler Türk ailesine Türkçe mektup yazmaz, ailelerinden gelen mektup da Türkçe olmazdı.

²⁰ Karl Jaspers “Felsefe nedir?”, çeviren Zeki Eyüboğlu, SAY yayınevi, İstanbul-2007, s. 390.

İran’da Şiileşen Türk, yalnızca tarihi hafızasını yitirerek Fars tarihi hafızasına sahiplenmemiştir. Kendi dilinde yazma imkânları Safevîlerden beri tamamen yok edilmiştir. Dil düzyazıya (nesre) geçmedikçe kendi imkânları halkta bilgi biriktiremez. Şehirdeki cümle kuruluşu ile düzyazıdaki cümle kuruluşu başkadır. Bizim dilimizde, özellikle aruz vezninde yazılan şiirler Fars dilinin cümle kuruluşuna ve tarihi tecrübesine teslim edilmiştir. Bu kendi dilini daha da aksak duruma sokmak için bir baskı aracıdır. “Bir ülkede Şah İsmail (Hatayî) gibi şair ne kadar çoksa, o ülke düşünce bakımından bir o kadar geridedir. İnsanlar ve milletler yaşlandıkça şiirin yerine nesir geçer.”²¹

Dolayısıyla bu kitapta, büyük bir iddiada bulunmam söz konusu değil. Yalnızca Safevî tarihine başka bir açıdan bakmaya çalıştım. Bu yönden de bakarak bilgilenmenin yararı olacağına inanıyorum. “Bilmek ve tecrübe hiç bir şekilde doğrulama ve kontrol altına almak demek değildir.”²² Tek amacım Safevîlerin zindanında hapsedilmiş Türklerin aklına özgürlük (azatlık) kazandırmak olmuştur.

Milletlerin tarihi, şahsiyetlerin hayatına sığmasa da, ister istemez tarihi araştırmalarda ilk olarak şahsiyetlerin düşünce, inanç ve davranışları incelenir. Çünkü iktidar bir şahsiyetin çevresi ile kurduğu ilişkiler yumağından ibarettir. Hangi güç milletlerin hareket ve emellerine hakimdir? Şahsiyetin bir araya gelmiş halk tarafından kabul edilmesinin koşulları nedir? Tarihi araştırmalarda amaç özgür düşüncesi- nin tanımlanması olmalıdır. Çünkü “Tarihin içerdiği bağım-

²¹ Cemil Meriç “Sosyoloji notlar” İletişim yayınları , 5.ci baskı, s. 26-27.

²² Hans-Georg Gadamer “Hakikat ve Yöntem” 1.ci cild Paradigma yayınları- İstanbul, s. XXI.

sızlıktır.”²³ İnsanın bütün çabaları maddî ve manevî olarak bağımsızlığını kurtarmak içindir. Biz tarihi verileri aklın imkânları ile araştırmak zorundayız.

Ancak tarihin günümüzdeki etkisi konusunda vicdanın da verilerinden yararlanmak mecburiyetinde kalırız. Çünkü şimdiki zamanda yaşayan insan kendi özgürlük alanlarını, imkanlarını genişletmek ister. “Tarih, özgürlüğü aklın kanunları ile tanımlanır. Bu yüzden de bağımsızlığın bu kanunlarla tanımlandığı yere kadar tarih ilmî sayılabilir.”²⁴ “Tarihî olayların sebebini ve hareketin kanunlarını anlamak tarih ilminin amacını teşkil etmektedir.”²⁵ “Tarih ilmî kendi dönüşüm (transformation) sürecinde sürekli küçük birimleri inceleyerek doğrulara yakınlaşmaya çalışmaktadır.”²⁶

Bu kitabın tepkilerle karşılanacağını bilincindeyim. Ben bir Türk olarak; sorularına cevap bulmak amacı ile kendimde bu kitabı yazmak gereğini hissettim. Bir yandan 15 yıldır okuduklarım ve aklımda dolaşan sorular, diğer yandan da İran’da çoğunluk teşkil eden, ancak hiç bir tarihi düşünsel kaynağı olmayan Türklerin içler acısı durumu bu kitabı yazmama sebep oldu. Safevîlerden sonra sanki yer delinmiş ve Safevî nefesi dokunan yerlerde Türklerin dilini, tarihi hatıralarını yıkıp, yakıp yok etmişler. Neler olmuştur acaba?

Tebriz’de hiç bir akrabası, tarihi hatıraları olmadığından mı Kızılbaşlar bu kadar insanı katledip, başta Tebriz olmak üzere bütün Azerbaycan şehirlerini Türk kimliğinden bomboş bırakmışlar? Tarihte hangi, hükümdar Şah İsmail gibi kendi milletini bu kadar kolaylıkla “hak mezhebi!”

²³ Lev Tolstoy “Savaş ve barış” tarih felsefesi bölümü, Farsçaya çeviren Soruş Habibi, “Nilufer” neşriyatı, Tahran- 1377 (h.ş), s. 1453-1454.

²⁴ Aynı kaynak, s. 1454.

²⁵ Aynı kaynak, s. 1005.

²⁶ Aynı kaynak, s. 1006.

adına katlettirtmiştir?. Bayındırlı oğulları arasındaki iktidar savaşı yüzünden Tebriz ve diğer Azerbaycan şehirleri güvenlik yaratabilecek devlet arzulamaktaydılar. Ticaret, güvenlik gerektirir. Ticaret merkezi olan Tebriz sırf bu yüzden ülkeye güvenlik getirir diye Şah İsmail’e direnmeden teslim oldu.

Ancak tarihte hiç bir Han , Sultan (fatih) fethettikleri ülkelerdeki gönüllü olarak teslim olan ahaliye dokunmamış , zarar vermemiştir. Şah İsmail ise, Tebriz ahalisini sırf Sünnî olduklarından dolayı katletti. Yüz yıllar boyunca Tebriz’de ve diğer şehirlerde ortaya çıkmış mimarî abideleri kafirliğin görüntüleridir diye tarihten sildi. Cenevizli tüccarlar Şah İsmail’in davranışını Roma’nın son İmparatoru Neron’la mukayese etmişler. Şah İsmail’i bu işe zorlayanların perde arkasında eller mi varmış? Bunlar kitabın akışı sırasında sorular ve açıklamalar şeklinde beyan edilmiştir.

Edebiyata çok hevesli olduğumdan dolayı gençliğimin ilk başlarından Şah İsmail’in şiirlerini okudum, onlarcasını ezberimde, anılarımda taşıdım. Şah İsmail’in XX.asır modeli olan Humeynî; İran-İrak savaşında Safevîlik hurafe-lerinden yararlanarak binlerce Türk gencini anlâmsız savaşta ölüme gönderdi. Şah İsmail’in uyduruk hak mezhebinin korunması adına gençlerimiz yığın yığın savaşta öldü, öldürüldü.

Bu savaşta bende yaralandım. Savaş süresince Safevîlik esasını koyduğu “hak mezhebinin!” mollaları Safevîlik edebiyatından askerlere devamlı anlattılar. Mecliste, ihtiyaçtan dolayı anlattılar, anlattırdılar. Yaşım ve bilgilerim arttıkça Safevîler tarafından köleliğe mahkûm edilmişliğimizi keşfettim. Bu keşifte bulunduktan sonra vicdanımın çağrılarına kulak vermeliydim. Bu yüzden bu kitap Safevîlere karşı bir itiraz manifestomdur, düşüncenin sorgulanmasıdır.

Bu kitap, düşüncüyü bizlere yasak etmiş Safevîliğe karşı düşüncenin ve soru sormanın ürünü olarak anlaşılmalı-

dır. Azerbaycan Türklüğü yabancı Safevîlik hurafelerini akıldan silmedikçe, düşünmek yerine, her gün daha sürülecek, aydınlanmak yerine daha karanlıklara gömülecektir. Kimileri bu kitabı okuduktan sonra sahte tarih bilgileri üzerine kurmuş olduğu dünyası dağılabilir ve dağılacığında eminim. Çünkü bu kitapdaki sorulara her bir okuyucu cevap vermelidir. Türklüğün ve İslâmiyetin düşüncelerden ve inançlardan silinmesini tasarlayan Safevîlik aklın mahkemesine sunulmuştur. Türklüğün ve İslâmiyetin bağrına vurulmuş olan Safevîlik adlı kanayan yarayı durdurmanın zamanı gelmiştir.

GİRİŞ

Türklerin İslâmiyetle tanışmasını tarihçiler 751 yılında Talas savaşı zamanına bağlamaktadırlar. Türklerde Müslümanlaşma bir süreç olarak devam etmiştir. İslâmın doğduğu zaman Türklerin İslâmiyetle tanışmaları söz konusu olmadığından Emevîlerin, daha sonra da Abbasîlerin saldırıları sırasında İslâmiyeti kabul etmek hiç de kolay olmamıştır. Arap orduları ellerinde kitap değil, kılıçla gelmişti. O zaman ne kitap var idi, ne de Arapların yazıp okuması. İslâmiyetin doğuşu ile Araplarda tarih sahnesine bir millet olarak girme iradesi meydana çıkmıştı. Daha önceleri devletsiz olan, kabileler şeklinde sürekli birbirlerini parçalayan Araplar İslâmiyetin, Allahın birliği adı altında tek bir çatı altında tarihe yeni bir millet olarak girdiler. İmparatorluğa yükseldiler. Arap dili istilâ edilen topraklarda hakim dile dönüştü.

İslâmiyetin sonraki yıllarında Arap milliyetçiliğinin de öne çıkması kendiliğinden Arap Müslümanlara karşı direniş düşüncesi oluşturmaktaydı. Yalnız İslâmiyetin adalet çağrılarının duyulmasından da vazgeçilmemekteydi. Arapların Arap olmayan Müslümanları, Mevalî olarak adlandırmalarına karşın, İslâmiyete karşı içten içe beyanı mevcuttu. Orta Doğuda İslâmiyet bir devrim gerçekleştirmişti.

İslâmiyetten önce böylesine bir muhteşem tarihe Orta Doğu tanık olmamıştı. İslâmiyet dönemin modernleşmesi şeklinde meydana çıkmıştı. Türk tarihine bakıldığında İslâmiyeti yaygın biçimde kabul etmek Türklerin devletsiz ve güçsüz dönemlerine denk gelmemektedir. Türklerin devletli ve güçlü çağlarında İslâmiyet daha yaygın biçimde kabul edilecekti. 932. yılda Karahanlı Devletinin Sultanı Satuk Buğra İslâmiyetin en özgürlükçü mezhebi olan Hanefiliği kabul etti. Devletin kabulü ile İslâmi değerler Türk ulusunun derin katlarına kadar yol açmaya başladı.

Öyle ki, yüzyıllar boyunca Türkler İslâmiyetin bayraktarlığını yapacaklardı. Karahanlı'ların arkasından İslâmiyetle tanışmış ve İslâmî yaşam biçimini kendi kültür ve gelenekleriyle özdeşleştiren Türk ulusu şeriat devleti kurmasa da, İslâmî ahlâk anlayışından ve dünya görüşünden vazgeçmemiştir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu Bağdat hilâfetini dini işlerle uğraşmakla sınırladı. Hilâfet siyasî kurumuna karşı Sultanlık kurumunu geliştirdi.

Bu, dönemin koşullarına göre dinî siyasetten ayırt etmek anlamında idi. Türklerin iktidarları döneminde dinin özgürce yorumuna (tefsirine) olanaklar sağlanmıştı. Selçuk oğullarının yükselişi ile Azerbaycan'da, Anadolu'da ve Horasan'da yerleşen yeni Türk akınları Türkçenin bu geniş bölgede ortak iletişim dili oluşuna imkân sağlamıştı. Şüphesiz ki, geniş Asya topraklarında yaşayan Türklerde İslâmiyeti kabulü tek yönlü olmamıştır.

Türklük bütünüyle Hanefî Mezhebî merkezli İslâm algılayışı içine girmemişti. Değişik yaşam koşulları kendiliğinden farklı algılamalar da doğurmuştu. Bu algılamalar günümüze kadar devam etmiştir. Safevî devletinin kurulduğu ana kadar Merkezi Asya, Horasan, Azerbaycan ve Anadolu arasında Türklüğün iletişim sorunu olmamıştır. Safevî devletinin kurulması ile ortaya mezhebî bir sınır koyulmuş Anadolu ile Merkezi Asya arasındaki gelgitler durdurulmuştur. Bu yüzden de Safevî Devletinin kuruluşunun temelini atmasına neden olan olayları incelemek önemli konudur. Safevî devletinin kuruluşuna kadar olan gelişmeler neler olmuştur?

Safevîlerin ilk elli yılında bir kaç kitap dönemin tarihi üzerine yayımlanmış, telif edilmiştir. Bu kitaplar tarafsız yazılmamış ve sürekli olarak Safevîlere övgüler yağdırdıklarından doğru kaynaklar sayılmazlar. Ancak bu kitapların satırları arasından gerçekleri keşfetmek mümkündür. "Saf-

evîler” kitabının hazırlanmasında o kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Bu kaynakların en önemlilerinden biri olan İskender bey Türkmenin “Tarihi Alem-Arayı Abbasi” eseri Türk diline tercüme edilmiştir. Bunlardan Alevî Safevîlerin daha sonraki dönemlerinde bu devletin kurulması ve ortaya çıkması ile ilgili olarak bir çok tarih kitapları yazılmıştır. Ayrıca, Kızılbaşların yağmaladıkları ganimetleri almak için o zaman Safevî Devleti ile ticaret anlaşmaları kuran Avrupa’lı tacirlerin de hatıraları vardır. Bunlar “Sefernameler” olarak mevcuttur. Bunların elde olan büyük kısmı Fars diline tercüme edilmiştir. Safevîlik ideolojisinin oluşumunda bazı edebî kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Safevî devletin kuruluşuna sebep olan “pirperestlik” tarikati olmuştur. Burada “pir” sözü anlamının Safevî öncesi veyahut Safevî sonrasını nazara alsak, sonrası üzerinde durmak gerekir.”Pîr” irfanda sözlük anlamının ötesinde bir anlam ifade etmektedir. “Pîr” sözlük anlamında, yaşlı, koca, tecrübeli insan demektir. Ancak, irfanda “pîr” ruhen genç ve zamanların geçişine aldırış etmeyen, maneviyatı derin olan insandır. İrfandaki “Pîr” kavramını Mevlâna Celâleddin Rûmî “Mesnevî”sinde şu şekilde açıklar: “Şanslı genç, adı pir olan bir tür kişilik. Onun pirligi Tanrı tarafından, zamanın geçmesi ve yaşlanması ile ilgili değildir.”²⁷

Anlaşıldığı gibi “Pîrlik” Tanrı vergisi gibi bir konumdur. Çok genç iken de kişi ahlâkî özelliklerine, karakterindeki cazibesine göre pir olabilir. İrfanda pirlığın kimine göre üç, kimisine göre dört ve kimisine göre ise beş özelliği vardır. Az konuşmak, az yemek, az uyumak, toplumla çok kaynayıp karışarak şöhret peşinde koşmamak ve sürekli olarak Tanrı’yı zikretmek. Bu beş unsurun kimisi ilk üçünü,

²⁷ Mevlâna, Mesnevî,
Kerdem baxte cavan ra nâm pîr
Kəz xoda pîr əst ne əz əyyam pîr.

kimisi dördünü ve kimisi de beşini kabul eder.²⁸ “Pîr” olmak için mutlaka imamlar soyundan olmak gerekmez. Pîrliği imamlar soyuna bağlamak Safevîlerden sonra başladı ve ülkemiz sahte ve sahtekâr imamzâdelerle dolduruldu. Pîrlik kişinin kendi nefsi üzerine hakimliği neticesinde Tanrının ona bağışladığı ahlâki ve ruhî üstünlükle sağlanır. Örneğin Mevlâna’nın “benim pîrim” diye adlandırdığı Şemsî Tebrizî imam soyundan değil, Mevlevîlerin pîrine dönüşen Mevlâna kendisi imam soyundan değildi. Safevîlerden sonra bütün irfan kavramlarının içi boşaltılıp yeri yalan ve iftira ile doldurulduğundan pîr sözüde tahrif edilmiştir.

Mevlâna’ya göre, seçkinler (pîrlər) için hidayet edici ve doğru yönlendirici olan aşktır. Onları sürekli canlı, heyecanlı tutan ve sanki yel gibi sürekli seferde olmalarını sağlayan, yalnız ve yalnız aşktır. Mevlâna “Mesnevî”sinde düşüncesini şu biçimde açıklar: “Aşk seçkinler için fırtınalı denizde kurtarıcı gemi gibidir. Aşkın belâsı az, yararı çoktur.”²⁹

Eski Türk geleneğinde mevcut olan pîrperestlik XIII. asırda Selçuklular zamanından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştı. İslâmda pîrperestlik şîrk sayılsa da, bu gelenek bazı İslâmî özellikleri ve kavramları da kendi varlığına yükleyerek yeni şekli ile devam etmişti. XIII. asırda, özellikle Moğolların yükselişi ile merkezi Asya’dan Azerbaycan’a ve Anadolu’ya târikat akınları başlamıştı. Horasan erenleri olarak nitelenen anlayış da çoğunlukla bu dönemde rastlanır.

Eski çağlarda Horasan, Merkezi Asya’yı temsil eden coğrafi mekân idi. Şimdiki Horasan kısmen İran’da, kısmen Afganistan’da ve kısmen de Türkmenistan’da yerleşmekte-

²⁸ Semt o cu’ o seher o ozlöt o zekri be devam

Natemamane cihan ra koned in penc tamam.

²⁹ Mevlâna, Mesnevî,

Aşk çon keşti bovəd bəhre xəvas

Kəm bovəd afet, bovəd əğləb xelas

dir. Mezarların üzerini kaldırıp onu ziyaretgâh (Türbe) durumuna getirmekte Horasan'da gerçekleşmiş olan bir olaydır. İslâmiyette böyle bir istek Müslümanlardan istenilmediği halde mezarların türbeye dönüştürülmesi Gazneli ve Selçuklular döneminde görülmeye başlanmıştır. Büyük olasılıkla bu, ölümlere olan saygının göstergesi gibi İslâm sonrası döneme taşınmıştır. Mezar ziyaretinin kültür haline gelmesi de Horasan'da gerçekleşmiştir. Ebûlfezl Beyhakî bu olaylarla ilgili bilgi vermektedir.

Horasan'da şîîlerin 8.ci imamı sayılan imam Rıza'nın mezarının üstüne Mesud Kaznevî'nin valisi olan Ebûlfezl Suri ahâleden aldığı vergilerle Şîîlerin 8. imamı Rıza'nın mezarının üstüne kümbet yaptırmıştı.³⁰ Pirperestlik ve mezarların üstünde kümbet yaptırmak orayı ziyaretgâh durumuna getirmek, İslâm ölçülerine göre şirk sayılsa da, bu şekilde bir kültür oluşup günümüze kadar devam etmiştir. Geleneklerde yaygın olan bu tür pirperestliği bazı başarılı insanlar değişik dönemlerde öz siyasî amaçları yolunda kullanmışlar.

Onlar kendilerini gayb işlerinden haber verenler gibi tanıtarak pirperest halkın yanında büyük saygınlık kazanabilmişlerdir. İyileşmeyen hastalıkları iyi edecekleri iddialarında bulunup toplumun dikkatini kendilerine çekebilmiş, daha sonra bu pirlerden bazıları arkalarına aldıkları halkın hesabına siyasi maceralar hayaline kapılmışlar. Onların duaları ile bütün istekler Tanrı katından cevaplanacakmış gibi bir inanç şekillenmeye başlamış. Bu pirlerin çoğu avam (köylü) halkın yanında peygamber kadar saygı kazanmışlar. Bunlar İslâm'da şirk sayılsa da, coğrafi sertlikler, kuraklıklar yüzünden avam halk kütlesi pirlerden yardım dilemekten başka çare düşünememiş. Böylesine iktisadî ve sosyal ortamda zaman geçtikçe pirler özel sosyal statü sahibi

³⁰ Ebulfezl Beyheki, "Beyheki tarihi", (Zeryab yayın evi, Tehran) S. 638-648.

olmuşlar. Hatta istediklerinde aile işlerine bile, müdahale etmişler. Moğolların yükselişi ile ortaya çıkan savaşlar, kıtlık ve iktisadî buhranlar pir-perestlik inancını daha da perkiştirir. XIII. asırdan başlayarak Allah katında ulu kişiler anlamındaki dervişler artmaya başlar. Derviş Farsça söz birleşmesidir. “Han”, yani süfre, “gâh” da zaman demektir.

Dervişlerin sosyal hayatta, özellikle XIII. asırda çok büyük etkisi olmuştur. Azerbaycan’da ve Anadolu’da iktisadî ve sosyal hayatta etkili olan ahîlik de bu zaviyelerin ürünü olmuştur. Bu zaviyelerde din, ahlâk, diltcilik, fen bilimleri, musiki, güzel yazı yazma, edebiyat, tanrıbilimi (teoloji) dersleri verilirdi.³¹ Dervişlerde fakirlere sofraya açıldığından bu ad ortaya çıkmış olabilir. Bu fakirler istenildiğinde dervişlerin amaçları yolunda kullanıldılar. Fakirlerin olması dervişlere yaramaktaydı. Bu tekkelerin şeyhleri zamanla “veliullâh” lâkabı adlandırılıyorlardı, yani Allah’ın tam ihtiyarlı vekili. Pirperest kitle bu şeyhlerin ölmezliğini, ölmez olduklarını kabul eder ve Allah’la bir şekilde sırlı ilişkide olduklarına inanırdı. Bu sebepten de verilen gözdağı ve “dini” vergiler hesabına tekkeler büyük zenginliğe sahip oluyordu. Zamanla bu tekkelerle devlet kurumları da anlaşma yaparlar ve devlete asker verme karşılığında devlet tarafından onlara geniş araziler bağışlanırdı.

Tekke Şeyhleri bir tür kuldarlık düzeni yaratır ve Tekke kurallarına göre yaşayanlar onların emirlerine mutlak anlamda tabi olan kölelerdi. Böylece Tekke şeyhleri feodal bir yapı içinde büyük iktidara sahip olur, halkın maddî ve manevî iktidarı onların elinde bulunurdu.

³¹ Ayşe İrmiş “Bir örgüt kültürü örneği olarak Türk milli kültüründe ahilik” Türk Yurdu dergisi, Şubat 1998 sayı 126.

İslâm tarihinde mezheplerin doğuşu

Hız. Muhammed döneminde herkes Peygamberin buyruklarına karşı çıkmadan dini farizaları yaşamakta idi. İslâm cehaletinin (İslâm-şinaslığın) karşısına ilk önce Hız. Muhammed'in kişiliğı durmuştur. Çünkü Kuran bir günde oluşmamıştır. Ayrıca, insanların yazıp okumaları da yoktu. Bu yüzden de soruları olduğunda Kuran'a müracaat etmek yerine Hız. Muhammede müracaat ediyorlardı. Çünkü Kuran bugünkü şekliyle mevcut olmamış ve özellikle Hız. Muhammed gibi cazib şahsiyeti olan bir insanla dialog içinde olmanın gururu olmuştur. Bu nedenle İslâm'ın ana merkezinde 23 yıl Hız. Muhammed'in kendisi durmuştur. Hız. Muhammed'in vefatından sonra Kuran, İslâm'ın merkezinde yer almıştır. Peygamber'in vefatının hemen ardından hilâfet siyasî bir teori olarak ortaya çıkmıştır.

Kuran'da Allah'a teslim olmak vurgulanmış, Müslümanlara emanet edilmiş ki, Peygambere ve onu takip eden halifelere itaat etsinler diye. Onların diğer insanlar üzerinde velâyetleri vardır. Bunun adı velâyeti-ammedir. Yeni seçilmiş olanın halk üzerine hakimiyeti. Velayeti-amme hakkın iradesiyle halkın iradesinin birleşmesidir. Onun için de halk tarafından seçilmelidir. Bütün millet kendiliğinden velâyâti-ammeyi ifade eder. Burdan da hilâfet mükavilesi fikri doğmuştur.³²

Hız.Ömer'in önerisi üzerine Hız. Ebû Bekir ilk halife olarak seçildi. Hız. Muhammed hasta yatağında iken Hız. Ebû-bekir'i Müslümanların önünde namaz kılması için camiye göndermişti. Peygamber hayatta iken Hız. Ebû Bekir ilk defa cemaat önünde namazda imamlık görevini gerçekleştiriyordu. Peygamber hayatta olduğu zaman Hız. Ebû Bekir'e bu kadar değer vermesi, o dönem Müslümanları tarafından

³² Hilmi Ziya Ülken "İslâm Düşüncesi" Ülken Yayınları İstanbul-1995, s. 77.

görülmüştü. Bu nedenle Hz.Ebû Bekir'in halifeliğine itiraz olmamıştı.

Daha sonra Ömer halife oldu. Hz.Ömer'in halife olmasında Ebû Bekir'in büyük rolü olmuştu. Hz.Ömer'in hilâfet zamanı İslâm geniş coğrafyaya yayıldı. Hz. Ömer'in orduları Sasani Devletini devirip ve Mısır'a girdi. Hz.Ömer ölmeden önce altı kişilik bir şura tayin etti ve bu altı kişinin içinden birinin halife seçilmesini istedi. Hz.Ömer'in vefatından sonra da Hz.Osman halife seçildi. Halife Osman'ın zamanından başlayarak hilâfetin kutsallık saygınlığının rengi değişmeye başlar ve ilk olarak Hz.Osman zamanında halifeye karşı açıkça itiraz sesleri yükselmeye başlar. Bazı Müslümanlar artık hükümetin reisi olan halifeyi Peygamberin manevi varisi gibi görmezler. Bu itirazlar şiddetlenir ve Osman'ın öldürülmesine kadar gelir.

Hız.Osman'dan sonra Hz. Ali'nin hilâfeti başlar. Daha sonraki yüzyıllarda Ebûtaliboğlu Ali'yi imam olarak niteleseler de, Hz.Ali kendini bu adla tanımlamamıştı. Hz.Ali'nin savaşı da imamlık için değil, hilâfet için olmuştu. Hz.Ali'nin zamanında da itirazlar bitmek bilmez ve kanlı savaşlarla neticelenir. Özellikle Muâviye ve Ayşe ile olan savaşlar çok kanlı olmuştu. Hz.Ayşe, Peygamberin eşi idi. Bazı savaşlarda Peygamberin yanında bulunmuştu. İlk olarak İslâm tarihinde siyasete katılarak büyük ordu düzenleyen çok yetenekli hanım olmuştur. Daha sonraki yüzyıllarda Şîi ehli Hz.Ayşe'nin siyasete katıldığından dolayı sevmez olacaktı.

Ancak VII. asırda bir kadının siyasete katılma bilgisi, cesareti ve akli (intellekti) üzerine düşünölmeyecekti. İslâm tarihinde Hz. Ayşe'nin çok büyük rolü olmuştur. Öncelikle Kuran'ın hazırlanmasında (tertibinde) etkili olduğu söylenmektedir. Kuran-ı baştan sona kadar ezbere bilirmiş. Yazar Kurt Frischler kitabında, "Peygamberden sonra Ayşe" adlı

eserinde Hz.Ayşe'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

Dinin dünya görüşü , insanı olmazlıklar karşısında tam bir itaat ve teslimiyete çağırmaktadır. Tartışmasız ve kati itaat, yeni seferberlik halindeki bir devletin beklediği ordu itaati idi. Orduda fikir özgürlüğünden bahsetmeye imkân yoktur.³³ Bu tutumla birleşen Emevîlerin ve daha sonraki İslâm akımların belirleyicilik (determinist) görüşleri her türlü düşünce hareketinin önünü kesecekti. Emevî Devleti (661-751) kurulduktan sonra İslâm toplumunda hükümetin şekli Peygamber döneminkinden çok farklı duruma gelir.

Hükümet Hz.Muhammed ve halifeler dönemindeki meşruluk ve makbulluktan mutlu olmaz. Emevîleri gaspçı (kesbkâr) sayan Şîliğin dışında sünnet ehlî de artık hükümetin meşruluğunu sorgulamaya başlar. İslâmî hükümet siyasî ve iktisadî iktidarı elinde bulundursa da, dini ve şeri' rehberlik bakımından ilham kaynağı olma durumuna itekler.

Müâviye'nin iş başına geldiği günden itibaren İslâm toplumunda din ve hükümet arasında belli bir sınır oluşmaya başlar. Ancak hükümetin dini renginin azalmasıyla dini işlerden hangi kurum sorumlu olmalıydı ? Bu soruya karşı şöyle bir cevap ortaya çıktı: Dinî işlerden ulema (din alimleri) ve fıkıhlar sorumlu olmalıdır. Yani İslâm toplumunda yeni sosyal bir zümreye ihtiyaç duyulmaktaydı. Bunlar ulema ve İslâmî kurallar olarak İslâm tarihinde ortaya çıkacaklardı.

Başka bir sorun da şu idi, bu zümre hangi kaynaklara dayanarak sorumluluk üstlenip toplumu hidayet edecekler? En önemli ve ilk kaynağın Kuran olacağı belli idi. Ancak Kuran'da batılaştırılan ve batıl eden ayetler var. Sağlam ve birbirine benzeyen ayetler var. Bir ayetten değişik algılama-

³³ Hilmi Ziya Ülken "Uyanış devirlerinde tercümenin rolü" Ülken yayınlar 1997-İstanbul, s. 89.

lar çıkartılabilirdi. Ayrıca, Kuran'ın bir çok ayetlerinin ahlakî ve irşadî yönleri olduğundan gerçek ve güncel sorunların çözümü doğrultusunda bu ayetlerde açık bilgilerin verildiği söz konusu değildi. Bunlar, yalnız açıklama ve tefsirle anlaşılabilir. Bu da din üzerine araştırmacı ve alim olmak gerektirirdi. İkinci bir kaynak gibi Hz.Muhammed'in yöntemini içeren "**sünnet**" idi. Sünnet üç hissedenden ibaret olmuştur:

- 1- Kavl sünneti, yani Peygamberden işitilen rivâyetler.
- 2- Hata sünneti, yani Peygamberin davranışları.
- 3- İkrar sünneti. İkrar Müslümanların davranışları olarak bilinir. Müslümanların bu davranışını Peygamber ret etmemiş, kabul etmiştir.³⁴

Bu yüzden de halifeler döneminden uzaklaştıkça hadislerin itibarı artmaya başlamıştır. Bu da doğaldır. Çünkü halife Raşid'in iktidarlarının dini meşruiyeti vardı. Onlar hem siyasî, hem de ahlakî liderlerdi. Emevîlerin uygulamaları hadislere başvurma ihtiyacı doğurmuştu. O zaman hadisleri kolayca toplamak mümkündü ? Hadislere yalan karışmasın diye, şüphesiz ki, en güvenilir kaynaklar sahabe ler (peygamberle sohbet edenler) idi. Yani bizzat (peygamberliğe yükselişten) vefatına (rehlate) kadar Hz. Muhammed'le beraber olan kişiler. Peygamberin söyledikleri son zamanında toplanmadığı için tek kaynak sahabelerin hafızası idi. Bu yüzden de "hadis-şinaslık" ilmi doğdu.

Hadisler sözel (şifai) olarak söylenildiğinden her hadis için söyleyiciler silsilesi gerekirdi. Örneğin A diyor ki, işitmişim B- den, B diyor ki, işitmişim C- den ve C diyor ki,

³⁴ Hanna Elfahuri- Halil Alker, "İslâm dünyasında felsefe tarihi", Arapçadan Farsçaya çeviren Abdulhamid Ayati 3.cü baskı "İslâmî inkilâp yayınları" 1367 (hicrî-şemsî), s. 106.

Peygamberden işittim. Hadis iki bölümden ibaretti. Metin ve belge. Metin hadisin kendisi idi. Belge ise, hadisin nasıl elde edildiğinin belgeleriydi. Hadisin işitilme silsilesini belli ederdi.³⁵ Ancak bu bunların şahsiyetine ve hafızalarına güvenmekle olurdu. İlk sorun bu anlatan kişilerin şahsiyetlerini belli etmekte. Bunlar kimlerdi ? Bunlara hayat tarzlarına göre ne kadar güvenmek olur? Bu düzenek (mekanizma) ”ricâl ilmi”nin, yani şahsiyetşinaslık ilminin doğuşuna sebep oldu. Hadisleri düzenlemek isteyen ilk önemli şahsiyet IX. asırda Buharî olmuştur.

Buharî, önce 600.000 hadis topladı. Sonra söyleyicilerin şahsiyetini göz önünde bulundurarak her bir hadisi incelemeye başladı. Bu inceleme ”Tarihi-kebîr” (Büyük tarih) adında bir kitapta toplayarak belgeledi. Bu kadar hadisin içinden tekrar hadislerin dışında 3.000 den az olan hadisleri makbul, önemli olarak kabul etti. Hadisi kaynak olarak göstermenin sorunu, yalnızca hadislerin sahte olup olmaması, veya hadisi anlatan, nakledenlerin itibarlı olup olmamaları değildi. Ortaya çıkan yeni gerçeklerin doğası Hz. Muhammed dönemindeki gerçeklerle uygun gelmemekteydi. Bu uygunsuzluk ortada ise, o zaman doğası gereği farklı olan başka sosyal gerçeklere bir hadisi nasıl tatbik etmek olabiliyordu?

İslâm toplumu hızla gelişmekte ve genişlemekteydi.

Bu genişleme süreci Arap yarımadası ile tamamen farklı sosyal dokuya sahip olan bazı gerçekleride ortaya çıkardı. Arap olmayanların da İslâmı kabul etmesi yüzünden mevcut bilgiler ve yasalar yeterli gelmemeye başladı.³⁶ Bu

³⁵ Hanna Elfahurî- Halil Ulker, “İslâm dünyasında felsefe tarihi”, Arapçadan Farsçaya çeviren Abdulhamid Ayetî 3.cü baskı “İslâmî inkilâp yayımları” 1367 (hicrî-şemsî), 106.

³⁶ Hanna Elfahurî- Halil Ulker, “İslâm dünyasında felsefe tarihi”, Arapçadan Farsçaya çeviren Abdulhamid Ayetî 3.cü baskı “İslâmî inkilâp yayımları” 1367 (hicrî-şemsî), s. 107.

yüzdende Müslümanlar hadis ve sünnetin dışında yeni gerçeklere rastladıklarında bir de kendi fikir ve muhakeme güçlerinden yararlanmak zorunda kaldılar. Bu da kıyas methodunu doğurdu. Yeni yeni gerçeklerle karşılaşan Müslümanlar durumu Peygamberin dönemindeki gerçeklerle kıyaslamak zorunda kalıyorlardı. Bu kıyas sonucunda aradaki farkı ve benzerliği keşfetmeye çalışıyorlardı.

İşlerine geldiği zaman Peygamberin sünnetini tatbik eder, işlerine gelmediği zamanda kendi akıllarından yardım alıyorlardı. Başka bir yöntemle kıyası kaldırıp; Kuran ve hadislere göre karar almak (istihsan) idi. İstihsan, yani en güzel. Bu, şu demekti, ortada olan bir kaç seçenek karşısında İslâm toplumuna ve İslâm kurallarına en yararlı olanı seçmekti. Bu araştırmalar sonunda “fıkıh ilmi”ni doğurdu. Kuran’da fıkıh sözü geçer. Fıkıh, bir şeyi açıkça anlamak, algılamak ve aydınlığa kavuşturmak anlamındadır.³⁷ Fıkıh kelimesinin asıl manası bilgi ve ilim demektir.³⁸ Dinî kavram olarak delillerle gizli anlamları açıklığa kavuşturmak demektir. Bu yüzden Tanrı fıkıh değildir, çünkü her şey Tanrı için bilinendir. Fıkıh insana has bir durumdur.³⁹

Asıl fıkıh, mutlak felsefesine ve metafiziğe dayanır. Anlaşma kuramları da doğrudan doğruya metafizikten çıkarır. Çünkü asıl fıkıhta insanın Allah’ın karşısındaki vaziyeti bizzât küllî akıl olan Allah’ın onun bir parçası, yani cüzi akılla münasebete girişmesiyle mümkündür. Bu ilişki, cüz’ün kula vazife ile dikkat etmesini ve kulun cüze haklar bağışlamasını gerektirir. Fıkıh sistemi Roma hukuku ve Kant’tan aynı derecede ayrılır.

³⁷ Dehhuda sözlüğü.

³⁸ Hilmi Ziya Ülken, “İslâm Düşüncesi” Ülken yayınları 1995-İstanbul, s. 62.

³⁹ Hanna Elfahurî- Halil Ulcer, “İslâm dünyasında felsefe tarihi”, Arapçadan Farsçaya çeviran Abdulhamid Ayatî 3.cü baskı “İslâmî inkilâp yayınları” 1367 (hicrî-şemsî), s. 107.

Roma hukuk sistemi nesnel (objektif) hâricî haklar kabul eder ve hareket noktası hak kavramdır. Kant ise, yalnız kaynağı kesin olan bir vazife piresibini kabul eder. Kantın hukuk kuralları onun ahlâk anlayışının bir bölümüdür. Fıkıh sistemi karşılıklı vazifeler ve haklar sistemidir. Her hak bir vazifeyi, her vazife bir hakkı gerektirir. Günümüzdeki dile çevirecek olursak, fertle (bireyle) cemiyet arasındaki bir karşılıklılığı kabul etmek demektir.⁴⁰

İlk zamanlar fıkıhın esas kullanımı hukuk sayesinde idi. Bu yüzden de fıkıhlar genelde yargıçlar olurdu. Bu kaynaklara dayanarak ve kıyasla Kuran’a ve ayetlere dayanma (istihsan) yönteminden yararlanarak daha eskiden benzeri olmayan bir olay üzerine mahkeme edip neticeler çıkarabil-diler. Bu netice (**rey**) düşünce olarak adlanırdı. Kaynak ve metot arasında ilişki kurup ve rey çıkaran **akıl** etkeniydi. Akıl ortaya girdiğinde ister istemez bir fıkıhın çıkarttığı düşünce başka fıkıh görüşü ile farklı olabilirdi. Bu yüzden başka bir unsur da fıkıh ilmine girdi. O da “**icma**” idi. İcma’nın en sade tanımı şudur: En az ihtilâfla çoğunluğun ortak görüşü. Böylece fıkıhın esası dört ana unsur üzerinde kuruldu: 1-Kuran. 2- Sünnet ve hadis. 3- Akıl. 4- İcma.

Akıl unsuru bir çok hallerde bir fıkıh düşüncesinden başka fıkıhın düşüncesi ile farklı olmasına sebep olurdu. Asıl sorun da şudur: Görüş bildirmek ve düşüncenin hududu nereye kadardır ? Bir çok fıkıhlar her konuda görüş bildirip düşünce çıkarmaktan sakındılar. Çünkü bir fıkıhın görüşleri şerî kaynaklardan çıkarılsa da, ancak yinede onun şahsi görüşü ve düşüncesi idi. Bazen bu düşüncenin benzerine ne Kuran’da, ne de sünnette rastlanmaz. Bu yüzden fıkıhlar kendi düşüncelerini kullanmakta çok ihtiyatlı davrandılar.

⁴⁰ Hilmi Ziya Ülken “İslâm Düşüncesi” Ülken Yayınları İstanbul-1995, s. 72.

Günümüzün anlayışı ile söyleyecek olursak, çok mühafazakâr davrandılar. Bu grup İslâm tarihinde "eshabi-hadis" olarak tanınmaktaydılar. Çünkü bu grup kendi düşüncelerinden daha çok Peygamberin hadislerine dayanmaktaydılar. "Eshabi-hadis"ın karşısında "eshabu'r-rey" durmaktaydı. Esha-birey şahsi görüşlere önem verir ve yeni gerçeklere rastlanıldığında akıl imkânlarından yararlanmayı tavsiye olarak bilirlerdi. Eshabi-hadis ve eshabi-rey kutbeleri arasında dört mezhep Medresesi ortaya çıktı. Hanefî, Malikî, Şafî, Hanbelî medreseleri arasındaki küçük farkları göz önünde bulundurmazsak, demek olur ki, aralarındaki fark kıyas ve istinbat (akıl yürütme) kullanımının miktarında idi.

Hanefî mezhebinde kıyas, düşünce ve akıl yolu daha önde geliyordu. Ancak Hanbelî mezhebinde esas vurgu sünnet ve hadisler üzerineydi, kıyas ve düşünce çok önemsenmiyordu. Hanefî mezhebinden Hanbelî mezhebine doğru gittikçe akıl unsurunun etkisi azalmaktadır. Dikkate alınması gereken konuda budur. İlmin sustuğu, susturulduğu dönemlerde Haneficilikten Hanbelîcilığe doğru eğilimlenme (temayül) ortaya çıkmıştır. Bu dört Medrese VIII. asrın ilk yarısında ortaya çıkar ve IX. asrın ilk yarısına, yani imam Hanbelî'nin vefatına (856) kadar devam eder. Bu yüz yıl içinde İslâmın dört esas Medresesi ve Mezhebî ortaya çıkar. Fıkıhın doğuşuna iki etken sebep olmuştur:

- 1- Hükümetin dini ve ahlâkî etkinliğinin azalması.
- 2- Sosyal gerçekleri Arabistanla kıyaslamada tamamen farklı olan yeni toplumlarla Müslümanların karşılaşmaları. Siyasî açıdan bu dört mezhebi değerlendirecek olursak, Ebû Hanife'nin (Ö:767) ortaya çıkışı Emevîlere karşı itirazların yükselmeye başlayan döneme rastgelmektedir. Bu siyasî hoşnutsuzluk yüzünden Emevîlerin meşruriyetinin en düşük düzeyde olması doğaldır. Bu nedenle Müslümanlar kendi şerî ve ahlâkî sorunlarını çözmek için hükümete bağlı olmayan kaynaklar aramaktaydılar.

Bu yüzden de imparatorluğun merkezine uzak yerlerde Irak Medresesi Hanefilik adı ile ortaya çıktı. Çünkü Ebû Hanife'nin doğum yeri ve Hanefiliğin yaygınlaştığı yer imparatorluğun doğusu ve kuzeyi olan Irak idi. Irak, o zaman kültür ve medeniyet bakımından Arabistan'dan daha öndeydi. Mezopotamya her zaman medenî bakımdan bölgede en önde olmuştur. Bu bölgenin medenî bakımdan önde olması dolayısıyla ilk liberal Medrese ve eshabî görüşüde burada doğdu. Hz. Muhammed'in Peygamberliği, esasen Mekke ve Medine'de geçtiğinden Ebû Hanife'ye de ilk itiraz eshabî-hadis tarafından bu bölgeden yükseldi. Malîk ibnî Üns (Ö:796) Medine'de Ebû Hanife'ye itiraz zemininde kendi Medresesini oluşturmaya başladı. Ebû Hanife'nin Irak Medresesinin mensubu olduğu gibi Malik ibnî Üns de Medine Medresesi ile ünlendi.

Ehl-i Sünnet fıkıhında başlıca iki büyük mektep var :

1- Ebû Hanife'nin tarafı bilinen Irak Medresesi.

2- Malik ve Hanbelî'nin tarafları olarak bilinen Şam Medresesi. İmam Şafi tarafları uzlaştırmıştır. İki taraf arasındaki zıt görüşlere Malîkî'nin de katılmasıyla, barışık duruma getirilmiştir.⁴¹ Bütün farklılıklarına rağmen, her dört Medrese düşünceden daha çok sünnet ve hadise önem vermişlerdi. Bu nedenle de dört Medrese arasında fikir birliği (icma) ortaya çıktı. Farklı dört mezhebe ait dört Medrese arasındaki ortak fikir birliğine varmada (icma'da) şöyle kararlaştırıldı: imkân oldukça Sünnet ve Hadise güvenmek, düşünce ve Şeriat hükümleri dışında karar verecek devletin yargı organlarından yani mahkemelerinden (ictihattan) az istifade etmek gerekir.

Bu anlaşma ile sünnet ehlinin ulema ve fıkıhları IX. asırda ictihât kapısının kapandığını duyurdular. İctihat kapısının kapanmasının sebebi ne olursa olsun, bu durum uzun

⁴¹ Hilmi Ziya Ülken "İslâm Düşüncesi" Ülken Yayınları İstanbul-1995, s. 79.

süre durgunluğa sebep oldu. Yeni araştırmaların ve açıklamaların önü kesilmiş oldu. Sünnete, eskilerin tekrarı dini merkezlerin eğitim konusu oldu. Mütezilenin devrilişinden sonra ortaya çıkan durgunluk bu yüzden olsa gerek.

Bu oluşumlar Sünnî akış içindeydi. Bir de Şîilik (şîa) olayı ortaya çıkmıştı. Şîî ve Şîiliğin içinde devletsiz bağımsız yaşama ve sonraya bırakma gibi düşünen akımlar meydana çıkmıştı. Bu gibi Medreseler siyasî sebep yüzünden ortaya çıkmamıştı. Örneğin Kuran'ın mahluk, yaratık veya eski “maklûk” veya “kadim” olması gibi tartışmaların siyasî sebebi yoktu. Ancak iki muhalif grup karşı karşıya geldiklerinde ister istemez tartışmaları dinin temeli üzerine de yöneliyordu. Örneğin bir taraf “cebr” den yana olur ve “cebriye” diye diğer tarafı “ihtiyar”dan yana olup “kadriye” diye adlandırılırdı. Bir taraf düşünüyordu ki, büyük günâh işlemiş olan Müslüman artık dinden çıkmıştır ve Müslüman sayılmaz. Diğer taraf düşünüyordu ki, İslâmın temeli şahâdet getirmekse, günahkâr Müslüman dinden çıkmış sayılmaz. O halde Müslümandır, ancak günahkâr Müslümandır, yani günâhtır (fasihdir). Şîilikten sonra hükümetin yönetimi ve davranışına karşı ilk sert itiraz eden düşünce devletsiz özgür yaşamak idi.

Devletsiz bağımsız, özgür yaşamak düşüncesi önce Hz.Ali'nin ordusu içindeydi. Ancak Sıffin savaşından sonra 659 yılında hakimiyetlik olayı gerçekleşmişti. Bu olay yüzünden devletsiz bağımsız yaşamak İslâm tarihinde ilk siyasî ve dini fırka olarak ortaya çıktı.⁴² Bu olayda Amr Hz.Ali'nin vekili olan Ebû Musa Eş'arî'yi aldatıp Ali'nin hilâfetten ve iktidardan uzaklaştırmıştı. Hakimiyet olayında Müâviye'nin vekili olan Amri, Hz.Ali'nin vekili olan Ebû Musa el-Eş'arî'ye şöyle bir teklifte bulunulur. İç savaşı ve

⁴² Hanna Elfahurî- Halil Ulker, “İslâm dünyasında felsefe tarihi”, Arapçadan Farsçaya çeviren Abdulhamid Ayeti 3.cü baskı “İslâmî inkilâp yayınları” 1367 (hicrî-şemsî), s. 111.

İslâm dünyasındaki parçalanmayı durdurmak için hem Hz.Ali'yi, hem de Müâviye'yi hilâfetten uzaklaştırıp halife seçimini Müslümanların şurasına bırakalım. Ebû Musa el-Eş'arî bunu kabul eder ve minbere çıkıp “ey ahali, ben Ali ve Müâviye'yi hilâfetten uzaklaştırdım, artık onların hiç biri halife değildir” der. Daha sonra Amr bin As minbere çıkar ve “Ey ahali, ben de Ali'nin hilâfetten düşürülmesinden yanayım ancak Müâviye'yi halife olarak duyuruyorum” der.

Bunun üzerine İslâm dünyasında ilk büyük kırılma ortaya çıkar, Emevî'ler döneklik yaparak iş başında kaldıklarından bir çok Müslümanlar tarafından meşruluklarını ve helâlliklerini yitirmiş olurlar. Bu olaydan sonra Hz.Ali'nin ordusunda parçalanmalar ortaya çıkar. Hâricîlik ilk önce sırf siyasi yenilgiyle sonuçlanan bir olay yüzünden ortaya çıksa da, daha sonra fikrî bir akıma dönüşür. O zaman hükümetin Kureyş kanadına mahsus olduğu düşüncesi hakimdi. Hâricîler bu durumu kabul etmiyordu. Bu durum haricilere göre, bir tür milliyetçilik ve ırkçılık olarak görünü-yordu. Hâricîlerin eleştirdiği ırkçılık Emevî ve Abbasîler dönemlerinde sürüp gidecek, hatta daha sonra bu ırkçı tutum “Mevalî” adında yeni bir kavram geliştirecekti. Arap ve Kureyş olmayana hitâp edilen bu aşağılayıcı kavram Arap olmayanları ikinci derecede insan olarak görecekti.

Anlaşılan şudur ki, Hâricîlerin o zaman ortaya koyduğu ırkçılık karşıtlığı (antiırkçılık) görüşüne daha sonraki çağlarda insanlık ihtiyaç duyacakmış. Hâricîlere göre, karaderili bir Habeş'in de halife olma hakkı olmalıdır. Bunu belli eden de kabile kimliği değil, ahlakî ve dini özellik olmalıdır.

Hâricîlerin bu görüşü Arap olmayan Müslümanlar arasında çok yandaş bulmasına sebep olmuştu. Ayrıca, “halifelerden, yalnız Hz.Ebû Bekir ve Hz.Ömer'i kabul

ediyorlardı.”⁴³ Hâricîlik diğer İslâm fırkalarından ve mezheplerinden farklı olarak kadınların siyasete katılmaları taraftarıydı ve ahlakî, siyasî, dini özelliklere sahip olan bir kadının da halife olabileceğini savunuyorlardı. Bu itikat, bu inanç doğrultusunda bazı kadınlarda Hâricî imamı (önderi) olmuştu.⁴⁴ Onlar Hz.Osman, Hz.Ayşe, Talha, Zübeyr ve Ali’yi kâfir olarak nitelendiriyor bununlada kalmayıp⁴⁵ Kuran’daki “Yusuf” suresini kabul etmiyor ve sonradan Kuran’a dahil edildiğini iddia ediyordu.

Çünkü bu surede aşıkane ve cinsel içerikler vardır.⁴⁶ Hâricîlik çok aşırı bir akım idi ve gerçekleri anlama kapasitesinde değildiler. Ayrıca, hariciler açıkça “takiyyeye karşıydı. Hâricîler; gerçek bir Müslümanın her zaman kendi hakkını ve inancını savunması gerektiğini düşünüyorlardı. Aşırı hâricîlerin tam karşısında başka bir Medrese ortaya çıkmıştı. O da Ehl-i Sünnet mezhebine muhalif olarak ortaya çıkan **mürcia** hareketi idi. Hâricî Emevî’lerle savaşmayı cihâd sayılsa da, mürcia hareketi böyle düşünmüyordu. Mürcialara göre, Müslümanların Emevî’lerle savaşmak gibi bir yükümlülükleri söz konusu değildi. Emevî-Şî-Hâricî savaşında mürcia tarafsızlık sergiliyordu. Mürcia hareketi, bu karşı durmaların İslâmiyeti parçalayıp zayıflatacağını hesap ediyordu. Hâricî ve mürcia’nın iki zıt siyasî ve itikâtı kutup olarak düşünürsek, bunların arasında ortaya çıkan Medresenin adını Mutezile olarak tanımlayabiliriz.

Mutezileye göre; siyasî sorunu çözecek olan, yalnız akıldır. Akıl; bir hayatı karşılıklı zararlardan korumayı, sözleşmeleri düzene koyan ve ihtilâfları halleden bir reise

⁴³ Şehristanî,Elmîlel vel nehl, 1-ci cild, s. 147.

⁴⁴ Abdülkahir Bağdadî, Elfark beyn-el ferak (fırkalar arasında fark), s. 41.

⁴⁵ Şehristanî, Elmîlel vel nehl, 1.ci cild, s. 153.

⁴⁶ Aynı kaynak, s. 164.

itaati gerektirir. Eğer bir reis olmasaydı hiç bir kitap (risale) yapılmaz ve insanlar (herc-ü merc) darmadağınık olurdu.⁴⁷

Mutezile felsefî açıdan akılcı, siyasî açıdan merkezci ve ılımlı, sosyal açıdan humanistti. O zaman Müslümanlar arasında yaygın olan “cebr” ve seçenek “ihtiyar” tartışmalarında Mutezile Mezhebî insanın özgürlüğünden yana tutum sergilemekteydi. Mutezileye göre, insan yaptığı amellerinde özgür ve seçme sahibi olmalıdır. İnsan suç işlerken Tanrı onu sırf bu suçundan dolayı cezalandırırsa bu, Tanrının adalet ilkesiyle bağdaşmaz. Çünkü Tanrı insanı yarattığında ona suç işleme olanağı da tanımıştır. Bu yüzden belli ölçüde insana özgürlük ve seçme hakkı tanınmalıdır.

Yalnız bu durumda insanın yaptıklarını onun özel iradesinin ürünü olarak görebiliriz. İnsana özgürlük iradesi tanınmazsa, o zaman onun yaptıklarından kendisi sorumlu olamaz. Ancak bu durumda insan “İyi” ve “kötüyü” sezebilir. İnsanın iyi ve kötüyü sezebilmesi için kendi aklını kullanması gerekir. Bu yüzden “**akıl**” Mutezile Mezhebinde yüksek mertebede idi.⁴⁸

Ancak Emevîler Sıffın olayında gerçekleşenleri Tanrı iradesinin neticesi gibi göstermek için kadercilik “cebriye” görüşünden yanaydılar. İktidarın Hz.Ali’den alınıp Müâviye’ye verilmesini bu şekilde ilâhî iradenin, ilâhî takdirin gerçekleşmesi gibi değerlendirirlerdi. Emevîlerin kader görüşüne göre, iktidarın Müâviye’ye geçişinde beşerî hile-kârlık olmamış, sadece Tanrısal istenç, yani tanrının isteği gerçekleşmiştir. Buna karşılık Mutezile ne Hz.Ali’den yanaydı, ne de Müâviye’den.⁴⁹ Mutezile akıla o kadar önem

⁴⁷ Hilmi Ziya Ülken “İslâm Düşüncesi” Ülken Yayınları İstanbul-1995, s. 77.

⁴⁸ Müttehheri, İslâmî ilmlerle tanışlık, s. 157-159.

⁴⁹ Hanna Elfahuri- Halil Ulker, “İslâm dünyasında felsefe tarihi”, Arap’çadan Farsçaya çeviren Abdulhamid Ayeti 3.cü baskı “İslâmî inkilâp yayınları” 1367 (hicri-şemsî), s. 125.

veriyordu ki, bir çok Mezheplerin ve fıkihların tersine olarak, akıl ile hadisin çelişmesinde onlar akli tercih ediyorlardı.⁵⁰

Mutezileye göre, insanlar kendi amellerini kendileri yaratırlar. Yani insanlar tam irade özgürlüğüne sahiptirler. Eğer insanların ettiklerini - hatalarını Allah yaratsaydı, hareket hürriyeti olmayan insanların ettiklerinden dolayı cezalandırılmaları adalete aykırı olurdu. Gerçekte ise, Allah adildir. Kötülük yapanın cezasını, iyilik yapanın ödülünü verir. Mutezile ameli, imanın esaslarından biri sayar. İman, ancak ikrar, bilgi ve amelle tamamlanır. Bu şu demektir ki, Mutezile taklitle elde edilen imanı kabul etmiyor. İmanı tam olan ehli yolla İslâma ermiş olur. Hatta bazı Mutezile fıkralar günâh işlemenin ahirette ceza görmeyeceğinin aklen bilinmesi gerektiği tezini savunmuşlar. Vasil ibni Ata Mutezile mezhebini Basra'da kurmuştu.⁵¹ Kelâm ilminin doğuşunda Mutezilenin büyük rolü olmuştur. Mutezilenin önemli ilkelerinden biri “ve'd ve vei'd”dir, yani iyi işlerin savaplanması ve kötü işlerin cezalanması. Mutezilenin bir başka ilkesi de üçüncü konum anlamına gelen “el-menzil beynel menzileten” dir.

Yani iki menzil arasında orta bir menzil. Bu piresip böyle izah edilmiştir: Büyük günâh işleyen kimse ne mümindir, ne kâfir. Böyle bir kimse günahkâr, haramzâdedir. Mutezileye göre, günahkâr olan kimse tövbe etmeden ölürse, Cehenneme gider. Ancak günah işleyen kimsenin Cehennemdeki yeri kafirin yerinden daha az azablı yerdir. Demek ki, büyük günâh işleyen kimse ahirette müminle

⁵⁰ Aynı kaynak, s. 163.

⁵¹ Hanna Elfahurî- Halil Alcar, “İslam dünyasında felsefe tarihi”, Arapçadan Farsçaya çeviren Abdulhamid Ayeti 3. baskı “İslamî inkilâp yayınları” 1367 (hicrî-şemsî), s. 115.

kafir arasında bir makama sahip olacaktır.⁵² Mutezile helâl nazarından yana olan tasavvûf akımına da münasip olduğunu bildirir ve der ki, Tanrı hiç bir şeyi helâl etmez.⁵³

Mutezile, Allah'ın ahirette de görünmeyeceğini savunur. Mutezileye göre, sınırlı bir gözle görülebilir. Ancak Allah dar fikirli, dar görüşlü değildir. Ehl-i Sünnetlere göre ise, ahirette Allah'ın görülebileceğine inanır.

Hadiste Allah'ın ahirette görüleceğini bildirilmiştir. Mutezile ise; bu delilleri herkese izah etme yolunu tutarak itiraz eder. Hristiyanlar Hz.İsa'yı kadim sayarlar. Yahudiler Tevrat'ı mahluk, yaratılmış olarak sayarlar. Aşeri Mezhebinde Kuran-ı kadim, Mutezile ise, mahluk ve yaratık sayar. Yahudi'lerin Tevrat'ı mahluk saymaları yüzünden Kuran-ı mahluk olarak görmeyi bir çok Müslüman alimler Yahudi düşüncesinin tesiri olarak değerlendirirler.⁵⁴

Caferi Şîliğine göre, “Kuran mahluktur” demekten çekinir ve “Kuran hadistir”, yani ezeli değildir derler.⁵⁵ Mutezileye göre, Allah'ın zâtı ile kaim olan tek sıfat, Allah'ın kadim olmasıdır. Allah'ın zâtı yanında kadim sıfatlar kabul edilirse, kadimler çoğalmış olur. Bu da Allah'ın vahdetine aykırıdır. Mutezileye göre kelâm, ses ve harften meydana gelir. Böyle bir şey ise, ya cisimdir, ya da harici, geçicidir. Cisim ve geçici olan ise, kadim olamaz. O halde Kuran'ı Kerimde kadim değildir, yaratılmıştır. Allah dilediği zaman zaten hariçte olan bir yerde yarattığı kelâmdır. Ayrıca, Mutezile Kuran'da öğüt veren ve güncelleyip değiştirme anlamına gelen ayetlerinin bulunduğunu

⁵² Hanna Elfahurî- Halil Ulcer, “İslâm dünyasında felsefe tarihi”, Arapçadan Farsçaya çeviren Abdulhamid Ayeti 3.cü baskı “İslâmî inkilâp yayımları” 1367 (hicrî-şemsî), s. 114-115.

⁵³ Aynı kaynak, s. 116.

⁵⁴ Hanna Elfahurî- Halil Ulcer, “İslâm dünyasında felsefe tarihi”, Arapçadan Farsçaya çeviren Abdulhamid Ayeti 3.cü baskı “İslâmî inkilâp yayımları” 1367 (hicrî-şemsî), s. 116.

⁵⁵ İsmail Mutlu “Tarihte ve Günümüzde Caferilik”, s. 152.

hatırlatır. Allah'ın kelâmı kadim olsaydı, mensuk edilmezdi yani değiştirilemez iddiasında bulunur. Mutezilenin diğer mantıklı delili budur: Allah'ın kelâmı kadim olsaydı, insanlar ve mahluklar yokken Allah emir verici ve yasaklayıcı olurdu. Böyle bir durum Allah'ın şanına yakışmaz. Buna göre de Kuran'ın kadimliğini kabul etmek akıla ve mantığa uygun değildir.

Mutezile felsefesine göre, İnsan akıl yoluyla Allah'ı terk edebileceğinden dolayı, Allah ona akıl vermiştir.⁵⁶ Akıl ilim kazanmak, insanın kendisini eşyadan ve eşyalarıda birbirinden ayırma melekesidir. Akıl ilmî arayan ve şüphenin dağılmasını sağlayan düşüncedir. Mutezileye göre, aklın nazarî ve amelî yanları vardır. Akıl ilim kazanma melekesi olduğuna göre nazari tarafı vardır. Diğer yandan akıl insanı deliden ve içgüdü ile hareket eden hayvandan ayıran başlıca meleke olduğundan ameli ve ahlakî tarafı da vardır. Allah'ı tanımak Akıl ile elde edilir ve şeriata göre vacip sayılır.

Eşya zâtı itibarı ile iyi veya kötü değildir. Akıl ve hadis karşı karşıya gelirse, akıl tercih edilmelidir.⁵⁷ Mutezile Mezhebî Peygamberin arkadaşları olan sahabeleri kutsamaz, onları önemsemez. Mutezileye göre, Peygamberle sohbet etmenin hiç bir önemi yoktur ve bu, bir üstünlük sayılmaz. Onlar sahabelere mutlak itaati kabul etmiyor ve onların davranışlarına temkinli yaklaşımdan yanaydılar.

Ancak Mutezilenin en asıl ve karmaşık konusu Kuran'ın “mahluk” veya “kadim” olması hakkında idi. Bir çok ulemanın düşüncesine göre, Kuran Peygamberin zamanında yaratılmamış, Kuran'ın kendi ezelidir. Onlara göre, Kuran Tanrı kelâmı olarak belli bir zamanda ortaya çıkma-

⁵⁶ Hanna Elfahurî- Halil Ulcer, “İslâm dünyasında felsefe tarihi”, Arapçadan Farsçaya çeviren Abdulhamid Ayeti 3.cü baskı “İslâmî inkilâp yayımları” 1367 (hicrî-şemsî) s, 117.

⁵⁷ Prof. Dr. İbrahim Agah Çubukçu, Türk-İslâm Düşüncesi Hakkında Araştırmalar.

mıştır. Kuran Tanrı'nın ilmî gibi ezelden mevcut imiş.⁵⁸ Ancak tevhit konusuna çok vurgu yapan Mutezile, Kuran-ı Tanrı kendinin bir parçası saymayı şirk olarak görür ve tevhide aykırı sayardı. Kuran yaratılmış bir eser olduğundan bu şekilde değil, başka şekilde yaratılabilirdi. Kuran yaratılmış olduğundan Müslümanlar onu öyle yorumlayabilirler.

Müslümanlar arasında ilmî, aklî ve nazarî tartışmaları başlatan herkesten daha çok Mutezile olmuştur. Mutezile akıl ve vahiyi bir araya getirip barıştırmak istemişti.⁵⁹ Mutezile görüşü o kadar yaygınlaştı ki, yargıda çalışanlar Kuran'ın mahluk olduğunu kabul etmek zorunda bırakılmışlardı. Memun (813-823) Mutezile Mezhebini devletin resmi ideolojisi olarak duyurmuştu. Bu yüzden Mutezile görüşlerini kabul etmeyen bir çok ulema da iş yerlerini yitirmesinler diye, zahirde de olsa Mutezile mezhebinin görüşlerini kabul etmek zorunda kalmışlardı. Ancak Ahmet İbnî Hanbel, devletin karşısında durdu ve Mutezile Mezhebine karşı çıktığından zindana atılıp işkencelere maruz kaldı.

Mutezile yüzyıllık iktidar döneminde siyasetle özdeşleştiği için özgürlükçü düşüncelere sahip olmalarına bakmayarak, teftiş birimleri oluşturmuştu. Bu mezhebi kabul etmeyenler takip edilirdi. Burada önemli bir soru ortaya çıkıyor. Hükümet neden Mutezileyi destekler olmuştu? Çünkü hükümet Şîî, Harici, İsmailiye, Mani, Mecusi gibi itikatlarla fikir savaşına çıkabilmesi için Mutezile Mezhebini daha uygun görmüştür. Mutezile devletin de teşvikiyle Yunan ve Hind felsefesini Arap diline tercüme etmeye başladı. Sırf bu dönemde Müslümanlar sıfır ve ondalık rakamları Hintlilerden aldılar.⁶⁰

⁵⁸ Aynı kaynak, s. 167.

⁵⁹ İneyet, Mûasir İslâmda siyâsî düşünce, s. 26.

⁶⁰ Will Durant, Medeniyet tarihi (Farsça tercüme) , 1.ci cild "Medeniyet beşiği olarak Doğu", s. 599.

Mutezileye göre, insan kendi kendinin yaratıcısıdır. Dünyevi ve uhrevî cezaya çarpılabilmesi için iyilikle kötülük arasında seçim yapabilmelidir. Bunun için özgür olmalıdır. Yoksa cezanın anlamı olmaz. Mutezile kendi fikirlerini savunmak için dialektik kullanırdı. Ancak tercüme işinin gelişimi, Yunan filozoflarının tanınması Mutezilenin gözlerini açtı. Orada kendilerini savunacak fikirler buldular. Özellikle Sokrates'ten önceki Yunan filozoflarına dayandılar. Bir taraftan da fikirleriyle zıtlık teşkil eden Yunan filozoflarına hücum ettiler, felsefî düşünceleri red eden yazılar yazdılar.

İlk olarak İslâm dialektiği ile Yunan felsefesi arasındaki mücadeleye kapı açtılar. Bu hareketler bir taraftan kelâmın (teolojinin) felsefeleşmesine, diğer taraftan da felsefenin din ve iman meselesiyle meşgul olmasına sebep oldu. Görünüyor ki, 9. asrın sonlarına doğru Yunan ve Hint tesirlerini getiren tercüme faaliyeti İslâm düşünme sanatına şiddetli tepkisine sebep olmuştur.⁶¹ Yunan felsefesi ile tanışıklık kendiliğinden din ve politika arasında us (akıl) eksenli ilişki kurmayı arkasından getirecekti. Mutezile görüşü tarihten silinsede, onun yöntemi daha sonra Müslüman filozoflar tarafından kullanılacaktı. İşte bu yöntemden yola çıkan Farabî'ye göre, dinin kendisi , “etik-politika”dır.⁶²

Mutezilenin talimleri beş ilke ile özetlenmiştir:

1- Tevhid. 2- Adalet. 3- Va'd ve va'id. 4- Menziller arası menzil. 5- İyiliklere , doğrulara çağrı ve kötülüklerden sakındırma. Tevhit Tanrının birliğine olan inancıdır ve İslâmın temel ilkesidir. Bu ilkeyi bütün İslâm mezhepleri ve fırkaları kabul eder.

⁶¹ Hilmi Ziya Ülken “Uyanış devirlerinde tercümenin rolü” Ülken yayınlar 1997-İstanbul, s. 90-91.

⁶² Farabî “İdeal devlet”, çeviren: Prof. Dr. Ahmet Arslan, Vadi yayınları İstanbul-2004, s. 12.

Adalet mutlak anlamı ile Allah'ın sıfatlarından. “va'd ve va'id”, yani iyi işlerin sevâplanması ve kötü işlerin cezalanmasıdır. Bu, Tanrının adaletinden asıl olan bir evredir. Bağımsız bir ilke değildir. Bu mevzuya daha önce değinildiği gibi, iki yol arasında orta bir makamdır. Bu pirenşip böyle izah edilmiştir: Büyük günâh işleyen kimse ne mümindir, ne kafir. Böyle bir kimse kötüdür. İyi işlere çağrı ve kötü işlerden sakındırma ile ilgili Kuran'da bir kaç ayet mevcuttur.⁶³

Mutezileciler Yunan felsefesinin çevrisini yapıyor fakat tam olarak kabul etmiyordu. İslâmı bağdaşanları kabul ediyor, bağdaşmayanları sadece okuyorlardı. Bu yüzden de Mutezile “İslâmın özgürlükçüleri” olarak tanınmıştır.⁶⁴ Elmütevekkil, iktidara geldikten sonra Mutezile ile savaşa başladı. Elmütevekkil Kuran-ı mahluk sayan herkesin öldürülmesini emretti. Sorgu sual etmeden herkesin ehli-hadise uymalarını istedi. Ülkede felsefeyi yasakladı. Kitap satıcıları felsefe kitapları sattıkları taktirde öldürüleceklerdi. Bu yüzden Bağdat kitap evlerini, kütüphaneleri devlet karşısında borç karşılığı olarak imzaladılar.⁶⁵ Elmütevekkil, Mutezileyi ortadan kaldırıp yerine Eşe'rî Mezhebinin kurdu.

Çağımızda İslâm dünyasında modern Muteziciler ortaya çıkmıştır. Bunlar Mutezile mezhebinin tarihten silinmesini İslâm dünyasının ve özgürlük isteyen herkesin faciası, kötü sonu gibi nitelerler. Mutezile özgürlük yolunda mücadele etmek istemişti ve düşüncelerinde özgürlük vardı.

⁶³ Hanna Elfahurî- Halil Ulcer, “İslâm dünyasında felsefe tarihi”, Arapçadan Farsçaya çeviren Abdulhamid Ayeti 3-cü baskı “İslâmî inkilâp yayınları” 1367 (hicrî-şemsî), s. 118, 121, 123.

⁶⁴ Hanna Elfahurî- Halil Ulcer, “İslâm dünyasında felsefe tarihi”, Arapçadan Farsçaya çeviren Abdulhamid Ayeti 3-cü baskı “İslâmî inkilâp yayınları” 1367 (hicrî-şemsî), s. 117.

⁶⁵ Hüseyin Sultanzâade, İran medreselerinin tarihi (Eski çağdan Dar-ul fûnunun tesisine kadar), Pekah yayınları, Tehran-1364, s. 71.

Ancak onlar kendileri hakkında cinayet işlediler. Halife Memun onları destekledikten sonra kendi itikatlarını vacipten saydılar. Kendilerine karşı çıkanları cezalandırıyorlardı. Böylece İslâm alemi kanlı bir belâyâ yakalandı ve İslâm dünyası ikiye bölündü: 1- Akıla inanıp ve dini, akli verilere tabi tutanlar. 2- Kuran’a sıkıca bağlanan grup. Bu grup her tür yenilgi Kuran’dan sonradan çıktığı gerekçesiyle ortadan kaldırılmasını istiyordu. Bu savaşın İslâma ve İslâmın ruhuna zarar vereceğinden korkuluyordu. Sonunda Mutezile düşmanı olan Mütevekkil iktidara geldi ve akılcıl bir mezhebin kökünü kazıdı. Mutezile hadis ehli ile savaşında mağlup oldu ve Hadis ehli kazandı.⁶⁶

Bu olaylar Sünnî cephede ortaya çıkmıştı. Şîî tarafında da farklı olaylar oluşmuştu. Şîîler ilk halifenin seçimine hile katıldığına inanıyordu. Gadir-i Hum’da Peygamberin Hz.Ali’yi varis olarak belirttiğini iddia ederler. Ancak Gadir-i Hum’la Peygamberin vefatı arasında sadece üç ay zaman var. Peygamberin bu son hac ziyaretinde 70 ile 120 bin arasında Müslüman iştirak etmişti. Sanki bu üç ay içinde herkes kendi hafızasını yitirmiş ve kimse, hatta Hz.Ali ve çevresi de asla Gadir-i Hum olayına iştirak etmemişler. Yüz yıllardan sonra Gadir-i Hum olayı ortaya atıldı. Peygamber son hac ziyaretinden döndüğünde Gadir-i Hum adlı bir dere de Hz.Ali hakkında güzel sözler söylemiş. Buna benzer güzel sözler başka sahabeler hakkında da söylemiştir. Bu nedenle Şîîler ilk günden itibaren adaletsizliğin olduğuna inanmaktadır. İlk halife seçiminde Hz. Ali’nin hakkının gözardı edildiğini, ona haksızlık edildiğini savunur. İlginç olan şudur ki, Yol - Güzel söz anlamındaki kitabın Hz. Ali’ye ait olduğunu kabul edersek, burada Hz. Ali asla imamlık hakkında bir tek söz bile söylememiş ve

⁶⁶ Hanna Elfahurî- Halil Ulcer, “İslâm dünyasında felsefe tarihi”, Arapçadan Farsçaya çeviren Abdulhamid Ayeti 3.cü baskı “İslâmî inkilâp yayınları” 1367 (hicrî-şemsî), s. 136.

Müâviye'ye yazdığı mektubunda halkın daha önceki halifelerle biat ettiği gibi onunla da biat ettiğini yazar.

Yani Hz.Ali'nin savaşı da imamet yolunda değil, hilâfet için olmuştur. Yol - Güzel söz adlı kitabın Hz.Ali'ye ait olup olmadığı da belli değil. Ait olsa bile, çok cüzi bir kısmı Hz.Ali'ye aittir. Çünkü orada Hz.Ali'ye yakışmayacak sözler yerleştirilmiş. Örneğin Hz. Ali daha önceki halifeleri gaspçılıkla suçlamış. Gaspçılık İslâm'da çok ağır suç sayılmaktadır.

Gaspçıların, gaspçıya karşı cihat etmesini İslâm vacip bilmiştir, neden Ali gaspçı olanlarla savaşmamıştır? Özellikle Ali'ye ait edilen bu kitapta kadınlar hakkında çok aşağılayıcı sözler söylenmiştir. Buna bu şekilde beraat kazandırır ki, Ayşe ile savaştan döndüğü için bu sözleri söylemiş olabilir! En önemlisi ise, bu kitabın nasıl hazırlandığı da belli değil. Seyid Rıza bir önsöz yazmış ve en uygun olan sözleri burada yerleştirdiğini kayıt etmiş.

Hz.Ali'nin vefatından yaklaşık 400 yıl sonra bu alanda bir kitap nasıl kalabilmiştir? Peygamberin hadislerinin nasıl hazırlandığını anlattık. Ancak Yol ve Güzel söz adlı kitabı yazan Seyid Rıza, bu sözleri kimlerden duyduğunu yazmamış. Bir kitap yazmış (ortaya çıkarmış) ve bu kitabın Hz.Ali'ye ait olduğunu bildirmiş. İlginç olan şudur ki, Şîîlerin “imamlık ve İslâm iktidarı imamlara mahsustur” gibi iddialarına rağmen, Hz. Ali yaralandığı zaman oğlu Hasan'ı kendi yerine varis olarak tayin etmemiş ve halife seçimini Ömer gibi ümmet iradesine bırakmıştır.

Hz. Hasan da “bu işi ben başaramıyorum” diye hilâfeti Müâviye'ye devrederek ona biat etmiştir. Hem Hasan, hem de Hüseyin Müâviye'ye biat etmişler. Yol-Güzel sözün nöbet hutbesinde “Şekşekiyye” Hz. Ali diyor ki : “Mirasımın gasp edildiğini görüyordum. Birinci halife yani Hz. Ebû Bekir öbür dünyaya göçtükten sonra hilâfet

makamını başkasına bıraktı.” Çok ilginç! Hangi mirastan söz ediyor ?.

Peygamberin mirasımı olur? Peygamber şahmı idi ki, mirası da olsun? Belli ki, bu iftiralar Hz. Ali’ye ait değil ve onun adına yazmışlar. Çünkü Hz.Ali kendinden öncekilere neden biat etmiş o zaman? Ferideddin Attar Nişaburî “Mantikut-teyr” (kuşların mantığı) adlı kitabında bu meseleye bu şekilde dokunmuştur: “Hilâfete Ebû Bekir ve Ömer çok da istekli değillerdi. Çok istekli olsalardı, onlar kendi evlâtlarını kendi yerlerine halife olarak tayin ederlerdi.”⁶⁷ Yol - Güzel Söz ve nöbet hutbesini doğru olarak kabul etsek, o zaman Hz. Ali nin şahsiyeti, kişiliği sorgulanabilir. Şöyleki, neden Hz.kendisinden öncekilere biat etmiş, onlar öldükten sonra onları gaspçı olarak adlandırmış? Osman’ın savunması için Hz.Ali kendi oğulları İmam Hasan ve İmam Hüseyin’i göndermemiş miydi?. Yani kendinden önceki İslâm büyüklerine zamanında bu kadar saygı ile yaklaşan Hz.Ali neden onların ölümünden sonra arkaların-dan böyle sözler söyledi? Bütün bu veriler gösteriyor ki, Yol ve Güzel Söz kitabında kullanılan tehdit dolu sözlerin hiç birisi Hz. Ali’ye ait değildir.

Gadiri-Hum olayına biraz daha değinmek istiyorum.

Gadiri-Hum’da Hz. Peygamber, Hz.Ali’nin elini kaldırarak “Ben kuntu mövlahu, fehiza Aliyun mevla” demiştir. Yani “ben kimin mevlâsı isem, Ali’de onun mevlâsıdır.Ben kimin efendisi isem Ali’de onun efendisidir”.Bu ifade kesinlikle Peygamberin kendisine varis tayin ettiği anlâmına gelmemelidir. Çünkü Kuranı-Kerimin Nisa (4) suresinin 59 cu ayeti ile uyumsuzdur. Bu ayette diyor ki, “Ey iman

⁶⁷ Ferideddin Attar nişaburi, “Mantik-üt teyr”:

Der hilafet nist meyl ey bikaber,
Meyl key ayet ze Bubekr o Omar?
Meyl eger budi dər an do mukteda,
Her do kardendi pesər ra pişva.

edenler, Allah’a ve Resûlüne ve sizden olan emretme yetkinin sahiplerine itaat edin.” Hz. Muhammed’in vahiyine iman ettikten bütün ve özellikle Hz.Ebû Bekir, Hz.Ömer gibi seçkin sahabeler Müslümanlardan ibaret olduklarından onlara uymak Kuran’ın hükmü sayılmaktadır. Kurani-Kerim siyasî vilâyeti soya bağlı olarak önermemiş, Müslümanların ortak aklına bırakmıştır. Bu ortak akıl Hz.Ali’nin de, Hz. Ebû Bekir’i, Hz.Ömer’i veya başkasını da seçebilirdi. Öyle de olmuştur ve Hz.Peygamberin vefatından sonra seçime hile katılması, yalan ve iftiradan başka bir şey değildir. Nasıl olabilir ki, o güne kadar İslâm yolunda her türlü fedakârlık edip canlarını tehlikeye atanlar birden bire hangisi dönecek yalancı ve hilekâr olsunlar? Hz.Muhammed’in Hz.Ali’yi Mevlâ olarak takdim etmesi, Hz.Ali’yi varis olarak seçtiği anlamına gelmemiştir.

Safevîlerden sonra İslâmı alakası olmayan şirk içerikli bilgi ve yalanla insanların aklını doldurmaya başladı. Bir çok yalan ve şirk örneklerinden biri de **”kumeyl”** denen duasıdır. **”Kumeyl”** duası Safevîlerden sonra bir başka şirk nişanesi gibi, halkın zihnine sokulmuştur. Kumeyl duası nedir ? Güya bu duanın metnini Cibrail (A.S) Hızır Peygambere öğretmiştir. Sonra Ebutalipoğlu Ali kendi yakın dostu olan Komeyl İbnî Ziyad’a bu duayı öğretmiştir. Bunun şirk olduğunu açıklayan bir çok Müslüman alimler olmuştur.

Lâkin Şîî alimlerin içinden bunun şirk olduğunu açıklayan da ortaya çıktı. Şîîlerin büyük alimlerinden olup sonra hidayete ererek Şîîliğin şirk olduğunu delillerle ispat eden Ayetullah Seyid Ebulfazl Bürkaî Kumi’nin, eserleri bu yönde çok önemlidir. Şîîliğin şirk inancı olduğunu ispat eden büyük alim Bürkaî, “kumeyl” duasının da temelsiz ve şirk içerikli olduğunu ispatlamıştır.

Sünnet ehli, yalnız Peygamberin söylediklerini hadis olarak kabul eder. Şîî alimleri ise, imamların da söylediklerini hadis gibi kabul ederler. Sıffin savaşından sonra Hz.

Ali taraftarlarının takip edilmesi durumu daha da kötüleştirmişti. Bu takipler yüzünden ister istemez fikri örgütlenme daha güçlenmeye başlamıştı. Cuma günü Cuma namazında; Hz. Ali'yi, Muâviye ve Amroası öldürmeyi kararlaştırdılar. Amroas o cuma namaza gitmez ve kendi yerine namaz kıldırmak için şehrin polis müdürünü gönderir. Bu saldırıda şehirde asayişin başı olan polis müdürü öldürülür. Muâviye yaralanır ve Ali'de yaralandıktan üç gün sonra vefat eder. Ali oğlu Hasan o zaman 37 yaşında olmuştur. Muâviye ve Hasan arasında barış antlaşması imzalanır. Bu antlaşmaya göre Muâviye'nin ölümünden sonra hilâfetin Hasan'a geçmesi gerekirdi. Lâkin müellifler Hüseyin'in bu antlaşmaya karşı çıktığını yazarlar. Hasan ve Hüseyin Muâviye'den hediyeler alırdı.⁶⁸ Ancak Müâviye'nin plânı

⁶⁸ Peygamberin vefatından 40 yıl sonra Müâviye kendi siyasi rakibi Ebutalıboğlu Hüseyin'in gönülünü almak için ona o zaman cariyeye denen bir kaç cariyeye gönderdi. Havva adında bir cariyenin hayatı islâm tarihinde köleliğin ne çirkin bir vaziyette devam etmesini ifşa etmektedir. Çünkü Havva'nın Kuran'la derin tanışıklığı olmasına bakmayarak, müslüman olmak istememesi dikkatten kaçmaz. En tiksindirici hadise odur ki, Havva Kuran-ı ezbere bilsede, ancak Müslüman olmak istemiyor. Neden? Çünkü Müslümanların davranışlarından, iğrenç, gayri-ahlaki ve alçak davranışlarından korkmuştu. “Bir nefer Müâviye'ye güzel bir cariyeye getirdi. Müâviye cariyenin kıymetini sorduğunda adam “bin dirhem” dedi. Müâviye bu meblâğı ödeyip, diğer eşyalarla bir yerde cariyeyi Alioğlu Hüseyin'e hediye gönderdi.”²⁸ Hüseyin, dinin faydaları esasında yaşayan Müslüman idi. Bu kadından bir kaç soru sorduktan sonra derhal onun azad edilmesine karar verdi. Tarihi senetlerde Hüseyin'in bu kadının güzelliğine hayran olduğu söylenir. Onların arasında geçen söhbet şu şekilde olmuştur:

Hüseyin: Sizin adınız nedir?

Köle kadın: Havva.

Hüseyin: Bu ad size çok yakışıyor. Ne iş yaparsınız?

Havva: Kuran ve şiir okumayla uğraşırım.

Hüseyin: Kuran'dan bana bazı (ayetler)parçalar okuyabirimsin?

üzerine Hasan'nın kadınlarından biri onu zehirleyip öldürür. " Hasan ibnî Ali çok evlilik yapmıştı. Yetmiş kadar cariye ile evlenmişti." ⁶⁹ Emeviler döneminde Camilerde cuma namazından sonra toplu şekilde Ali ve oğullarına lânet ediyorlardı. Zamanla bu, alışkanlık haline gelmişti. Şimdiki Şîîlerin aşure gününde ve namazında Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer'in, Hz. Osman'ın lânetlendiği gibi. Emevi Ömer İbnî Abdülaziz (679-720) iki yıllık iktidarı döneminde Ali ve oğullarına lânet okutmayı yasaklıyor. Abbasî Elmütevekkil, iktidara geldikten sonra Hz. Ali'nin oğlu İmam Hüseyin'in mezarını açıp yerine su bağlattı. Elmütevekkil, öldükten sonra yerine geçen oğlu Hüseyin'in mezarını kısmen onardı ve ziyaretini engellemedi. Daha sonra Büveyh Oğulları tarafından onarıldı. Safevîler, Nadir Şah ve Kaçar döneminde

Havva: "ve kayıp hazinelerinin açarları onun yanındadır. Bunu onun kendinden başka kimse bilmez. Karada ve denizde ne varsa, hepsinden o kaberdardır." ²⁹

Hüseyin: Şimdi bir şiir de söyleyebilirmisiniz?

Havva: Özgürce sorabilirmiyim ? Sen benim özgürlüğümü temin edermisin?

Hüseyin: Belki, ederim.

Havva:

Seninle daima bir yerde olmak,
Mutluluk ve sevgi kaynağıdır, bak.
Ancak ne etmeli? Fanidir hayat,
Mutlu birliktelik mümkünmü ? Heyhaat...!

Tarihi kaynaklardan alındığına göre, Alioğlu Hüseyin o zaman ağlamaya başlamış ve demiş: "Artık sen özgür bir kadınsın ve Müâviye'nin bana gönderdiği bütün hediyeler de senin olsun." Daha sonra İmam Hüseyin kalkıp namaz kılmıştı. (Fatime Mernisi "Perdeler arkasında saklanan tarih", Kanun neşriyatı Bakı-2008, s. 243-244)

⁶⁹ Dr. Taha Hüseyin, Ali ve oğulları, s. 219.

şimdiki duruma getirildi.⁷⁰ Gadiri-Hum olayını da Büveyhliler resmi gün ve bayram olarak tarihe geçmişler.⁷¹

Şîi akımının oluşumunda üç etkili etken olmuştur: 1- Peygamberin vefatından sonra Hz.Ebû Bekir'in halife olarak seçilmesi. Tarihi verilere göre, Hz.Ali Peygamberin defin merasimi ile meşgulken Hz.Ebû Bekir'i halife seçmişler. Şîiler bunu Hz.Ali'ye karşı yapılmış haksızlık olarak değerlendirebilir. 2- Sıffin savaşından sonra 661 yılında hilâfetin Muâviye'ye devredilmesi. 3- Ali oğlu Hüseyin'in 680 yılında Muâviye oğlu Yezîd tarafından öldürülmesi.

Hz.Ali'nin, Hz.Osman'ın katledilmesinde eli olmamıştır. Ancak Muâviye diyor ki, katli Ali plânlamış. Hz.Ayşe, Talha ve Zübeyr katilleri yakalamadığı için Hz.Ali'yi eleştiriyorlardı. Onlara göre, Hz.Ali katilleri cezalandırmak yerine devlet görevinde çalıştırmıştır. Bu yüzden de Hz.Ali ve Hz.Ayşe arasında savaş olmuştur. Cemel savaşında Hz. Ayşe yenilip yakalanır. Hz.Ali diyor ki, Ona saygı göstermek bizim görevimiz, günâhı varsa, Allah'a havale ederiz. Hz.Ali halife olduktan sonra muhalifleri üç kısımdan ibaretti:

1- Nakesin. Önce Ali ile biat edip sonra biatlarından vazgeçenler - Talha ve Zübeyr gibi. 2- Hak yolundan dönenler. İlk başta Hz.Ali'nin hilâfetini kabul etmiyorlardı - Muâviye ve yandaşları gibi. 3- Sıffin savaşından sonra Hz. Ali'den ayrıldılar ve hâriciler olarak tarih sayfalarına geçtiler. Bunlar Hz.Ali için Muâviye'den de tehlikeli düşmanlar oldular ve sonunda da hâricilerden biri olan İbni-Mülcem Hz.Ali'yi öldürdü.

Hz.Ali zamanında Şîilik siyasî ve itikadî bir anlâm taşımazdı. Taraftar anlamındaydı.Arap dilinde Şîi taraftar demektir. Ali Şîiliği ve Muâviye Şîiliği var idi. 28. surenin

⁷⁰ Hasan İmadzade, Ondört masum, s. 801.

⁷¹ Bakir-ül İslâm universiteti, "İslâm tarihi" dergisi, Sasan Tahmasibi "Ali-Buveyh", s. 107.

15. ayetinde ve 37. surenin de 83. ayetinde “İbrahim Şîliğı” ifadesi geçer. “Şîi” kavramının taraftar anlamının dışında siyasî ve iktisadî anlam taşıması sonraki tarihi olay-ların ürünü olacaktır.

Hasan ibnî Ali’de öldürüldükten sonra kardeşi Hüseyin’de Muâviye’ye karşı itirazda bulunmadı. Muâviye hayatta iken oğlu Yezîd’i varis ilân etti. Bu İslâm geleneğini bozmaktı. Çünkü Hz.Ebû Bekir ve Hz.Ömer kendi oğullarını varis olarak duyurmamışlardı. Muâviye, Hüseyin’den oğlu için biat almak istemedi. Bunu zamanın akışına bırakmıştı. O, hemde güçlü siyasetçi ve düşünürdü. Oğlu Yezîd’e emanet etmek oluyordu ki, Hüseyin ibnî Ali ve Ubeydullâh ibnî Zubeyr’e dikkat etsin. Böylece Muâviye öldü ve Yezîd babasının yerine geçti. Yezîd Medine valisine bir mektup yazarak İmam Hüseyin’den biat etmesini istedi. İmam Hüseyin silâhlı adamlarıyla valinin yanına gitti ve adamlarına dedi ki, eğer görüşme çok uzun sürerse içeri girersiniz. Vali biat teklif etti ve Hüseyin kabul etmedi. Bir gece düşünmek için süre istedi.

İmam Hüseyin evine döndüğünde biliyordu ki, yarın biat etmeye gitmiyecek olursa öldürülecekti. Bu yüzden o gece ailesi ile birlikte gizlice Medine’den, Mekke’ye gitmek için yola düştü. İmam Hüseyin’in aklından neler geçtiği bilinmiyor. Yezîd’e karşı savaş açma ihtimali olmamıştı. Ancak Yezîd’i kabul etmediği bellidir.

Mekke’de de Yezîd’in adamlarının kendisini ve ailesinin hepsini öldüreceğinden çekiniyordu. İmam Hüseyin’e hac törenine gönderilen silâhlarını elbiselerinin altına gizlemiş adamların seni ve aileni öldürmek için gönderildiği haberini verdiler. Geçici de olsa, İmam Hüseyin kendisinin ve ailesinin güvenliğini sağlamak fikrindeydi. Aynı zamanda Küfe’nin ihtiyarları ve ileri gelenlerinden (Aksakallıları) İmam Hüseyin’i davet etme mektupları geldi. Kufe Hz. Ali’nin de başkenti olduğu için Ali soyuna saygı var idi. Bu

zamana kadar İmam Hüseyin'in sohbetlerinde başkaldırı, inkılâp gibi sözler geçmemektedir. Bunlar XX. asırda üretilmiş ve İmam Hüseyin'e atf edilmiş anlamlardır. O, sadece ailesinin güvenliğini düşünmüştü.

İmam Hüseyin Kufe'nin durumunu yoklamak için amcasının oğlu Müslüm İbnî Akili oraya gönderir. Müslüm'ü iyi karşıladılar. Müslüm'de bir mektup yazarak İmama Kufe'ye gelmesini bildirmesinden bir ay sonra Kerbela hadisesi gerçekleşecekti. Yezîd, İbniziyad'ı olayı yatıştırmak için Kufe'ye gönderir. İmam Hüseyin'de bu arada Mekke'den Kufe'ye doğru yola çıkmıştı. İbniziyad tehditle Kufe ehlini imam yandaşlığı yapmaktan alıkoyar ve Müslüm ibnî Akili'de yakalayıp öldürürler. İbniziyad Kufe'lileri İmam Hüseyin'e karşı silâhlandırdı. İmam Hüseyin'i Kufe'ye davet edenler bu defa silâhlanıp İmam Hüseyin'le savaşmak için beklerler. Kufe'ye yola çıkmış olan İmam Hüseyin, Müslüm'ün ölüm haberini duyduktan sonra Kufe'ye gitmek istemez. Ancak İmam Hüseyin öyle bir yere gelmişti ki, orada onu ve ailesini sessizce kuşatıp öldürmek mümkündü ve Emevîler bu fırsatı kaçırmak istemediler.

Emevî ordusunun başında duran Hürr İmam Hüseyin'in ailesini muhasıra eder ve Yezîd'e biat etmesini ister. İmam Hüseyin der ki; "bırakın beni, ben başka ülkeye geldim". Fakat Hürr izin vermez ve der ki, Yezîd'e biat etmelisiniz, bana böyle emir verilmiş. İmam Hüseyin bu sahrada tuzağa düştüğünü artık anlamıştır.

Artık çıkış yolu kalmamıştı. İmam Hüseyin'e; Şam'a gidelim Yezîd'e biat et, ya da Kufe'ye gidelim Yezîd'in temsilcisi olan İbniziyad'a biat et. Ya da burda biat et ve haberini biz Yezîd'e gönderelim diye dayattılar. İmam Hüseyin burada direnme kararı alır. Kerbela olayı bu şekilde gerçekleşir. İmam Hüseyin ölmek ve Yezîd'le savaşmak için bu yolculuğa çıkmamıştı. Çünkü savaşa çıkan ordu ile çıkar, sadece yanındaki yaşlılar, çocukları ve ailesi ile değil.

İmam Hüseyin aşure gününden önceki gün açıkça etrafındakilere diyor ki, ben buraya savaşılmaya gelmemiştim, ancak durum öyle oldu ki, geriye dönüş yoktur, Yezîd'e teslim olamam, siz isterseniz gidebilirsiniz. Çünkü Yezîd; sizin değil benim kendisine biat etmemi istiyor. İmam Hüseyin'in yanındakiler Onu yalnız bırakmıyor ve orada İmam Hüseyin'in yanında savaşarak ölmeyi tercih ediyorlar. İmam Hüseyin yola çıktığında o zaman hâlâ hayatta olan bazı sahabeler İmama diyorlar ki, bu yol uğurlu yol değil, vazgeç bu yoldan.

Ancak İmam Hüseyin, başka hesaplar içerisindeydi. Onları da dinlemeyerek yola çıkmıştı. İbnizîya'dın eline kaçırmaması gereken fırsat düşmüştü. İmam Hüseyin kendi ayağı ile öyle bir sahraya gelmişti ki, orada öldürülmesinin haberini de kimse duymayacaktı. Ne yazık ki, çok sonra İmam Hüseyin ve etrafındakilerin ölüm haberi yayılmaya başladı. Kimsenin haberi olmadan Emevî devletine zıt olan İmam Hüseyin emelini ortadan kaldırmak için İbnizîyad, uygun fırsatı elde etmişti. Fırsatı kaçırmadılar ve susuz bir sahrada İmam Hüseyin'i etrafındakilerle bir yerde şehit ettiler.

Yezîd'e karşı başkaldıran, bir başkasıda, Ubeydullâh İbnî Zubeyr'di. Muâviye oğluna özellikle ona dikkat etmesini istemişti. Ubeydullah ibni Zubeyr, Medine'de açıkça Yezîd'e karşı savaş açtı. Yezîd Medine'yi bu savaşta yıkıp viran ederek, çoklarını öldürdü. Ubeydullâh İbnî Zubeyr Medine'den Mekke'ye firar etti. Yezîd Mekke'de peşini bırakmadı ve Mekke'yi kuşattı. Ancak tam bu sırada Yezîd öldü ve Mekke'liler katledilmekten kurtuldular. Fakat bu sefer İmam Hüseyin'nin metodu Ubeydullah ibni Zubeyr'inkinden daha farklıydı. Daha sonraki dönemlerde Şîî edebiyatında İmam Hüseyin'nin şahadeti üzerine çok bilgi üretildi. Bazen de gerçek olmayan hayali şeyleri bu olaya yüklediler. Kerbela olayının her küçük anısına şiirler

yazıldı, tasviri resim eserleri çizildi. Oradaki fedakârlıklara sanatla duyarlılık kazandırıldı. Göz yaşlarına bürünerek insanların ruhlarına taşındı. Tarihi hadise olmaktan çıkıp bir sanat hadisesine dönüştü. Yüzyıllar boyunca Kerbela olayı üzerine mezhebi, itikadî, estetik yönden yatırım yapıldı. Bunun yanı sıra Kerbela olayından siyasî amaç için yararlanma olayı da olmuştur.

Aşure günü Sünnet ehli için de önemli bir gündür. Bu günde oruç tutarlar. Çünkü Peygamber ilk orucu bu ayda ve bu günde duyurmuş, ancak daha sonra oruçluk Ramazan ayına geçmiştir. Bu yüzden Aşure günü orucunu yadigar olarak unutmamışlar. Merakeş, gibi bazı Sünnî ülkelerde günün yarısında sevinirler ve yarısında kederlenirler yani yas tutarlar. Günün birinci yarısı ilk oruç sevincidir ve sonraki yarısı Hz. Hüseyin'in yası. Bazı sünnet ehli alimler Yezîd'in bu işte elinin olduğunu şüpheyile karşılamışlar. Ona göre de Yezîd'in lânetlenmesine ihtiyatla yaklaşmışlar. Onlara göre, Yezîd hata etmiş Müslüman olabilir, ancak bu, lânetlenmesi anlamına gelmemelidir. Bu olay gerçekleştiğinde ne Sünnîlik ne de Şîîlik. Yezîd, Ebû Süfyan'ın torunu idi. Peygamberin karşısındaki yenilgilerini unutmamış ve intikam peşinde olabilirlerdi. Kerbela faciasında İmam Hüseyin kendisinin hükümeti tehdit etmesinin yanı sıra bir de olayın aslında Emevîlerin eski intikam duygusu durmuştur. Şîî düşünce hayatını etkileyen İmam Hüseyin'in hayatı bir istisna olmuştur.

Ancak bu istisnayı sonraki yüzyıllarda kanuna uygunluğa dönüştürdüler. Sanki bütün imamlar İmam Hüseyin gibi davranmışlar gibi bir tablo çizdiler. Ancak imamların hiç biri kıyam, etmemiş başkaldırmamıştır. Ali, Muâviye ile barışı kabul etti. Hasan'da aynı şekilde. Sonraki imam-larda zamanın iktidarları ile anlaşmışlar, hilâfete karşı

çıkmamışlar.⁷² Kerbela olayı Şîîlerin itikadî istikametine yönelmesine itmekteydi İmam Hüseyin’e karşı edepsizliğinden dolayı 1400 yılında Emir Timur, Şam’ı işgâl ettikten sonra Yezîd’in mezarını uçurmuş, askerlerine Yezîd’in kabrine işeme emri vermişti.

Şîîlerin Hz. Hüseyin hakkında uydurduğu bazı iftira ve yalanlara göz atmakta yarar var. Hz.Hüseyin’in mücadelesini sonraki yüzyıllarda Şîîler hurafeler karanlığına gömmüştür. O hurafeler Şeyh Müfîd, Cafer Sadık’dan naklettiğine göre: “ Hz. Hüseyin, Medine’den hareket ettiğinde meleklerden bir kaç grup önünde durarak onun hizmetinde olmak isteklerini söylediler. Bir kaç grup Müslüman ve Cin de İmam Hüseyin’e yardım etmek istediler. İmam Hüseyin Cinlere cevap olarak dedi ki: “Tanrı sizlere hayır akibet başılasın. Ben kendi işlerimden kendim sorumluyum. Benim öleceğim yer önceden belirlenmiştir.

”Cinler İmam Hüseyin’e cevap olarak dediler ki, “Sizin buyruğunuz olmasaydı, bütün düşmanlarınızı öldürürdük.” İmam Hüseyin dedi ki, “Biz bu işte sizden daha güçlüyüz. Ancak bütün düşmanlarımızı öldürmek istemiyoruz. Bu işle yolundan azanlar için berat oluşturmak istemiyoruz. Ayrıca, hak arayanlar içinde bizim hayatımız bir örnek olur”.⁷³ Cafer-i Sadık’ın söylediğine görer: “Atam diyordu ki, İmam Hüseyin’le, Ömer İbnî-Se’d, arasında savaş başladıktan sonra Tanrı kendi zafer iradesini Kerbela’da hakim kıldı. Tanrı katında İmam Hüseyin’e iki seçenek sunuldu. Ya düşmanlarını yenerek galip gelmeyi, ya da Tanrı’ya kavuşmaktan birini seçmeliydi. İmam Hüseyin Tanrı’ya kavuşmayı seçti.”⁷⁴ Burada şu soru ortaya çıkıyor.

⁷² Dr. Abdülkerim Soruş.

⁷³ Ullema Meclisi, Bahar-ul envar, XXXXIV cild, s. 330, Elvefa müessesesi, Beyrut, Livan.

⁷⁴ Seyyid ibni Tavus, Lohuf, s. 141, Farsçaya çeviren: Mir Ebutalibi, Delili-ma neşriyatı, I. Baskı, Kum- 1380 (h.ş).

İmam Hüseyin kendi Tanrı'ya kavuşmayı gönüllü olarak tercih etmişse, İmam Hüseyin için bu ağlama, gözyaşı dökme merasimleri ne için yapılıyor? “Bazı rivâyetlerde de; İmam Hüseyin’in yardımına bir çok melek geldi. Önce onlara savaşma izini verilmedi. İkinci defa geldiklerinde artık İmam Hüseyin öldürülmüştü. Buna benzer rivayetler Caferî Sadık’dan beyan edilmiştir: “İmam Hüseyin’e yardım etmek için dört bin melek indirildi. Ancak onlara savaşma izini verilmedi. Yeniden izin alıp yere indiklerinde İmam Hüseyin çoktan öldürülmüştü.”⁷⁵

Kerbela olayından beş yıl sonra Muhtar es-Sekafî İmam Hüseyin’in intikâmını almak için başkaldırır. Muhtar Sekafî’nin başkaldırması Şîîlerin radikal bir ideoloji olması yolunda büyük etki gösterir. Zeynel Abidin Yezit’e biat ettiği için Muhtar, onun imamlığını kabul etmez. Ali’nin Muhammed Hanife adında bir oğlunu kendisine imam olarak belirler. O da siyasetten ve devrimden uzak bir hayattan yana, böyle işlere katılmak gibi bir fikri yoktu.

Muhtar, Sasani ordularını yenen Sa’d ibnî Vakkas’ın oğlu Ömer İbnî Sa’d, İbni Vakkas’ı, İmam Hüseyin’in katilleri İbniziyad ve Şimir’i işkence ederek öldürdü. Fakat Muhtar’ın ve Hanife’nin katledilmesi üzerine bu hareket durduruldu.

Şîî fıkıhının iki kolu var. 1- Zorla 2- Yöntemle. Sosyal gelişmeler bakımından önemli sonuçları olan bu Şîî Medreselerden; İkbârîler fıkıh için ehl-i Beytten gelen hadislere ağırlık veriyor, Üsulîler ise, akli öne çıkarmaya çalışarak içtihadı savunuyorlardı. Bu tarikatlara göre; insanlar taklit eden ve taklit edilen olarak ikiye bölünürler. İkbârîlere göre ise, bütün insanlar imamı taklit etmelidirler ve bir konu hakkında karar vermeleri (müctehid) caiz değildir. Dini de her yönüyle ancak imam bilmektedir.

⁷⁵ Elkafi, I cild, s. 283-284.

Bütün müctehitler uyulması gereken otoritelerdir. Ancak birisi yetkilidir, diğer karar verecek kimselerde (müctehitler) ona uymalıdır.

Zeynel Abidin'in iki oğlu arasında imamlık hakkında sorun olmuştur. Zeyd ve Bakır. Zeynel Abidin öldükten sonra bir kısım Bakır'ı değil, Zeyd'i imam olarak kabul etti. Bu kol Zeydiyeler olarak tarihe geçti. Zeyd ve kardeşi Bakır arasında ihtilâf vardı. Zeyd kardeşini Emevi zülmü karşısında sessiz kalmakla suçluyordu. Zeyd imamlığın şartını kılıç ve başkaldırma, isyan (kıyam) olarak görüyordu. Bir gün kardeşine demiş ki: bizim atamız gerçek imam olmamış, çünkü hiç bir zaman isyan etme, başkaldırma (kıyam) fikrinde olmamıştır.⁷⁶

Zeyd kendi Emevî halifesi Hişam ibnî Abdülmelik'e karşı başkaldırıp şehit oldu. Günümüzde Yemen ahalisi Zeyd'i mezhebindendir. Şîîleri beşinci imamı Bakır'da dönemin iktidarları ile sorun yaşamamıştı. İmam Caferî Sadık ilimle daha çok uğraşmış. Şîî mezhebinin esasında Cafer Sadık'ın buyruklarının durduğunu yazarlar. Yalnız Caferî Sadık'ın öğrencileri Şîîliğin değil, Sünnî mezheplerinin esasını koymuşlar. Ancak Caferî Sadık hiç bir yazılı kaynak miras bırakmamıştır. Yalnız ondan nakledilen rivayetler vardır.

Bu nakiller sonradan yetişen Şeyh Müfid, Şeyh Tusî, Şeyh Seyid Murteza, gibi Şîî fıkıhlar tarafından kaleme alınmıştır. Şîîliğin dört ana kaynağı bu kitaplardır:

- 1 - Muhammed Koleini "Üsuli-kafi."
- 2 - Ebucafer Babuye Rumi "Men la yahzaret-ül fıkıh."*
- 3 - Şeyh Tusî "Tehzib vel-ahkam".
- 4 - Şeyh Tusî "El-istibsar."⁷⁷

⁷⁶ Şehristani, Elmilel vel nehl, 1-ci cild, s. 251.

* For him not in the Presence of a Jurisprudences

Cafer Sadık o yıllarda kendi Medresesini açmıştı. Bu Medrese sonraki yüzyıllarda “Caferîlik Şîâ” diye adlanacaktı. Cafer Sadık’tan yazılı metin kalmadığı için elde olanların hepside rivayetlerdir. Rivayetlerin ne kadar güvenli olması belli değil. Cafer-î Sadık’a göre, dünya hiç bir zaman imamsız olmamıştır, olmayacaktır. Cafer-î Sadık imamlığı en yüksek manevi-ilâhi makam olarak nitelese de, onlar için siyaset ve hükümet hakkı tanımamıştı.

Cafer Sadık’ın vefatından sonra iş çığırından çıkmış (ifrat) bir Şî mezhebi olan batinilik ortaya çıktı. Bunlar Cafer Sadık’ın büyük oğlu İsmail’i imam gibi tanıyorlardı. İsmail atası hayatta iken ölmüştü.⁷⁷ Cafer-î Sadık’tan sonra iki Şî akımı ortaya çıkar. Cafer Sadık’ın birinci oğlunu imam kabul eden İsmailîler ve ikinci oğlu Musa-ı Kazım’ı kabul eden imamlık veya isna-eşeri Şîliği.

Şîlik, tarihi süreç içinde yüze yakın kola parçalanmıştır. Onlardan ibrahimlik, isna-eşeri, imamiye, İsmailîlik, Zeydiyelik, Ehli-fıtrat, Eshabı-sahife, Sakkakilik, Fatımîlik, Şeyhlik, Rafîzîlik, Hûrefiye, Nöktevîlik (noktacılık) gibi kollar daha meşhurdur.

Musa Kazım’ın oğlu ve 8.ci imam Rıza, Abbasi halifesinin Horasan’daki veliahtıdır. Hem imam Rıza, hem de oğlu 9.cu imam Cevad, Abbasi Halifesi Memun’un kızları ile evlenmişler. İmam Rıza Ümmülhabibe ve oğlu Cevad ise, Ümmülfezl ile evlenmiş ve düğünlerinde halife bol para harcamıştır. Şeyb, 9. imam Cevad’ın Memun’un kızı ile evlenmesi hakkında gördüklerini halka şöyle nakle-diyor:

“Saraydan yüksek sevinç ve müzik sesleri işitiliyor-du. Saray sanki denizde bir gemi gibi görünüyordu. Halife-

⁷⁷ Hilmi Ziya Ülken “İslâm Düşüncesi” Ülken Yayınları İstanbul-1995, s. 83.

⁷⁸ İsmail Mutlu “Tarihte ve Günümüzde Caferîlik”

nin köleleri başlarında altın kaplarla ortaya çıktılar. Memun'un damadı imam Cevad'ın başına altın parçaları serpiyordu. O gece Memun'un Cevad'ın ve gelinin başına saçtığı altınlar nedeniyle orada bulunan çok sayıda yoksul, birden bire zenginleşti.”⁷⁹ Daha sonra onun oğlu Nakî 10. imam olarak bilinir.

11.ci imam, Samire şehrinde yaşıyordu. Samire askeri ve harbi şehir olduğundan onun adına Hasan Askeri diyorlardı. Hasan Askerinin üç kardeşi, bir bacısı vardı. Safevîler döneminde Ayşe adı yasaklanıp lânetlense de onun bacısının adı Ayşe idi. Kardeşinin birinin adı Cafer idi. Şîi ehli ona “Cafer kezzab” diyordu. Çünkü 11. imamın varisinin belirlenmesi için düzenlendiği kurulda Cafer Allah'a and içti ki, kardeşi Hasan Askeri'nin oğlu olmamıştır. “Mehdî” adında dört yaşında oğlunun olup sıra çekildiğine inananlar ona “Cafer kezzab” dediler, yani yalancı Cafer. Hasan Asker-i'nin defin merasiminde Cafer cenaze namazı kılmak ister. Tekbir getirmek üzere iken kimsenin gözüne görünmeyen buğday tenli bir çocuk öne çıkıp Cafer kezzabı uzaklaştırarak atasının cenaze namazını kendi kılmıştır. Cafer çok az yaşasa da çok evlâtları varmış.⁸⁰ Bu göze görünmeyen çocuk 12. imam “Mehdî”dir.

12. imam Mehdî atasının ölümünden dört yıl önce dünyaya gelmiş ve Samire şehrinde bir kuyuda kayıplara karışmıştır. Yalnız yönetecek yaşta olmayan “naib”ler veya “bab”lar onunla irtibat kurmuş. Canını korumak için kimseye görünmemiştir. Osman ibnî Said adında birisi kayıp Mehdî ile temasta olduğunu iddia edip ve Şîi ehlinden para topluyordu. Osman ibni Said 45 yılda bu adla Şîi ehlinden para topladı. Gaybe çekilen Mehdî bu paraları nerede harcıyormuş belli değil. Sanki kayıplarda da dükkan, bazar

⁷⁹ Şücaeddin Şefa “1400 yıldan sonra” s. 944.

⁸⁰ Dairet-ul maarifi- şîâ 5.ci cild, Kamus-ül rical 2-ci cild, El-maarif vel-maarif, 2.ci cild.

varmış, alış veriş devam ediyormuş! İmam Mehdî ile irtibat ta olan dört kişiden biri de Muhammed Seymeri, adında bir Fars olmuştur. Mehdî'nin kaybı iki merhaleden ibaret olmuş. 1- Yetmiş yıl devam eden küçük dedikodu (gıybet). 2- Büyük dedikodu. Küçük dedikodu esnasında dört kişi ile ilişkide olmuş: 1- Osman ibni Said. 2 - Muhammed ibnî Osman. 3- Hüseyin ibni Ruh. 4- Ali ibni Muhammed Seymerî. * Büyük dedikodu bu dört kişinin ölümünden sonra başlamıştır. **

* Safevîler döneminde yasaklanıp lanetlenmesine bakmayarak Mehdî'nin naiblerinin de adları Osman olmuş!

** Safevî kaynaklarında Mehdînin zühuru ile bağlı bilgiler:

Safevî kaynaklarında Mehdî'nin zühuru ile bağlı bilgiler bu şekildedir: Safevî devleti Mehdî'nin zühuruna kadar devam edecek. Mehdî zühur ettiğinde bağırsak ve cüzam hastalığı yaygınlaşacak. Mehdî zühur ettiğinde güneş Doğudan değil, Batıdan doğacak. Mehdî'den önce “Süfyanî” zühur edecek. Süfyanî Ebû Süfyan'ın soyundan ve çok çirkin görünümlü olacak. Süfyan'ın zühurunda amaç şîlileri katletmek olacak. Meclisi “Mehdiy-moud” adlı kitabında ısrarla; Mehdî'den önce Süfyanî zühur edecek. Şeyh Tusî “Kıybet” kitabında “Amer ibnî Vasile”den bir rivayet nakleder. Vasile'nin rivayetinde der ki, Ebutaliboğlu Ali “zühur zamanı güneş Doğudan değil, Batıdan doğacak ve güneş günortasından akşama kadar hareketsiz kalacak”. Mehdî zühur ettikten sonra Ayşe'yi, Ebû Bekir'i, Ömer'i, Osman'ı diriltecek. Ehl-i Beyte zülm ettiklerinden dolayı onları yargılayıp yeniden ateşte yakacak. Mekke'de İslâm düşmanı olan bütün Sünnileri katledecek ve su yerine kan akacak. Mehdî 19 yıllık iktidarı süresince bütün Sünnileri öldürüp dünyayı şîleştirecek. Daha sonra sakkallı bir kadın tarafından öldürülecek. Mehdî'nin ceddi Ali oğlu Hüseyin dirilecek ve Mehdî'yi defin ettikten sonra zalimden intikam alan “Müntesir” imam gibi 309 yıl iktidarda olacak. Daha sonra Ebutaliboğlu Ali gelecek ve konuşan imam gibi 44 bin yıl iktidarda kalacak. Sonrada Hz. Muhammed gelecek ve 50 bin yıl iktidarda olacak. Bu zaman bittikten sonra Mehdî'nin yeniden zühur etmesiye bu sonsuzluğa kadar tekrarlanacak. (Bak: Meclisi, “Bahar-ul envar”, XIII cild, “Mehdî'yi-moud”, tercüme Ali Devani, s. 1223).

Seymerî, öldüğünde bir mektup gösterdi ve bu mektubu Mehdî'nin yazdığını iddia etti. Bu mektup Şeyh Tusi'nin yazdığı “Dedikodu - Gıybet” adlı kitabında verilmiştir. Safeviler döneminin şeyhlerinden biri olan Meclisî de bu mektubu “Mehdiyi-moud” adlı kitabında vermiştir. Bu mektupta şöyle yazılmış: Tanrının adı ile;

“Ey Ali ibnî Muhammed Seymerî! Senin ölümünden sonra Tanrı kardeşlerine sabır versin. Çünkü altı günden sonra öleceksin. İşlerini her yerde yap ve kimseyi de halefin tayin etme. Çünkü büyük dedikodu başlamıştır. Ben tanrının izniyle ortaya çıkacağım. Bu da zamanlar geçtikten ve yeryüzünde zulmun baş gösterdiği zamanda olacak. Şîîler arasında bazı kimseler beni gördüğünü iddia edip ortaya çıkacaklar. Bilmiş ol ki, Süfyan'ın ortaya çıkışından ve göklerden feryat gelmeden önce kimse beni gördüğünü iddia ederse, yalan söylemiş olup yalancının biridir. Gerçek güç ve iktidar Tanrıya mahsustur”.⁸¹ Bu dört kişi imamla irtibat adı altında cahil kitleyi istismar ederek bolca servet toplamış, ömürlerinin sonlarında da “büyük dedikodunun, yalanın” başladığını söylemişler. Mehdî bu dört kişiyle irtibata geçmek yerine kendi açıkça çıkıp ahalinin huzurunda, gözlerinin önünde gaybe nasıl çekildiğini söylese daha iyi ve inandırıcı olmaz mıydı?

Bu iftiralara ne ihtiyaç var? Ne Kuran'da, nede Buhârî'nin ve Müslim'in hadis kitaplarında Mehdî meselesine işaret edilmiştir. Bunların hiç birinde Mehdî hakkında bilgi yoktur. Bunlar İslâmdan sonra iftiracıların uydurmalarından başka bir şey değildir. En büyük hidayet eden Kuran-ı Kerim'dir. İslâmda Mehdî'ye gerek yoktur. Zaten Kuran aramızdadır. Ayrıca, Mehdî sözünün anlâmını bilim olarak yanlış açıklamışlar. Mehdî hidayet eden değil, hidayete

⁸¹ Meclisi, Bahar-ul envar, 51.ci cild, s. 361.

ermiş demektir. Hadise hidayet eden demektir. Mehdî anlamını yanlış olarak kullanmışlardır.

Mehdî'nin mektubu hakkında şöyle bir iddia var ki, güya o, bir mektup yazarak dördüncü vekili olan Ali ibnî Muhammed Seymerî'ye vermiş. Mektupta yazılana göre Mehdî büyük gayibe çekilecek, fakat acelece Tanrı'nın izniyle geri dönecek. Mehdî'nin imzası ile böyle bir senet olsaydı, onu Kuran gibi korumak gerekmez miydi?. Ancak bu mektup hiç bir yerde saklanmamıştı. Kimse bu mektubu kendi gözüyle görmemiştir. Son bin yılda bu mektup hakkında yazılanlar iki Şîî hadis kitabına dayanmaktadır. Bu kitaplarda “büyük gayib”den uzun zaman sonra yazılmıştır.⁸²

Hurûfîlerle aynı zamanda yaşamış büyük İslâm mütefikkiri İbnî Haldun ve XX. asır İslâm düşünürü İkbâl Lahurî görelim Mehdî hakkında neler düşünmüş, neler söylemişler? İbnî Haldun'un yazdığı “Mükaddime” kitabının bir bölümünde “Mehdîliği” incelemiştir. Onun araştırmaları Mehdî'liğin batıl bir inanç olduğunu ispatlayan en önemli ve tutarlı kaynaktır. XX. asrın en büyük Müslüman mütefekkiri olan İkbâl Lahorî'de, Mehdîliğin batıl inanç olduğunu ispat etmek için İbnî Haldun'un araştırmalarından yararlanmışır.

İbnî Haldun Mehdîliğin batıl inanç olduğunu ispatlayan 24 rivayeti kendi eserinde vererek her bir rivayetin batıl olduğunu ispatlamıştır. İkbâl Lâhurî'de, bunlardan yararlanmışır. Bu 24 rivayet sünnet ehlinin kitaplarında mevcuttur. Şîîlerin bu yönde efsanevî rivayetleri daha çoktur. İbnî Haldun'a göre Mehdî ile bağlı bütün rivayetler sahte, yalan ve itibarsızdır. İbnî Haldun hesabına göre, Mehdîlik İslâmî fikir olmamış, sonradan İslâm kültürüne eklenmiştir. İbnî Haldun'un bu görüşünden ilham alan İkbâl Lahorî, dostuna yazdığı bir mektubunda;

⁸² Şücaeddin Şefa, Başka bir doğuş (Tevellodi diğər), VI yayın, 2000, s. 480.

“Bence mecusi-zerdüştî görüşler daha sonra Mehdîlik adı ile İslâm kültürüne sızmıştır. Çünkü tarihi, iyi ve kötü olarak ikiye bölmek İslâm düşüncesi değil, mecusi düşüncedir. Bu da İslâm kültüründe Mehdîlik adı ile ortaya çıkmıştır. Tarihin akışında iyiler kötülere karşı galip gelecekmiş ve bunu da Mehdî ile beraber edecekmiş.”⁸³ İbnî Haldun’a göreyse tarihin dinamizmi Habil ve Kabilden başlayarak devam eden bu tezatlardan ibarettir. İbnî Haldun’a göre, Mehdîlik tarihin sonu demektir ve tarihin sonu olamaz. İkbâl Lahorî’ye görede, Şîî ehli elçilik ve nefretin bitme süresini 260 yıl geciktirmişler. İslâmda Peygamberlik 23 yıl olmuştur, ancak Şîîlere göre, Peygamberlik 23+260 yıl olmuştur.

Şîî görüşünde imamlar Peygamberin varisleridir ve bütün Peygamberlik özelliklerine sahiptirler. İmamlara vahiy gelirmiş, gaybten haber verirmişler, Kuran’da ve Şeriatta eski olmayan kanunlar tesis etmeye imamların selahiyeti varmış. Bu yalnız Peygambere has olan bir yetkiydi. İmamların missiyonu, Peygamberliği imamlık adı ile sürdürmek olmuştur. Şîîlere göre, Peygamberin bütün yetkileri imamlarda da olmuştur. “Şîîlerin imamlara tanıdıkları özellikler son Peygamberlik fikrini inkâr ediyordu.

Şîîlerce Mehdi’nin gaybe çekilmesiyle ilgili mevcut deliller de yetersizdir. Şîîlerin dediğine göre, Mehdi’nin düşmanı olduğu için sır olup gayibe çekilmiştir. O zaman şunu sormak gerekir. Diğer imamların düşmanları yok muydu? Onlar neden sıra çekilmediler? Bir başka savunmaları da şudur, Allah 12 imamlı bu süreci kemale erdirdi. Ancak bu da tutarlı ve yeterli cevap değildir.

Çünkü imamların sayısı yedi de olsaydı, aynı iddiada bulunmak mümkündü. Nasıl ki, yedi imama inanan İsmaililik de aynı iddiada bulunmaktaydı. Peygamberin sahabelerinden hiç birisi Mehdi’ye inanmayan Müslümanlar-

⁸³ Dr. Abdülkerim Soruş.

dı. Mehdî konusu itikatî bir meseledir. Yani tarihi bakımdan onun varlığını ispat edecek hiçbir delil de yoktur. Peygamber ise itikadi bir mesele değildir. Tarihte olmuştur. Belli bir zamanda dünyaya gelmiş, belli tarihi zamanda Peygamberliğe yükseltilmiş, belli zamanda da vefat etmiştir. Diğer 11 imamlar da aynı şekilde.

Ancak Mehdî böyle değildir. Dünyaya gelmesi de efsaneler ve sisler karanlığındadır. Tarihi şahitlerle Mehdî'nin varlığını ispat etmek mümkün değildir, ancak bir ideolojiye inanarak tarihte olmayan birinin olduğuna inanmak mümkündür ki, bunun akıla, mantığa dayalı (rasyonel) tarafı olamaz. Çünkü Mehdî'nin tarihte olduğunu ispatlayan hiç bir tarihi belge mevcut değildir. Şîîlerin kendisi bile, onun anasının hamileliğinin gizli olduğunu yazarlar. Dünyaya geldikten sonra da 5 yıl gözlerden uzak yerde yaşamıştır. O zaman bunu kim görmüştür? Böyle bir şahsın varlığını tarihi belgelere dayanarak ispat etmek ne kadar mümkün olabilir?

Ancak Şîîler onun gizlice doğduğuna inanır. Kimse Şîîlerin uydurduğu bu efsaneye inanmazsa, Allah onun yakasından yapışmaz. Çünkü Allah akıl dışı olana inanmayı teklif etmemiştir. Kuran'da da Mehdî hakkında hiç bir ipucu, hiç bir ayet mevcut değildir.⁸⁴ Şîîlerin tasvir ettiği Mehdî'nin Küresel, evrenlik amacıda yoktur. Mehdî, zuhur ettiğinde ilk olarak Hz.Ebû Bekir'i, Hz.Ömer'i, Hz. Ayşe'yi ve Peygamberin diğer en yakın dostlarını kabirden çıkarıp diriltecek, onları kafir, münafık ve Hz.Ali'nin hakkını yedikleri için işkence edip ateşte yakacaktır.

Şîîlerin tasvir ettiği Mehdî'nin evrensel adalet anlayışı yoktur, sadece Sünnî öldürmek amacıyla gelecektir. Bu ideoloji inanca göre, beşeriyetin tek düşmanı Müslüman Sünnîlerdir. Bunun da Sasanî Devlet kültüründen Şîîlere geçtiğine inanmak gerekir ve tarihi tanıklarda bu yöndedir.

⁸⁴ Dr. Abdulkерim Soruş.

Çünkü Müslümanlar Sasanî İmparatorluğunu devirdiler. Bu yüzden Sasani-Mecusi kültürü İslâm ve Müslüman düşmanı olmuştur. Sasaniliğin yeniden canlanması olarak tarihe giren Safeviliğin bu ideolojisini daha da yaygınlaştırmıştır.

Büyük yok oluştan (Gaybeti-kübradan) sonra 945 yılında Ebuşüca Buveyh tarafından kurulan ve imamlık taraftarı olan Büveyhlilerin hakimiyeti ele geçirmesiyle, imamlık Şîliğin gelişmesine sebep oldu. O tarihlerde imamlık Şîliği hadis, kelâm ve fıkıh sahnesinde büyük ilerleme kaydettiler. Şîliğin en mühim eserleri bu dönemde yazıldı. Selçuklu hükümdarı Tuğrul bey 1055 yılında Bağdat'ı alarak Büveyhlilerin iktidarına son verdi.⁸⁵

İslâm tarihinde hiçbir olayda “imamlık adına” bu kadar haksız yere kan dökülmemiştir. İslâmla hiçbir bağlantısı olmayan iki anlayışta Şîilere mahsustur. Onlardan biri “Hums” ve diğeri “müte”dir. Hums, yani her Şîi devletin beşte birini beytül mala,⁸⁶ yani mollaya vermelidir. Müte, yani meta. Yani kadın bir eşyadır ve geçici olarak imza “siğge adı” ile kullanabilir. Her iki anlayış mollalık ve ayetullahlık kurumunun maddi ve cinsel ihtiyacını gidermek için geliştirilmiştir. İslâmla hiç bir ilgisi yoktur. ”Hums” sözü Kuran’ın ”İnfal” suresinin 41. ayetinde geçer.

Ayette der ki: “Bilmiş olun ki, savaşta elde edilen ganimetin beşte biri (humsu) Allah’a, Peygambere, kendi akrabalarınıza, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şeye kadirdir.” Şîa-Safevî mollası ve Seyidler (dedeler) buradaki ”akraba” sözünü Peygamberin akrabası gibi tefsir etmiştir. Seyidler de kendilerini Peygamber soyundan geldiklerini söyleye geldikleri için halkın kazancının beşte biri onlara ait olmalı imiş!!!. Kuran’nın bu ayeti seyidlerin anlatdığı gibi olsaydı, o zaman

⁸⁵ İsmail Mutlu “Tarihte ve Günümüzde Caferilik”, s. 55.

⁸⁶ Ruhullah Humeynî, İslâmî hükümet, İslâmî nehzet yayınları, 1971-ci il, s. 34.

dört halife zamanında Hz. Ali ve evlâtlarınada Hums ödenmeliydi. Yani yüzyıllar sonraki seyid (dede) ve molla İslâmiyeti sahabelerden daha doğrumu anlamışlar? Ve Kuran-ı hiç okumamış olan Kızılbaşların seyid ve mollanın sahte açıklamaları yüzünden ne kadar oyuncak olduklarını kitabın akışı içerisinde göreceğiz.

Safevîlikten sonra Şîîlerin yalanları bir-iki olmamıştır. Mollalar halkın aklına bin türlü iftira ve yalan doldurmuşlar. Bu yalanlardan biri de İmam Hüseyin'in kızı Sakin'e hakkındadır. Birçok mollalar Sakine'nin Kerbela'da öldürüldüğünü söylerken, bazıları da esir olarak yakalandığını, ancak akibetinin ne olduğu hakkında halka bilgi vermezler. İmam Hüseyin'in kızının akibetini gizler, saklarlar.

Çünkü Şîî mollalarının iftira ve yalanlarına karşın o, ömür boyu atasını anıp yas tutmamış, dünyanın en ünlü müzisyenlerinden biri olmuştur. Evet, Hz. Hüseyin'in kızı İslâm tarihinde ilk müzisyen kadınlardan biri olmuş ve kişilere de müzik dersi vermiştir. Bakalım bu konuda büyük musiki tarihçisi Ebulfarec İsfahanî (897-967) "El-âğânî" adlı kitabında ne yazıyor? " Abudulmelik, çok güzel şarkıcı ve müzisyendi. İslâmın ilk çağlarında İbnî Süreyş gibi en ünlü müzisyenydi. O, musikiyi İmam Hüseyin'in kızı Sakine'den öğrenmişti. Hüneyin'de, gül satan müzisyendi. Onu İmam Hüseyin'in kızı Sakine'nin evinde tertip edilen musiki meclisine davet ettiler. Hüneyin, Sakine'nin evinde şarkı söylemeye başladı. Medine'de Sakine'nin evine müzik dinlemek için çok sayıda insan geldi. Halk sesini duymak için Sakine'nin evinin üstüne tırmandılar. Bunun üzerine ağır insan yüküne dayanamayan çatı çöktü ve çöküntü altında kalan Hüneyin orada öldü."⁸⁷

Bu altyapı ön bilgilerden sonra Safevî tarihinin incelenmesine geçelim. Ancak bir soru sorarak mevzuaya

⁸⁷ Ebulfarec İsfahani "El-âğânî", Farsçaya çeviren Muhammed Hüseyin Ferideni, s. 31, 133.

geçmek istiyorum. Türk devlet geleneğinde daha sonra kurulan devletler önceki devletin medeniyetini, kültürünü, inancını tarihten silmemiştir. Örneğin; Selçuklunun içinden Osmanlı doğmuştur. Emir Timur Osmanlıyı yendikten sonra onun halkını inancından dolayı kılıçtan geçirmemişti. Bayındırlı Devleti, Karakoyunluları yendikten sonra onun halkı ve halkının inancı ile uğraşmamıştı. Bayındırlı Devleti kimseyi inancından dolayı öldürmemişti. Sadece Şah İsmail böyle harekette bulunmuş ve Safevî devletini kurduktan sonra Tebriz merkez olmak üzere Bayındırlı Devletinin bütün manevi mirasını yok etmiş, kitaplarını yakmıştır. Sırf Sünnî olmaları yüzünden Tebriz’de soykırım türetmiştir. Şah İsmail neden böyle etmiştir? Bu sorunun cevabını kitabın içinde bulacaksınız.

Şeyh Sefyeddin Erdebili

“Safevî” adı Sefyeddin adından alınmıştır. Sefyeddin 1252 yılında Erdebil’in Ağçakent (Kalkoran) kentinde dünyaya gelmiştir.⁸⁸ Atasının Ağçakent’te ekin tarlaları olmuştur. Sefyeddin’in adı bu soyda dini aristokrasinin olduğunu göstermektedir. Çünkü böyle lüks adlar, ancak dini aristokraside bulunan kimselerin çocuklarına böyle adlar verilebilirdi. Yoksulların adları umumen temiz Türkçe adlar olmuştur.* Safevîlerin soyu hakkında değişik görüşler var. Valter Hins⁸⁹, Kesrevî⁹⁰, Faruk Sümer⁹¹ Safevî soyunu Türk olarak görmez, Kürd olarak yazarlar. Zeki Velidi Togan Safevî soyunu Azeri Farsçasında okuyanlar Fars olarak görür.⁹²

Safevîler kendilerini 7. imam Musa Kazım soyundan bildikleri için Arap olmaları gerekir. Şeyh Safî 7. imam Musa Kazım’ın 18. soyu idi.⁹³ Safevîler hakkında ilk bilgiyi

⁸⁸ Valter Hins “İran’da Milli Devletin Teşkili” Farsçaya çeviren Keykavus Cahandari, 2.ci baskı 1361-ci il (hicrî-şemsî).

* Günümüzde de İran mühitinde bu şekildedir. Bizim Limli kendimizde hiç bir tarlası olmayanlar, onun-bunun kapısında çalışanların adı temiz türkçe olurdu. Ancak imkanları olanların adı Arapça, Farsça, dini ailelerin de adı umumen tamtarafli arapça adlar olurdu. Örneğin kendimizde köle olarak çalışan adamların adları bu şekildeydi: Tanrıverdi, Denizhan, Gotazhan, Özhan, Azay, Bayındır, Tovhan, Ayaz, Durna, Balabeyim, Usandık, Alış, Alı, İmler, Atakan, ve...

⁸⁹ Valter Hinsin Safevi’ler hakkında yazdığı kitap “İran’da milli devletin teşkili” adı ile Fars diline tercüme edilmiştir.

⁹⁰ Kesrevî, Şeyh Safî ve soyu.

⁹¹ Faruk Sümer, Safevî Devletin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1992, s. 1.

⁹² Zeki Velidi Togan, “Azerbaycan”, A, C.II, İstanbul, 1970, s. 112.

⁹³ Şeref

Han Bitlisi “Şerefname” 2.ci cild, s. 132, Esatir yayınları Tahran 1377 (h.ş).

veren İbni-Bezzazın yazdığı “Safvet-üs sefa” kitabıdır. İbni-Bezzaz Sedreddin’in müriti olmuştur. Bu kitapta Saf-evîlerin soyu hakkında geniş bilgiler vardır. Sefvet-üs sefa Safevîlerin soyunun Kürt olduğu yazılmaktadır. Safevîlerin soy kökünde El-Kürdi-ul-Sencanî adında bir aile olmuştur.⁹⁴ “Sencanî” veya sencabî aşireti günümüzde de Kürtlerin aşiretlerinden biridir.⁹⁵ Tarihi verilere göre, Arap orduları Azerbaycan’da iki harp karargâhı kurmuşlar.

Biri Marağa’da ve ikinciside Erdebil’de. O zaman binlerce Arap aileleri bu bölgelerde yerleştirilmişler. Azerbaycan’da yaygın olan “Araplı” yer ve “Arapzâde” soy adları da bu Arap yerleşmelerinden kalma miraslar olmalıdır. Şîîlerin ikinci imamı Ali oğlu İmam Hüseyin’in kayınatası olan Eşe’s İbnî- Kendi üçüncü halife Hz. Osman’ın hilâfetinin sonlarında ve dördüncü halife Hz. Ali’nin zamanında Azerbaycan’ın valisiydi. İbni-Kendi kendine bir çok Arap ailelerini Azerbaycan’a getirmişti. Azerbaycan’da bugün kendini “**sadat**”, yani Seyidler diye adlandıranlarda bu töremelerden olmuşlar.** Bir diğer anlayışa göre, İmam Hüseyin’in soyundan gelenlere “Seyid” ve Hasan’ın soyundan gelenlere “Şerif” denilmektedir.

⁹⁴ İbni-Bezzaz Erdebili, Safvet-üs sefa, Zeryab neşriyatı, Tahran-1376 (h. ş), s. 70.

⁹⁵ William Aegleton, Mehabad Kürt Cumhuriyeti 1946, Türkçeye çeviren: M. E. Bozarslan, Komkar yayınları, İstanbul-1976, s. 63.

** DNA üzerine yapılan son araştırma bu iddiaların yanlış ve gerçektışı olduğunu ıspatlamıştır. “Seyid” konusu biolojik gerçeklikle asla ilgisi yoktur. Sadece kültürel bir olgudur. Kaynak için bakılabilir: Bu biolojik araştırma günümüzde yaygın olan “seyid”ler anlayışını kabul etmemektedir. Artık seyid diye, özellikle Azerbaycan bölgesinde bir soy yoktur. Büyük olasılıkla Safevîler de bu “seyid” kimliğinden siyasi amaçlar için yararlanmışlar. Kaynak:

http://www.bbc.co.uk/persian/science/2011/11/111113_l42_vid_ir_genetic.shtml

Mısır'da Abbasî hilâfetinden beri İmam Hasan soyundan olan beyaz ve İmam Hüseyin soyundan olan yeşil sarık takmışlar. Horasan'lı Ebû Müslim'in Emevîleri devirmesinden sonra Horasan'da ve bir çok bölgelerde Araplara karşı saldırılar başlamış, bir çok bölgeler Araplardan temizlenmişti. Ancak Azerbaycan'da Araplara karşı benzer saldırılar olmamıştı. Abbasî hilâfetine karşı olan Arapların Babek ordusunda hilâfete karşı savaştıkları da tarih bilgileri arasındadır.

Azerbaycan'a yerleşmiş olan Araplar daha sonraki dönemlerde, özellikle de Merkezi Asya'dan Türk akınlarının gelmesiyle Türkleşerek dillerini unutmuşlar. Azerbaycan ahalisinin diğerlerinden baskın olan mezhebi, Sünniliğin Şafî mezhebi olmuştur. Sefyeddin, Şafevî Sünnî mezhebini dedelerinden miras almıştı. Azerbaycan'da isna-aşeri Şîa olmamıştı. Ancak bazı Zeydi Şîilere mensup olan topluluklar olmuştur.

Sefyeddin çocukluğunda Kuran ve Sünnet öğrenimine başlar. Şeyh Farec Erdebili'den ders alıp onun müridi olur. Tasavvufta “makamlar” olarak bilinen yolda ilerleyebilmesi için bir süreliğine “Savalan” dağının eteklerinde izdivaya çekilir. O zaman Azerbaycan'da yükselme imkânı kısıtlı olduğundan Sefyeddin Azerbaycan'ı terkedip Şiraz şehrine gider. Şiraz'da, Şeyh Abdullah Hafifî'nin müriti olur. Bu tekkede Sefyeddin mürit yetiştirme kurallarını öğrenir. Şiraz'da olgunlaşma sürecini bitirdikten sonra Erdebil'e geri döner.

Ancak Erdebil'de daha tecrübeli şeyhler olduğundan Sefyeddin, kendisine mürit edinemez. Bu yüzden de 1269 yılında Gîlân'a gider ve burda çok ünlü Şeyhlerden Zahid Gîlânî'den ders alır ve onun tekkesinin öğrencisi olur.⁹⁶ Şeyh Zahid Gîlânî, Kazan Han , yani Moğollar kendi

⁹⁶ Valter Hins “İran'da Milli Devletin Teşkili” Farsçaya çeviren Keykavus Cahandari, 2.ci baskı 1361-ci il (hicrî-şemsî).

himayesi altına almış ve ona çok yardım ediyordu. Buna karşılık olarak Gîlânî'de halka Moğollara uymaları çağrısında bulunuyordu.

Halkın üzerinde büyük manevi etkisi olan tekke şeyhlerinin bu istekleri çok tesirli olurdu. Sefyeddin, çok kısa bir zaman içinde Şeyh Zahid Gîlânî'nin dikkatini üzerine çekerek onun birinci mürit makamına yükseldi. Daha sonra Şeyh Zahid, Gîlânî'nin yardımcısı oldu ve Şeyh Gîlânî kızını Sefyeddin'le evlendirdi. Bu evlilikten sonra da Gîlânî vasiyet ederek Sefyeddin'i kendi varisi olarak duyurdu.1290 yılında Şeyh Gîlânî öldükten sonra Sefyeddin onun bütün yetkilerine sahip oldu. Böylece Sefyeddin'in yükselişi için gereken imkân sağlanmış oldu.

Gîlânî'nin müritlerini kendine mürit ederek Erdebil'e geri dönüp kendi tekkesini kurdu. Erdebil'de ve çevresinde kendine taraftar toplamaya başladı. Şeyh tekkede (dergâhta) semazenlikle de meşgul oluyor ve bu yolla daha huzur isteyen genç adamları tekkeye çekebiliyordu.⁹⁷ Semah'ın sözlük anlamı işitmektir. Ancak tasavvufta başka anlam taşımıştır. Onu bir tür “şad olmak” olarak manalandırmak olur. Bu huzurlu yaşama ve kötülüklerden , kötülerden uzak durma, hoş görüyü esas alana hastı. Hoş görüden de tasavvufa geçmiştir.^{***} Sûfîlerden bir kısmı şuna inanıyordu ki,

⁹⁷ Şeyh Sefyeddinin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi bu kaynaklarda mevcuttur: 1- İbnî-Bazzaz Erdebili, “Safvet-ül Sefa” Kulamrza Tebatebainin redaktasi. 2- Ahmed Kesrevî, “Şeyh Şafi ve soyu” 3- Menuçehr Parsadust “Birinci Şah İsmail”, s 115-124. 4. Faruk Sümer, 5. Zeki Velidi Togan.

^{***} Özellikle edebiyatta çok yaygın olmuştur rindlik. Füzûlî'nin ve diğer irfan ehlinin şeirlerinde rindliğe tanık olmak mümkündür. Mevlâna'da bu zirveye çıkar. Mevlâna'nın bütün eserleri ritmiktir, müziği ile iç-içedir. Füzûlî ünlü gazelinde kötülerden uzak durmayı ve şadlıklara meyilli olmayı bu şekilde anlatır:

“Füzûlî **rindî**-şeydadır, her zaman gövde rüsvadır
Sorun kim bu, ne sevdadır, bu sevdadan usanmazmı?”

Tanrı'ya sürekli zikrederek insan ruhu O'na kavuşabilir ve O'na kavuşmakta dinde hoşgörölölük getirir. Bu hoşgörölölü bir titreşim ve hareketlenme oluşturur ve insan kendinde olmayarak raks etmeye ve sevinç çığlıkları atmaya başlar. Bu methodu icat edenler daha önce Zahitlikle meşgul olan şeyhler olmuşlardı. Onlar gördüler ki, oruç tutmak, geceler uyanık kalmak ve azap çekmelerle toplumu etkileyemiyorlar. Çekilip bir yerde yalnız başına yaşıyorlar ve halk da onları unutuyor. Bu yüzden de toplumu ve özellikle gençleri kendilerine çekmek için bu metodu geliştirdiler. Tekkeler bir türlü zikir, eğlence mekânına dönüştü. Bu yüzden şerî' zahitlikten vazgeçip "hoş görölölüğe , gönölöl erliliğine" yüz tuttular. Hoşgörölölü eğlenceden yana olan dindar için cazibeli görölölürdü. Tasavvufta zaman zaman gönölöl erliliği istismar edilmiştir. Çünkü öğütçölöler insana hizmet ederek, beşerin seviyesini yükseltmek istemişlerdi. Ancak bazı sûfiler insanların bu temayölölünü ve gönölöl erlerinin tarihi tecrübesini kendi siyasî amaçları yolunda kullanmışlar. Tekkeler zamanla dönemin siyasî iktidarları ile anlaşarak geniş maddi imkânâ sahip olmuşlar. Buna karşılık tekkeler siyasî iktidarlara asker vermiş ve siyasî iktidarın meşrulaşması yolunda çalışmışlar.

Bu yüzden de her devlet başı veya devlet yetkilisi tekke şeyhlerini yanına çağırmış, onun gönölölünü ele almıştır. Çok kez iktidarların meşruriyetini bu dergâhlar sağlamışlar. Eski çağlarda siyasî örgütlenme partiler şeklinde olmadığı için, dergâhlar hemde günümüzdeki partilerin rolünü oynamıştır.

Gönölöl erliliği ferdi mutluluğu toplumsal mutlulukta görölölündüler. Halkın mutlu olması yolunda çalışmakla gerçek mutluluğun elde edileceğine inanıyorlardı. Mutlu yaşamak ve bütün insanların mutluluğu için elden geleni yapmak lâzımdır. Bu fikir akımının örneklerini "İhvan-üs Sefa" risâlelerinde, Fuzûlî'nin, Hayyam'ın , Hafız'ın, Mevlâna'nın

gazellerinde görmek mümkündür.* Şehabeddin Söhreverdî'nin dünya görüşünde gönül erliğı var idi. Rindlik yani gönül erliğı eski Orta Doğu ve Mezopotamya kültürlerinden kaynaklanan bir gelişmedir. Mevlâna, Tebriz'li Şems ile tanıştıktan sonra tamamen gönül erliğı yoluna girmiş, semazenlik etmiş, musiki ve şiir söylemişti. Yani sürekli mutlu olma ve mutlu yaşama durumu. Ümitsizliğe yer bırakmamak. Mevlâna, Mesnevinin dördüncü cildinde semazenliği, şiiri ve musikisini içeren gönül erliğı ve mutlu olmayı şu şekilde açıklar:

-
- Rindlik halını daha iyi anlaya bilmemiz için Füzulî'nin bu şiirine bakalım:

“Nice bir vesveseyi-akıl ile hayır olalım,
Gelin alayışı-kemden çıkalım, pak olalım,
Neş'eyi-mey bulalım, kabili-idrak olalım.
Mestü medhuşü harabatıyü bibak olalım.

Rindler bezmine sermest sebu tek giriben,
Zevk bağına girip, cam gülünü deriben,
Bana derlerse baha akıl metain, veriban,
Mestü meadhuşü harabatıyü bibak olalım.

Paybesti-meyi-safi olalım dürd misal,
Verelim sakiye can, eyleyelim kesbi-helâl
Neş'eden bilmeyelim alemler-keyfiyyeti-hal,
Mestü medhuşü harabatıyü bibak olalım.

Mey hübabı gibi meyhanede bir ev tutuban,
İgdi-engur gibi bir araya baş çatuban,
Alsalar, din ile dünyayı şarabe satuban,
Mestü medhuşü harabatıyü bibak olalım.

Badeden gayr ki, kem def'ine bir cam yeter,
Neydiğini nisyeye her kim verecek olsa iter,
Ey Füzulî, revîşi-ehli-riyaden ne biter?
Mestü medhuşü harabatıyü bibak olalım.”

“Söyler olmuşlar erenler ol nefes,
Göklerin sonsuzluğundandır bu ses.
Ol felekler seyrinindir kim bu saz,
Söyler olmuş böyle tanburla boğaz.
Biz ki, hep adem soyundan gelmişiz,
İlk ezelden varlığa serpilmişiz.
Böyledir sazlardaki ol inleyiş,
Anlatır bir çok anımla dinleyiş.
Şikle örtmüşse bizi toprak ve su,
Göğsümüzde var ezellik duygusu.
Ol ezel günden olan sesler gelir,
Musiki şeklinde bizde yükselir.”**

Mevlâna bu mısralarda diyor ki, musiki ve şiir insana tabiatında olan büyük düzeni hatırlatır. İnsanda ezeli haz ve zevk duygusu verir. O haz ki, yalnız uçmak (Cennette) Adem’e ve Havva’ya verilmişti. O haz bizim bilinç altımıza yerleşmiş musiki ve şâirdir. Böyle bir hazzla varmış olan insan kendisine sığmaz olur ve raks etmeye başlar. Bu rakslarda bütün doğa ile birleşme duygusu içine girer, çünkü tabiatla her şey raks etmektedir.*** Semahın ne zamandan irfana dahil olduğu belli değil. Daha önceden dağınık ve

** Tercüme: Güntay. Başkurt Türkçesinde “şık” şüphe demektir.

*** Bu düşüncüyü Hüseyin Cavid de bu şekilde açıklamıştır:

“Hatta şu ufuklarda sönen kanlı güneş de
Hep raks ederek kayb oluyor, seyredin, işte!..
Hep raks ediyor kanlı güneş, kanlı ufuklar,
Hep raks ediyor hale ay, penbe şafaklar.
Raks etmede hep şerü deha, hüsnü lafafet.
Raks etmede yıldızlı feza, ruhi-tabiat.
Her felsefe, her dinî tarikat, bütün adet
Raks etmede hep olsa rüyalar, olsa hakikat.
Hep raks ediyor hüznü sürur, şu felâket,
Hep raks ediyor hayırsız şer, ilmi cehalet...
Raks etmede, hatta, o görünmez ulu mabud,
Raks etmede, hatta o vücudi-edemalud.”

sistemsiz şekilde mevcut olan semah, Şemsî-Tebrizî tarafından sistematize edilmiştir. “Aşk tasavvufu ümitsizliklerle, korkularla savaşmalıdır. Bu yüzden de kollektif sevince ve huzurlu olmaya ihtiyaç var. Aşk tasavvufunda semah bir zarurettir. Semah insanın heyecanını söndüren her tür uyuşturucuya karşıdır.”⁹⁸ Ancak semahın değişik amaçlar için kullanıldığı da olmuştur. “Hallac”, “Bayezit” irfanına yakınlaşmak için kullanılan semahın ruhanî anlamı olmuştur. Tekkeye imkânlar ve iktidar sağlamak amacı ile gençleri celb etmek içinde semah kullanılmıştır. Bu yolla genç müritlerin sayısı gün geçtikçe artıyordu. Semah meclisi bazen o kadar etkili olmuştur ki, sade insanları da kendine cezbedip aklını başından alabilirmiş. Bunu Mevlâna Mesnevisinde bir hikâyeyle şöyle anlatır:

Bir yolcu misafir olarak eşeğiyle bir yerdeki bir tekkeye gelir ve eşeğini götürüp ahıra bağlar. Bekçiye emanet edip tekkeye girer. Tekkede toplanan aç sufiler başlarlar teft çalıp zikretmeye. Bu arada sûfilerden birisi gidip ahırdaki eşeği kesip pişirdikten sonra getirip etini zikredenlere dağıtıyor. Eti yiyen sûfiler tef çalıyor, zikir ediyor şiir okuyarak dönüyorlar. Sûfiler bakıyorlar ki , eşek sahibi kendi de heyecanlanıp dönerek zikir edenlerin arasına karışıp başlamış dönmeye. Hepsi birden topluca zikrederek bağırırlar:

“Gitti eşek, gitti eşek, gitdi dee...”

Gitdi eşek, gitdi eşek, gitdi deee...”*

Eşek sahibide bunlara katılıp “gitti eşek, gitti eşek, gitti de” diyerek raks ediyor. Tekkede tören biter ve herkes çekip evine gider. Misafirde eşeğini alıp binip gitmek için ahıra

⁹⁸ Nasireddin Sahibezzemani “Üçüncü set”, s. 327.

* Her berəfo xər berəft ağaz kərd

Zin hararet comle ra ənbaz kərd.

خر برفت و خر برفت آغاز کرد

زین حرارت جمله را انباز کرد

gider. Eşğini bağladığı yerde göremez. Emanet ettiği bekçiye sorar, benim eşğim hani?

Bekçi der: “Eşek gitti”

Adam sorar: Nere gitti eşek, eşğim nerededir ?

Bekçi diyor: eşği kesip yeyip, dans ettiniz. Yediğiniz et senin eşğin eti idi. Misafir öfkelenip bekçiye sorar: Bana neden haber vermedin? Bekçi cevap verir: Ben kaç defa geldim sana haber vermeye, ancak sen öylesine yürekten “gitti eşek, gitti eşek gitti de”, Gitti eşek, gitti eşek gittide şarkısını söyleyip zikir ediyordun. Ben senin bildiğini sandım. Sen bırakmadın ki ağzımı açıp sana “eşğini kestiler” deyim. Ağzımı açmak isterken sen “gitti eşek, gitti eşek, gittide” deyip zikretmeye devam ettin. Mevlânâ taklidin ne kadar zararlı olduğunu anlatır. Adam onları taklit ederek “gitti eşek” dermiş. Giden eşğin kendi eşği olduğunu bilmemiş.

Sefyeddin zamanı tekkelerin yaygınlaştığı dönem olmuştur. Moğolların da desteğini alan bir çok tekke Orta Doğuda aktifleşmişti. Moğolların Müslümanlaşma sürecinde tekkelerin, dergâhların rolü olduğundan Moğol devletinin desteğini almış oluyorlardı. Cengiz Han döneminden başlayarak Moğollar işgal ettikleri her yerde din önderlerine, Tekke şeyhlerine hoş görüyle yanaşıyorlardı. Orta Doğu, yalnız Moğollar zamanında din ve mezhep özgürlüğüne kavuşmuştu. Moğolların bütün dinlere eşit mesafede durmaları dini özgürlük ortamı oluşturmuştu. Bu dini özgürlüğü özellikle Safevîler döneminde insanlar çok arzu edeceklerdi. Daha önceki dönemlerde dünya görüşü kabul edilmeyen tekke şeyhlerinin derisini soyup, katlediyorlar. Moğol medeniyeti bölgeye dünyevî yasalar getirmiş ve bölge halkları özgürce nefes alabilmişti.

Özellikle Moğollar Bağdat hilâfetini devirdikten sonra yüzyıllar boyunca devam eden hilâfet esaretinden bölge milletleri serbest edilmişti. Moğol döneminde değişik tekke-

ler serbestçe faaliyet göstermelerinin sebebi Moğolların dünyevi yasaları idi. Moğol yasaları kimin neye inandığı ile ilgilenmiyordu. Hatta tekkelerin faal olması Moğol devletinin yararınaydı. Çünkü Tekke şeyhlerini elde ederek iktidarlarını sağlamlaştırıyorlardı. Bu dönem tekke şeyhleri umumen “**cebriyye**” inancına göre davrandılar. Cebriyye Emevîler döneminde ortaya çıkmış mezhebî bir akım olmuştu. Onlara göre, gerçekleşen her amel Tanrı’nın iradesiyle olmaktadır ve insanın hiçbir iradesi yoktur. Kim iyi, ya da kötü davranırsa, bunu kendi etmemektedir, bu, Tanrı iradesinin tecellisidir. İnsanın amellerinin iyi, veya kötü olması hakkında kimsenin karar verme hakkı yoktur. Bu inanışa göre, zalimleri zülmünden dolayı tenkit etmek de yanlıştı. Tanrı kulunun görevi ortaya çıkan duruma teslim olmaktır. Çünkü Tanrı istemeseydi kötü şeylerde olmazdı. Tanrı istediği için olmuştur. Tekke şeyhlerinin yaydığı bu ideoloji Moğol devletinin yararına idi. Çünkü bölgeye gelen bir millet olarak onların bütün yaptıkları Tekke şeyhleri tarafından Tanrı iradesinin göstergesi gibi anlatılırdı. Cengiz Han’da imparatorluğunu kurduğunda kendini Gök Tanrı’nın yer yüzündeki kılıcı gibi sanmıştı. Cebriyye bütün azap ve acıları Tanrı katından gelen merhametler olarak görür ve bütün bunların hangisini Tanrı’nın sınavları gibi anlıyordu. Baba Tahir Üryan bu inanışı bir şiirinde şu şekilde anlatmıştı:

“Biri derdi, bir derman sever de
Biri vesli, biri hicran sever de
Benim gönlüm bu istekler içinde
Onu ister ki, hep canan sever de”^{*}

Yani insan bu inanışa göre, kendi bir şey istememeli, Tanrının isteklerine teslim olmalı ve onun isteklerini

^{*} Türkçeye çeviren : G.G

sevmelidir. Onun istedikleri, başa getirdikleri iyi de olsa, kötü de olsa kabul edilmeli ve değiştirilmesine çalışılmamalıdır. Hatta bu inançta bazı şeyhler o kadar ileri gitmişlerdi ki, diyorlar ki: Bir gemi denizde batar ve içindekiler boğulursa, onlara yardım etmemek gerekir. Çünkü bu, Tanrının iradesidir ve Tanrının iradesine karışmak küfürdür.

Onlara göre, şahlık Tanrının bir kimseye bağışladığı lütuftur ve bir şah dine karşı çıkmadığı sürece ona teslim olmak lâzımdır, çünkü bu nimeti ona Tanrı vermiştir. Ona itaat etmek, dolayısıyla Tanrıya itaat etmektir. Tekkelere hakim olan Cebriyye görüşü; mevcut Moğol siyasetini tamamen kabul eder ve onlara teslim olurdu.** Bu inanç Moğol iktidarını meşrulaştırdığı için ister istemez Moğol devletin de takdirini ve malî teşvikini görürdü. Bölgede sadece askeri güç olarak bulunan ve sayıları da çok olmayan Moğollar için bu görüş çok elverişliydi. Bu yüzden Moğol devleti tanınmış tekke şeyhlerini gereken düzeyde ödüllendirirdi. Onlara geniş toprak sahaları, tarlalar bağışlıyor, topladıkları zenginliklerden tekkelere de pay gönderiyorlardı. Bu da tekke şeyhlerinin kendi müritleri üzerinde iktidarlarnı sağlamlaştırırlardı. Moğollar bölgeye büyük medeniyet ve dialog kültürü getirmişler. Moğollara göre, hiçbir din diğerinden üstün değildi. Bütün dinler ya bir biriyle dialogo girmeli, ya da Moğol kılıcı ile cezalandırılmalıydı. Dinler arası barış, anlaşma ve dialog ilk olarak Moğol yasaları tarafından tarihte uygulandı. Moğolların insan aklının ürünü olan yasalarla devleti idare etmesi daha sonralar Batı medeniyetinin cevherini teşkil edecekti. Din asıllı olmayan yasalar tarihte ilk olarak Moğol devleti tarafından uygulanmıştı. Daha önce bir birinin selâmını almayan Şîî-Sünnî alimler zorla bir yerde çalıştırıldı. Aşırı İsmailî Şîîleri olan Nesreddin Tusî ile Sünnî musikî âlimi

** Mevlana Celaledin Rumî'yi Moğollarla işbirliği yapmakla suçlayanlar bu dini görüşden habersiz olmalıdırlar.

olan Sefyeddin Urmevî, Moğol devletinin çatısı altında çalıştırıldılar.

Bazı araştırmacı tarihçiler Moğolların bölgeye sadece savaş belâsı getirmediklerini savunurlar. Onlara göre, bölge medeniyetinin yükselişinde Moğolların büyük rolü olmuştur. Bu medeni yükselişi şu şekilde özetleyebiliriz:

- Bir yönetim çatısı altında bütün medeniyetleri birleştirdiler. Çin, Hint, Akdeniz, Hristiyan, Şamanlık, Buddizm, İslâm medeniyetlerini birbirine karıştırdılar. Bütün medeniyetleri Moğol yasalarının çatısı altında bir yerde barış içinde yaşamaya mahkum ettiler.
- Moğollardan önce ticaret yollarında güvenlik yoktu. Tacirler kendilerini güvende hissetmiyorlardı. O yüzden de ipek yolunun ticaret imkânları azalmıştı. Moğollar küreselleşmenin esası olan ticaretin güvenliğini geniş imparatorluk topraklarında sağlayan ilk (cihanşümul) evrensel devlet olmuştur. Moğol imparatorluğu döneminde ticaret kesin güvenlik imkânlarından güvenilir olduğundan tacirler Moğol devletini destekler olmuşlardı.
- Asya ve Avrupa arasında güvenli siyasî ilişkiler yerleşmişti. Sefirliklerin güvenli faaliyeti siyasî ilişkileri derinleştirmişti.
- Çin, Müslüman, Hristiyan, Hint ve diğer inançların ve milletlerin bilim adamları Moğolların ilmî merkezlerinde bir yerde çalışmayı tecrübe ettiler. Başka inançlara mensup alimlerde bu ilmi merkezlerde çalıştılar. Bunun hesabına Uzak Doğudan Uyгур minyatür sanatı Orta Doğuya aktı.⁹⁹

⁹⁹ Nasireddin Sahibezzamani “Üçüncü kat”, s. 327.

Erdebil'deki Sefyeddin Tekkesi bu dönemde en çok geliri olan Tekke idi. "Came-ut tevarix", kitabının yazarı Reşideddin Fezlullah Hamedanî, bu zaman yeni Müslüman olmuş Kazan Han Moğolun başbakanıdır. Hem Reşideddin, hemde Kazan Han kendi Sefyeddin Tekkesine iltifatlarda bulunuyorlardı. Reşideddin Fezlullâh Moğol Sarayına gelmeden önce Hamedan'da tabiplik etmekteydi. Tıp dışında dini bilimlerle de uğraşmakta idi. Eski bir Yahudi olduğundan Tevrat'ın tercümesini de etmişti. Daha sonra Yahudî kalmakla suçlanarak öldürülecekti.¹⁰⁰ Kazan Hanın özel hekimi olarak çalıştı, daha sonra da güçlü Moğol Hanının başbakanı oldu. Kazan Hanın döneminde devletin ikinci kişisi olan Reşideddin Kazan Hanın ölümünden sonra onun vasiyeti üzerine iktidara gelen kardeşi Ulcayto, döneminde de kendi görevini sürdürmüştü.

Devletdeki görevi icabı İslâmiyeti kabul eden eski Yahudî inançlı Reşideddin'in dört oğlu var idi. Her dört oğlunu devletin önemli makamlarına yerleştirmişti. Başbakan ülkeyi iyi idare edebilmesi için Tekke şeyhlerine bol hediyeler gönderirdi. Ülkede sukunetlik berkarar ettikçe Hanlarının güvenini kazanmış olurdu. Başbakan İslâmı kabul ettikten sonra bir çok Müslüman ünlü adamları yanına çekmek istedi. Şeyh Sefyeddine yakınlaştı. Dini günlerde şeyhin tekkesine ziyarete uğrar bolca hediyeler götürürdü. "Mükatibati Reşidi"de mevcut olan bir belgeye göre, başbakan Ramazan bayramında Şeyh Sefyeddin'i ziyarete uğrar-ken şu hediyeleri "büyük şeyh"e sunmuştu:

Buğday :15.000 kg, Pilavlık :30.000 kg, tere yağ: 1.600kg, bal :3.200kg, peynir :800kg, Pekmez : 400kg,

¹⁰⁰ Petruşevski "İran'da İslâm" Farsçaya çeviren Kerim Keşaverz, s. 98.

Koyun :130 baş, Kaz :190 adet, ördek :600 adet, Gül :30 kab, Para : 10 bin dinar (Yaklaşık 75kg altın değerinde).¹⁰¹

Şeyh Safî Moğol Devletinin bu şekilde dikkati sayesinde 35 yıl Erdebil dergâhına şeyhlik etti. Emrine tabi olacak binlerce müriti var idi. Müritleri ile bir yerde Moğol devletine dualar ediyorlardı. Moğol Hanlarına uymayı tebliğ ediyorlardı.

1325 yılında Sefyeddin öldü. Sefyeddin'nin vasiyeti (tuturuğu)* üzerine oğlu Sedreddin Erdebil dergâhının başına geçti. Şeyh Sedreddin'in büyük hayalleri var idi. O, Erdebil Tekkesini Orta Doğunun en büyük Tekkesine dönüştürmek için atasının mezarı üzerine büyük bir kümbet yaptırdı. Bu kümbetin yapılması yıllarca sürdü. O zaman şöyle bir görüş vardı; şeyhin kümbeti ne kadar muhteşem olursa, ona dikkat edenlerin, o muhteşem yapıyı görenlerin sayısı da bir o kadar çoğalır ve adakların ve diğer gelirlerin de hacmi artar. Bu, Selçuklu döneminde yaygın olan bir kültür olmuştu. Bu yüzden de günümüze kadar Selçuklularda bir çok mezar kümbetleri miras kalmıştır. Mezarların üstünü seramik sanatıyla süslüyorlarmış. Erdebil Tekkesi İlhanlılar döneminde başlayarak Şahların, Hanların dikkatini çekmişti. Sedreddin'in ölümünden sonra oğlu Şeyh Ali dergâhın şeyhliğine yükseldi. Şeyh Ali , Emir Timur'un iktidarı için dualar ediyor ödüller alıyordu. 1402 yılında Emir Timur Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezıt'ı yenip aldığı esirlerle geri dönerken Erdebil'e uğradı. Yazar Walter Hins'in, verdiği bilgiye göre Emir Timur otuz bin Osmanlı esirini Şeyh

¹⁰¹ Petruşevski “İran’da İslâm” Farsçaya çeviren Kerim Keşaverz, s. 385, Reşideddin Fezlullah Hamedanî, Mükatibati-Reşidi, redakte Muhammed Şafî, Lahur yayını, 1364-hicrî-kamerî. رشیدالدین فضل الله همدانی، مکاتبات رشیدی، تصحیح محمد شفیع، چاپ لاہور 1364 ہجری قمری

* Kaşkarlıda “tutruk” vasiyyet anlamındadır.

Ali'ye bağışlamış. Safevîliğin siyasete meyillenmesi için bu 30 bin esir yeni imkânlar oluşturunca.

Bunlar hepsi Osmanlıda askeri eğitim almış esirlerdi. 1428 yılında Ali öldü ve oğlu İbrahim onun yerine geçti. Bu zaman Azerbaycan Karakoyunluların kontrolündedir. Karakoyunlu Devletinin başında bulunan Kara İskender'de o yıllar Erdebil Tekkesine yardım ediyordu. 1448 yılında İbrahim öldü. Erdebil Tekkesinin şeyhliği uğrunda varisler arasında ihtilâf başladı. Bir taraftan İbrahim'in kardeşi Cafer varislik iddiasındaydı, diğer taraftan da İbrahim'in oğlu Cüneyd kendisini atasının varisi olarak görüyordu.

Amca ve kardeş oğlu arasındaki savaş aslında dergâhın gelirini paylaşmak içindi. Bu zaman başkenti Tebriz olan Cihan Şah Azerbaycan'ın padişahıdır. “Şeyh İbrahim'den sonra Karakoyunlu Cihan Şahın desteğiyle Şeyh Cafer, Cüneyd'i Erdebil'den uzaklaştırmaya zorladı. Azerbaycan'da faaliyetleri için imkân olmadığından ve Karakoyunlu Devleti tarafından sıkıştırıldığından onu destekleyen bir grup müritleriyle bir yerde Anadolu'ya kaçtılar.”¹⁰² Cüneyd'in Anadolu'ya gitmesi Safevî tarikatında büyük değişikliğe yol açacaktı. Bu sefer sonucunda Kızılbaşlık teşkilâtının temel taşları atılacaktı.

¹⁰² Ankara Hüseyin Gazi Derneği, İsmail Kaygusuz “Alevîliğin Kızılbaş siyasî hareketi ve Şah İsmail”, Yol Dergisi, sayı 19 Ankara.

Anadolu'da durum

Cüneyd Anadolu'ya vardığında orada Türkmen tarikatın taraftarları ile karşılaştı. Pirperest bu tarikat Şîî mezhebine yakın idi. Cüneyd kısa bir zamanda bu tarikat taraftarlarının daha geniş imkânlarla sahip olduğuna tanık oldu. Özellikle bu tarikat şeyhlerinin hem maddî imkânları var idi, hemde halk üzerinde manevî ve ahlakî otoriteleri mevcut idi. Anadolu bozkırlarında Türkmenlerin bu tür inanışları Cüneyd'in siyasî amaçları için uygun imkânlar ortaya çıkarırdı. Bu nedenle Cüneyd babalarının mezhebinin tersine olarak, yanında bulundurduğu müritleri ile Anadolu'daki Türkmen'lerin Şîî eğilimli tarikatlarına uygun bir kol teşkil etme kararı aldı. Cüneyd'in mezhep değiştirmesi Anadolu bozkırlarında yaşayan Türkmenlerin dikkatini celb etti ve kısa bir zamanda Cüneyd'in ünü Anadolu Türkmenleri arasında yaygınlaşmaya başladı.

Doğu Anadolu XI. asra kadar Bizans Devletinin kontrolünde Hristiyan toprakları olmuştu. Alparslan 1071 yılında Malazgirt savaşında Bizansı yenmiş ve Bizans İmparatoru Romen Diyojen'i de esir almıştı. Ancak belli şartlar altında Bizans İmparatorunu serbest bırakmıştı. Bu dönemde Anadolu'nun büyük bir bölümü, Konya Selçukluların idaresine geçmişti. Anadolu'nun Selçuklular tarafından fethinden sonra Oğuz - Türk akınları devam etmeye başlamıştı. Türklerin nüfusu arttıkça Anadolu'da ilerlemeye devam ediyorlardı. Türk nüfus artışı ve genişleyen topraklar yüzünden Konya merkezli Anadolu Selçuklu devleti kuruldu.

1241 yılında Moğolların Anadolu'ya saldırısı Anadolu Selçuklu Devletinin düzenini dağıttı. Selçuklu Devletinin yerini dolduracak bir devlet de kurulamaz oldu. Anadolu'da küçük beyliklerin kurulmasına bu dönemde rastlanır. Karaman Oğullarının bu dönemde ortaya çıktığına tanık

olmaktayız. Karaman Oğulları sırf Türk kimliği ve medeniyeti üzerine kurulmuş beyliktir. Onlar bölgenin adınıda Karaman olarak belirlediler. Konya'yı Başkent seçtiklerinden kendilerini hem de Selçuklu varisi olarak görüyorlardı. Türk nüfu-sunun artışı ile bir yerde Anadolu'da tasavvuf akımları da artmaya başlamıştı.

Tam bu sırada Karaman Oğlu Mehmet Bey, Karaman Oğulları beylik topraklarında faaliyet gösteren Tekkelerin ve Dervişlerin dilinin Türkçe olması hakkında karar çıkarmıştı. Anadolu'da çok tanınmış olan tarikat pirlerinden birisi Hacı Bektaşî Velî idi. Hacı Bektaşî Velî, göçer Yörük Türk tayfaları yanında büyük saygı kazanmıştı. Hacı Bektaşî tarikatında pirin emirlerine mutlak şekilde uymak ilkelere biriydi. Hacı Bektaş'ın pirlğine inananlar ona olağanüstü özellikler takmışlardı. Onun hastaları iyileştirme gibi metafizik imkânlarla ve Peygamberlerle iletişime geçtiğine inanılırdı.

Tanrı katından ona bazı kerametler verildiğine inanmışlardı. Hacı Bektaş'ın silâhlı müritleri yeri geldiğinde Hristiyan kalelerine saldırıp “cihat” adı altında onların mallarını yağmalıyorlardı. Çünkü Alevî pirler Türklerin Merkezi Asya'dan sırf bu amaç için kâfirler diyarına geldiklerini biliyorlardı. Bu saldırılar Hristiyanların bölgeyi boşaltmalarına sebep olduğundan geniş topraklar yeni gelen sakinlere kalıyordu. Türk akınları Hacı Bektaşî Velî'ye yeni iktisadî ufuklar müjdeliyordu. Bu yüzden de Bektaşîlik Anadolu'da en güçlü tarikat haline gelmişti. Hacı Bektaş'ın müritleri Anadolu'nun değişik yerlerine yerleşerek bu tarikatın yaygınlaşması yolunda çalıştılar. Faruk Sümer “Oğuzlar” adındaki kitabında XIII. asırda Anadolu Oğuzlarının Türklüğü temsil ettiğini yazar: “Oğuzlar, Moğol istilâsından sonra kavmî varlığını, tarihi geçmişini ve medeniyetini korumak suretiyle Türk Dünyasını temsil eden tek kavim olarak var olmuştur.

Uygur, Kıpçak Moğol istilâsına uğrayarak varlıklarını devam ettirememişler. Moğollarla kaynayıp karışan yeni kavimler meydana getirmişler. Bu yeni kavimlerin dili Türkçe olsa da, tarihi geçmişleri, askerî teşkilât ve ananeleri Moğol özelliği taşıyordu. Osmanlı hanedanı merkezi Asya’dan Moğolların istilâsından kaçarak Anadolu’ya sığınanlar olmuştu.”¹⁰³ Osmanlı Devletinin kuruluşunda bu ortamda ortaya çıkmıştı. Ertuğrul oğlu Osman Bey (Ataman) 1299 yılında Anadolu Selçuklu Devletinin Uçbeyi olmaktan çıkıp bağımsızlığını duyurmuş, Osmanlı Devletini Kurmuştu. Moğol istilâsından kaçan Türkmenlerin, Beyliğine sığınması ile siyasî ve askerî gücü artmıştı.¹⁰⁴

Osman Beyin oğlu Orhan Bey Bursa’yı 1326 yılında ele geçirmesiyle Osmanlı’nın genişleme süreci başlar. Anadolu’da dağınık şekilde yaşayan Türkler Orhan Beyin teşkilâtçılığı ile bir çatı altında birleşerek Balkanlara doğru yayılmaya başlarlar. Kısa sürede Ankara ve Kütahya Osmanlı topraklarına kattılar. Anadolu Beylikleri de Osmanlı Devletine tabi olmak zorunda bırakılır. Osmanlıların işgalleri bu şekilde devam ederken, Mogal Emir’i Timur’un Anadolu’ya saldırısı ile bu işgaller duraksar.

Büyük İmparatorluk kurmuş olan Emir Timur Doğu Anadolu’yu Akkoyunlulara verip, geri kalan Anadolu topraklarını Osmanlıya bırakıp Türkistan’a geri dönmüştü.¹⁰⁵ Akkoyunlular Oğuzların Bayındır soyundan idi. Bundan dolayı “Bayındır Han oğulları” veya “Bayındırıyye” olarak anılmışlar, ayrıca onlara “Tur Aliler” de denilmiştir.¹⁰⁶ Bayındırın, daima nimetle dolu olan yer anlamına geldiği de

¹⁰³ Faruk Sümer, “Oğuzlar” Yazıcı neşriyatı Bakı-1992.

¹⁰⁴ Hamer Purgstall “Osmanlı imparatorluğunun tarihi” birinci cild, Farsçaya çeviren Miza Zeki Aliabadi.

¹⁰⁵ “Benim Timuri-cahangüşa” Farsçaya tercüme eden Zebiullâh Mensuri.

¹⁰⁶ Ebu Bekr-i Tihranî, Kitâb-ı Diyârbekriyye, sayfa 14–15.

yazılmıştır.¹⁰⁷ Emir Timur'un Yıldırım Bayezit'i yenip esir alması ile Anadolu'daki Türk siyasî birliği bozulmuş ve beylikler dönemi yeniden baş kaldırmıştı. Ancak Mehmet Çelebi yeniden Osmanlı devletinin birliğini sağlayabilmişti. Bektaşî şeyhleri bu arada müritleri ile bir yerde Osmanlının cihatçı ordusuna katkıda bulunuyorlardı. Her şeyh kendi müritlerinden oluşan ordunun başında durmakta idi. Elde edilen yeni topraklarda yağmalardan şeyhler de kendi paylarını alıyorlardı. Bu uzun süren savaşların sonucu olarak Anadolu yerli ahaliden boşalarak Türk ülkesine dönüştürdü. Ele geçirilmiş topraklarda Hristiyan çocukları ailelerinden alıp devşirerek Müslümanlaştırdılar. Bu devşirme çocuklardan Yeniçeri diye adlandırılan bir ordu yaratılmıştı.

Musa Çelebi Edirne'de saltanata geldiğinde Bedreddin adında Bektaşî bir şeyh onun ordusunda gazi askerdi. Bedreddin'nin babası Osmanlı'nın fetih savaşlarında ölmüştü. Bedreddin şimdi Yunanistan topraklarında bulunan Simav kasabasında dünyaya gelmişti. Kesin doğum tarihi bilinmemektedir. Bazı kaynaklarda 1358-1359 veya 1365 olarak verir. Simav'da yargıç olur.

Anası Rum kökenli bir Hristiyandır. Edirne'nin Osmanlılar tarafından alınmasından sonra ailesiyle buraya yerleşir. Bedreddin eğitime Edirne'de babasının yanında başlar. Öğretmeni Molla Yusuf'tan fıkıh dersi alır. Öğretmeni ölünce Bursa'ya gider, astronomi ve matematik (riyaziyyat) ilmlerinde ilerler. Bursa yargıç Şeyh Mahmud'dan ders alır. Daha sonra dönemin İslâm Dünyasının bilim merkezi olan Kahire'ye gider. Burada Memlûk Sultanı Berkuk'un dostu ve danışmanı olan dönemin ünlü alimlerinden Ekmelettin el-Bayburtî'nin öğrencisi olur. Sultan Berkuk Bedreddin'i oğlu Farecin özel öğretmeni olarak tayin eder. Sultan Berkuk'un sarayında geçirdiği üç yıllık zaman içinde Hüseyin Ahlatî ile

¹⁰⁷ Salim Cöhçe, *Otlukbeli Savaşına Kadar Akkoyunlular*, Anadolu Birliğinin Sağlanmasında Otlukbeli.

tanışır, onun düşüncelerinden etkilenir. Barkuk, Bedreddin ve Ahlatîye birer Habeş cariyе verir.

Bedrettin'le evlenen hizmetçi, cariyenin (keniz) adı Cazibe idi. Diğer cariyе Mariya'da Ahlatî'nin öğretisini benimser. Bedreddin, Mariya ile yaptığı konuşmalardan çok etkilenmişti. Ahlatî Bedrettin'in tasavvuf yolunda yol göstericisi olur. Hüseyin Ahlatî, bir süre sonra Bedreddin'i Tebriz'e yollar. Burada Anadolu seferinden dönen Emir Timur'la karşılaşan Bedreddin, ilmi ile Emir Timur'u etkiler. Timur kendisiyle beraber Bedreddin'i başkentine götürmek ister fakat Bedrettin bunu kabul etmeyerek Kahire'ye geri döner. Ahlatî ölmeden önce Bedreddin'i kendi halifesi olarak duyurur. Ancak müritlerden bazıları buna tepki gösterir.

Bedreddin altı ay sonra Mısır'ı terk eder. Şeyh Bedreddin önce Halep'e sonra Karaman ve Germiyan Beyliklerinin topraklarına gider. Gittiği yerlerde tanınmaktadır. Bursa'ya yolculuğu sırasında Sürme köyünde diğer önemli müridi Torlak Kemal ile tanışır. Kahire'den Edirne'ye kadar gittiği her yerde müritler toplar. Yedi yıl Edirne'de kalır.

Şeyh Bedreddin, Musa Çelebi'nin onurlu askerlik teklifini kabul eder. İki yıl Edirne'de gazi askerlik eder ve geniş çevre edinir. Ortaya çıkan bir olay yüzünden ailesi ile bir yerde İznik'e sürgün edilir. Sürgün olduğu sırada eski müritleri Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal ayrı ayrı yerlerde (Aydın ve Manisa) Mehmed Çelebi'ye karşı başkaldırırlar. Şeyh Bedreddin üç ayrı yerde müritleriyle birlikte isyâna katılmıştır.

Börklüce Mustafa Karaburun'da Bayezit Paşayla savaşırken öldürölür ve isyan bastırılır.Torlak Kemal'de Manisa'da yakalanır ve asılarak idam edilir. İsyancıların başındaki adam olarak görölün Şeyh Bedreddin ele geçiri-

lerek 1420 yılında idam edilir.¹⁰⁸ Şeyh Bedreddin ayrıca, İskenderun'da aşırı Şîî katliamı olan “ehl-i hak” içinde de yaşamış, onlardan etkilenmişti. Ehl-i hak Ebûtalib oğlu Ali'nin ölmez ruh olduğuna inanırdı. Bedreddin'nin Tebriz'e seferinde amacı Tebriz ve özellikle Kazvin tekkelerindeki, dergâhlarında mürit yetiştirme sırlarını öğrenmek olmuştu.¹⁰⁹ Bedreddin Bektaşî inancına yenilikler eklemişti. “Varidat”¹¹⁰ adlı eserinde fikirtlerini açıklayan Bedreddin İbni-Arabî'nin “vahdeti-vücut”, Hristiyanların “İsa-perestlik”, ehli-hak “Ali-severlik” ve Türkmenlerin “pirperestlik” görüşlerini bütünleştirmişti. Bedreddin'nin hûrîflerden de etkilendiği olmuştur. Kabala* yöntemiyle Kuran-ı harfler ve rakamlara dayanarak açıklayan Fezlullah Naimî'nin öğreti-leri Bektaşî'ler içinde yaygınlaşmıştı. Hûrîfler kainatın üç merhalesi olduğunu kabul ediyorlar:

1- Peygamberlik dönemi. Adem ile başlayıp İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'le sona eren dönem Peygam-berlik dönemi olmuştur.

2- İmamlık dönemi. Ebutalib oğlu Ali ile başlayıp 11. imam Hasan Askerî ile sona eren dönem imamlık dönemi olmuştur.

3- Allah'lık dönemi. Bütün Peygamberler geleceği önceden haber verdikleri için Fezl ile başlayan dönem Allah'lık dönemi olmuştur.¹¹¹ İmadeddin Nesimî, bu düşün-ceyi rübailerinde şöyle açıklar:

¹⁰⁸ Michel Baliyev “Şeyh Bedreddin Tasavvuf ve İsyanı” Tarih Vakfı Yayınları, 2000.

¹⁰⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlı tarihi” çeviren İrec Nobext, birinci cild, s. 407-408.

¹¹⁰ Varidat kitabını buradan okuyabilirsiniz:

<http://ismailhakkialtuntas.files.wordpress.com/2011/05/varidat.pdf>
* Yahudî tasavvufu.

¹¹¹ İrine Melikoff “Uyur idik uyardılar” Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Cemevi yayınları- İstanbul Türkçeye çeviren Turan Alptekin s. 188.

“Ansızın (Nagehan) bir şaha düştü gönlümüz
Üzü bedrû mahe düştü gönlümüz
Ta ki, Fezlullah’a düştü gönlümüz
Kuşkusuz Allah’a düştü gönlümüz.
Fezl i-haktan ben hidayet bulmuşum
Suretin nakşini ayet bulmuşum
Mertebe alemde gayet bulmuşum
O sebepten ben vilayet bulmuşum.”¹¹²

Fezlullah İbnî-Arabî’den, özellikle onun “Harflerin ilmi” eserinden çok etkilenmişti.¹¹³ Fezlullah, İbnî-Arabî’den ve İsmaililikten etkilenmişti. Hûrifilikteki Fars milliyetçiliği amili de İsmaililikten kaynaklanmaktadır. Çünkü Hurûfiler abdest aldıklarında Fars alfabesini ezberden okuyorlar.¹¹⁴ Lütufun yeni bir Kuran sayılan “Cavidan name” eseri Fars dilinin Gürgan dialektiğinde yazılmıştır. Farsçanın Arapçadan daha üstün olması öne sürülmekteydi.¹¹⁵ Hûrifilere göre, varlık sesle oluşur. Ses asıl yaratıcı alemden, madde alemine gelen ve madde biçimine bürünen her şeyde var. Cansızlardaki ses birbirine vurulduğunda açığa çıkar. Canlılarda zâten vardır. İnsanda ise, tam olgunluğa erişir. Söz sesin hem olgunlaşmış hali, hemde amacıdır. Söz ise harflerden meydana gelir.

Hûrifilere göre, madem ki, Allah kendini Peygamber vasıtası ile gösterir, her Peygambere gelen harfler zamanla

¹¹² İmadeddin Nesimi “Ben bu cihana sığmam”, Bakı Gençlik neşriyatı- 1991 hazırlayan Akyar Seferli, s. 375.

¹¹³ İbnî-Arabî’nin “Futuhât-ı Mekkiyye” kitabı “Harflerin ilmi” adı ile Türkçeye tercüme edilmiştir. İbn-i Arabî “Harflerin ilmi” Türkçeye çeviren Mahmut Kanık, ASA kitap evi-2000.

¹¹⁴ İrine Melikoff “Uyur idik uyardılar” Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Cem evi yayınları- İstanbul Türkçeye çeviren Turan Alptekin s. 191.

¹¹⁵ Aynı kaynak.

artar. Adem’e 9, İbrahim’e 14, Musa’ya 22, İsa’ya 24, Muhammed’e 28 ve Fezlullah’a 32 harf malum olmuştur.¹¹⁶

Hız. Ali Peygamberden de üstün sayılır ve yalnız Allah’tan istenmesi gereken yardım “medet” Ali’den istenir. Nesimî’nin şu şiirinde olduğu gibi:

“Aşk elinden yandı canım, ya Ali senden medet,
Ben garibi-binavayem, ya Ali senden medet,
Sen bana lütfü keremden derdime bir çare kıl.
Şah sensin ben gıdayım, ya Ali senden medet
Ey Nesimî’yi-şikeste, haktan istersen nicat,
Cüre’yi - tevhid meyinden, ya Ali senden medet.”

Hûrifiler insan sıfatında Arap alfabesi ile “eli” sözünün yazıldığına inanıyorlardı. Hûrifiliğin Anadolu’da yaygınlaşması Bektaşî ve diğer Alevî tarikatlarını etkilemişti. Öyle ki, Sultan Muhammed Fatih’in Hûrifilik öğretilerine eğilimli olduğu yazılmaktadır.

Reşit ehli olan Mahmud Pesihanî, Naimî’nin öğrencisi olmuştı. Naimî’den ayrılarak noktalık akınını teşkil etti. Safevîler öncesi gizlilik düşünce hayatlarını sürdürmekteydiler. Safevîlerin kısa süreliğine önleri açıldı. Noktavîler Kuran-ı kendilerine göre açıklıyorlardı. O dünyaya, Cennet ve Cehenneme inanmıyorlardı. Canlıların birbirine dönüşmesine, yani cinsel ilişkiyle olduğuna inanıyorlardı.¹¹⁷ Noktalık hareketi kısa sürede çok yaygınlaştı. Kaşan, Şiraz, Kezvin ve İsfahan’da çok taraftar topladılar. Noktalık Safevî devletinin ilk illerinde bir çok sanat adamlarını kendilerine çekmişlerdi. Şah Tahmasib’in Sarayında kendilerine iyi imkânlar da sağlamışlardı. Ancak noktavî Dervişlerin başkaldırmaları onların katline fetva verilmesine sebep oldu.

¹¹⁶ Emre Kongar “Tarihimizle yüzleşmek” Remzi Kitabevi s. 57.

¹¹⁷ Mirehmed Meryem, “Safevîler döneminde din ve mezheb”, Tahran, Emirkebir neşriyatı, 1363.

Şah Tahmasib'in saltanatının sonlarına doğru Kosrov Kazvini adında bir Derviş Kazvin, noktavîlerinin rehberiydi. Derviş Khosrov ikinci İsmail ve Sultan Mehmmmed Huda-ben'de zamanında da faaliyetlerini sürdürdü. Birinci Şah Abbas şahsen bu Dervişle tanıştı. Noktavîlerin görüşleriyle tanıştıktan sonra Şah Abbas onların katline ferman verdi.

Seyyid Ahmed Kaşî, Mevlana Süleyman Savcı, Budakbey Dinoğlu, Derviş Turab, Derviş Kemal Oğlu gibi fırkanın tanınmış önde gelenleri öldürüldüler.¹¹⁸ Safevîlerin noktavîlerin katledilmeleri üzerine onlar Hintistan'da Moğol - Türk Padişahı Ekber Şaha sığındılar. Ekber Şah onların faaliyetlerini serbest bıraktı ve noktavîlerin fikirlerine kendisi de meraklandı.

Noktavîlerin fikirlerini bildiren bazı Farsça şiirler kalmıştır. Hûrifîlerden ayrılan noktavîlere göre, varlık harflerden değil, noktadan başlar. Bütün sırlar noktadadır. Nokta kendi içinde sonsuzluğu taşımaktadır. Noktanın açılıp kapanması zamanı meydana getirir. An, bir noktadır. Bu nokta uzatıldığında sonsuza uzanan bir astar meydana gelir. Harfler de bu astarın üstüne yazılır. Hûrifilik noktanın sırlarını görememiştir. Nokta harften evveldir. Bu astar üzerinde bir nokta esas alınır. O nokta merkez olmak üzere bir daire çizecek olursak, bu dairenin çapına zaman adı verilir. An, 18 bin alemini kendinde toplayan noktadır.

Mutlak zaman anlayışında noktada birleşir. Hayat mutlak zaman içinde sona çattığı için noktanın içinde var olup ve noktanın içinde ölürüz. Allah'a bağlanışımızda bir noktadır. Bu noktanın içi ve dışı Tanrı ile çevrelenmiştir. Noktavîlere göre ; sadece ana rahminde insanın varlığı çok küçük bir nokta ile başlamıyor, kainatta da her şey noktalanarak mevcut olmuşlar. Aslında uzay boşluğundaki varlıklar noktalarından başka bir şey değildir. Yerküresi bir nokta,

¹¹⁸ Nesrullâh Felsefî “Şah Abbas'ın hayatı”, 2.ci cild, Tahran, 1352.

ay, güneş bir nokta ve diğer planetler, yıldızlar noktalardan ibarettir. Uzayın sonsuzluğu ve genişliği gözönünde bulundurulduğunda kainatdaki varlıklar noktalardan ve noktaların düzenli dizilmesinden oluşmaktadır.

Şeyh Bedreddin'in eserlerinde bu düşünceler bütünleşir. Bedrettin, şeyhi Tanrı ruhunun taşıyıcısı gibi tanımlıyordu. Ona göre, şeyhe mutlak itaat etmek Tanrı'nın emirlerine teslim olmak anlamını taşıyor. Masum ve pak olan şeyhin emirleri vaciptir. Bütün varlık şeyhin kutsal iradesinin doğrultusunda hareket eder. Bu yüzden de şeyh halka ve varlığa “mutlak hakimlik” hakkına sahiptir. Bu talimleriyle Bedreddin Bektaşî Tarikatını yeni aşamaya sevk etmekteydi. İslâmî metinleri bâtinî yöntemle açıklayarak şeyhe teslim olmayı dinin merkezî noktası gibi izah ediyordu. Bâtinî açıklama yöntemine dayanarak namaz, oruç, hac gibi ibadetleri gereksiz olarak görüyordu. Bedreddin'in bu şekilde görmesine sebep olan birde Türklerin toplumsal dokuları olmuştur.

Göçer yaşam süren Anadolu Türkmenleri (yörükler) için dinin ibadet yönlerinin anlamı yoktu. Göçer hayatta ne Mescit olurdu, ne de Namaz kılmaya ihtiyaç vardı. Önemli olan “Ali sevgisi”, “Şeyhin emirlerine mutlak teslimiyetlik” ve “din yolunda cihat” idi. Bektaşî-Şîî isyanı olan Bedreddin hareketine Hristiyanlarda katılmıştı. Hristiyanların amacı Bedreddin vasıtası ile Osmanlı Devletini devirmektir.

Osmanlı Hristiyan ailelerini dağıtıp çocuklarını devşiriyordu. Hristiyanlarda Osmanlı'nın devrilmesi için Bedreddin ve yoldaşlarına umut bağlamışlardı. Osmanlıların Hristiyan yurtlarına saldırıp yağmalamaları Hristiyan ahaliyi Şeyh Bedreddin'in isyanlarına katılmaya sevk ediyordu. Şeyh Bedreddin isyanı öylesine genişlemişti ki, Keşişler ve Yahudi din adamları da bu isyana katılmışlardı.¹¹⁹

¹¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Osmanlı tarihi” çeviren İrec Nobext, birinci cild, s. 409-411.

Bedreddin'in müritleri ona öylesine inanıyorlardı ki, onun ölmediğini ve yeniden dirilip yeni isyana önderlik edeceğini düşünüyorlardı. Bedreddin'in müritleri devlet tarafından takip edilerek teker teker öldürüldüler. Çokları da göçer olarak yaşayan halkın içine çekilerek kendi bildiklerine devam edip halkı inandırmaya çalışıyorlardı ki, Şeyh Bedreddin ölmemiştir ve yeniden gelip başkaldıracak. Bu isyanların bastırılması ve müritlerin öldürülmesi Sünnî-Alevî arasında köklü düşmanlık duygusu yarattı. Bütün Osmanlı topraklarında Bedreddin'in müritleri takip altında olduklarından inançlarını gizlice saklanarak "takiyye" ediyorlardı.

Takiyyenin (mezhebin gizliliğinin) Alevî Bektaşî ve Şîî inancında Anadolu ortamında ortaya çıkışı böylece olmuştur. Takiyye her tür yalan söylemlerle ve döneklik için beraat kazandırma yöntemidir. İkiyüzlülük olarak bunu halk dilinde tanımlamak mümkündür. Saldırgan ve intikam duygularını içlerinde taşıyan Anadolu Bektaşîleri sabırsızlıkla Şeyh Bedreddin'in geri dönmesini bekliyorlardı. Anadolu Türkmenlerinin bu bekleyişleri 27 yıl sürdü. 27 yıldan sonra Şeyh Cüneyd, Bedreddin'ci iddialarla ortaya çıktı. Kurtarıcı bekleyen Türkmenler müjdelenen kurtarıcının geldiğini düşünerek Cüneyd saflarına katıldılar.

Şeyh Cüneyd Anadolu’da

Cüneyd Erdebil dergâhında iktidara gelme mücadelesinde yenildikten sonra yanındaki büyük destek veren müritleriyle Anadolu’ya gitti. Yanındaki müritler Emir Timur’un Şeyh Ali’ye bağışladığı esirlerden oluşmaktaydı. Cüneyd Osmanlı Sultanına bir mektup yazarak ondan kendi müritleri ile yerleşmek için toprak sahaları ricasında bulundu.¹²⁰ Şeyh Safî Dergâhının haberleri Osmanlı Sarayında dolaşmaktaydı. Bu yüzden Osmanlı Sultanı ona merhamette bulunarak isteğine olumlu cevap verdi. Cüneyd müritleriyle bir yerde bir süre Sultanın bağışladığı topraklarda yaşadı. Bu zaman Şeyh Bedreddin’in müritleri arasında Tebriz’den gelmiş ve müritleri Türkmenlerden oluşan bir şeyh hakkında haberler dolaşmaya başlamıştı. Azerbaycan ve Tebriz sözünün Anadolu’da manevi tesiri var idi. Takriben 200 yıl önce de Tebriz’den Şemsî Tebriz adında bir Arif Anadolu’da, Konya’ya varmış ve büyük manevî etki göstermişti. Öyle ki, Şemsicilerin tasavvufî faaliyetleri o zaman da Anadolu’da sürmekteydi. Şeyh Bedreddin’in varis halifeleri Cüneyd’le tanışmış, düşüncelerini öğrenmek için ziyaretine gittiler.

Cüneyd bu görüşmelerde Şeyh Bedreddin varislerinin imkânlarını denedi ve Anadolu’da büyük, ancak lidersiz bir kitlenin var olduğunu sezdi. Cüneyd bu sezgisinden sonra bu kitleye önderlik etmek fikrine vardı ve mezhep değişmeside bu yüzden gerçekleşti. Atalarının Safevî Mezhebinden olmasına bakmayarak, o, Anadolu’daki sosyal psikolojiye uyum sağlayarak onların inancının önderi olmayı hedefledi. Cüneyd’in Sünnî Mezhebinden Şîî Mezhebine geçişinin macerası bu şekilde olmuştur. Şeyh Bedreddin’in ölümünden 27 yıl sonra Bektaşîlerin üzerinde anlaşılabilecekleri etkili bir

¹²⁰ Ankara Hüseyin Gazi Derneği, İsmail Kaygusuz “Aleviliğin Kızılbaş siyasî hareketi ve Şah İsmail”, Yol Dergisi, sayı 19 Ankara.

lider ortaya çıkmadığından örgütlenememişlerdir. Anadolu Türkmenlerine göre, Cüneyd, Bedreddin'in yerini alabilecek rehber durumunda görünüyordu. Cüneyd Bedreddin'nin müritlerinin imkânlarını bildikten sonra hayallerini gerçekleştirebileceğini düşündü. Bu yüzden onun için mezhep değiştirmek zor olmadı. Zaman kaybetmeden Bedreddin'in müritlerini kendi tarafına çekmeye başladı. Bedreddin'in de müritleri Cüneyd'in fikirlerini Anadolu'da yaymaya başladılar. Şeyh Bedreddin'in müritleri Osmanlı Devletinin takibinde olduklarından Cüneyd Osmanlı ile karşı karşıya geldi. Bu yüzden de Konya'ya gitmek kararı aldı. Konya'da Sünnî fıkıhçıların itirazı ile karşılaştı. Konya'yı terk edip Anadolu'nun güneyine gitti. Orada Varsak Türkmenleri yaşamakta idi.¹²¹ Buraya yerleşen Cüneyd'e birçok Şeyh Bedreddin müritleri katıldı.

Anadolu'ya yerleşmiş olan Cüneyd artık gelecekte istikbali ve kendi amacı için ümit ettiğiinden daha çok elverişli zemin bulmuştu.¹²² Ancak belli olmayan sebepler yüzünden burayı da terk edip İskenderun'a yerleşti. İskenderun ve Antakya ehli-hak (Hz.Ali'nin Tanrı olduğuna inanan) Şîîlerinin yaşadığı bölgeydi. Hristiyanlıktan İslâma dönen bu şehirlerin ahalisi Müslüman olduktan sonra İsa'nın yerine Ali'yi koymuşlardı. İsa, Allah'ın oğluysa, Hz.Ali Allah'ın kendisi idi. Bu inancın esasını ilk koyan İbni-Seba olmuştur. İbnî Seba Ebûtaliboğlu Ali zamanında bir çok olaylara karışmış. Hz.Ali'ye aşırı derecede özellikler tanımış. Hz. Ali'nin Allah olduğunu ilk söyleyen İbnî Seba'nın olduğunu yazarlar. “ Hz. Ali insan değil Allah'tır” söylemiş. Bunun üzerine Hz.Ali onun bir çok yandaşlarını

¹²¹ Ankara Hüseyin Gazi Derneği, İsmail Kaygusuz “Aleviliğin Kızılbaş siyasî hareketi ve Şah İsmail”, Yol Dergisi, sayı 19 Ankara.

¹²² Faruk Sümer “Safevî devletinin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü”

ateşte yakmış. Ancak İbnî Seban'ın ordunun içinde yandaşları çok olduğundan Hz.Ali İbnî Seba'yı yakmak yerine Sasani'lerin eski başkenti Medine'ye sürgün etmişti.¹²³ Bu zaman İbnî Seba “Gördünüz mü? Hz.Ali Allah'tır, Allah'da suçluların yakılacağını söylemiş. Allah olmasaydı Allah gibi ceza düşünmezdi” söylemleriyle Medine'de tebliğatına devam etmiş. Aliullahilik bu şekilde ortaya çıkmıştır. Mısır'da kurulup Medine'de gelişen bu inanış Şîîliğin altyapısını oluşturur.¹²⁴ Daha sonra değişik kollara ayrılan bu inanışa göre, “İmamlar masum , Peygamber ise hatasız değildir.”¹²⁵ 22 kola ayrılan bu inanışın en bilinen kolu İsmailiye olmuştur.

Esasen Hasan Sabbah adı ile tarihe ün salmış İsmaililik de kendi fikri hayatını kısmen Anadolu'ya taşımıştı. Hülagü Han'ın Alamut Kalesini fethetmesinden sonra İsmailiğin teşkilât olarak hayatı ortadan kaldırılmıştı. Fikrî olarak kısmen Anadolu'ya taşınan İsmaililik bir de Gılân'nın ormanlıklarında itikadî hayatını sürdürmekteydi. İsmaililik İhvan-üs Sefa öğretilerinin derin tesiri altındaydı.

İhvan-üs Sefada Fars milliyetçiliği açıkça ortaya koyulmuştu. Fars soylu olmak “İhvan-üs Sefa” öğretilerinin ilkelerinden biriydi.¹²⁶ Umumiyetle Türkler İslâmı Araplardan çok Farslardan öğrenmiştir. Bu yüzden de “namaz”, “abdest”, “oruç”, “Müslüman”, “büt” gibi İslâmî sözler Fars dilinden Türk diline geçmiştir. İslâmiyeti Fars'lardan öğrenmenin etkisi bütün mezheplerde ve tarikatlarda etkili olmuştur. Bedreddin'in inanç sisteminde bu tarihi gelişmeler sistemleşip Cüneyd'e devredilmişti. Bu bilgilerle ve bu tarihi

¹²³ Mehmet Kırkinci “Alevilik nedir” Türdav Yayın 1995, s. 31.

¹²⁴ Aynı kaynak, s. 35.

¹²⁵ Aynı kaynak, s. 35.

¹²⁶ Hanna Elfahurî- Halil Ulker, “İslâm dünyasında felsefe tarihi”, Arapçadan Farsçaya çeviren Abdulhamid Ayeti 3. Baskı “İslâmî inkilâp yayınları” 1367 (hicrî-şemsî), s. 198.

mirasla Cüneyd Anadolu’da kendi düşlerinin arkasından koşmak istemişti. İskenderun’da bir Tekke kurup müritlerini artırmaya başladı. Müritlerini göçer Türkmenlerin arasına gönderip yandaş bulmaya çalıştı. Ayrıca, Türkmenlerden gelen yeminliler Tekkenin iktisadî imkanlarını güçlendiriyordu. Ancak Şam Şeriatçıları onları Halep emirine şikâyet ettiler. Bunun üzerine ve Halep Emirinin baskısını hissettiğinden İskenderun’u terk etmek zorunda kaldı. Anadolu’da yaşadığı sekiz yıl müddetince Bektaşîliğin onun için bir fırsat olduğunu anlamıştı. Eski Sünnî Mezhebini tam olarak bırakmış ve Şîî ibadet tarzına geçmişti. Cüneyd, Bektaşîlerin bir tek önderine dönüşmüştü. Kendine “Sultan-ul meşayih”, yani şeyhlerin sultanı lâkabını taktı. Bu, şu demekti, Anadolu Türkmenlerinin dini siyasî önderliğini tam olarak kendi üzerine almak istemiştir.

Bedreddin’in bütün halifeleri onu rehber gibi kabul etmişlerdi. Cüneyd kendi soyunun yedinci imama bağlı olduğunu ısrarla Anadolu Bektaşî Türkmenlerine söylüyordu. Bu, onun taraftar toplamasına çok yardımcı olmaktaydı. İmam soyundan olduğu için ona özel saygı gösterilirdi.¹²⁷ Onun imam soyundan olması hûrîfilikte, Aliullâhilikte yaygın olan “hilûl ” inancı ile uygun geliyordu. Yani kutsal ruhun bedenden bedene geçişi. Bu inanç Türkmenler arasında öylesine güçlü olmuştu ki, cazibeli, görkemli ve karizması ile zuhur iddiasında bulunan Cüneyd’e bütün mallarını ve canlarını feda edeceklerdi.

1453 yılında İstanbul’a giren Fatih Sultan Mehmet Doğu Avrupa’da ilerlemekteydi. Trabzon’u Osmanlı topraklarına katmak için savaş hazırlıkları başlıyordu. Zayıflamış durumda olan Trabzon devletine Cüneyd’te saldırılar düzenleyerek çevre kent ve kasabalarını yağmalayıp bolca ganimet

¹²⁷ Ankara Hüseyin Gazi Derneği İsmail Kaygusuz “Alevîliğin Kızılbaş siyasî hareketi ve Şah İsmail”, YOL dergisi, sayı 19 Ankara.

elde etti. Bu zaman Osmanlı Sultanı Uzun Hasan'nın aracılığı ile Trabzon Devleti ile barış yaptı. Cüneyd ve müritleri de Canikten uzaklaştırıldı.¹²⁸ Cüneyd'in Trabzon'a saldırması Uzun Hasan'nın dikkatini çekti.¹²⁹ Uzun Hasan, Bayındırlı boyunun başında idi. Moğolların kalkınması ile onlar Anadolu'ya gelmişlerdi. Emir Timur Anadolu'ya saldırırken onunla işbirliği etmişlerdi. Bu yüzden de Timur onları ödüllendirmiş ve Doğu Anadolu'nun bir bölümünü onlara vermişti. Emir Timur'a tabi olan Diyarbakır merkezli bir devlet kurmuşlardı.¹³⁰ Osmanlı Devleti tarafından tehdit edilen Trabzon Kralı Uzun Hasan'la ittifaka girip kızı Despina'yı Uzun Hasan'a vermişti. Bu ittifak bir süreliğine Osmanlı karşısında Trabzonun güvenliğini sağlayabildi. Fatih Sultan Mehmet, Uzun Hasan'ın araya girmesiyle barışı geçici olarak kabul edip Trabzon'a girmeyi erteledi. Ancak bu barış uzun sürmedi ve 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet Trabzon'u ele geçirdi. Şeyh Cüneyd Canık'ten dışlandıktan sonra müritleri ile Diyarbakır'a doğru yola çıktı. Çok sayıda mürit taraftarlarından dolayı Uzun Hasan Cüneyd'i önemsemeye başlamıştı. "1456-1459 yılları arasında Cüneyd, o vakit çok az tanınan Diyarbakır hakimi Bayındırlı Uzun Hasan'ın yanında olmuştu. Uzun Hasan kendi düşmanı Cihanşah'la mücadelede Safevî şeyhlerinin yardımını temin etmek arzusu ile kendi bacasını Şeyh Cüneyd'le evlendirdi."¹³¹ Cüneyd, Bayındırlı Devletin başındaki Uzun Hasan'ın bacısı Hatice ile 1458 yılında evlendikten sonra

¹²⁸ Aynı kaynak.

¹²⁹ Aynı kaynak.

¹³⁰ Bayındırlılar üzerine ayrıntılı bilgi için bu kaynaklar okuna bilir:

<http://www.turkishstudies.net/sayilar/sayi10/toksoyahmet.pdf>
http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1175398130_toksoyahmet1300.pdf

¹³¹ Oktay Efendiyev "Azerbaycan Safevî Devleti", Şark-Garb, Bakü -2007, s. 42.

daha güçlenmiş oldu.¹³² Arkasında Bayındırlı Devletinin desteğini de hisseden Cüneyd müritlerini Anadolu'nun değişik yerlerine gönderip ve Türkmen ellerini ona katılmaya çağırıyordu.¹³³ Uzun Hasan bu yolda Cüneyd'e engel olmuyor, hatta müritler toplaması için yardım ediyordu. Çünkü Osmanlı ve Karakoyunlu ile savaşlarında Cüneyd'in topladığı müritleri asker gibi kullanacağını düşünüyordu.

Uzun Hasan'ın Osmanlı Devletine karşı olan nefreti Cüneyd'in işine yaramaktaydı. Cüneyd Çerkeslerle savaşmak ve cihata gitmek için Uzun Hasan'dan izin istedi. Çerkesler Karadeniz'in doğusunda Gürcülerle komşu olan Hristiyan halk idi. Çerkesler cazibeli, beyaztenli olduklarından Çerkes kölelerin değeri çok yüksekti. Kızlarının müşterileri çok idi. Bu yüzden İslâm tarihinde Çerkes köleler ve cariyeler hakkında bol bilgi ve edebiyat var.

Müslümanlar Çerkes köleler ve cariyeler satarak bol para kazanıyorlardı. Cüneyd, Erdebil'de dedelerinin mezarını ziyaret etmek bahanesi ile müritleriyle bir yerde yola düşüp Azerbaycan'a ve oradan da Şirvan'a girdi. Şirvan'dan Dağıstan'a geçip Çerkeslere saldırmak istiyordu. Şirvan, Şirvanşahlar tarafından yönetilen küçük bir ülkeydi. Şirvanşah bu dönem Karakoyunlu Cihan Şahın müttefikidir. Cihan Şah ve Uzun Hasan Ermenistan'a sahip olmak için anlaşmıyorlardı. Aralarında büyük güç vardı. Uzun Hasan, Cüneyd'i Karakoyunlu'ya karşı kullanmak istiyordu. Cüneyd Şirvan'a vardığında Şirvanşah, Cüneyd'i durdurmak için Cihan Şah'tan yardım istedi. Karakoyunlu ordusu Şirvan Şahın yardımına gitti. 1460 yılı sonbaharında Cüneyd aceleyle Karakoyunlu ve Şirvanşahın ortak ordusu ile savaşa girdi. Cüneyd bu savaşta öldü ve müritleri kaçtı.

¹³² Şeref Han Bitlisi "Şerefname" 2.ci cild s. 133. Eastir yayınları Tahran 1377 (h.ş).

¹³³ Valter Hins "İran'da Milli Devletin Teşkili" Farsçaya çeviren Keykavus Cahandarî, 2. Baskı 1361. yıl (hicrî-şemsî).

Şeyh Haydar dönemi

Cüneyd'in Hatice'den olan iki yaşında Haydar adında bir oğlu var idi. Haydar anası ile bir yerde Uzun Hasan'ın Sarayında yaşamakta idi. Uzun Hasan Cüneyd'in müritlerini kendi etrafında toplayabilmek için Haydar'ın, Şeyh ve varis gibi tanıtılmasını istiyor, müritleri Haydar'a tapınmalarını teşvik ediyordu. İki yaşında bir çocuğun müritlerin rehberi gibi tanınmasında şerî sakınca ve engel de yoktu. Çünkü Kuran'da, İsa ve Yahya'nın doğdukları günden Peygamber oldukları söyleniyordu.¹³⁴ İsnâ-Eşerî Şîî inanişinde da imam doğduğu günden imamdır. 12.ci imam da tam çocukluğunda, dört yaşında gayibe çekilmişti! 9.cu imam yedi ve 10.cu imam beş yaşında atalarının imamlık varisliğine ermişlerdir.

Yani Haydar'ın imam gibi kabul edilmesinde Şîî Şeriatı bakımından hiç bir engel yoktu. Yetişkin bir tarikat piri ortada olmadığı için bu çocuk Uzun Hasan'ın siyasî amaçlarına hizmet edecekti. Özellikle Haydar'ın Uzun Hasan soyundan olması geniş müritler kitlesi arasında Bayındırlı ailesine manevî üstünlük kazandırıyordu. Uzun Hasan bu çocuğa kutsallık yüklemekle Anadolu'daki geniş Cüneyd müritleri kitlesinden harbî, siyasî amaçları yolunda istifade edebilirdi. Böyle de oldu. Uzun Hasan Cihan Şah'la girdiği savaşta Cüneyd'in müritlerini kullandı. Bu savaşta Uzun Hasan'a uğur kazandıranda Cüneyd ve Haydar'ın müritleri-nin inançlı savaşçıları oldu. 1467 yılında Uzun Hasan, Cihan Şahla savaşa girdi. Bu savaşta Haydar'ın müritleri Uzun Hasan'a harpte destek verir ve şeyhlerinin öcünü almak için Karakoyunlulara karşı savaşırılar. Bu savaşta Cihan Şah yenilip öldürülür. Onun ölümüyle Karakoyunlu Devleti tarih sahnesinden silinir. Tebriz merkezli Karakoyunlu ülkesi Bayındırlı Devletinin idaresine geçer.

¹³⁴ Kuran 19. sure 12.ci ayet.

Bir yıl sonra Uzun Hasan başkentini Diyarbakır'dan Tebrize taşır. Bu zaman Horasan'da Timur soyundan olan Ebusaid'in devleti hakimdir. Ebusaid'in başkenti Herat'dır.

Ebûsaid, Uzun Hasan'a karşı savaş başlattı. Ancak Muğan ovasında yenilerek öldürüldü. Ebûsaid'in ölümünden sonra Sultan Baykara Horasan'a ordusuyla yürüyüp orayı ele geçirdi, başkentini Herat'a taşıdı. Baykara Horasan'da ilk Zeydî Şîî hükümdarı idi. O, Mutezile Mezhebinden etkilenen Zeydi Şîî Mezhebine mensuptu. Ancak Zeydiye mezhebi Hanefî, Sünnî mezhebine daha yakın idi, çünkü Zeydiyelik fıkıhta Hanefî mezhebine tabiydi. Bu bakımdan isna-aşerî (12 imamı) Şîî mezhebî ile uyumlu değillerdi.

Zeydiyelik, Şîîlerin ilk dört imamını kabul ediyor, kalanları kabul etmiyordu. Zeydiyeliğe göre, imamlık dördüncü imam Zeynel Abidin'den sonra onun oğlu Zeyde geçmiş, Bakır'a geçmemişti. Zeyd hem kardeşini, hemde atasını Emevî zulmü karşısında susmakla itham ediyordu. Kendisi ise, başkaldırıp isyan etti ve savaşarak şehit oldu.¹³⁵ Ancak daha sonraki dönemlerde Zeydiye zayıflamıştı. İsnâ-Eşerî Zeyd soyundan imamın olmadığı ve Zeydin kendisinin imam olmadığını söyler. Cafer-î Sadık'a göre, imam olunmaz, imam doğulurmuş. Cafer-î Sadık ; “ Kim imam olmaz ve haksız yere imamlık iddiasında bulunursa, Hz.Ali soyundan olsa bile, yine de kâfirdir” der.¹³⁶ Bütün bu tarihi senetler ve imam kimliği ile bağlı açıklamalar Safevî şeyhlerinin iktidara tırmanışları için yollarını açmakta idi. Şîîliğin bütün tarikatlarında Hz. Ali ile bağlı insanlık üstü özellikler söz konusu idi. Örneğin Hz. Ali'nin anadan doğması ile bağlı efsaneler uydurulmuştur. Hz.Ali Kabe'de dünyaya gelmiş. Anası doğum yaparken Kabe'nin duvarına dayanmış. Duvar yarılmış ve kadın Kabe'nin içine girmiş.

¹³⁵ Muhammed ibni- Abdülkerim Şehristani “Elmelal val nehl” 1-ci cild, s. 251.

¹³⁶ Üsuli-kafi, bab 141, 1-4 hadisler.

Böylece Ali Kabe'nin içinde dünyaya gelmiş! Bu demek oluyor ki, bütün Şîi kaynaklı tarikatlar böyle kabul ediyorlar. Bu efsane ile bağlı bir kaç sual: Hz. Muhammet Kabe'de dünyaya gelmemiş. Bu, Hz. Muhammed için bir eksiklik mi? Bütün yeryüzü ve varlık Allah'ın yarattıkları değilmi? Kabe'de dünyaya gelmenin ne üstünlüğü olabilir?

Kabe duvarının yarılıp kadının Kabe'nin içine geçip doğum yapmasını kim görmüş? Çünkü kadın doğum yaparken ağır sancılardan başına neler geldiğini bilemez. Böyle bir olay gerçekleşmiş ise, neden Ali'nin anası oğluna Allah gibi bakmamış? Neden Hz. Ali'nin atası ve kâbilesi O'na tapınmamışlar? Ali'nin atası İslâmı da kabul etmeden öldü, yani Ali neslinde Müslüman oğlu değildir. Böyle bir olay gerçekleşseydi, bütün Arap kabileleri Hz. Ali'ye Tanrı gibi tapınmazlar mıydı ?

Böyle bir doğum hakkında neden sadece azınlıkta olan Şîi cemaatının bilgisi var ve diğer Arap ve İslâm dünyasının bilgisi yoktur? Böyle bir olay olsaydı gerçekten de Kabe'nin sert örülmüş taşlarının aralanıp Ali'nin Kabe'nin içinde doğumu doğru olsaydı, Hz.Muhammed bu durumla ilgili olarak hiç olmazsa bir tek cümle söylemez miydi?

İnsanların nerede doğmuş olması onların manevi üstünlükleri için bir özellik olabilir mi? Hz.Ali dünyaya geldiğinde İslâm yoktu ve Kabe'de putların saklandığı yer idi. Yani Kabe puthaneydi. Kabe'nin Müslümanlar için değeri İslâmdan sonra ortaya çıkmıştır. Puthanede dünyaya gelmek, aslında sevimsiz bir durumdur. Puthanede dünyaya gelmenin ne gibi üstünlükleri olabilir? İleride Safevîzâde Türklerin Safevî Devleti kurulduktan sonra bu gibi efsane ve yalanlarla akıllarının karanlığa ne kadar gömüldüğü hakkında ayrıntılı bilgi sunulacaktır.*

* Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet TV kanalında Arap dilini bilen ve dini bilgisi olan bir professor sürekli tarihi esası olmayan

Uzun Hasan Tebriz'e yerleştikten sonra Şeyh Cüneyd'in amcası Şeyh Cafer'i yanına çağırdı. Erdebil Dergâhının reisliği Cihan Şah döneminden beri Şeyh Cafer'in elindeydi. Uzun Hasan Tekkenin yönetimini ve mal varlığını ondan alarak Şeyh Haydar'a teslim etti. Şeyh Haydar'ı Erdebil'e gönderip Tekkenin başına geçirdi. Bu zamandan sonra Şeyh Cafer ve onun soyundan hiçbir haber alınmamıştır. Başına neler geldiği bilinmemektedir. Büyük olasılıkla Haydar'ın müritleri şeyhlerinin intikamını almak için onu ve ailesini katletmişler. Çünkü bu aileden biri sağ kalsaydı sonraki dönemlerde ülkenin bir yerinden ortaya çıkarlardı. Bu dönemden sonra Azerbaycan'dan Safevî mezhebine katılanlara rastlanılmamıştır. Haydar'ın müritleri, esasen Anadolu'dan gelmiş olan Bektaşî, Şîî kollarındandır. Çünkü eskiden Erdebil, Safevî Tekkenin Azerbaycan'da Sünnî tarikatın temsilcisiydi.

Şeyh Haydar çocukluğundan atasının müritleri tarafından eğitilmişti. Bu müritler daha eskiden Şeyh Bedreddin'in halifeleri olmuşlardı. Bütün savaş teknikleri Haydar'a öğretilmişti. Uzun Hasan'a yardımlarından dolayı Şeyh Haydar'ın müritleri çok imkânlarla kavuştular. Uzun Hasan onlara her tür özgürlük vermişti. Hatta Erdebil'de silâh üretim merkezinde tesis etmişlerdi. Böylece Erdebil Tekkesi devlet içinde devlet durumuna gelmişti. Erdebil Tekkesinin 20 den fazla köyü vardı. Bunları Moğollar hediye etmişti.

Köylülerin emeklerinin neticesi Tekkede toplanırdı. Şeyh Haydar ve müritleri aşırı derecede takiiyyede bulunduklarından dolayı inançlarını çevreden gizlemekteydiler. Erdebiller, Azerbaycan'lılar hâttâ Uzun Hasan kendisi bile Haydar'ın, dedelerinin yolunda olduğunu sanıyordu. Haydar'ın inancından habersizdiler. Haydar, olgunluk yaşına geldiğinde Uzun Hasan, kızı Alemşah'ı onunla evlendirdi.

bu efsaneyi din bilgisi adına halka tebliğ ediyordu. Bu, İran'i ve Şuûbî İslâm bilgisinden başka bir şey değildir.

Bu evlilik Haydar'ın pozisyonunu Şahın damadı gibi daha da sağlamlaştırdı. Bu zaman Tebriz'de yaşamış olan Fezlullah Rûzbihân Huncî, Haydar'ın Erdebil'deki faaliyetleri ile ilgili şöyle yazıyor: Daha çok zamanını silâh üretimiyle geçirmektedir. Savaş silâhları düzeltmekte ve kullanmakta benzeri yoktur. Kaç bin süngü, kılıç, demir papak ve kalkan yaptıklarını işittim. Müritlerini de silâh üretimi için teşvik etmektedir.¹³⁷ Buna benzer bilgiyi Ziya Bünyadov da Huncî'nin, İngilizceye çevrilmiş eserinden Türkçeye tercüme ederek kendi eserinde vermiştir: “1488 yılı hadiselerinden miskin şeytanın, yani Erdebil’li Şeyh Haydar’ın isyanını göstermek olur. Şeyh Haydar, başkaldırmak isyan etmek istiyordu fakat mağlup oldu. O, vaktinin çok kısmını kendi müdahalesi için kılıç ve mızrak hazırlamaya sarfetti. Rum, talış ve Karadağdan çok sayıda adam onun yanına toplandı ve diyorlar ki, onlar şeyhi kendilerine Allah olarak kabul ediyor, dua ve umumî namaza fikir vermeyi, ona kible gibi bakıyorlardı. Şeyh onların arasında çaresizliğin itikatını (yani yasaklı edilip haram sayılan amele icazet verilmesini) ve Babekin dini kayda kanunlarını tebliğ ediyordu.”¹³⁸ Z. Bünyadov, Kızılbaşlıkla Babek Hurremdin arasında fikir bakımından ilişki kurmak istemiştir. Ancak bu konuda somut bilgi ve belge mevcut değildir. Babek’ten 700 yıl sonra başlayan bir harekettir. Büyük olasılıkla Şeyh Haydar Babek Hürrem’in adını dahi duymamıştı.

1478 yılında Uzun Hasan öldü. Varislik için oğulları Halil, Maksut ve Yakup arasında savaş başladı. Şiraz hakimi olan Halil ordusuyla Tebrizi ele geçirip kardeşi Maksut’u yakalayıp öldürdü. Maksut’un annesi Despina idi. Yakup’a da Diyarbakır valiliğini verdi. Altı ay sonra Yakup Tebriz’e

¹³⁷ Fezlullah Honci, Alem arayı emini, 147, redakte: Menuçehr Parsadust.

¹³⁸ Ziya Bünyadov, “Azerbaycan VII-IX Asırlarda”, Şarkı-Garb, Bakü- 2007, s. 358.

ordusu ile yürüdü. Kardeşi Halil'i öldürüp ülkenin Şahı oldu. Sultan Yakup iyi eğitim almış şahzade idi. Edebiyata, sanata meyilli biriydi.¹³⁹ Abdulrahman Cami gibi dönemin ünlü şairleri Yakup Şah için methiyeler yazmışlar. Dini kuralları aşırı derece uyguluyormuş. O, Tebriz'de ahaliyi canından bezdirmiş, şarap içenlerin boğazına kaynar kurşun döktürecekti.¹⁴⁰ Yakup Şah barıştan yana idi. Çevre ülkelerle, özellikle Osmanlı ile iyi münasebetler kurmak istiyordu.

O zaman Osmanlı'da Sultan Fatih'in oğlu İkinci Bayezit iktidarda idi. İkinci Bayezit atasının tersine o, hiç yokolma, kaybetme hayali taşımamakta idi. İki devlet arasında gelişen karşılıklı ilişkiler neticesinde Tebriz'de büyük ticarî ilerlemeler ortaya çıkmıştı. Tebriz ürünü mallar İstanbul'a ve oradan da Avrupa'ya taşınmakta idi. Sultan Yakup Bayındır döneminde Azerbaycan büyük iktisadî kalkınmalara sahne olmuştu. Sultan Yakup döneminde Tekkelere değil, Medreselere önem verildiğinden Tekkelerin durumu eskisi gibi değildi. Devlet Tekkeleri değil, Medreseleri savunuyordu. Bu yüzden Erdebil Tekkesi de Yakup Bayındır'ın Medreseleştirme politikasından etkilenmiş, yağmalama yoluyla ganimet kazanan Şeyh Haydar ve müritleri Sultan Yakup'un sürdürdüğü barışcıl siyasetini sevmez olmuşlardı. Medrese ve Tekke-Dergâh savaşında Erdebil Tekkesi bir çok imkânlarını Medresenin karşısında yitirdi. Özellikle devlet bu şekilde istemekteydi. Bu da gittikçe Haydar'ın nüfuzuna zarar vermekteydi. 1480 yılında ne olursa olsun Medresenin karşısında Erdebil Tekkesini koruma kararına vardı. Bu amaçla Şeyh Bedreddin'in mücadele yöntemlerini canlandırmak istedi. Bu yüzden müritlerine 12 şeritten kırmızı boyalı keçe papak giyinmelerini emretti. Bu zaman Anadolu'da Bedreddin'in bütün müritleri

¹³⁹ Hasan Urmulu, Ahsen-ut tevarix.

¹⁴⁰ Alem arayı emini, 215, redakte: Menuçehr Parsadust.

Şeyh Haydar'ın önderliğini kabul etmiş durumdaydılar. Onlar Anadolu'da Şeyh Haydar'ın Kızılbaşlık görüşlerini tebliğ ediyorlardı. Anadolu'da bütün mürit Türkmenler Kızılbaş olmaya, 12 şeritli kırmızı keçe papak giymeye başladılar.

Azerbaycan halkı Sünnî olduğundan bu giyim tarzını kabul etmiyordu. Şeyh Haydar Anadolu'ya gizli bir fetva yolladı. Bu fetvaya göre; bütün Sünnîler kâfir sayılır ve katledilmesi vacipti. Medrese ile mücadelenin yöntemi gibi Haydar bu methodu düşünmüştü. Şeyh Haydar'ın bu fetvası yeni değildi. Daha eski dönemlerde Şuûbiye, İsmailiye gibi Şîî mezhepleri bu şekilde düşünmüş ve terör estirmişlerdi. Şeyh Haydar'ın Anadolu'ya gönderdiği bu gönderisine göre, Sünnî öldürmek şerî vacibelerindendir ve Sünnîlerin kadınları, kızları helâldir, malları gasp edilebilir. Şeyh Haydar'da, Şeyh Bedreddin gibi namaz, oruç ve hac gibi dini merasimleri yasakladı. Bundan sonra Kızılbaş olarak tarihe geçen Şeyh Haydar'ın müritleri düzenli silâhlı savaşçılar haline geldiler.

Esasen Sünnî olan Şirvan, Dağıstan ve Güney Kafkası cihat savaşları ile yağmalayıp yaktılar. Sünnîler kâfir sayıldığından onlara karşı savaş da cihat sayılacaktı. Kızılbaşlar Erdebil kentlerinde yağmalamalara başladılar. Fezlullah Hunci, Kızılbaşların Erdebil'deki yağmalamalarını yazmıştır. Şeyh Haydar Erdebil'deki mühaliflerine zarar vermek için her fırsattan yararlanır. Köpekleri yağlayıp gece yarısı yakarak mühaliflerinin mahallelerine gönderirler. Canı yanan köpek girmek için yer arar ve adamların evine girerek yangın çıkarır. Mühaliflerin evi tutuşup yanar. Erdebil'de bir çok evlerin bu şekilde yandığına değinir.¹⁴¹

Bedreddin'le başlayıp Şeyh Haydar'la Kızılbaşlık olarak tarihe geçen Sûfilik hareketi , saldırganlığı kendine

¹⁴¹ Fezlullah Honci, Alem arayı emini, 148, redakta: Menuçehr Parsadust.

yöntem olarak seçmişti. Daha önceki Sûfilik hareketlerinde adam öldürmek yasaklanmıştı.* Tasavvuf sosyal bakımdan üç aşamayı içermiştir: 1- Perhiz veya kızgınlık tasavvufu. 2- Aşk veya barış tasavvufu. 3- Saldırı veya savaş tasavvufu. “Perhiz tasavvufu” veya “zühd” Emevîler döneminde şekillenmeye başlamıştı. İlk dört halifenin sade hayat biçimleri, yerini saray ihtişamına bıraktığında Bizansî taklit ederek yeni döneme geçilmişti. Halifeliğin hazinesini doldurmak için iktisadî yağmalamalar baş kaldırmış, yoksullar üzerine olmayacak zulümler edilmiş ve kölelik yaygınlaşmıştı. Bu sosyal ortamda bir kısım Müslümanlar perhiz ve züht methodunu öne çıkarmışlar. Bu saray hayatından, zulüm düşüncesinden uzaklaşmak için çok şeylerden gönüllü olarak imtina etmişlerdi. Emevî Devlet düşüncesiyle her türlü işbirliğini ortadan kaldırmışlardı.

Bunlar Zahidler olmuşlar. Devletin zulüm içeren dünya görüşüne, halka zulüm olarak kabul edilen bu duruma itiraz için yalnızlığa çekiliyorlardı. Onların dünya düzenini değiştirmek gibi amaçları olmamış, sadece kendi nefislerini bu pisliklerden temiz tutmaya çalışmışlar. Değişimi Tanrıya havale ederek sosyal hayattan uzaklaşmışlar. Bu yüzden halktan ve hakandan uzak durmuşlar. Safevîler döneminde

* Örneğin Ebulsaid Ebulhayrî'nin bu dörtlüğü sûfililiğin ezber dünyagörüşü gibi bilinmektedir:

“Gel-gel, kim olursan gel, hiç durma sakın, gel-gel!

Sen kafir de olsan, gel-gel, yine gel, yüksel!

Hiç kimse bu dergâhta, küsmez, küsemez olsun

Kırılmışsan eğer tövbe, gel- gel yine gel, gel-gel”

Farsçası:

Gebr- Gavur

باز آ، باز آ، هر آنچه هستی باز آ

گر کافر و گبر و بت پرستی باز آ

این درگاه ما، درگاه نومیدی نیست

صد بار اگر توبه شکستی باز آ

Çeviren: G.G

tasavvuf saldırı ve savaş yolunu seçmiştir. Safevî Devletinin ilk kuruluş illerinde ordunun vurucu kolunu teşkil edenler Sûfilerdi. Saldırı ve savaş tasavvufu tarihte benzeri olmayan yırtıcılığa, hatta adam eti yeme (yamyamlık) seviyesine kadar aşağı düşmüştür. Aşk ve barış tasavvufu ise, sosyal ve tarihi bir görev üstlenmiştir. Ne saldırmış, ne de bir köşeye çekilip yalnız yaşamayı düşünmüştü. Aşk ve barış tasavvufu toplumu değiştirmekle kendi hedefini seçmişti. Kendi nefsi-ni temizledikçe topluma yararlı olma düşüncesini taşımış, yeni ahlakî değerler icap etmişler. Bu yeni ahlakî değerleride kendi fedakârlıkları hesabına icad edebilmişler.¹⁴²

Şeyh Haydar, Sultan Yakup'un halasının (bibisi) oğlu ve bacısının kocasıydı. Bu yüzden Sultan onun bazı davranışlarına göz yumuyordu. Durum kötüleştiğinde Haydar'ın annesi Tebriz'e gidip kardeşinin oğlunu sakinleştiriyordu. Sultan halasına (bibisine) olan saygısından dolayı Haydar'ın bazı hatalarını bağışlamıştı. Bir kere Kızılbaşların saldırısından bezmiş olan Azerbaycan ahâlisinin yaşlıları, (aksakkallıları) Tebriz'e gidip Sultana şikâyet ettiler. Sultan Yakup, Haydar'ı Tebriz'e çağırır. Atası gibi ızalasyonu kendi tarikatının esası sayan Haydar eskimiş derviş kıyafeti giyip bir kaç derviş ve müritleriyle Tebriz'e gidiyor. Sultanın huzuruna çıkıp; müritlerim böyle bir iş etmemişler, bundan sonrada etmeyecekler diye Kuran'a el basarak yemin ediyor.

Onun için, bütün bu söylentileri (şayaleri), iftiraları onun düşmanları olan Medrese fıkıhları yaymışlar. Ancak Çerkeslere karşı savaşı Allah'ın cihat emri olarak Sultana anlattı ve kâfirlere karşı müritlerinin savaşmasını önleyemeyeceğini söyledi. Sultan Yakup onu bu cihat eyleminden de yasakladı. Artık onun müritlerinin Çerkeslere karşı cihat savaşlarına katılmayacaklarına dair Şeyh Haydar Kuran'a yemin edip , Erdebil'de yalnız Tekkede ibadetle meşgul ola-

¹⁴² Nasireddin Sahibezemani “Üçüncü sett”, 1973- Tehran, s. 319-322.

cağını söylüyor. Şeyh Erdebil'e döndükten bir süre sonra anasını Sultan Yakup'un yanına gönderdi. Kâfir Çerkeslerle savaşmak için Sultandan izin istedi. Tekkenin maddî durumunun iyi olmadığını anasının Sultana söylemesini istedi. Çerkes gençlerini esir alıp, satarak gelir kaynağı yaratmak istiyordu. Sultan Yakup Haydar'ın anesinin bu isteğine olumlu cevap vermese de, onun cihat açmasına itirazda etmedi.

Şeyh Haydar'ın asıl amacı Çerkeslerle savaşmak değildi. Şeyh, kendisinin daha güçlü pozisyonda olduğunu görüyordu. Anadolu'da vurucu müritleri var idi. Çerkesleri bahane ederek Şirvan'a saldırıp atasının öcünü almak istiyordu.

Şeyh Haydar 1488 yılında müritleriyle Erdebil'den çıkıp Kür Çayının kenarında dinlenmek bahanesiyle yola koyuldu ve mücahit savaşçıların kendi birliklerine katılmaları için Anadolu'ya haber gönderdi. İki ay içinde altı binden fazla savaşçı Kızılbaş etrafında topladı. Yılın ortalarında Haydar, Kür Çayından geçerek ahalisi Sünnî olan Berde'ye saldırdı ve özellikle bütün din adamlarını öldürdü. Daha sonra Şamahı'ya saldırdı. Şirvanşah bu savaşta yenilip kaçtı. Haydar Şirvan'ın başkenti Şamahı'ya girdi. Şamahı'da bütün Medrese öğrencileri ve öğretmenlerini öldürüp şehri yaktı. Şirvanşah Ferruh Yesar, bu mağlubiyetten sonra Gülistan* kalesine sığınarak Sultan Yakup'tan yardım istedi. Sultan Yakup gecikmeden Şirvan'a ordu gönderdi.

Tebriz'den yola çıkan ordu Teberseran'da (Cüneyd'in öldüğü yer) Şirvanşah'ın ordusuna kavuştu. Kızılbaşların Sultan Yakup'la Şirvanşah'ın birleşik orduları ile savaş başladı. Kızılbaşlar önce birleşik ordulara büyük zarar verdiler. Savaşın tam ortasında Şeyh Haydar oklanıp öldü-

* 1813 yılında Rusya-İran arasında imzalanan "Gülistan anlaşması" burda imzalanmıştır.

rüldü.¹⁴³ Başsız kalan Kızılbaşlar firar edip kaçmaya başladılar. Sultan Yakup'un ordu komutanı Şeyh Haydar'ın başını kesip Tebriz'e götürdü. Firar edip kaçan Kızılbaşlarda Anadolu'ya geri dönmek zorunda kaldılar. Şeyh Haydar Şirvan ahalisine çok zarar vermişti. Şirvan ahalisi de Şeyh Haydar'ı Sultan Yakup'un adamı olarak bildiklerinden Bayındırlı Şahını esas sorumlu olarak görüyorlardı. Sultan Yakup, Şirvan ahalisinin bu güvensizliğini ortadan kaldırmak için Şeyh Haydar'ın kesik başının Tebriz'de dolaştırılması emrini verdi.

Daha sonra herkesin görmesi için kesik başı şehrin ortasında bir direğe astılar. Bu olaydan sonra Sultan Yakup'un emri üzerine Erdebil Tekkesi kapatıldı. Sultan Yakup'un üvey kızkardeşi (bacısı) olan Şeyh Haydar'ın karısı Alemşah üç oğlu ile bir yerde (Ali, İbrahim, İsmail) Tebriz'e götürüldüler. Tebriz'dende Şiraz'ın İstahar kalesine sürgün edildiler.¹⁴⁴

¹⁴³ Şeref Han Bitlisi “Şerefname” Esatir yayınları Tahran, 2.ci cild, s. 133.

¹⁴⁴ Şeref Han Bitlisi “Şerefname” 2-ci cild, s. 133-134.

Şah İsmail

1491 yılında Tebriz'i sarmış olan veba hastalığı bir çoklarının, olduğu gibi Sultan Yakup'un da canını aldı. Yakup'un ölümünden sonra varislik savaşı başladı. Devlet kendi gücünü yitirdi. Önce Sultan Yakup'un büyük oğlu Baysungur tahta çıktı. Ona karşı isyan eden İsa Mirza Bayındır öldürüldü. Yakup'un kardeşinin oğlu Mahmut Mirza Hamedan'daki savaşta öldürüldü. Mardin hakimi olan Süleyman Bey Bayındır Baysungur'u yenip Tebriz'de kendini Azerbaycan'ın Şahı olarak ilân etti. Bu arada Uzun Hasan'ın yeğeni Rüstem Beyde saltanat iddiasında bulunuyordu. Süleyman Bey, onunlada savaşa girdi, ancak yenildi ve öldürüldü. Bu arada Şirvan'a kaçmış olan Baysungur kendini toparlayıp tekrar Tebriz'e saldırdı. Ancak Rüstem Bey karşısında yenilerek tekrar firar etti. 1493 yılında Rüstem Bey Tebriz'de kendini Azerbaycan'ın Şahı olarak ilân ettiğini duyurdu. Saltanat iddiasında bulunan başka Bayındır soylularda var idi. Daha önce İsa Mirza'yı savunan Uzun Hasan'ın yeğeni Ahmed Bey kaçıp Osmanlı Devletine sığınarak orada kendini toparlamaya çalıştı. Baysungur'un kerdeşi Murad Bey Şirvan'a kaçarak, kardeşine kavuşup Tebriz'e saldırmak için hazırlıklara başladılar. Uzun Hasan'ın yeğenleri Muhammed Bey ve Alvend Beyde Bayındırlıların bir bölümünün desteğiyle saltanat iddiasında bulunuyordu. Bütün Azerbaycan'da halk güvensizlik içindeydi. Bu iç savaşlar iktisadiyatı çökertti, tarım berbat duruma düştü. Ticaret hayatı aksadı. Her iktidar iddiasında bulunanların halktan aldıkları ağır vergiler dayanılmaz bir hal yaratmıştı. Günden güne halk yoksullaşıyordu. En önemlisi ise, bu iç savaşlardan zayıflayan Azerbaycan'a Kızılbaşların geri dönmeleri için imkân yarattı. Rüstem Bey Şeyh Haydar'ın müritlerinin imkânlarını rakiplerine karşı kullanabilmek için Sultan Yakup zamanında İstahar kalesine sürgün edilen Şeyh

Haydar'ın ailesinin Tebriz'e geri getirilmesini istedi. Kızılbaşları Azerbaycan'a çekip güçlerinden yararlanmak için Haydar'ın oğlu Şeyh Ali'yi Erdebil Tekkesinin başına getirdi. Anadolu'da dağınık şekilde yaşayan Kızılbaşlar Şeyh Haydar ailesinin özgür kaldığı haberini alınca Erdebil'e akın ettiler. Rüstem Bey, Kızılbaşları rakiplerine karşı kullandı. Şeyh Ali'yi Kızılbaş ordusuyla bir yerde Baysungur'la savaştırması için Şirvan'a gönderdi. Baysungur savaşta yenilip öldürüldü. Kızılbaşların bu başarısı Rüstem Beyin tahtta kalmasını sağlamlaştırdı. Bunun için Şeyh Ali taraftarlarının Erdebil'de serbest davranmalarına izin verdi. Azerbaycan'ın yerli medeniyetini anlamayan Kızılbaşlar halkı yağmalamaları için serbest bırakılmıştı. Yiyeceklerini temin etmek için tek yol yerli halka saldırmak, mallarını yağmalamaktı. Özellikle Sünnî halkın malları onlar için helâl edilmişti.

Azerbaycan'a sırf savaşmak için gelen Kızılbaşlar yerli medeniyeti mahfetmeseydiler kendilerine orada bir yer edemezlerdi. Azerbaycan'ın yüzyıllar boyunca şekillenmiş olan yaşam biçimine yabancı idiler. Yerli medeniyetin şekillenmesinde emekleri geçmemişti. Anadolu'nun bozkırlarındaki saldırganlık damarlarında kaynamakta idi. Bunun üzerine bir de “cihat” saldırganlığı eklendiği için her tür cinayete el atmaya hazır durumdaydılar. Mürşitlerinin tek emri bunun için yeterliydi. Kızılbaşların yağmalama saldırıları haddi aşmıştı. Bu yüzden onların Azerbaycan'a yerleşmesine izin veren Rüstem Bey karşılarında durmalı idi, yoksa halk bezmişti. Rüstem Bey Ali ve kardeşlerini Tebriz'e götürüp orada kontrol altında tuttu. Ancak 1493 yılında Kızılbaşlar Ali ve iki kardeşini Tebriz'den kaçırdılar. Rüstem Bey onları yakalamaları için bir ordu gönderdi. Ordu birlikleri Erdebil yakınlarındaki “Şamesbî” adında bir kentte karşılaştılar. 300 neferden ibaret olan Kızılbaşlar; Şeyh Ali ve kardeşlerini vermemek için savaştılar. Ali'nin bu

çatışmada çok sayıda adamı öldürüldü. Tarihçiler bu savaşın devamında Şeyh Ali'nin de öldürüldüğünü yazıyor.

Bitlisi ve İskender Bey, Türkmen Şeyh Ali'nin bu savaşta öldürüldüğünü¹⁴⁵ duyduklarını yazmışlar. Ancak Ali'nin bu savaşta sırlı ölümü izah edilmemiştir. O zaman Safevî soyunun tanınmış adlarından biri olan Şeyh Ali'nin ölümü hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Şerefhan Bitlisi, Ali'nin bu savaşta öldüğünü bir tek cümleyle yazar. İbrahim ve İsmail'i Kızılbaşlar Erdebil'e götürüp güvenli yerde sakladılar. Ancak arkalarında ordu olduğu için iki kardeşini götürüp "Raşt"da saklattılar. İki kardeş Raşt'da yaşlı bir kadının evinde kaldılar, sonra "Necm" adında demirci bir sanatkârın evinde gizlendiler. Daha sonra Lahican'a yerleştiler ve İsmail'i Lahica'nın zeydi Şîî hakimi "Karkya Mirza Ali"yi¹⁴⁶ atadılar. Bu adamın Şeyh Zahid Gîlânî Tekkesi müritlerinden olduğunu yazarlar. Şeyh Safî yeğenleri hemde Şeyh Zahid Gîlânî'nin kız yeğenleri sayılıyordu. Gîlânî tekkesine bağlılığından dolayı bunlara sahip çıkmış olabilir. Ya da tarih için bilinmez olarak kalan bir ön plânda söz konusu olabilir. Çünkü bir devletin aktardığı çocuklara sahip çıkmak ve bu yüzden bir devletle karşı karşıya gelmek ön plânsız olamaz. Karkya'nın da Kızılbaşları kendi amaçları yolunda kullanma gibi bir plânı neden olmasın ki? Safevî tarihinin en karanlık bölümü burasıdır. Bundan sonra İsmail'in büyük kardeşi İbrahim'den haber çıkmamıştır. İskender Bey Türkmen, İbrahim'in Erdebil'e geri döndüğünü yazar. Ancak geri dönmüşse, İbrahim'e ne olmuş? İbrahim ve Kızılbaşların Erdebil Tekkesinin münasebetleri ne olmuştur? Bu konuda hiç bir bilgi yoktur. Nasıl yaşayıp öldüğü tamamen tarihin sırları içinde. En çok şüphe edilen bu bölümdür. Şeyh Haydar soyundan olan İbrahim Mirza kimsenin dikkatini çekmemiştir. Bitlisi kita-

¹⁴⁵ Bitlisi "Şerefname" 2-ci cild s. 134.

¹⁴⁶ Bitlisi "Şerefname" 2-ci cild s. 134.

bında, İbrahim'i İsmail'in büyük kardeşi olarak yazar. Neden büyük kardeşe dikkat edilmemiştir? İskender Bey Türkmen, Şeyh Ali'nin ölmeden önce başındaki sülâle tacını çıkarıp İsmail'in başına geçirdiğini söyler ve Şah İsmail'i velihat ve koruyucu olarak ilân eder.¹⁴⁷ Şeyh Ali ölmeden önce tarihi sırlarını İsmail'in kulağına fısıldayarak bu sırrı ona emanet eder! Hatayîler şiirinde de sıkça geçen bu sırrın ne olduğu hakkında biraz bilgi verip sonra devam edelim.

Safevîliğin sırrı olarak bilinen ve imamlardan onlara kadar devam ettiği iddia edilen bu sözde sırrın ne olduğu ile ilgili okuyucuların bilgilenmesinde yarar var. Birçok tarikatlarda, o cümleden hurûfilerden Safevîliğe de geçen bu sırrın adı “**cefr**” ilmidir. Güya Hz. Peygamber buzağı derisine bazı vahiy bilgilerini ve Kuran'ın batını sırlarını yazıp Hz. Ali'ye vermiş ve Ali'den de Ehl-i Beyte ve Ehl-i Beytten onların yolunu devam ettirenlere intikal etmiştir. Bu tarikatlar olayı öylesine naklediyorlar ki, sanki Peygamber Ali'ye bu buzağı derisini verirken onlar kendi gözleriyle görmüşler.

Hz. Ali ise, böyle bir iddiada bulunmamıştır. “Cefr” Arapçada buzağı demektir. İbni Haldun ise bu yaygın anlayışın tersine olarak cefr'in bir ilmî disiplin adı değil, bireysel yetenek olduğunu savunur ve bunun sezgi ve ilhamla ilişkisi üzerinde durur. Cefr, aslında Tevrat'ın batınî yorumları üzerinde duran **kabala** ilminden, biliminden etkilenmenin adıdır. İsmail'liye ve ihvanüs sefa açıklamalarında cefr batınî yorumların temel kaynağı haline gelmiştir. Tarikatlarca cefr geleceğin bilgisini içeren tanrısal bilim dalı gibi kabul edilmiştir. Gelecekle ilgili bilgilerin Ehl-i Beyte vasıtasız olarak bağışlandığını savunan Şîîlere göre, cefr ilâhi ilimi ve peygamberane hikmetin ürünüdür. İmam Muhammed Gazalî, cefr ilmini eleştirir. Bunun bir hurafe

¹⁴⁷ İskenderbey Türkmen “tarihi-Alemaraye- Abbasi”, tercüme eden Şahin Fazıl, Şark-Garb Bakü 2010, s 77.

olduğunu söyler. Kuran’a göre, gayibe ait olan haberlerin kaynağı vahiydir. Şîilere göre, Hz. Peygamber kendisine gelen vahiylerin bir kısmını, yalnız Hz. Ali’ye bildirmiş. Bu sebepten Ali’nin de bilgileri vahiye dayanmaktadır. Bu da Peygambere indirilen vahiy bilgilerinin hepsinin Kuran yolu ile halka duyurulduğu ilkesi ile çelişmektedir. Cefr ilminin Peygamberden Ehl-i Beyte gizli yolla verildiği hakkında hiç bir tarihi belge mevcut değildir. İmamlar bile bu konuda hiç bir bilgi vermemişler. Sadece Caferî Sadık’ın öğrencilerinden biri bu iddiada bulunmuş ve bu iddialarından dolayı da Caferî Sadık onu kendinden uzaklaştırmıştır. Cefr olayının İsmaililer tarafından İslâm tarihine sokulduğu anlaşılmaktadır. İmam Gazalî’ye göre, harflerin ve rakamların İslâmiyete özel anlam taşımalarının hiç bir tutarlı delili olmamıştır. Eski Sasani nostaljisiyle ortaya çıkmış olan Hûrifî gibi bazı tarikatlere göre, cefr ilmi Adem’den başlamış Hz. Muhammed’e kadar bütün Peygamberlere verilmiştir. Fazl da bu ilâhî ilîmden nasibini almış. Mutezile Mezhebinin Bağdat Medreselerinin kurucuları Şîileri anlamsız cefr ilmi ile uğraşmakla suçlar. İbnî Haldun, bazı rivayetleri nakleder. Güya Harun-ul Reşid ve Mem’un Abbasî halifesinin yazısı ile ilgili cefr ilmini bilen müneccimlerine bir kitap yazdırır ve bu kitap Moğol saldırısında yok edilir.¹⁴⁸ Bu önemli bilgiden sonra devam edelim. İsmail’in varis seçilmesi ve İbrahim’in kaybolmasının tek sebebi bu mu? İbrahim’den haber çıkmamıştır. Ancak kaybolan sadece İbrahim değildir. “Ahsan-ut tarihi”nin yazarı Hasan Rumlu, İbrahim’den başka dört kardeşinin daha İsmail’in yanında olduğunu yazar. Büyük olasılıkla İsmail’in bu dört kardeşi Haydar’ın diğer karısından olmuşlar. Burada takip edilen, sadece İsmail değildi. Belkide bu aile yakalansaydı çok küçük yaşta

¹⁴⁸ Diyanet İslâm Ansklopedisi.

<http://www.filozof.net/Turkce/islam-felsefesi/11808-cefr-cifir-ilm-i-nedir-tarihi-ozellikleri-hakkinda-bilgi.html>

olduğundan dolayı İsmail’le işleri olmazdı, ancak daha çok yaşlıları öldürebilirlerdi.

Haydar’ın diğer bütün çocuklarında aranırdı. Ancak tarihi öylesine kuramlaştırmışlar ki, sanki bir an içinde her-
kese gaybden haber gelmiş ve Haydar ailesinin içinden,
ancak İsmail’in gelecekte Şah olacağı duyurulmuş! Bütün
bunlar ortadaki bir sırrın gizlenmesi ve ifşa edilmemesi için
değil mi? Hasan Rumlu’nun, “Ahsan-ut tarihi” eserinin
ikinci cildinin 907. sayfasında İsmail’in diğer dört kardeşleri
hakkında verdiği bilgiyi aynen olduğu gibi yazalım:

“Bu seferde İsmail’in diğer dört kardeşi Seyid Hasan
Mirza, Seyid Süleyman Mirza, Seyid Davud Mirza, Seyid
Mahmud Mirza yanındaydılar. Bazıları kardeşlerinin Raşt’ta
ona katıldıklarını yazarlar. Bazıları ise bu dört kardeşinin bir
yerde çiçekli denilen Akdağ’da İsmail’e katılıp Raşt’ta
gönderildiklerini söylerler. Bu yolculukta onların yanında
olayı anlatacak kimse olmamıştır. Ancak doğru olan şudur
ki, İsmail kardeşleriyle bir yerde Raşt’ta Akmescid’e
geldiler.”¹⁴⁹ Daha sonra ne bu dört kardeşten, ne de
İbrahim’den asla bir haber çıkmamıştır.

Her bir Safevî soyu hakkında ayrıntılı bilgi varken,
İsmail’in beş kardeşi hakkında hiç bir bilgi yoktur. Böyle
olunca ortaya şu soru çıkıyor: Acaba, daha sonra Şah İsmail
olarak tarihe geçen bu adam gerçekten Haydar’ın oğlu olan
İsmail’mi, yoksa bir başkasını mı “Mehdî” bekleyen
Kızılbaşlara sunmuşlar? Safevî tarihinin bu gizliliğinde,
gizemliliğinde insanda şöyle bir şüphe uyandırıyor. Acaba,
onların altısını da yok edip başka bir adamı, tarihe Şah

¹⁴⁹ Ahsan-ut tarihi, 2-ci cild, Hazırlayan Abdülhüseyn Nevaî,
Esatır yayınları, s. 907.

«احسن التواريخ» جلد دوم صفحه 907

نویسنده: حسن بیگ روملو

باهتمام: عبدالحسین نوابی

انتشارات اساطیر

İsmail olarak mı sokmuşlar? Neden İsmail'in kardeşleri hakkında tarihte hiç bir bilgi yoktur? Kardeşlerinin başına ne gelmişse, bu , takriben altı yıllık Gilân hayatında gelmiştir. Çünkü daha sonra İsmail'e ait edilen şiirlerde çok yerde "Haydar oğluyum"*** ifadesine rastlanılacaktır. Anlaşılan odur ki, o zaman da İsmail'in Haydar'ın oğlu olup olmadığı şüphe uyandırır. Bu şüpheden sonra daha sonraki Şah İsmail'in Haydar'ın oğlu olduğunu var sayarak bu maceraya devam edelim.İsmail 1487 yılında Erdebil'de dünyaya gelmişti. Annesi Uzun Hasan'ın kızı Alemşah hanımdır. Ebesi (nenesi) Trabzon İmparatorunun kızı Despina'dır. Despina ömrünün sonuna kadar Hristiyan olarak kalmış, kızı Martan'ı (Alemşah) da Hristiyan ruhunda büyötmüştü. Diyarbakır'a gelin geldiğinde yanında dini farizalarını yapmaya yardımcı olacak keşiş getirmişti. Diyarbakır'da bir kilise tesis ettirmiş, her pazar günü orada ibâdet ediyordu. Başkent Tebriz'e taşındıktan sonrada Despina, Tebriz'de bir kilise, o zaman daha çok Ermeni nüfusu olan Erzincan'da da iki kilise yaptırttı. Uzun Hasan'da Azerbaycan'nın Tebriz, Abhar ve Tercan şehirlerinde birer tane cami yaptırdı.¹⁵⁰ Despina'nın ilk doğurduğu çocuk oğlan idi. Maksud adındaki ilk beşliğini gelecekte ülkenin Padişahı etmeyi

*** Şah İsmail'in şiirlerinde atasının Haydar olduğu vurgulayan bir çok bendler var. Onlardan bir kaç:

- 1- Benim sultan Hatayî Haydar oğlu,
Benim yolumda kavgalar gerektir.
- 2-Benim bunda Hatayî Haydar oğlu,
Şu İsmail gibi kurbana geldim.
- 3-Hatayî'yim kendim Şah Haydar oğlu,
Cüneydi-Haydar oğlu,
Aliyyel-Murteza'dır Hatayî.Bu mehri
görmesen senden içinde!
- 4-Safî nesli

¹⁵⁰ Valter Hins s. "İran'da Milli Devletin teşkili" 142-143.

plânlamıştı. İsmail'in annesi Marta (Alemşah) çocuk yaşlarında olduğunda Sünnî Osmanlılar onun anayurdu Trabzonu işgal etmişlerdi. Sonra kardeşi Maksud, Halil ve Yakup şahzadeleri öldürmüşlerdi. Daha sonra Sultan Yakup kocasını öldürmüş, kesik başını Tebriz'de dolaştırmış ve onuda çocukları ile bir yerde Şiraz'a sürgün etmişti. Büyük oğlu Ali, Rüstem Bey Bayındırlı tarafından öldürülmüştü. Oğlu ile bir yerde Lahican'da gizlenmek zorunda kalmıştı. Bütün bu olaylar Sünnîlerde derin nefret duygusu oluşturmuştu. Hem Osmanlı, hemde Bayındırlı onun düşmanı ve erinin müritleri olan Kızılbaşlar onun dostları sayılırdı.

Tek ümidi Kızılbaşların imkanlarına dayanarak ailesinin intikâmını almaktı. Bu ruh haliyle İsmail'i eğitiyordu. İsmail'i, Haydar'ın yedi seçkin halifesi Lahikan'a kaçırıp Karkya'nın evinde gizlettiler. Karkya, Gîlânî Tekkesine mensuptu ve Rüstem Beyin Bayındırla arası iyi değildi. Karkya, Şîî olduğundan kendilerini Şîî olarak tanıtan Kızılbaşlara iyi davrandı. Kızılbaşlık ve Zeydî Şîîliği arasında ortak bir şey yoktu. Ancak Kızılbaşların Tekkesi bu farkın ortaya çıkmasını önlemekteydi. Bu yüzden de Karkya, onları Şîî olarak kabul etmişti. En önemlisi de, İsmail'in burada Alevî-Bektaşî değil, bir Şîî olarak eğitilmesi plânı idi. İsmail burdaki eğitimi sonucunda daha sonra Alevî-Kızılbaşları da aldatacaktı, onları Şuûbiyenin siyasî amaçları yolunda kullanacaktı. Çünkü Kızılbaşlık ve Şîîlik bir birini kabul etmiyorlardı. Alevî-Şîî arasında büyük fark vardır. Kaygusuz Abdal gibi Alevî ozanlar Şîîliğe karşı şiirler yazmışlar. İsmail ise Alevîliği değil, Şuûbiye Şîîliğini ülkede tatbik etmiştir. İsmail'i çocukluğundan Kızılbaş müritler “Şah” diye adlandırıyorlardı. Bedreddin sonrası onlar kendi şeyhlerine “Şah” ve “Sultan” diyorlardı. Bu lâkapların o zamanlar siyasî anlamı yoktu. “Şah” lâkabı bu dönemde bazı Sufi akımlarına mahsustur. “Şah Nematulla Velî” gibi şair sufilerde bu lâkap takılmıştı. Şîîlerin 8. imamına da “Şah”

lâkapı takılmış “Şahî-gariban” olarak nitelenmiştir. Ebû Taliboğlu Ali’ye de “Şah” lâkabı takılmış “Şah-ı Vilâyet” “Şah-ı Merdan demişler.“Şah İsmail’i Lahican’a götüren yedi Kızılbaş şunlardır:

- Şamlu Hüseyin Bey Lele- İsmail’in manevi atası ve savaş yöntemlerini öğreten eğitmeni.
- Hadim Bey- Cüneydin ve Haydar’ın özel halifesi.
- Kara Piri Kaçar- Mücahid Kızılbaşların komutanı.
- Rüstem Bey Karamanlı.
- Bayram Bey Karamanlı.
- Abdülali Bey Dede- Şeyh Haydar’ın özel eğitmeni.
- İlyas Bey Aykutoğlu

Bunlar genel olarak Anadolu Türkmenleri olmuş. Aileleri Azerbaycan’da olmamıştı. Karkya sarayının bir bölümünü bunlara bıraktı. Haydar oğullarının Lahican’da yerleşmesinin haberini alan Rüstem Bey onları geri almak için elçiler gönderdi. Karkya, İsmail’i bir sepete koyup ağaa astı. And içti ki, onların ayağı bu taraflara değmemiştir. Böylece İsmail tehlikeden canını kurtardı.¹⁵¹ Fakat İsmail’in diğer kardeşlerinden nedense haber yoktur. Nedense aktarılan, ancak yalnızca İsmail’dir!

Azerbaycan’da iktidar savaşları başladığı için İsmail özgürlüğüne kavuştu. İsmail’i yetiştiren yedi halifenin adı “uzmanlık ehli” idi. Anadolu’da Şah İsmail için müritler toplama işlerini de sürdürmekteydiler. İsmail’i geleceğin askerî, fikrî ve siyasî önderi gibi hazırlamaktaydılar. İsmail’in eğitimi için Molla Şems adında bir öğretmen buldular. İskender Bey Türkmen, kitabında Şah İsmail’in çocukluğu hakkında şöyle yazıyor: “O zaman İsmail’in yaşı yedi bile değildi. Ancak çok yetenekliydi. Sıfatında Şahlık iktidarı parlıyordu. Onu terbiye eden muallimleri de İsmail’in varlığındaki yeteneğini görüyor ve ona gayplerden yardım

¹⁵¹ Ahsen- ut tevarih 9.

edildiğini düşünüyorlardı.”¹⁵² İsmail Kızılbaşların Allah’ı durumuna gelmişti. Kızılbaşlar ona tapıyorlardı. Gizlice Anadolu’dan onun ziyaretine gelen Kızılbaşlar bağlılıklarını bildirip yeminlerle ve hediyelerini ona sunuyorlardı. Kızılbaşların bu şekilde davranması çocuk yaşta olan İsmail’de Tanrı olma düşüncesini uyandırdı.

İsmail, göklerden kendisine yardım edildiğine kendi de inanıyordu. Atalarının kâfir Sünnîler tarafından öldürüldüğü düşüncesini hem anası, hem de uzmanlık, ihtisas ehli onun ruhuna işlemişlerdi. Kerbela olayında da “Sünnîlerin!” İmam Hüseyine ne acı çektirdiklerini çocuğa ayrıntılı olarak anlatmışlardı. İsmail çocukken, bütün Sünnîler, tarih boyu Peygamberin, imamların ve onun kendi atalarının düşmanları olduğu kararına varmıştı. Daha sonra onun bu düşüncesi ona ait edildiği söylenen şiirlerde açıkça görülecekti. Ali soyu ile uğraşanların sonunun çetin olacağını yazacak ve hatta Yavuz Sultan Selim’e yazdığı bir mektubunda bunu açıkça dile getirecekti. Sünnî Osmanlıyı Hz.Ali düşmanlığı yapmakla suçlayarak onun dağılmasını yazacak. Kutsal soya dayandığı için yenilmez olduğuna kendi de iman getirmişti. Onunla uğraşacak olanların yenilip cezalanacağına inanmıştı.*

Hafız Şirazî’den, bir şiir çalarak, bunu Yavuz Sultan Selim’e yazdığı mektup’ta dile getirir. Sünnî onun hayalinde

¹⁵² İskenderbey Türkmen “tarihe-alemaraye- abbasi”, Emirkebir yayını Tehran 1972, s. 25.

* Şah İsmail’in Yavuz Sultan Selim’e yazdığı son mektubunda şu görüşü yansıtan Farsça bir şiiri şu şekildedir:

“Bəs tecrübe kerdim der in deyiri-mükafat
Ba ali-Ali her ke der oftad, ber oftad”

Tercümesi şöyledir: Bu mükafat dünyasında çok tecrübe ettik bunu ki, Ali soyu ile kim uğraşıdıysa cezalandı.

Hafız şiiri de şöyledir:

Bəs tecrube kerdim der in deyre mükafat
Ba dordkeşan her ke der oftad, bər oftad.

korkunç bir yaratılışı hatırlatır. Mahfvedilmesi gereken korkunç yaratılış. Sünnîlerin giysileri altında kuyruklarının olduğuna da inandırılmıştı.** Çocukluğundan itibaren öldürmeyi meşk etmeye başlamış. Çocuklukta ördekleri, kazları, tavukları oklayarak öldürerek ok atmayı meşk ediyordu. Ancak öldürdüğü ördeklerin, kazların ve tavukların karşılığını ödüyordu.¹⁵³ Yeni yetmeliğinin ilk zamanlarında bazen av eğlencesiyle meşgul olup, Simam'ı, Aşkur'u ve o vilâyetin manzaralı yerlerini gezerdi. Sürekli dünyayı idare etmek arzusu onun yüreğinde yaşıyor, kendi hikmetinin yükseklerde uçan şahinini memleket kuzgununu avlamamak şartıyla uçuruyordu.¹⁵⁴

Kızılbaşlar ona Kerbela ve Cüneyd'le, şeyh Haydar hakkında mersiye söyleyip ağlaşır, Sünnîlere lânet ediyorlardı. Sünnîlerden intikâm almak için Allah'ın yardımını bekliyorlardı. Kızılbaşların bu davranışları İsmail'i Sünnîlerden intikâm almaya heveslendirirdi. Geceleri annesinden, gündüzleri Kızılbaşlardan işittiği Sünnî düşmanlığı tohumlar çocuğun ruhunu nefret ve intikam duygusu ile dolduruyordu. İsmail büyüdükçe yakışıklı görünüşü ve iradesiyle Kızılbaşları ümitlendiriyordu. Kızılbaşlar onu canlı Allah gibi görürlerdi. İsmail'in yanında olan yedi uzman eğitilmiş Kızılbaşların daha önceden savaşçılık tecrübeleride olduğundan ona savaşın bütün tekniklerini öğretiyorlardı. “Av yapmaya çıktığı zaman bile, cihangüşalık yani yenilmez dünyayı fetheden (fatih) hayallerinden vazgeçmiyordu.”¹⁵⁵

** Safevîlerden kalan iki miras bu günde İran'ın şia kendlerinde yaygındır:1- Ayşe'nin ahlaksız olduğu. 2- Sünnîlerin kuyruklu olmaları.

¹⁵³ Budak Kazvinî, Cevahir-ul akbar, Mirasi-mektub neşriyatı, Tahran-1378 (h.ş), s. 111.

¹⁵⁴ İskenderbey Türkmen “tarihi-Alemaraye- Abbasi”, tercüme eden Şahin Fazil, Şerk-Garb Bakı 2010 s. 65-66.

¹⁵⁵ Cahangüşayî hakan, İskenderbey Türkmen “tarihi-Alemaraye- Abbasi”, tercüme eden Şahin Fazil, Şark-Garb Bakü 2010 s. 80.

İsmail'in hazırlanmaya başladığı bu dönemde Azerbaycan'da Bayındırlıların iktidar savaşları devam ediyordu. Yenilerek kaçıp Osmanlı Devletine sığınan Ahmed Bey Bayındır, ordu düzenleyip Azerbaycan'a saldırdı. Rüstem Beyin ordusunun bir kısmı da Ahmed Bey'e katıldığından Araz Çayının kenarında başlayan savaşta Rüstem Bey yenilip öldürüldü. Ahmed Bey Tebriz'de kendisini Şah ilân etti. Rüstem Bey'e ihânet edenlerden biri Eyübe Sultan idi. Ahmed Bey ona verdiği sözü yerine getirmediği için Eyyübe, Şiraz'a gidip Kasım beyle bir yerde Ahmed Şaha karşı savaş açtı. İsfahan yakınlarında başlayan savaşta Ahmed Bey öldürüldü. Onlar Murad Beyi Tebriz'e davet ettiler ki, Şirvandan Tebriz'e gelip devlete sahip çıksın. Murad Bey Tebriz'e gelirken yakalanıp zindana atıldı. Bu zaman Muhammed Bey başkaldırıp Tebriz'i alarak kendisini Şah ilân etti. Elvend Beyde kendisini Diyarbakır'da Şah ilân etti. Elvend Bey, Muhammedi Beyi yenerek kendisini Azerbaycan'ın Şahı olarak duyurdu. Muhammedi Bey, İsfahan'a geri çekildi. Eyübe'de kendisini İsfahan'nın hakimi olarak gördüğü için ona karşı savaş açtı. Bu savaşta Eyübe öldü. Zindanda olan Murad Bey kaçarak Şiraz'ı alıp orada kendisini Şah ilân etti. Muhammedi Beyi öldürüp Tebriz'e yöneldi. Bu savaşlar Bayındırlıları çökertmişti. Murad Beyle, Elvend Bey savaşa girmeden önce Bayındırlı yaşlı ihtiyarları (aksakallıları) barış için bir araya geldiler. Başlanan müzakerede Abher'de bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre, Tebriz merkezli: Muğan, Aran, Azerbaycan ve Diyarbakır Elvend Bey'e bırakıldı. Şiraz merkezli Irak toprakları da Murad Bey'e bırakıldı. Kızılyüzen Çayı bu iki ülkenin sınırı kabul edildi.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Habib-üs seyr 446.

Şuûbiye

637 yılında Müslüman Araplarla Sasani orduları arasında kıyasıya savaş başladı. Bu savaş 3 - 4 gün devam etti. Savaşın son gününde korkunç küller esip kum fırtınasını Sasani ordularına doğru götürdü. Araplar bunu Tanrı yardımı olarak anlayıp daha da heveslendiler. Sasanî ordularının başında Rüstem Ferruhzad adında bir komutan durmakta idi. Bu savaşta Sasani orduları yenildi. Rüstem'in yenilgi haberini duyan Şah başkent Tisfun'dan Zakros dağlarına firar etti. Başkentten Araplara teslimi ile bağlı bir anlaşma olmadığından şehir yağmalandı, ahali öldürüldü. Diri kalanlar da köle pazarlarına götürüldü. Arap ülkesinin içlerine doğru ilerlediler. Hamedan'ın güneyinde Nihavend'-te son savaş başladı.

Nihavend savaşında Sasanî komutanı Firuzan öldürüldü. Sasani Şahı sürekli kaçıyordu. Çünkü gittikleri yerler Arap orduları tarafından işgal edilmekteydi. Ordularını yitirmiş ve yalnız kalan Yezdigird bir değirmenciye sığınır. Değirmenci onun üzerindeki cevahirleri elde etmek için yattığı yerde Sasani şahını öldürür. 651 yılında Sasanilerin son padişahı Yezdigird öldükten sonra Sasani devletinin varlığına son verildi.¹⁵⁷ Kadisiye savaşına kadar Farslar Arapların efendisiydi. Kadisiye savaşında Sasaniler devrildikten sonra Araplar Farsların efendisi oldular.¹⁵⁸

Sasani İmparatorluğunda İslâmlaşma başladı. Ancak bu yenilginin tesirini Farslar unutmak istemediler.¹⁵⁹ Arap saldırısı ve Sasani yenilgiyle buhran geçiren Fars kimliği

¹⁵⁷ Petruşevski "İran'da İslâm" Farsçaya çeviren Kerim Keşavirz, Peyam yayınları, Tahran 1363 (h.ş) s. 41, 42, 43.

¹⁵⁸ Mustafa Kılıçlı, Arap Edebiyatında Şüubiyye, İşaret yayınları, 1-ci baskı, 1992- Ankara, s. 37.

¹⁵⁹ Petruşevski "İran'da İslâm" Farsçaya çeviren Kerim Keşavirz, Peyam yayınları, Tahran 1363 (h.ş) s. 41, 42, 43.

yeni bir kimlik arayışı içine girdi. Emevîlerin sonlarına doğru Fars milli kimliği merkezli milli İslâm oluşturma çabaları başladı.¹⁶⁰ Bu mevzuya devam etmek için biraz Arap tarihi ve toplumsal psikolojisi üzerinde durmak gerekecek.

Araplar arasında birisi suç işlerse, bütün kabile o suç üzerine alırdı. Kabile suç işleyen bir ferdi himayeden vazgeçerse, o kimse başka kabileye sığınır ve kendini o kabilenin bir ferdiymiş gibi sayardı. Bu devirde Arapların vatandaşlığı milliyet vatandaşlığı değil, kabile vatandaşlığı idi. Araplardaki bu korunma ve koruma için kabileye bağlanma şuru asabilik olarak anılırdı.¹⁶¹ Cahiliye Araplarında asabilik, sinirlenmek kabilenin ruhuydu. Bu da kabileye ve kabile mensuplarına sınırsız ve şartsız bir sadakat göstererek aşırı bir tutkuyla bağlanmaktan ibaretti. Onlarda kabileye bağlılık ve sadakat, karı kocanın birbirlerine olan bağlılık ve sadakatinden farksızdı. Fert daima kabilenin başarısını kendi başarısı olduğunu düşünüyordu.¹⁶²

İslâm öncesindeki bu bakışa göre, Arap milleti bütün milletlerin en asilidir. İslâmiyetin gelişinden sonra ise, bu bakışın yerini dindarlıkta üstünlük fikri, düşüncesi almış, ırk yerine iman ve fazilete büyük önem verilmiştir. Hususen sahradaki bedevîlerin gururlu, yüksekten bakış açısına göre, yerleşik hayat süren medeni insan daha az mutlu ve daha aşağı idi. Kanlarının saflığında, fesahat ve şanslarında, şiir sanatlarında, kılıç ve atlarında, her şeyden öte asıl soy ve neseplerinde Araplar sonsuz bir iftihar duyuyorlardı. Onlar

¹⁶⁰ İgnac Goldziher “İranda İslâm”

¹⁶¹ İslâm Milletleri ve Devirleri Tarihi, s. 4; Ferec-ul islâm, s. 10; Mustafa Kılıçlı, Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İşaret yayınları, 1.ci baskı, 1992- Ankara, s. 27.

¹⁶² Mustafa Kılıçlı, Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İşaret yayınları, 1-ci baskı, 1992- Ankara, s. 28.

uzayıp giden fevkalâde nesep secerelerinden son derece hoşlanır ve genellikle bunu Hz.Adem’e kadar götürdüler. Araplardan başka hiç bir millet nesep konusunu bir ilim derecesine çıkarmış değildir.¹⁶³ İbnî Haldun asabiyetin insan fıtratındaki tabii özelliklerden biri olduğunu, nesepin uzaklığı ve yakınlığı ile çoğalıp azaldığını, Arapların o devirdeki hayatlarına damgasını vuran şeyin, onların kıtlık ve zorluklar içindeki yaşantılarının, susuz ve çöl halindeki vatanlarının, sürekli göçlerinin olduğunu; bu hayat şartlarının onlarda bir dostluk ve yakınlık havası yarattığını söyler.¹⁶⁴ Araplardaki asabılık şuuru o kadar yüksek olmuş ki, kızlarını bile, Sasanî Şahlarına vermek istememişler. “Numan ibni el- Munzir kızına elçi gelen Sasani padişahının elçilerine ret cevabı vererek, “Acemlerle evlilik konusunda Arapların çekingenliği var” demişti.”¹⁶⁵ Emevîler devrinde Araplara muhalif bir hareket hakkında Şuûbi veya Şuûbiylik kelimesinin kullanıldığı görülmemiştir.¹⁶⁶

Yalnız Üçüncü halife Hz.Osman bazı işlerin idaresini Emevî soyundan gelen akrabalarına bırakması bir asabılık zühur etmesine fırsat hazırlamıştı. Fakat bu asabılık Araplarla Mevalî arasındaki gibi ırka dayanan bir asabılık değil, Haşimîlerle halifenin tarafı Emevîler arasındaki bir kabile asabiyetiydi ki, neticede Halife Hz.Osman’ın

¹⁶³ İslâm tarihi, 1, 52; Mustafa Kılıçlı, Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İşaret yayınları, 1.ci baskı, 1992- Ankara, s. 29.

¹⁶⁴ El- Mukaddime, s. 128, 129; Mustafa Kılıçlı, Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İşaret yayınları, 1.ci baskı, 1992- Ankara, s. 29-30.

¹⁶⁵ Mustafa Kılıçlı, Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İşaret yayınları, 1.ci baskı, 1992- Ankara, s. 31.

¹⁶⁶ Mustafa Kılıçlı, Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İşaret yayınları, 1.ci baskı, 1992- Ankara, s. 85.

öldürülmesine sebep oldu.¹⁶⁷ Emevîler bir kanun icat ederek Arapların Arapistan yarımadası dışında kendilerine arazi almalarına izin verdi. Bu istek Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde yasaklanmıştı. Bu kanunun üzerinden elli yıl geçtikten sonra Araplar Mısır, Suriye, Irak - Arap ve Iraki-Ecemde (İran'da) en verimli arazilere sahip oldular. Kısa sürede Araplar köylüleştiler. Bu durum Arap olmayan ahalinin kızmasına sebep oldu. Emevi düşmanları günden güne artmaya başladı.¹⁶⁸

Şuûbiyyenin Abbasîler devrindeki faaliyeti ve öncüleri, Emevîler devrindeki hazırlık devresinden sonra ortaya çıkmış ve geniş bir edebî, siyasî, dini mücadelenin kapılarını açmıştır. Emevî idaresinin son yıllarında İslâmiyetin beraberlik fikrine, Kuran ve hadiste bu fikri destekleyen ilkelere dayanarak, ehli-tasviye (beraberlik taraftarı) adı ile yavaş yavaş yükselen Şuûbiyye propagandası Abbasî halifesi Saffahın (750-754) hilâfet günlerinden Harun-ul Reşid (786-809) devrinin sonuna dek çoğu Fars olan taraftarları sayesinde sonsuz bir heyecanla sesini duyurma telaşı içine girmiş ve imkân dahilinde ilerlemiştir. Memun ve Muhteşem devrindeyse her yönüyle kuvvetlenmiştir. Bazen halifelerin desteğiyle Araplardan Mevalînin intikamını almak istemişti. Sadece ırkı değil, aynı zamanda ilmi inanç görünümünde olan Şuûbiye asırlarca süren mücadelesine devam etmiştir.¹⁶⁹

Bu hareketin amacı Araplara karşı toplumda nefret duygusu oluşturmaktı. İslâmı da kendi çıkarlarına göre açıklıyorlardı. Arapsız Fars İslâmından yanaydılar. Bu

¹⁶⁷ Mustafa Kılıçlı, Tarih-ul islami-s siyasi, I, 265, 354; Mustafa Kılıçlı, Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İşaret yayınları, 1.ci baskı, 1992- Ankara, s. 41.

¹⁶⁸ Hana Elfahurî- Halil Ulcer, “İslâm dünyasında felsefe tarihi”, Arapçadan Farsçaya çeviren Abdulhamid Ayeti 3.cü baskı “İslâmi inkilâp yayımları” 1367 (hicrî-şemsî), s. 161.

¹⁶⁹ Mustafa Kılıçlı, Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İşaret yayınları, 1.ci baskı, 1992- Ankara, s. 82.

hareket özünü “Şuûbiyye” olarak tanımlıyordu. Şuûbiyye denilince Arapların işgal ettikleri yerlerde hukukî, siyasî tahkimat ve üstünlüklerine karşı çıkan bir akım ve mensuplarını ifade eder.¹⁷⁰ Ancak cahiliye devrinde bir Şuûbiyyelik fikrî Araplarda mevcut değildi. Çünkü içtimaî, dinî, iktisadî ve siyasî amiller hâlâ Şuûbiyye hareketinin oluşmasına erişeceği bir havaya girmemişti. Kanatimizce bu da Farslara karşılık vermek için Arapların İslâmî devirde anlaşıldığı anlamda bir millet olmamalarından ileri geliyordu.¹⁷¹

Şuûbiyyelik Emevîlerin devrilmesinde büyük rol oynadı. Onlar kendilerini Araplardan üstün biliyorlardı. Arap’ların Arap olmayanlara Mevalî (ikinci sınıf insan) muamelesine karşı Farslarda ortaya çıkan bir antitez idi. Mevalîye Arap unsurunun siyasî ve hukukî tehakkümü Emeviler devrinde son haddine vardı. Arap olmayan Müslümanlar İslâmın dini ve sosyal eşitlik prensibine rağmen, asla Araplarla Müsevî sayılmıyor, onların kölesi olarak kabul ediliyorlardı.¹⁷² Sasaniler döneminde Farsların, Araplarla olan bütün münasebetleri efendinin köle ile münasebetlerine benzetilebilir. Çünkü Farsların o devirde kendilerinden başkalarını aşağılayan örneklere rastlanılmaktadır. Farslar Araplar için köle kelimesini kullanıyorlardı.¹⁷³ Ve Farslar bunu unutmamışlardı. Eskiden köle olarak niteledikleri Arap kavmi şimdi onların efendisi olmuştu.

Emevîler Araplık yönünden son derece teassüp içine girdiklerinden, Mevalîye kötü ve hakaret dolu nazarla

¹⁷⁰ Barthold, w, “İslâm Medeniyeti Tarihi” Ankara, 1963 s. 99.

¹⁷¹ Mustafa Kılıçlı, Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İşaret yayınları, 1.ci baskı, 1992- Ankara, s. 32.

¹⁷² Barthold, w, “İslâm Medeniyeti Tarihi” Ankara, 1963 s. 99.

¹⁷³ Yakubî, Tarih, I, 215, 225; Mustafa Kılıçlı, Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İşaret yayınları, 1.ci baskı, 1992- Ankara, s. 32.

baktılar.¹⁷⁴ Bu da İslâmın ana ilkelerine karşı tutum idi. “Hz. Peygamber İslâmın adalet ve müsavat ilkeleri çerçevesinde, ırkı ne olursa olsun, bütün Müslümanları birleştirmeyi; özellikle Araplarda yaygın olan teassub ve kabile gruplaşmasını ortadan kaldırmayı hedef almıştı. Şu hadiste diyor ki: “Kim asabiyete çağırarak, yahut asabiyetten dolayı başkasına kızarak tanımı olmayan (gayri-muayyen) bir cemaatin bayrağı altında savaşırsa, onun ölümü cahiliyedeki ölüm gibidir.”¹⁷⁵ İslâm Peygamberinin nezdinde karaderili Bilâl Habeşî Araplarla aynı hakka sahip olmuştu.

Emevî Devletinin yıkılmasına neden olan bu politikanın ters yüzü Abbasîler döneminde de devam etti. Hatta 753-775 yılları arasında hüküm süren halife Mansur zamanından itibaren Farslar üstünlük iddialarına başladılar. Şuûbiye adı verilen Arap aleyhtarı bir fırka (kol) kurdular. Bu fırka mensupları Arap olmayan Müslümanların Araplarla eşit olduğuna değil, aksine Farslar ve Suriyelilerle mukayese edildiği zaman her bakımdan Arapların geri ve ilkel bir ırk olduğuna memnun oluyorlardı. Bu hareket Memun devrinde (813-833) büyük bir sosyopolitik akım niteliğini kazanarak siyasî hayatta etkisini gösterdi.¹⁷⁶

Fakat Abbasîlerin Samire hayatı döneminde Türkler ön plâna çıkmaya başladı. “Farsların Abbasî halife sarayından kenara çekilmelerinden ve Türklerin iş başına gelmelerinden sonra Arapların oturdukları bölgelerde Şuûbiyyenin faaliyeti zayıflamıştı. Ancak Farsların kalabalık olduğu Horasan’da, özellikle Tahiri’ler (821-873), Seferi’ler (867-900),

¹⁷⁴ De Lacy O’leary “İslâm Düşüncesi ve tarihteki yeri” Çeviren Hüseyin Yurdaydın-yaşar Kutluay, İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara 1971 s. 48.

¹⁷⁵ Mustafa Kılıçlı, Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İşaret yayınları, 1.ci baskı, 1992- Ankara, s. 33.

¹⁷⁶ Barthold, w, “İslâm Medeniyeti Tarihi” Ankara, 1963 s99, De Lacy O’leary “İslâm Düşüncesi ve tarihteki yeri” s. 69-70.

Samaniler (875-999) döneminde hükümrânlık eden Farslar bu hareketi kendi güçleriyle canlı tutmuşlardı.”¹⁷⁷

Araplar cahiliye devirlerinde şuur birliği içinde bulunan ve milli bir amaç için çalışan birim bir millet değillerdi. Onlar kabile asabiyetinin kendilerine önderlik ettiği dağınık kabilelerden ibaretiler. Milliyetleri lehindeki asabilikleri o devirlerde bilhassa kalplerinde yeretmemişti. Çünkü o sırada yaşadıkları bölgede onlarla komşuları arasında bunu tahrik edecek kuvvetli nedenler mevcut değildi. Onlarla yarımadaya komşu Fars, Rum, Habeş milletleri arasında savaş niteliği taşıyan bazı çarpışmalar olmuştu. Ancak bunlar dünya savaş tarihinde önemli sayılan türlerden değildi. Arapların cahiliye devrindeki kabile asabiyetlerinin mevcutluğundan dolayı kavmi asabiyetleri İslâmdan sonrada tamamı ile yok olmuş değildi. Arap toplumunu bir araya getiren, onu dağınık kabile düzeninden toplu bir devlet nizamına sokan İslâmiyet gelince getirdiği düzenin ilkelerine bağlı olarak Araplardaki asabiyet fertten topluma, kabileden millete taşınmıştır. Köklü bazı saltanatları yerle bir eden, mağlup olan milletlerden bazılarının kalplerini galip Araplara karşı öfke ve kinle dolduran bu asabiyet İslâmi işgallerden sonra bariz şekilde ortaya çıkmıştı. Ona paralel olarak diğer milletlerdeki kavmi asabiyet de kızırmış ve Şuûbîlik duyguları Arap olmayanların kalplerine sirayet etmeye başlamıştı.¹⁷⁸

Şuûbiyye hareketi güçlendikçe Araplar da üstünlüklerini bilinç plânına taşımaya çalıştılar. Bu düşünce savaşları dillerin üstünlüğüne çekti. Araplar “Allah Kuran-ı Arapça indirdiğinden en üstün dil Arapçadır” diyorlardı. Farslar ise, “Allah kızgın olduğu zaman Kuran-ı Arapça indirmiş, ona

¹⁷⁷ Mustafa Kılıçlı, Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İşaret yayınları, 1.ci baskı, 1992- Ankara, s. 83.

¹⁷⁸ Mustafa Kılıçlı, Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İşaret yayınları, 1.ci baskı, 1992- Ankara, s. 80.

göre Allah'ın kızgın, sinirli ayetleri Kuran'dadır, ancak Allah daha merhametli olduğu zaman Farsça konuşmuş" diyorlardı. Bu anlamda Şuûbiyye bir hadis uydurdu. Buna karşılık Araplar da Cennetin dilinin Arapça olacağı ile ilgili yalan ve sahte hadisler uydurdular. Peygamber "Arşın etrafındaki Melekler Farsça konuşurlar" demiştir. Arabı sevmekle ilgili yüzlerce hadis uyduruldu. Üç sebepten Arabı sevin! Ben Arabım, Kuran Arapçadır, Cennetin dili Arapça olacak. Bu şekilde karşılıklı olarak yüzlerce hadis uydurdular. Üstünlüklerini ispat etmek için bu sahte hadisleri çıkarttılar. Bu konu hakkında ayrıntılı inceleme İran'lı araştırmacı tarihçi Nasir Purpirar'a aittir. Bu konuyla ilgili o kaynaklardan yararlanmak iyi olur. İmam Şafî'nin, Arap olması ve Hanefî'nin Arap olmaması da tartışmalara konu oldu. Hanefî'nin Arap olmamasını Şuûbiyye takdir ederdi. Şuûbiyye Kuran'dan bir ayete dayanarak Arapların kafir ve münafık olduklarını, Müslüman olmadıklarını ve olamayacaklarını yazıyor. Kuran'ın 9 cu suresinin 97 ci ayetinde "Araplar kafir ve münafıktır" denilmektedir. Bu ayet Şuûbiyyenin elinde bayrak edilmmişti.

Şuûbiyye kâfir ve münafık olan Arapları Peygamberin ve Allah'ın düşmanı sayıyordu. Şuûbiyye Araplara karşı savaşını güçlendirmek için zencileri de yanına almaya çalışırdı. Çünkü zenciler Araplar tarafından aşağılanıyor ve Müslüman olmaları önemsenmiyordu. Şuûbiyye'nin hadisinde "Kim habesli bir erkek veya kadını evine sokarsa, Allah'da onun evine bereket sokar" Arap ise, zencinin aşağılanması ile ilgili hadisler uydururdu. Hem Şuûbiyyenin, hemde Arapların uydurduğu bu hadisler günümüze kadar kendi varlığını ve etkisini sürdürmektedir. Ortalıkta gah Arap gah Fars gibi Müslüman olmak isteyen Türklerse, her iki taraftan sömürülmüştür. Farsların oluşturdukları Şuûbiyye hareketi iki yönde devam ederdi. Kabilelerin Kuran'da

beraberliği vurgulanırdı.¹⁷⁹ Bu merhale Şuûbiyye hayatında “ehli-tesviye” (müsavat ehli) diye adlandırılır. Ancak daha sonra Şuûbiyecilik başlar. İkinci destek Arap ırkçılığına karşı aşırı Fars ırkçılığı oluşturdu. Acemin Araba üstün olduğuna inandılar. Daha sonraki dönemlerde “ehli-tesviye” de Şuûbiyye’nin içinde yer aldı. Şuûbiyye kendi gelişim süresince kültürel ve edebî akınlar oluşturdu. Şuûbiyye sözü açıkça Arap düşmanlığı çağrıştıran bir kavrama dönüştü.¹⁸⁰ Şuûbiyyenin dini yorumları mutlak Arap düşmanlığı üzerine kurulmuştur. Şuûbiyyeye göre, Araplar en aşağı millettir. Şuûbiyye Arap kültürüne karşı eski Sasani medeniyetini canlandırmaya başladı. Mani’nin talimlerini gündeme getirdi. Bir sürü sahte kaynaklar oluşturdu.

Araştırmacılar tarihte İbnî-Nedim adında şahıs olmadığını ispat ediyorlar. Bunu Şuûbiyyeler uydurmuş ve İbnü’l Nedîm adına “Elfihrîst” gibi eserler yazmışlar. Elfihrîst eski Sasanî Medeniyetini anlatan onları tarif eden kitaplarıdır. Ayrıca Şahnameyi Şuûbiyye önce nesir halinde yazmış. Şiire dönüşmesi için Dekiki’yi işe almışlar. Dekiki, bir Gazne’li Türk askeri tarafından öldürüldükten sonra Firdevsî’ye tapmışlar. Şuûbiyye tarafından hazırlanan nesir eseri Firdevsî tarafından şiire çevrilmiştir. Buna karşılık Samanî devletiyle ilişkide bulunan Şuûbiyye Firdevsî’yi ödüllendirirdi.

Lâkin Samanî Devletinin devrilmesi ve Sultan Mahmut tarafından Şuûbiyye örgütü faaliyetinin durdurulması “Şahname”nin yazılma işinde aksaklık oluşturur.¹⁸¹ Şuûbiyyenin fikrî ve teşkilâtı hayatı sonraki dönemlerde devam etmiştir.

¹⁷⁹ 49.cu sure, 13-cü ayet.

¹⁸⁰ Hüseyneli Mümtelen, Şuûbiyye hareketi ve onun siyasî-ictimai neticeleri, tarihi araştırmalar, 1353 (h.ş), Hordad ve tır ayı, s. 188.

¹⁸¹ Nasir Purpirar, Geçmişe köprü, İkinci kitab, İslâmın yükselişi, birinci bölüm, Kareng neşriyatı, Tahran, 1380 (h.ş) s. 145-229.

Şuûbiyye bir mezhepten ibaret olmamıştır. Bütün mezheplerde Fars-İran’i kimliğini alttan alttan, ya da açıkça yürütmüştür. İsmailiye en önemli Şuûbiyye hareketi olmuştur. Açıkça Fars milliyetçiliği etmişler. Şuûbiyyeliğin amacı eski Sasani coğrafyasını içinde barındıracak olan bir devlet kurmaktır. En açık felsefî etkinlikleri ise “ihvan-us sefa” akımında olmuştur. İhvan-us Sefa kendi risalelerinde Fars ırkının üstün olduğunu savunurdu.¹⁸² Şuûbiyyeliğin oluşturduğu zengin estetik ve dinî edebiyat Fars olmayan birçok fikir adamlarını da kendi etkisi altına almıştır. İbnî Haldun, ulusları iktisadî kaynaklarına ve çalışmalarına göre sınıflandırır. Şehir hayatını birinci sırada yerleştirir ve bunu Farslara mahsus bilir. Sonra tarımla uğraşan milletler gelir ki, küçük uygun yerlerde serpilmişler. Daha sonra hayvancılıkla uğraşan uluslar gelir. Barbarlar, Türkler, Türkmenler gibi. Devecilikle uğraşan uluslar en sonda gelir, Araplar ve Kürdler gibi.¹⁸³ Ayrıca, devlet işinde başa çıkamayan millet varsa, o da Arap’lardır.¹⁸⁴ “Batıniye” açıklamalar Şuûbiyyenin fikrî faaliyetlerinin ürünü olmuştur.

İsmailîliler de kendilerini batını olarak adlandırıyordu. İsmailî hareketi Şuûbiyenin silâhlı örgütüydü. Mühâliflerini terörle ortadan kaldırıyorlardı. Hem silâhlı, hemde fikrî hareketi. İsmailîliği Moğollar örgüt olarak tarih sahnelerinden silerler ve Alamut Kalesi ele geçirildikten sonra kaledeki bütün kitapları yaktılar.

Alamut Kalesinin işgalinden sonra Kuveyni, Moğol Hükümdarı Hülâgü Han’ın huzuruna çıkıp kaledeki kitaplara

¹⁸² Hanna Elfahurî- Halil Ulker, “İslâm dünyasında felsefe tarihi”, Arapçadan Farsçaya çeviren Abdulhamid Ayeti 3.cü baskı “İslâmî inkilâp yayımları” 1367 (hicrî-şemsî), s. 198.

¹⁸³ Hanna Elfahuri- Halil Ulker, “İslâm dünyasında felsefe tarihi”, Arapçadan Farsçaya çeviren Abdulhamid Ayeti 3.cü baskı “İslâmî inkilâp yayımları” 1367 (hicrî-şemsî), s. 728.

¹⁸⁴ Aynı kaynak s. 739.

bakması için izin istiyor. Hülâgû Han emredip diyorki, Alaeddin kaleye gitsin ve Hasan Sabbah'tan sonraki 170 yıl içinde biriken ordaki hazineyi ve kitapları kontrol etsin. Şaha uygun olanlar getirilsin, kalanları da yakılsın. Alaeddin kaleye gider ve Astromi ile ilgili (uzaybilimi) olan kitapları ayırıp getirir ve kalanları da yakılır. Bu kitapların içinde bir de Hasan Sabah hakkında yazılmış eser vardı. Bu eserin özeti “Cahangüşa”nın 3 cü cildinde verilmiştir. Reşideddin Fezlullah'da “El tevarix der tarihi İsmailiyyeyi Alamut” (Alamut İsmailiyesinin tarihi) kitabında bu konuda bilgi vermiştir.¹⁸⁵ İsmailiye hareketi Moğollar tarafından silindikten sonra da Şuûbiyyenin fikri akınları ve siyasî ideali Gîlân'nın ormanlıklarında devam etmiştir. XV. asırda Gîlân hakimi olan Karkiya kendini Sasanî soyuna mensup olarak bilmektedir. Bu, Şuûbiyyenin ortaya koyduğu tarih anlayışı ve siyasî idealidir. Şah İsmail'in öğretmeni olan Şemseddin Lâhîcî'de bir Şuûbiyydi. Şah İsmail Şuûbiyye ilkelerinin barındığı ortamda yetişmiştir.

Daha sonraki Şah İsmail uygulaması tamamen Şuûbiyyenin idealleri doğrultusunda olacak ve İran adlı bir ülke tesis edilecekti. Neo-Şuûbiyye Pehlevî döneminde Safevî ve Sasani arasındaki 900 yıllık zaman boşluğunu siyasî fetret olarak tanımlar. Yani iki zaman arasındaki boşluk. Modern Şuûbiyye Sâfevî Devletinin kuruluşunu fetret döneminin kapanışı olarak niteler ve Sâfevîliği Sasaniliğin dirilişi olarak değerlendirir. İran İslâm Cumhuriyetinin ideologları da kendilerini modern Sâfevîlik kimliği ile tanımlarlar.

Biraz da Şah İsmail'in yetiştiği ortama dikkat edelim. Onun muallimi (öğretmeni) kim olmuş, o ortam nasıl bir ortammış? Bu konuyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi elde etmek çok zordur. Çünkü tarihte gizli hedefler için edilen işler,

¹⁸⁵ Alaeddin Atamelik Cuveynî “Tarihi-cahangüşayi Cüveynî” Tahran-2006, dünya-i kitab, s. 43-44.

arkalarında iz bırakmazlar. İsmail gibi tarihi bir devlet adamının muallimi olan Şemseddin Lâhîcî hakkında neden ayrıntılı bilgi yoktur? Ya da neden bu ortamda İsmail'den daha büyük olan kardeşi İbrahim veya diğerleri üzerine durulmamış da İsmail üzerine fikrî ve maddî sermaye yatırılmış, onu Allah olarak görmüşler? Şeyh Haydar'ın oğlu İbrahim ve diğerleri ne oldu, neden onlardan haber yok? Onların hakkında neden bilgi yok? Ölümleri ve hayatları hakkında neden tarih suskundur? Onların eksik yönleri ne idi? Kanuna uygunluk gibi varislik İbrahim'in olmuyor muydu? Çünkü İbrahim yaşca daha büyük ve kardeşleri Şeyh Ali öldürüldükten sonra varislik kendiliğinden ona devredilmeliydi, ya da diğer büyük kardeşlere. İskender Bey Türkmen, gibi Safevîlerin resmi tarihçileri onu derviş sıfatı gibi tanımlayarak bu sırra dokunmayarak okuyucuyu uzaklaştırmak istemişler. Soylu bir ailenin diğer çocuklarından haber yoktur. Neden Sâfevî soyundan İsmail'den başka kimse kalmamıştır? Bütün bunlar cevapsız sorulardır. Bu soruların cevabı bulunursa, o dönemin gizli kalan yanları da aydınlığa kavuşmuş olur.

XV. asrın sonu ve XVI. asrın öncesinde Gîlân iki hanedan tarafından yönetilirdi. Fomen, daha sonra Reşt merkezli Biyepes Hanlığı Sünnî Mezhebındendi. Lahîcan Merkezli Biyepiş Hanlığı ise Şîî idi. Lahîcan hakimi olan Karkiya kendisinin Sasani soyundan geldiğini biliyordu ve büyük İran'ı tesisetme hayalleri ile yaşıyordu.

İsmail'in öğretmenliğini yapmış olan Şemseddin Muhammed Gîlânî hakkında kaynaklarda çok az bilgi var, ancak İsmail'in Mezhebi terbiyesinde ve onun bir Şîî olmasında Şemseddin'in büyük rolü olmuştur. Ona Lâhîcî ve Gîlânî de değinmiştir. Altı yıl İsmail'in öğretmenliğini -, bilincini bu adam şekillendirmişti. Bu nedenle bu adamın tarihte sırlı ve gizli kalması çok sorular doğurur. Kimmiş bu adam? O dönem Şuûbiyyenin ideolojik temsilcisi mi? Çünkü

Sâfevîliğin kurumsallaşmasında bu adamın büyük rolü olmuş. Şah İsmail'in oğullarını da eğitmiştir. Tarih kitaplarında bir çok yerde Lâhîcî hakkında kısa cüzi bilgi verilmiştir.

İsmail Gîlân'da olduğunda Şemseddin Lâhîcî'den Arap'ça ve Farsça öğreniyor.¹⁸⁶ Lâhîcî İsmail'e, yalnızca din dersleri, Farsça ve Arapça öğretmemiş, devlet kurallarını da öğretmiştir. Bu öğretimden amacı ne olmuştur? Bir çocuğu neden devlet adamı gibi eğitmek gerekiyordu? İsmail tahta çıktıktan sonra Şemseddin Lâhîcî, imparatorluğun din işlerinden sorumlu kişi ve başbakan olur. Şah İsmail iktidara geldikten sonra Şemseddin Lâhîcî'yi başbakanlık görevine getirir.¹⁸⁷

Bir kelime dahi Türkçe bilmeyen Lâhîcî neye güvenilecek Türk şehrinde devlet vazifesinde çalışmayı üstlenmiştir? Üç yıl bu görevi tek başına yürüttükten sonra Muhammed Kaşanî ile başbakanlık görevini birlikte yürütüyorlar.¹⁸⁸

Şemseddin Lâhîcî, Muhammed Kaşanî ile bir yerde Osmanlı elçisini karşılıyorlar.¹⁸⁹ Muhammed Lâhîcî hakkındaki son bilgi onun Şah İsmail'le bir seferde beraber olmasıdır.¹⁹⁰ Sam Mirza'nın tezkiresinde onun hakkında yarım sayfa bilgi var. Daha sonraki tezkirelerde verilen bilgiler Sam Mirza'nın "Töhfeyi Sam" adlı eserinden alınmıştır. Sam Mirza, eserinde Muhammed Lâhîcî'den bu mevzuda bir şiir de vermiştir:

"Gençlik gitti senin yolunda, artık yaşlanmışım ben,
sonsuz belâlarla arkadaş olmuşum"¹⁹¹

¹⁸⁶ Zübdet-ul tevarih s. 48, Cahangüşayi hakan s. 64.

¹⁸⁷ Tekmilet-ul akbar s 40.

¹⁸⁸ Hülasat ül tevarih 1.ci cild s. 84. , Xuldi-berin s. 125.

¹⁸⁹ Cahangüşayi hakan s. 225.

¹⁹⁰ Aynı kaynak s. 363.

¹⁹¹ Cevani reft der rahe to piire ruzeqarəm mən
Gereftare bəla vo dərd o ahe bi şemarəm mən.

جوانی رفت در راه تو پیر روزگارم من

Şemseddin Lâhîcî 90 yıl yaşamış ve güzel şiirler yazmıştır.¹⁹² 90 yıl yaşamış bir kişi Şah İsmail'in düşüncelerinin, siyasî ve mezhebî görüşlerinin gerçek mimarı hakkında ancak bu kadar bilgi var!

Bunların dışında bu gizemli adam hakkında bilgi yoktur. Perde arkasının gizli kahramanları ortaya çıkmıyor. Bayındırlı Devletinin sonlarında Azerbaycan'da, Şiraz'da, İsfahan'da bu kadar iç savaşların olması ister istemez Farsları da rahatsız eder, güvensizlik ortamı oluştururdu. Bu durumu ortadan kaldırmak için onlar sadece seyirci kalmamışlar. Onların da plânları olmuş. Sâfevîliğin iktidara gelmesi ve İran'ın bütünlüğünü temin ederek eski Sasanî ihtişamını bertaraf etmek Farsların alttan alttan yürüttükleri plânları idi. Şimdiki İran'ı Şuûbiyye zihniyeti ile Sâfevîler tesis etmişler. Fars emeli tarihi bir hedef taşımakta idi.

Bu hedefi 9. asrın öncesinden itibaren Şuûbiyye bölge tarihi için belli etmişti. Diğer taraftan Bayındırlıların birbirini parçalaması bölgeyi rahatsız ederek, hayatı yaşanılacak durumdan çıkarıyordu. Ortam Şuûbiyenin hedeflerinin Türklerin gücüyle gerçekleşmesine çok uygundu ve öyle de oldu. Şuûbiyye tarihi hedefine Safevîlik adı ile kavuşmuş oldu. Safevîlerden sonraki tarihi süreç kısa Nadir Şah dönemi istisna olmakla, Şuûbiyye'nin belli ettiği hedefe göre yürümüştür. Sâfevîlerin arkasından gelen Kaçarlar da Şuûbiyyenin açtığı yolda fedakarlık göstermişler.

Ağa Muhammed Han, Kaçar Devletini kurduktan sonra Erdebil'den Şah İsmail'in kılıcını Tahran'a götürüp beline taktı.¹⁹³ Sâfevî Şîliği aslında Şuûbiyyeye hizmet edeceğini gösteriyordu. Belki de Türkler Şuûbiyyenin oyununa nasıl geldiklerinin bilincinde olmamışlar. Çünkü Türklüğün kendine mahsus din anlayışı olmamıştır. Bu olmayış hem

گرفتار بلا و درد و آه بی شمارم من

الذریعه ج9 ص 542 3000- جی سایى

¹⁹³ Said Nefisi, İran ictimai ve siyasi tarihi, 1-ci cild, s. 510.

Selçuklu'da, hem Osmanlı'da Türklüğü içten içe kemirmişti. Şuûbiyyenin açtığı iz iktidara gelmek için kolaylık sağladığından iktidar hırsı adına olsa da, bu yolda yürümeye teslim olmuşlar. Sonuç olarak bugün Şuûbiyyenin tarihi ideali esasında gerçekleşen ve İran adının geniş bölgede Türk dili, Türk kimliği tarihten silinmek üzeredir. Şuûbiyyenin de amacı şu idi: Türksüz ve Arapsız bir Fars ülkesi kurmak.

Şuûbiyyenin görüşleri şu şekilde sıralanabilir:

- Sasanî Devletini deviren Hz.Ömer Şuûbiyye efsanesinde Hz.Ali ile karşı karşıya getirilir. Hz.Ali gerçek İslâmın temsilcisi, Hz.Ömer ise İblîs İslâmının temsilcisidir. Hz.Ali övülür, Hz.Ömer mahkum edilir.
- Sasanîlerin devrilmesinde iç etkenleri gözönünde bulundurmazlar, bir imparatorluğun yükselişi ve çöküşü yasalarına dikkat etmezler. Sasanîlerin devrilmesinde bütün suçları Hz. Ömer'e yüklerler.
- Sasanî saltanatı ile muhalif olan imamlık değil, hilâfettir. Bu yüzden de saltanat ve imamlık arasında uygunluk var.
- Hz.Ömer Sünniliği Sasanî'liğin düşmanı ve Hz.Ali Şîîliği Sasanîlerin dostudur.
- Hz.Ömer'in Sasanîleri mağlup etmesiyle İslâm Sasanî ülkesine girmemiştir. Hz. Fatîma'nın Sasanî kızı Şehriban'ın rüyasına girmesiyle İslâm Sasanî ülkesine girmiştir. Hele Sasanî'ler devrilmeden önce Ali'nin karısı Fatîma Medain sarayında Yezdigird'in kızı Şehriban'ın rüyasına girmiş, onu İslâma davet etmiş ve İslâmın kurallarını uykusunda ona öğretmiştir!
- Hz. Ömer tarafından yenilip tarihten dışlanan Sasanî'lerin son padişahı Yezdigird efsanevî şekilde Peygamber tarafından tarihe geri getirilir ve Peygamberin Ehl-i Beytine dahil edilir.

- Şuûbiyye'nin Hz. Ebû Bekir'den daha çok Hz. Ömer'den nefret etmesinin de sebebi budur. Sasanileri deviren Ebû Bekir değil, Hz. Ömer'dir. Şuûbiyye'nin Ebû Bekir'i sevmemesinin sebeplerinden biride Fedek olayı ile ilgilidir.* Hz. Ebû Bekir Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Fedek'i gasb etmiş, Hz. Ömer Sasanileri. Ancak Fedek olayı Arap tarihine ait olduğundan Şuûbiyyeyi bir o kadar da ilgilendirmemiştir.
- Sasanilerin tek yadigarı olan Yezdigir'din kızı Yuhuda Hz.Fatıma'nın daveti ve yardımı ile Müslüman olur. Müslüman olduktan sonra yinede Yuhuda Fatıma onu oğlu Hasan ile değil, Hüseyin'le evlendirmek istiyor. Yuhuda'nın hangi dilde konuştukları belli değil. Çünkü ne Hz. Fatıma Sasani Farsçasını bilir, ne Şehriban Arapça bilir. Bunlar nasıl anlaşılmışlar? Esir olarak Şehriban Medine'ye götürüldüğünde Medine'nin bütün genç delikanlıları içinden Hüseyin'i seçiyor, hatta Hüseyin'den daha yakışıklı olduğu söylenen Hasan'a da gönül vermiyor. Çünkü Yuhuda'yı Fatıma oğlu Hüseyine istemiş! Çünkü imamlık Hasan soyundan değil, Hüseyin soyundan devam etmiştir. Böylece imamlık Sasani ve Peygamber soyu arasında paylaşılır. İmamlık bir taraftan Peygamber soyuna dayanır, bir başka taraftan da Fars soyuna.

* Fedek Peygamberin kendi kızı Fatıma'ya verdiği bir bağ olmuş. Peygamberin vefatından sonra Hz.Ebû Bekir "Peygamberin mirası olmaz" diye bu bağı Fatıma'dan almıştı. İslâm alimleri de "Peygamberin mirası olmaz" fikri üzerinde anlaşmışlar. Hz. Ali'nin kendisinde bu duruma itiraz ettiği bilinmemektedir. Ortada bir haksızlık olsaydı, haktan yana olduğu vurgulanan Hz.Ali sessiz kalmazdı. Peygamberin maddi irsi olmaz dedik. Öyle olsaydı, o zaman Peygamber sadece Hz.Fatıma için değil, başka kızları için de irs ayırırdı.

- İmamlığın imam Seccad (4. imam) tarafından 12. imama kadar devam etmesi, Sasani saltanatının ebediyete kadar, ya da “Mehdî” gelene kadar devam etmesi anlamındadır. Çünkü “Mehdî”nin kanında Sasani kanı var. Onun da gelip gelmeyeceği, ya da ne zaman geleceği belli olmadığı için Sasani saltanatı kayıp dünyasında devam edecek. Bu dünyada yaşayan Şîi ehli o saltanatın gerçekleşmesi yolunda çalışmalı, çünkü bu, “Mehdî”nin de dileğidir.
- Ehli-Beytin bütün ahlakî ve üstün özellikleri Peygamber ve Sasani soyundan kaynaklanır.
- Allah katından kaynaklanan Peygamber ışığı bu yolla ahirizamanda Sasani ışığı ile birleşmiş olur. İmamların ebediyete kadar devam edecek iktidarında Sasaniliğin iktidarı da bu inançta ebedileştirilir.
- Hz.Ömer tarafından Hz.Ali’nin hakkı yenilmiş, halifelik iktidarından uzaklaştırılmış, hemde Sasani devleti devrilmiştir. Hz. Ömer hem Hz. Ali’ye zulüm etmiştir, hemde Sasanilere. Hz.Ömer’e karşı ve dolayısıyla Ömerciliğe karşı Alilik ve Sasanilik birleşmiştir. Bu birleşme duygusu Mehdi’nin varlığında devam eder. Mehdi zuhur ettiğinde hem dedesi Hz.Ali’nin, hemde Sasanilerin intikamını Hz.Ömer’den ve Ömercilerden alacaktır. Hz.Ömer’i dirildip mahkeme ederek yeniden yakacak, Ömercileri de, yani Sünnîleri de kılıçtan geçirecek.¹⁹⁴

Şuûbiyye bu verilerden yola çıkarak Şah İsmail adında bir Sasani casusu terbiye etmiştir. Çünkü İslâm-şinaslık uzun ömür talep eden bir hadisedir. 13 yaşında çocuk İslâmı nasıl tanıyabiliyordu ki, ahalisinin çoğu Şafî mezhebinden olan

¹⁹⁴ Ali Şeriatî “Alevî şiası ve Safevî şiası” علی شریعتی تشیع علوی و تشیع صفوی

Azerbaycan'da Şîî inanışını tercih edebilsin? Aslında İsmail Kızılbaşlığı ve Alevîliği yaygınlaştırmalıydı. Ancak Kızılbaşlık İsmail'i terbiye edenler için uygun olmadığından Şîîliğin icapları ona öğretilmiş, Şîîliği yaygınlaştırması için onu atamışlar. Çünkü Kızılbaş takımı perde arkasında nelelerin olup bittiğinden habersizdi ve Şuûbiyye-Şîî elinde Kızılbaş kitlesi oyuncaktan başka bir şey değildi. Amaç Emevî'lerin devrilmesinden sonra Sasani ülkesini yeniden tesis etmekte ve bu amaçla Şah İsmail adında Sasani inançlı biri ortaya atılmıştı.

Anlaşıldığı gibi Sasanileri deviren Ömer değil, Ali olsaydı Şuûbiyyenin tarihte icat ettiği nefret Hz. Ömer'e karşı değil, Hz. Ali'ye karşı yönelecekti. Hz. Ali'ye karşı yöneltilmiş olan sevgide Hz. Ömer'e, ya da bir başkasına yönelecekti. Şuûbiyyenin XVI. asırda belirgin şahsiyeti Şah İsmail'dir. Şuûbiyye Azerbaycan'daki soykırımı kendi ilkeleri doğrultusunda tarihi bilinci olmayan Türk Kızılbaşları kullanarak gerçekleştirmişti. Siyasî Safevîlik birinci olarak Türk dil birliğini, tarih birliğini ve sonra da İslâm birliğini parçalamıştı. Safevî öncesi hiçbir Türk - İslâm devleti insanların ve kitlelerin dinini, mezhebini sorgulamamıştı.

Türkistan ve Anadolu arasında Müslüman Türklerin gel gitleri için hiç bir engel yoktu. Safevîler buna engel yarattılar. Şîî olanlardan 12 imam adına 12 yıl vergi almayacaklarını bir kural olarak duyurdular. 600 yıllık doğal Türk birliği ortadan kaldırıldı. Türkçe bozulmaya ve Farslaşmaya başladı. İslâm'da bütün insanlar, başta Peygamber olmak üzere Allah'ın kulu iken Şuûbiyye Safevîliği bir de 12 imam kulu diye İslâm inancına şirk kattı. İnsanları, insanların kulu haline getiren inancı yaygınlaştırdılar.

Ali'in, Hasan'ın, Hüseyin'in kulları olarak Ali kulu, Hasan kulu, Hüseyin kulu gibi insan itibarı ve şahsiyetini aşağılayan adlar yaygınlaştı. Kölelik çocuğun doğduğu ilk

günden kulağına okundu. Kimliklerini bilmedikleri adamların kulları olacaklardı. İslâm eğitimlerinde ise bu, açıkça şirk sayılmaktadır. Muhammed'in bile, kulu diye İslâm'da bir ilke yoktur. Çünkü Hz. Muhammed kendi de Tanrı'nın kuludur ve kula, kul olunmaz.

Şuûbiyyenin esas amellerinden biri tarihi yanıltmak olmuştur. Tarihte varlıkları olmayan şahsiyetler uydurarak onların adına kitaplar yazmışlar. Bunlardan en önemlilerinden biri “İbnü'n Nedîm”ve güya onun yazdığı “Elfihrîst” eseridir. İbnü'n Nedîm adlı kimliği bilinmeyen biri Sasani dönemine ait kitapları tahrif edilmiş veya kitaplar yazarak, bunların Sasani dönemine ait olduğunu not etmiştir.¹⁹⁵ İbnü'n Nedîm ve onun “Elfihrîst” adlı kitabı Şuûbiyyenin en büyük başarılarından biridir.¹⁹⁶ İbnü'n Nedîm hakkında mevcut olan verilerin anlattığına göre, 10. yüzyılın sonlarına doğru Bağdad'da İbnü'n Nedîm adında biri yaşıyormuş ve Arap dilinin dışında başka dil bilmiyormuş. İbnü'n Nedîm, bildiği kitapları fihrîstleştirmeye başlamış. Bugüne kadar kimse şu soruyu sormamış. İbnü'n Nedîm'in takdim ettiği 7530 kitabın yazarları (müellifleri) kimlerdir? Bu kadar kitapların yazarları gerçekten tarihte olmuşlar mı? Elfihrîsti Fars diline tercüme eden Cenab Tecaddüd'ün yazdığına göre: Bağdat civarına ait olan İbnü'n Nedîm'in işaret ettiği bir sıra kitapların varlıkları tastiklenmemiştir.

Anlaşılan bazı yazarların (müelliflerin) varlıkları, sadece Elfihrîstin içinde olmuş ve bu eserin dışında öyle şahıslar hayatta ve tarihte olmamışlar. Ayrıca, Elfihrîstin işaret ettiği milletlerin dini inanışları daha çok rüya ve uykuya benzemektedir. Örneğin Mani hakkında yazdıkları baştan sona kadar gerçek dışıdır ve tarihi itibarı yoktur.

¹⁹⁵ Naser Purpirar, “İslâmın doğuşu” (Ber amedene İslâm) ikinci kitab, birinci bölüm: belgelerin araştırılması, ikinci baskı, Kareng yayınları, Tahrân- 1380 (2001), s. 156.

¹⁹⁶ Aynı kaynak, s. 157.

Nasıl olmuş da onun İslâmi inanışı ile uygun gelmeyen bir dini bu kadar övmüştür?¹⁹⁷ İbnü'n Nedîm'le mükayesede daha aşağı düzeyde olan tarihteki bütün önemli şahsiyetlerin adı İbnî Hallika'nın eserinde geçmektedir.

Hemde bunların çoğu İbnü'n Nedîm'le aynı dönemde yaşamışlar. Ancak her nedense İbnü'n Nedîm, gibi bu kadar araştırma ile uğraşan birisinin adı İbnî Hallikân'ın eserlerinde geçmemiştir. Onun adından bahsetmeye çalışan ve eserlerini kullananlar öyle yazmışlar ki, İbnü'n Nedîm'in olduğu bile anlaşılmıyor. Sanki kasten onun anlaşılmasız kalması için karmaşık ortam oluşturmak istemişler.¹⁹⁸ İbnü'n Nedîm, “Elfihrist”in yazarıdır. Muhammed ibnî Ebû Yakup, İshak İbnî Muhammed, İbnî İshak Verak olan müellifler “İbnü'n Nedîm” adı ile ünlenmiştir. Onun hakkında kendisinden başka kimse bilgi vermemiştir. “17 kasım 990 yılında ölmüştür. Bağdat'ta onu Şîilikle itham etmişler.” Tırnak içinde verdiğimiz bu yazının tarihi yoktur. Büyük olasılıkla Ahmed Paşa Mokrizi'ye aittir.

Mokrizi, 1421 yılında ölmüştür. İbnü'n Nedîm Şîi olduğunu gizlettirmiş. Hz. Ali ve onun torunlarının adı söylendiğinde “Aleysselâm” ifadesini kullanırmış.¹⁹⁹ Onun meçhul kalmasını; Sünnîlerin Şîilere karşı kayıtsız kalması ile ilişkilendirenler vardır.²⁰⁰ “Elfihrist” giriş bölümünü bir defa, iki defa, değil en az on defa okumak gerekir. Okuyucu böyle büyük bir işin üstesinden gelebilecek Şîi inançlı birini tarihin asla tanımadığı kanaatına varacaktır. Demek oluyor ki, hiçbir nazar sahibi İbnü'n Nedîm ve onun eserleri hakkında tanıtım içerikli bilgi vermemiştir. Nasıl oluyorda böyle çalışkan ve bu kadar kitapların müellifi hakkında

¹⁹⁷ Aynı kaynak, s. 160.

¹⁹⁸ Aynı kaynak.

¹⁹⁹ Aynı kaynak, s. 161.

²⁰⁰ Aynı kaynak, s. 162.

tarihte hiçbir tutarlı bilgi olmuyor?²⁰¹ İbnü'n Nedîm'in ölümünden altmış yıl sonra Hatib Bağdadî Möteber “Bağdat tarihi” kitabında da onun adına hiç değinmemiştir. Hiç şüphesiz ki, “Elfihrîst” bu kadar geniş alanlı ve içerikli bilgilere sahip bir kitap araştırmacıların el kitabı olması gerekirdi. Müellifin ölümünden iki yüz yıl sonraya kadar onun adına hiç bir kaynakta rastlanılmıyor. Bu kadar uzun zaman dilimi içinde neden “Elfihrîst” hiç bir araştırmacının dikkatini çekmemiştir?²⁰² İbnü'n Nedîm, bütün rivayetleri meçhul şahıslar adında vermiştir. Kendi algılamasının ürünü olarak bilgi vermemiştir. Rivayet ettiği bilgiler için uygun adlar bulamadığından rivayetçinin yerini boş burakmıştır.²⁰³ İbnü'n Nedîm daha sonra Fars dili ve edebiyatı bölümüne girer. Burada İbnü'n Nedîm'i yaradanların sahtekarlıkları kendi kendine ifşa edilmeye başlıyor. Burada “Elfihrîst”i yazan Şuûbinin ustalığı da yüze çıkar. İbnü'n Nedîm'in daha sonra “Şahname”nin malzemesi olarak kullanılan bilgileri hangi kaynaktan aldığı belli olmuyor.²⁰⁴

Daha sonra Medreseleşen Şuûbiyye-Şîî fıkıhı aşure hadisesi ile ilgili bir sürü yalanlar uydurdu. Hz.Ali ile daha önceki halifelerin düşman olduklarını ispatlamak için aşure olayını da tahrif ettiler. Bu tahrif günümüzde de devam etmektedir. Aşure günü Ebûtaliboğlu Hz.Ali'nin, İmam Hasan'ın ve İmam Hüseyin'in öldürülen evlâtlarının adını halktan gizlediler. Sadece Hz.Ali'nin iki şehit oğlunun adını ezberlettiler. İmam Hüseyin ve Abbas dışında şehit edilenlerin adlarını halka söylemez oldular. Bir de Hasan'ın oğlu Kasım ve Hüseyin'in oğlu Ekber ve Asger hakkında mersi-yeler söylendi. Çünkü söyleselerdi onların yalanları açıkça

²⁰¹ Aynı kaynak, s. 162.

²⁰² Aynı kaynak, s. 163.

²⁰³ Aynı kaynak, s. 181.

²⁰⁴ Aynı kaynak, s. 182.

ifşa olacaktı. Hz. Ali ve Hasan nasıl daha önceki halifelerle düşman olmuşlar ki, oğullarının adlarını Ebû Bekir, Ömer, Osman koymuşlar?. Hangi insan düşmanın adını kendi öz evladına isim olarak verir ? Kerbela’da Hz. Ali’nin öldürülen oğulları arasında bu isimler var: Hüseyin, Osman, Ebû Bekir, Ömer, Cafer, Abbas, Abdullah. Ayrıca, Hasan’ın da Ebubekir adında bir oğlu Kerbela olayında öldürülür. Hatta Kerbela’da şehit edilenlerin arasında iki “yezîd” adı da var: Yezîd İbnî Sabit ve Yezîd İbni Mağfel. Şah İsmail’i terbiye edip yetiştiren Şuûbiyye için bu tarihi gerçekler lâzım değildi. Lâzım olan İsmail adında karizmatik bir genç vasıtası ile Fars-Şîî ırkçılığının Azerbaycan’da kök salmasıydı. Tarihi gerçeklerin bilinmesi onların bütün yalanlarını ifşa edebilirdi. “Yezîd’e lânet”, “Ömer’e lânet” gibi söylemlerde “hangi Yezît’e ve hangi Ömer’e lânet?” Sorusu ortaya çıkmasın diye, bu adların Hz. Ali soyundan olduğunu halka açıklamadılar. Hele de görgü, mahremlik törenlerinde hiç açıklamazlar. Sanki Hz. Ali’nin bu adlarda evlâtları ve yeğenleri yokmuş! Böylece nefret ve kin; Şah İsmail tarafından Bayındırlı Türk yurdunda öylesine kök salacaktı ki, daha sonraki dönemlerde köklü nefret ve kinle dolup taşan hasta bireyler ve dolayısıyla düşüncesini bilime, İslâma ve hakikata kapatarak Fars Şîî ırkçılığının elinde oyuncak olan bir toplum yetişecekti.

Şah İsmail döneminde yasaklanan edebî kaynaklardan biri de Mevlana Celâleddin Rumî’nin eserleri olmuştur. Mevlâna Celâleddin Rumî’nin eserleri şu üç sebepten yasaklanmıştır:

1- Sünnî olduğu için.

2-Mesnevisinde Ömer’i övmüş, özünü Ömer’e, Şemsî-Tebrizî’yi de Hz. Mustafaya benzeterek demiştir:

“Ey bana, sen Mustafa, men de Ömer,

Hizmetin için bağlar oldum da kemer”*

3- “Mesnevi”sinde (Küllatî-şîânın) Şîîlerin “aşure” günündeki amellerini tenkit ettiği için. Mevlân’ın Mesnevisinin 6. defterinde bir hikaye anlatır: Bir şair aşure günü Antakya’dan geçerken insanların sürüler şeklinde ağlayıp-sızladıklarını görür. Kimin öldüğünü sorduğunda ona Ali oğlu Hüseyin’in bugün öldürüldüğünü söylerler. Şair hayret ederek onlara; “bu olay, çok uzun zaman öncenin olayıdır, siz şimdimi işittiniz ? ” der. Ve devam eder: Siz İmam Hüseyin’e ağlamayın, kendi halinize ağlayın. Hüseyin ağlanacak kadar biri olmamıştır. Kendi inancı yolunda beden zindanından kurtulmuştur. Derin cehalet uykusundasınız, uyanın!*** İslâm tarihinde en büyük şahsiyetlerden biri Hz. Ömer olmuştur. Hz. Ali çocukluğundan Hz. Peygamberin yanında büyüdüğünden onun büyük insan oluşu doğaldır. Amma Hz.Ömer en yobaz, en saldırgan, ve kaba Bedevî bir Arap’tı. Hz. Muhammed’i bile, öldürmek istemişti. Eğitimin amacı böyle birini eğitmek olmalıydı. İslâm böyle birini eğiterek ülkelerin fatihi ve ilkçağ Müslümanlarının ahlâk önderi yapmıştır. Eğitimde büyüklükte işte bu. Hz.Ömer İslâmın mucizelerinden biridir. Hedefi belli olmayan, İslâm öncesi törelerin ve batıl inançların elinde oyuncak olan Hz.Ömer’i İslâm eğitti ve tarihi bir kişiliğe dönüştürdü.

Hz.Ömer, Sasani - Pers imparatorluğunu devirmişti. O dönemde de devrilmiş Sasanilerin Pers tebâları Hz.Ömer’i sevmeyen olmuştular. Bunu anlamakta mümkündür, çünkü Hz.

* Türkçeye çeviren: G.G.

Ey mera to Mustafa ben çon Omer,
Öz Bəraye xedmətət bəndəm kemer,
ای مرا تو مصطفی من جون عمر،
از برای خدمتت بندم کمر.

** Pəs əza bər xod konid ey xoftəqan
Zanke bəd mərgist in xabe geran
پس عزا بر خود کنید ای خفتگان
زانکه بد مرگیست این خواب گران.

Ömer onların devletlerini devirdi. Bu nedenle Firuz Ebulolo, Hz.Ömeri öldürdü. Daha sonra Şîi - Pers Mezhebi Firuz Ebulolo'nun terörist görüşü üzerine gelişti. Şîi-Sasani kuruntusu Hz.Ömer düşmanlığı üzerine kuruldu. Sasani devletini Hz.Ömer değil, Hz.Ali devirseydi, bugünkü Hz.Ömer'e karşı olan Şîi - Pers nefreti bu defa Hz. Ali'yi hedef alacaktı. Aslında hiçbir 12 imam mucizesi söz konusu değildir. Şîi - Sasanî kuruntusunun Sasani nostaljisine dayanarak Hz.Ömer düşmanlığı yapması söz konusudur. Bu amaç doğrultusunda Şah İsmail adlı Sasani casusu çıldırmış Kızılbaşları Sasanî amaçları yolunda kullanmıştır. Son 500 yılda tarihi İran coğrafyasında İslâm tarihi ile ilgili yapılan bütün kuramlar (teoriler) Şîi-Sasani inancı üzerine hazırlanmıştır.

Türklerin aklını son 500 yılda bu yaklaşımla çalmışlar. Arada Türk kökenli Nadir Şah bu sorunu çözmek istesede, onun terörize edilmesi dolayısı ile bu iş yarım kalmıştır. Ama İran'da yaşayan Türklerin İslâm tarihi ile ilgili doğruları bilmesi gerekir. Ulusal uyanış dediğimiz olay bütün uluslarda dini doğrular üzerine yeniden yaklaşımlarla başlamıştır. Almanya, Fransa, Finlandiya vs. örneklerinde olduğu gibi.

Neden bizim halkımız “Ömer’e lânet!” etmekten zevk alır? Neden aşure namazında sürekli “Allah Hz. Ömer’e lânet eylesin ki !” denilir ? Bizim Türk ulusu olarak Hz. Ömer’le ne sorunumuz var? Neden Hz. Ebû Bekir’den, Hz. Osman’dan daha çok Hz. Ömer’den nefret edilmektedir? Bu, Hz. Ömer’in Sasani devletini ve ülkesini ele geçirmesinden dolayı değil mi? Gerçekten Ömer ve Hz. Ali düşman mı olmuşlar? Gerçekten Ömer, Ali’nin eşi ve Peygamberin kızı Hz. Fatıma’yı hamile iken döverek öldürmüş mü? Ömer’le bizim sorunumuz ne? Ömer bize ve İslâm’a ne kötülük etmiş? İslâmı dünyaya yayan Ömer olmamış mı? Müslüman isek, neden Ömer’i sevmez olmuşuz ? Safevîlerin içimize

doldurduğu bu kadar nefretle biz insan olabilir miyiz? Bütün bu gelişmelerse Sasaniliğin Safevî adı ile yeniden dirilişine hizmet etmekteydi. Yeni “İran”ın tohumları Safevîler zamanında bağlandı. Safevîler döneminde (1501-1722) Sasanilerden sonra param parça olan ülke 900 yılından sonra bütünleşti. Bu yıllarda isna-eşeri Şîliği ülkenin resmi Mezhebine dönüştürüldü. İran-Avrupa ilişkilerinde yeni sahneler sergileniyordu.²⁰⁵

İsmail’in meydana çıkması

1499 yılının Ağustos ayında 13 yaşındaki İsmail Lahican’dan Erdebil’e gitmek için yola düştü. Yanında çok güvendiği yedi kişiden oluşan: Hüseyin Bey, Lala Şamlu, Abdülali Bey Dede (Dede Bey), Hadim Bey Hulefa, Rüstem Bey Karamanlı, Bayram Bey Karamanlı, İlyas Bey Ağutoğlu ve Karapiri Bey Kaçar gibi şahıslar var idi.²⁰⁶ * Onlar Alemşah hanımı Şeyh Safî zaviyesine gönderdiler. Kendileri ise üç ay Halkal’da ve çevresi Tarım’da** kaldılar. Şah İsmail’in Anadolu’ya zuhur ettiği haberini ulaştırdılar. Anadolu’dan Azerbaycan’a Kızılbaş akınları başladı. Artık yanında bin beşyüz Kızılbaş savaşçı vardı.²⁰⁷ İsmail

²⁰⁵ Melville, Charles, Safavid Persia: The History and Politics of an İslamic Society. I. B. Tauris&Co published in Association with The Centre of Middle Eastern Studies of The university of Cambridge. London. 1996, P. 426.

²⁰⁶ Oktay Efendiyevev “Azarbaycan Safeviler devleti” Şark-Garb yayını Bakı -2007, s. 45.

* Bu yedi nefer ehli hukuk “ehli-iẖtis̱as” olarak bilinir.

** Tarım şimdi Zengana bağılı bölgedir. Buranın ekin için çok uygun torpağı olduğı için tarım adlanmış. Tarım, yani ekincilik. “Tarım” sözünü Farsçaya göre, açıklamak doğru değildir.

²⁰⁷ Aynı kaynak. S. 46.

Erdebil'e dedelerinin türbesini ziyarete gittiğinde yanında üç bin Kızılbaş olmuştur. Birkaç gün Erdebil'de kaldılar. Erdebil hakimi onlara şehirden çıkmaları için haber göndermesi üzerine Kızılbaşlar Talış yakınlarına çekilip Ercivan kentine yerleştiler.²⁰⁸ Şeyhoğlu Şah İsmail adına birisinin cihana hükmetmek için ortaya çıktığı haberi yayıldı. Şam'dan, Diyarbakır'dan ve Sivas'tan dört bin savaşçı Kızılbaş gelip Şah İsmail'e katıldı.²⁰⁹ Sûfilerin hareketi bu zaman şeyhleriyle bir yerde mezhep seyahatini anımsattığı için Azerbaycan şehirlerindeki hakimleri şüphelendirmiyordu. Vardıkları yerlerde, hatta onlara dervişler olarak yeminler de verilirdi. Yaz zamanı Kızılbaşlar Muğan'dan Gölçe'ye *** vardılar. Gölçe kenarında Anadolu'dan akın eden Kızılbaşlar Şahın askerlerine katılmaya devam ettiler. 1500 yılı yaz mevsiminde Erzincan'da Şahın ordusunun sayısı yedi bin nefer olmuştur. Bu arada Anadolu'dan Kızılbaş akınları da hiç durmadan devam ediyordu. Kızılbaş ordusunu teşkil eden, esasen dokuz Türkmen boydan ibaretti.:

- Şamdan gelen Şamlu Türkmen boyu.
- Güney Anadolu'dan gelen Tekeli Türkmen boyu.
- Doğu Anadolu'dan Kaçar boyu.
- Rumlular. Bunları Emir Timur Şeyh Aliye bağışlamıştı. Şeyh Cüneyd'in yanında yeniden Anadolu'ya gitmişlerdi. Onlar ve onlardan töreyenler (oluşanlar).
- Konya ve Kilikiya'dan Karamanlı boyu.

²⁰⁸ Tarihi-Alem Arayi Abbasi . 192-193.

²⁰⁹ Rözet-us sefa 10, 10 روضه الصفا

*** Günümüzde bu göl "Göyçe" olarak bilinir. Eski kaynaklarda adı "gölçe" yazılmıştır. Özellikle Kaçar kaynaklarında gölçe yazılmıştır. Anlaşılan gölçe teleffuzu daha doğrudur. Gölçe, yani küçük göl. Hazar'ın, Van'ın ve Urmu gölünün yanında ancak gölçe teleffuz edilmesi daha mantıklı olur. Ayrıntılı bilgi için bakın: Emine Pakrevan "Abbas Mirza ve Azerbaycan" Çeviren Güntay Cavanşir, Kanun Neşriyatı Bakü - 2007.

- Akdeniz'in Kuzeyinden Varsak boyu.
- Fırat ötesinden Zülkadriye boyu.
- Doğu Anadolu'dan Ustaclu boyu.
- Doğu Anadolu'dan Bayat boyu.

Ayrıca, Talış sûfîlerde Şah ordusuna katılmıştı. Kızılbaşlardan farklı olmak için bunlara “Talış sûfîler” diyorlardı. Afşar boyundan da orduya katılmışlardı. Yol güzergâhını belli etmek için “ihtisas ehli”nin katılımı ve Şahın başkanlığında sonbaharda Erzincan'da kurultay toplandı. Bu toplantıda; ilk saldırının Gürcistan mı? Yoksa Erivan mı? olacağı üzerine sohbetler oldu. Azerbaycan'ın Sünnî yerleşim yerlerine saldırıdan yana olanlar ağırlıktaydı. O gün anlaşılmadıkları için yol haritasının belirlenmesini “Şeyhoğlu İsmail Veliyullah'a göklerden gelecek gayibi yardıma bıraktılar. O gece Şah İsmail'e gelecek olan vahiy sabah Kızılbaşların yol haritasını belli edecekti. Şah, dedeleri ve imamlarla gece istişare ederek neticeyi Kızılbaşlara söyleyeceğini duyurdu. Şirvanşah'tan dedelerinin intikamını almasının zamanının geldiğini uzun zamandır düşünmekteydi. Şah uykusunda Şirvan'a saldırdığını gördü. Kızılbaşlar bunu Allah'ın vahiyi olarak değerlendirdiler ve Şirvan'a doğru yola düştüler. Kızılbaşların geldiğini haber alan Şamah'ı ahalisi şehri boşaltarak dağlara çekilip güvenli yerlerde gizlenmişlerdi. Kızılbaşlar Şamahı'ya girip şehirde kalan ne varsa yağmaladılar. Şirvanşah Yesar, bu zaman Gülistan'a yakın bir yerdeydi. Bundan haber alan Kızılbaşlar onu yakalamak istediler. Şirvanşah Kızılbaşların geldiklerini öğrenip Gülistan'a çekildi. Bir çok Kızılbaş Şirvanşah ordusunun okçuları tarafından öldürüldü. Şirvanşah, ordusuna saldırı emri verdi. 1500 yılının sonunda Gülistan Kalesi yakınlarında Cebani adlı yerde İsmail Ferruh Yesar arasında

savaş başladı.²¹⁰ Ancak Kızılbaşlar kılıç savaşında daha başarılı olduklarından Veliullahın emri üzerine kahramanca savaşıyorlardı. Şirvanşah bu savaşta öldürüldü. Şirvanşah'ın cesetini Şahın emri üzerine yaktılar.Şah Kızılbaşlar elde ettikleri ganimetlerle evlerine geri dönmelerini diye, bütün ganimetlerin götürüp çaya atılmasını istedi. Böyle akıllı bir fikiri Şah kendisi düşünmüş, yoksa ihtisas ehlimi teklif etmiş belli değil. Kızılbaşlardan biri daha sonra olanları şu şekilde anlatacaktı:Şeyhoğlu Şah, Sünnîlerin mallarının dışkı (necis) olduğunu söyleyip aldığımız ganimetlerin hepsini suya atmamızı istedi. Sûfîler, hatta Sünnîlerin atlarını, katırlarını da suya attılar. Şirvanşah'ın hazinesinden bir çuval cevahir buldum. Çuvalın ağzı iki taraftan mühürlenmişti. İçinde cevahir olduğuna emindim. Kaç defa cevahirlerin suya atılmasının doğru olmadığını düşündüm. Ancak mürşid-kamilimizin emrine tabi olmak zorunda idim. Cevahir çuvalını çaya attım.²¹¹ Şirvanşah'ın etrafındakilerle firar etmiş oğlunu takip etmek için Şah bir takım Kızılbaş görevlendirdi. Ancak Şirvanşah'ın oğlu gemi ile Gılân'a kaçıyordu.²¹² Şirvanşah'ın öldürülmesiyle Şirvan şehri bütünüyle Kızılbaşlar tarafından işgal ediliyordu. Şirvanşah'ın hazinesi Bakü Kalesinde saklanmakta idi. 1501 yılı öncesinde Şah kendinin başlıca kuvvetleriyle Mahmudabad'dan Bakü'ye hareket etti.²¹³

Bakü'nün işgali ile bol ganimet elde etti ve Şah bu ganimetleri mübah olarak ilan etti. Şirvanşah kalıntılardan bölgeyi tam olarak temizlemek için Şirvan saraylarını yakıp yok ettiler. Şirvan bağlarını yakıp küle çevirdiler. Yüzyıl-

²¹⁰ Oktay Efendiyev "Azerbaycan Safevîler Devleti" Şark-Garb Bakü- 2007 s. 48.

²¹¹ Hulaset ut tevarih 61-62. .61-62 خلاصه التواريخ

²¹² Oktay Efendiyev "Azerbaycan Safeviler Dövləti" Şark-Garb Bakü- 2007 s. 49.

²¹³ Aynı kaynak, s 50.

ların medeniyeti, şehir hayatı görmemiş Kızılbaşlar tarafından mahfediliyordu. Safevî zihniyeti bölgeyi yakıp yıktıktan sonra başka bir dönem başlayacak, git gide bütün ülke Safevî karanlığına bürünecekti. Ancak Şirvanşah kalıntıları tamamen yok olmadı. Çünkü daha önceden onların büyük bir kısmı dağlara çekilmişti. Şah İsmail başka yerlerde savaşlarla uğraştığından Şirvanşah varisleri toparlanacaklardı. Bu, ileride detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

Bu zaman Uzun Hasan ve Sultan Yakup döneminde devlet katipliği yapmış, daha sonra iktidar savaşlarına katılıp yenildiği için Elvend Bey, Bayındırdan intikâm almak fırsatını arayan Bayındır soylu Tebriz’li Emir Şemseddin Zekeriyya Keçeci, Şah İsmail’e teslim oldu ve İsmail bu adama hürmet ederek karşıladı. Şah İsmail Gülistan’a saldırmak istiyordu. Çünkü Keçeci, Tebriz hakkında Şaha bilgi verip Tebriz’e saldırarak Elvend Beyin işini bitirip Bayındırlıların saltanatına son vermesi tavsiyesinde bulunuyordu.

Tebriz'in işgali

Elvend Bey, Murad Beyle anlaşarak Azerbaycan'ın ve Diyarbakır'ın Şahı olmuştu. Kızılbaşların Şirvan'daki zafer haberini duyduğunda onlarla savaşmak için Nahçıvan'a gitti. Kızılbaşlar Elvent Beyi gafil avlamak için süratle Nahçıvan'a gitmek için yola düştüler. Şerur düzlüğünde 1501 yılı ortalarında İsmail'le Elvend arasında çözüm savaşı başladı.²¹⁴ Elvend Bey yenilip Erzincan'a geri çekildi. Bu zaferden sonra Kızılbaşlar Tebriz'e doğru yola düştüler. Tebriz'in Kızılbaşlara teslim olmasında Zekeriya Keçeci'nin büyük rolü oldu.

Keçeci, Bayındırlılar devletinde yüksek makamlarda vazifelerde bulunduğu için Tebriz ahalisi tarafından tanınan bir simaydı. Şehrin önde gelen isimleriyle sohbetleşip, Şah İsmail'in önemli bir soydan geldiğini, Azerbaycan'ı Bayındırlı kaosundan kurtarmak istediğini söyleyip yalnız İsmail'in Azerbaycan'a güvenlik getirebileceğini Tebriz'li-lere açıklayıp onları inandırdı. Kızılbaşlar hakkında bilgileri olmayan Tebriz'liler Bayındırlıların iç savaşlarından bezmişlerdi.

Bildikleri, sadece onların başında Sefieddin soyundan birinin durması idi. Daha sonra başlarına gelecek belâları düşünmeyerek, hiç bir şart koymadan gönüllü olarak şehirlerini Kızılbaşlara teslim ettiler. Artık Şuûbiyye kendi amacına ulaşmıştı. Azerbaycan'ın başkenti Şuûbiyye zihniyetinin işgaline uğramıştı. Dilleri Türkçe olmayan Şuûbiyye rahat bir şekilde Tebriz'de yerleşerek daha sonraki plânlarını tatbik edebilirdi. Bu yüzdende İsmail'i sırf bu amaç için yetiştirmiş olan Şuûbiyyenin temsilcileri Tebriz'e akın ederek devlet kademelerinde vazife almaya başladılar.

²¹⁴ Aynı kaynak s. 53.

Türk Kızılbaşlar devlette sadece savaşçı güç olarak Şuûbiyyenin hedefleri yolunda savaşacak ve Fars Şuûbiyyesi ise eline kılıç almadan devletin yüksek makamlarında vazifeler alarak yerleşecekti. Tarihin akışının farkında olmayan Türk Kızılbaşlar Farsların tarihi hedefleri yolunda canlarını esirgemeyecek onların fedailiklerini edeceklerdi. Tebriz'e yerleşen Şuûbiyyenin ilk temsilcisi Gîlân'da bu iş için İsmail'i hazırlamış olan Fars soylu Şemseddin Lahici idi.

Şemseddin Lâhicî, kendi yandaşları ve yardımcıları ile bir yerde 13 yaşındaki İsmail adındaki çocuğun bundan sonraki yol haritasını ayrıntılı biçimde yazacak ve Azerbaycan'ın ne kadar Şîleştirilmesi plânlarını çizerek, Firdevsi'den o zamana kadar hakkında efsanelerde tanışılan İran adlı ülkeyi tesis edecek ve Türk Azerbaycan ülkesini İranileştireceklerdi.

Şah İsmail Tebriz'e girdikten sonra birbaşına Cennet Saltanat Sarayına gitti. Bu Saray Karakoyunlular zamanında tesis edilmiş, Uzun Hasan ve Sultan Yakup zamanında da daha muhteşem olmuştu. Takriben 14 yaşında olan İsmail Cennet Sarayında başına Şahlık tacı koydu. Başına taç koyma merasiminde 12 cümleden ibaret bir metin okudu. Bu metni 14 yaşında bir çocuğun yazamayacağı bellidir. 14 yaşında çocuğun bu kadar tarih bilgisi olamazdı.

Gîlân'da Şah İsmail'in muallimi olmuş, Tebriz işgal edilir edilmez Şah İsmail'in yanına koşmuş olan Şemseddin Lâhicî, bu metni yazabilirdi. Çünkü 12 cümleden ibaret olan metin Şuûbiyyenin ideallerini aksettiren manifestodur. 12 sayısının Kızılbaşlar yanında önemi olmuştur. 12 imam, 12 şeritli kızıl papakları gibi. Ancak bu metindeki 12 cümlelerin bu sayılarla hiç bir alâkası yoktur. Bu 12 cümle Şuûbiyenin tarihi amacını gerçekleştiren belgedir. Neydi o tarihi amaç? Zaman akışı içinde Türksüz ve Arapsız İran ülkesi oluşturmak, özellikle Türkleri Fars ülkeleri yolunda kullanmak ve yok etmek. Bu 12 cümleye bakalım:

1. Ben bugün yere indim.
2. Server ve şahenşah benim.
3. Emin ol ki, Haydar'ın oğlu benim.
4. Benim Firidun.
5. Benim Kosrov.
6. Benim Cemşid.
7. Benim Zehhak.
8. Benim Zaloğlu Rüstem
9. Benim İskender.
10. Enel-hak sırrı benim bağrımda gizlidir.
11. Çünkü benim mutlak hakikat.
12. Hakikat benim sona çatdırdığım işlerdir.²¹⁵

Daha sonraki tarihi süreç ve şimdiki durum bu metindeki düşüncelerin gerçekleşmesinden başka bir şey olmamıştır. Bütün Safevî döneminde avam Kızılbaş takımı-na ve Azerbaycan Türklerine Sasanî tarihi idealize edilerek takdim edilmiş, "Şahname"deki mitolojik tarih gerçekmiş gibi sunulmuştur. Şemseddin Lâhicî'nin bu zaman Tebrizde olması bu metni onun hazırladığına delâlet etmezmi? Safevî-lerin kendini imam soyuna mensup bilmeleri de bir Şuûbiyye düşüncesidir. Çünkü İslâm ırkçı bir din değildir. Irkçılığı Şî ve Şuûbiyye İslâm kültürüne getirmiştir. Safevîye-Şuûbiyye Kuran'da geçen 108.ci "kevser" suresi-nin Ebûtaliboğlu Ali ve onun soyuna hitap ettiğini söyler.

Ancak hangi kaynağa göre? Bu, sadece bir ırkçı açıklamadır. Çünkü Peygamberin manevi ve inanç soyu olabilir. İslâmiyeti içten kabul etmiş ve onun ilkelerine göre yaşayan her bir Müslüman bu inanç ve düşünce soyuna mensuptur. Kevser bu anlamda olsa gerek. Çünkü yalnız bu anlamda ırkçılık anlamı taşımaz. Zâten sırf Peygamberin biyolojik anlamda soyu olmaz düşüncesinden dolayı Hz. Ebû

²¹⁵ Ettelaate iktisadî-siyasî, 1378 yılı, sayı 147-148, s. 23 ve Ettelaate iktisadî-siyasî 1385 yılı sayı, 225-226.

Bekir "Fedek"i Hz. Fatıma'ya bırakmamıştı. Her Müslüman Peygamberin inançsal soyuna mensuptur. İmam soyuna mensup olmayan gerçek Müslümanların suçu nedir ki, üstün İslâm ahlâkından verimli olabilmesin? Daha ileride bunu anatacağım. İmam soyuna mensup olmanın İslâm'da hiç bir önemi yoktur. Safevîlikle işgal edilen Azerbaycan, sadece Şîleşmekle kalmamış, hemde süratli şekilde kendi dilinden, kimliğinden uzaklaşmıştır. Azerbaycan Cumhuriyetinde Şah İsmail'in Türk dilini devlet dili ilân ettiği efsaneside uydurma yalandan başka bir şey değildir. Öyle olmuşsa, neden bütün tarih kitapları Farsça yazılmış?

Taa.. eski çağlardan beri bir şehir savaşmadan kendi teslim olduğunda oraya giren, orayı fetheden (fatih) katliam yapmazdı. Tebriz'in o zamanki ahalisini tarihçiler umumen iki yüzbin neferden fazla yazmışlar. "Anonim tarihçilerin yazdığına göre, XVI. asrın öncesinde de ahalisinin sayısı üç yüz bine ulaşan Tebriz'de"²¹⁶ 200 - 300 bin arasında nüfusu olan Tebriz yedi bin Kızılbaş ordusu karşısında kendini savunacak ve hatta karşı tarafı yenebilecek en az 50 bin kişilik ordu düzenleyebilirdi. Tebriz halkı, sadece güvenlik istiyordu. Şehirde ticaret hayatı güvende değildi. Tebriz'in Şah İsmail'e direnmemesinin asıl sebebi güçlü bir devlet adamının şehirde güvenlik yaratabileceğiydi. Tebriz halkı, şehiri fetheden Fatihin, gönüllü teslim olan şehirlerde halkı katletmeyeceklerini düşünüyorlardı.

Şah İsmail'in de bu şekilde davranacağını sanmışlardı. Yıllar boyu iç savaştan bıkmış olan Tebriz'de ticaret hayatını ve ekonomik güvensizlik sarmıştı. Tebriz'liler İsmail'e yardım ederek bu güvenliği bertaraf etmek fikrindeydiler.

Fakat İsmail'in şehire girdikten sonra onların mezheplerinin değişmesi için emir vereceğini, mezheplerini değiştirmeyenleri yığın yığın katledeceğini akıllarına bile getireme-

²¹⁶ Oktay Efendiyev "Azerbaycan Safevîler Devleti" Şark-Garb Bakü- 2007 s.59.

diler. Tebriz tarihinde insanları inancından ve mezhebinden dolayı katleden bir devlet yönetimi olmamıştı. Şah İsmail'in Sünnîleri kılıçtan geçirmesi tarihin ilk tecrübesiydi. Azerbaycan kendi tarihinde ilk defa böyle bir canî ve katile rastlamaktaydı. Tebriz, Bakü, Şamahı, Zangan, Hoy, Urmiye, Marağa ve Marend gibi Azerbaycan şehirleri Sünnî mezhebinden kısmende Zeydiye mezhebindendi. Safevîlere kadar Azerbaycan'da hiç bir devlet toplumun inancı ile uğraşmamıştı. Selçuklulardan Safevîlere kadar Azerbaycan'da demek oluyorki, Mezhep özgürlüğü olmuştur. Şah İsmail'in Sünnîlere karşı yıllar boyu içinde taşıdığı nefret Tebriz halkının başında patlayacaktı.

Tebriz'in işgalinde Şah İsmail'e yardımcı olan Zekerîya Keçeci, Tebrizlilere ne kadar ihanet ettiğinin bilincine varmıştı. Artık Tebriz şehri Şuûbîyye plânları elinde esirdi, istedikleri cinayetleri işleyeceklerdi.

Zekerîya Keçeci, Şah İsmail'i Şîîleştirme siyasetinden vaz geçmesini teklif etti. Tebriz ahalisi Şîî padişah istemez dedi.²¹⁷ Ancak "Sünnîleri tehlikeli yaratılış, kuyruklu yaratıklar" sayan Şah İsmail, hem atalarının intikamını almak, hem de Şuûbîyyenin ona verdiği görevi yerine getirmek fikrindeydi. Kendince halkı "Hak dini!" ne getirmek istiyordu. Kendini mutlak hak sandığından Tebriz ahalisinin kendisini böyle tanımasını istiyordu. Ayrıca, Kerbela şehitlerinin intikâmını Sünnîlerden almak fikrindeydi. Tebriz ahalisi Sünnî olduğundan dolayı onları Hz. Ali'nin oğlu İmam Hüseyin'in katilleri gibi görüp, kendisine Tanrı tarafından bir görev verildiğini düşünüyordu. Ve bu görevle (misyonla) Sünnîleri yeryüzünden silmek istiyordu.

Gaybe çekildiği söylenen 12. imam Mehdî hakkında bolca efsaneler duyulmuştu. Duyulan efsanelere göre, 12. imam Mehdî zuhur ettiğinde ilk üç Müslüman halifesinin ve

²¹⁷ Alem Arayî Safevî 64.

daha sonraki halifelerin mezarlarını açıp onları dirillettikten sonra cezalandıracak. Daha sonra İslâm düşmanı olan Peygamberin eşi Ayşe'yi mezardan çıkarıp Hz.Ali ile savaştığı için onu yargılayıp yakacak. Bütün Sünnîlerin mezarını açıp yeniden ateşte yakacak,* İslâm tarihinde en liberal mezhebin kurucusu olan Ebû Hanîfe'nin mezarını açıp mezarının üstünde tuvalet yaptırması da bu inancına göre olacaktı. 12. imamın (Mehtî'nin) zuhur ettiği zaman baş vereceklerle bütün varlığı ile inanan Şah İsmail, onun gibi davranmak istiyor, Sünnîleri onun gibi katletmek istiyordu. Kendini Müslüman sayan Şuûbîyye-Safevî, Peygamberin namusu olan Hz.Ayşe'yi ahlaksız kadın olmakla suçluyor. Ne varki, Hz.Ayşe ve Hz.Ali arasında savaş olmuştur. Bu savaşta kimin haklı olduğunu tek bilen Allah'tır. Hem Hz. Ali, hemde Hz.Ayşe İslâmın büyükleri. Hz.Ayşe olma-saydı günümüzdeki Kuran'da olmayacaktı. Eski medeniyet merkezi olan Tebriz bir delinin elinde esir olmuştu. Bu yüzden Tebriz ahalsinin dinlerine karışmamasını teklif eden Zekerîya Keçeci'ye Şah İsmail şu cevabı verir:

“Beni bu iş için göndermişler. Büyük Tanrı ve masum imamlar benimledir. Ben kimseden korkmuyorum. Benim söylediklerime itaat etmezlerse, Tanrının yardımı ile hepsini kılıçtan geçiririm.”²¹⁸ O, çocukluk hayallerine karışmış olan nefret ve kinle öylesine iç içe girmişti ki, tarihi ve sosyal gerçekleri anlamak istemiyor ve anlayamazdı. Bir emri için canını feda edecek Anadolu bozkırlarından gelmiş Kızılbaşların kayıtsız şartsız itaatleri onun cesur davranmasına sebep oluyordu. Onun bakışında dünya hayır ve şer, aydınlık

* Mehtî'nin zuhuru ile bağlı Meclisinin “Behar-ul envar” kitabının “Mehdî'yi moud” bölümüne müracaat edilebilir. Orada Mehtî geldiğini nice kanlar akıtacağı, Sünnîleri nasıl katledeceği hakkında ayrıntılı fantastik bilgi verilmiştir. Ben sadece küçük bir kısmına işaret ettim.

²¹⁸ Aynı kaynak.

karanlıktan ibaretti. Hayır ve aydınlık tarafı Şîî, şer ve karanlık tarafı Sünniydi. Hayır ve aydınlık şer ve karanlığın kökünü kazımalıydı. Bütün bu cezalarında Tebriz'in Sünnî Türkleri ödemeliydi. Sanki Kerbela olayında Sünnî Tebriz'lilerde iştirak etmişlerdi.Oysa ki, Kerbela olayında Sünnî - Şîî gibi bir ayırım yoktu. Ne Ali oğlu Hüseyin Şîî idi, ne de Yezîd Sünnî idi. Bu mezhepler çok sonralar ortaya çıktı. Arapistannın tarihi ve sosyal gerçekliğinde baş vermiş bir savaşın cezasını şimdi Tebriz ahalişi ödemekteydi. Şah İsmail bu dönemde öyle bir yaştadır ki, onun aklını iki faktör yönlendirmektedir:

1 - Çocuk fantazileri,

2 - Şuûbiye bilgeleri ve bilgeleri. Şeyh Bedreddin'den başlayıp İsmail'de iktidara yükselen ruhun bedenden bedene geçme görüşü Şuûbiyenin eline bir fırsat gibi düşmüştü. İsmail'de 12 imamın ruhları toplanmış ve veliullah olmuştu.Veliullahlık kültürünün ilk ortaya çıkışına Sasani kültüründe tanık olmaktayız. 12 imamın masumiyeti ve kutsallığı da Sasani kültürünün dirilişinden başka bir şey olmamıştır. Çünkü imamları masum ve kutsal olarak görmek İslâm ve Kuran verilerine göre, şirk sayılmakta, Allah'a ortak katmak anlamındadır. İslâma göre, mutlak kutsallık Allah'a hasır. Şahname'de kendi aksini bulan “Ferri-izedi” adında bir anlayış var. Bu anlayış Sasani kültüründen gelmektedir. Sasanilerde şahın içinde Ferri-izedin'in olduğuna inanılırdı. Yani şah kendi içinde Tanrı ışığı taşıdığı için sorgusuz sualsiz ona uymak gerekirdi.

Bu inanca göre, Şah doğuştan masumdur. Allah onları her tür hatadan arındırmıştır. İslâmiyetin çökerttiği bu inanç Sasani sonrası Pers düşünce faaliyetlerinde yeniden canlanmaya başlamıştı. Sasani kimliğini yeniden diriltmeye çalışan Pers İslâm algılayışı bu defa Tanrı ışığı “ferri-izedi” anlayışı ile 12 imamın masumluğunu tanımlamaya başlamıştı. Hz.Ali ve İsmail'i de “Şah” lâkabı ile tanımlamak, aslında ferri-

izedi (Tanrı ışığı) anlayışı ile bağlantılıdır. Şah günâh işlemediği gibi, ferri-izedini Sasani kızı Şehribanu'dan (Şehrbanu'dan) alan imamlar da günâh işlemezlermiş.

Türk tarihine de girmiş olan bu inanç önce Şeyh Bedreddin'in eserlerinde kendi yansımaları bulur, daha sonra Şeyh Haydar bu anlayışı Kızılbaşlık adı ile yeniden gündeme getirir. Safevîlik İran Sasaniliğinin yeniden dirilişi olduğundan ferri-izedi de farklı şekilde “Şah İsmail veliullah” adı ile ortaya çıkar. Şah İsmail'i Tanrının kesin iradesi gibi görme inancı Pers - İslâm anlayışının uzantısı olmuştur. İslâmiyeti direk olarak ana kaynağından almayan, Perslerden alan Türkler Kızılbaşlık adı ile Pers-İslâm anlayışını Safevî devleti adı altında imparatorluk seviyesine taşıdılar.²¹⁹

Kızılbaşların Tebrizi işgal ettiği günün ertesi cuma günüydü. Şah İsmail cuma günü “Cami” Mescidine geldi. Camide bulunan her iki Sünnî arasında bir eli kılıklı Kızılbaşın hazır durmasını istedi. Şah İsmail oradaki cemaata Sünnî Mezhebinin batıl olduğunu söyledi. Camideki kalabalığın şaşkınlıktan nefesleri tutulmuştu. Sonra Hz.Ebû Bekir'e, Hz.Ömer'e, Hz.Osman'a ve Hz.Ayşe'ye lânet okuyup sessiz kalanların başlarının hemen vurulmasını emrini verdi. Minbere çıkıp orada bulunan kalabalığa seslenerek: “Sünnîlerden uzaklaşın (teberra edin)”, “Ebû Bekir'e, Ömer'e ve Osman'a lânet edin!” Orada ellerinde kılıç duran Kızılbaşlar “Çok lânet, daha çok lânet!” diye bağırıyorlar.

Cami cemaatı itiraz etti ve orada panik oldu. Şah İsmail yeniden yüksek sesle “Kim bu sözleri söylemezse

²¹⁹ Anuşirevan Sasani dilinden Şahnamede Ferri-izedini bu şekilde açıklanır:

To dadi mæra færr o færhæng o ray

To başi be her nik o bed ræhnomay.

(Bana ferr ve kültürü sen verdin, her kötülük ve iyiliğin kaynağı sensin.)

öldürülecektir” dedi.²²⁰ Tebriz ahalisinden cemaat şaşır kalmıştı. Nasıl olurda bir Müslüman Peygamberin en yakın sahabelerine, Peygamberin en çok sevdiği eşine lânet ettirir , diye kara kara düşündüler. Şah İsmail ise; ne sahabelerin kimliğini, ne de İslâm tarihini biliyor, ne de Peygamberi doğru dürüst tanıyordu. Şah İsmail’in inancına göre, imamlık görevi Peygamberlik makamından üstündü ve kendisine sadece 12. imam gibi davranmak öğretilmişti. Hz.Ebû Bekir’in, Hz.Ömer’in, Hz.Osman’ın ve Hz.Ayşe’nin Müslüman olmadıkları, Hz.Ali düşmanları oldukları çocuğun ruhuna ve şuuruna doldurulmuştu. Peygamber düşmanı olarak saydıkları bu kişiler Hz.Ali’nin iktidar hakkını yemiş ve kendileri iktidara gelerek Ebû Süfyan dini olan Sünnîliği yaymışlar. Hz.Ömer Hz. Ali’nin evine saldırmış ve Peygamberin kızı Hz.Fatıma’yı yaralayarak karnındaki “Muhsin bin Ali” adlı çocuğun düşmesine sebep olmuştur. Muhsin böylece Hz. Ömer tarafından şehit edilmiştir. Bu olaydan bir kaç gün sonra da Hz Fatıma kendisi şehit olmuştur.* Şah İsmail’in İslâmla ilgili bütün bildikleri bu efsanelerden öteye gitmiyordu. Bunlar ona ezberletilmişti. Bu ezberletilmiş bildiklerinin dışında onun için İslâm anlayışı yoktu.

Şimdi Hz.Ali ve Fatıma’nın, Muhsin’in (!) ve Kerbela’da şehit olanların intikamını Azerbaycan Türklerinden almanın zamanı gelmişti ve Tebriz ahalisi katledilmiyordu. Tebriz ahalisi ettikleri “suçlardan” dolayı ya tövbe

²²⁰ Alem Arayı Safevî, s.64.

* Ömer bu saldırıları yaparken Hz.Ali nerdeymiş ve ailesini neden savunmamış belli değil. Nedense Hz. Ali Ömer’in bu kadar kabalığına, saldırganlığına ve eşi Hz. Fatıma’yı öldürmesine bakmayarak, Hz. Fatıma’dan olan kızı Ümmügülüm Ömer’le evlendirmişti. Neden acaba ? Ömer hakkında Şuûbiyenin söyledikleri doğru ise, o zaman Ömer’in Hz.Fatıma’ya ettiği zulümde Hz.Ali’de seyirci kalarak ortak olmuştur. Sadece bir nefret ideolojisi oluşturmak gerekmiş tarihi gerçeklere uymayan.

etmeli, ya da katledilmeliydi. Şah İsmail camide bu soykırımı gerçekleştirirken onu bu amaç için hazırlamış olan öğretmeni (muallimi) Şemsi Lâhicî ve diğer Gılân'dan gelenler güler yüzleriyle olayın seyircisiydiler.

Şah İsmail'in ve Şuûbiyyenin nefret ettiği Hz.Ebû Bekir hakkında özet olarak bilgi vermekte yarar var. Konstan Virgil, kitabında** şöyle yazar: “Hz.Ebû Bekir İslâmı kabul eden Bilâl'i serbest bıraktırmak istedi. Bilâl'in ağasının yanına gidip onu satın almak istediğini söyledi. Bilâl'in sahibi bu kara köleyi satarak para kazanacağına sevinmişti. Hz.Ebû Bekir onun istediği parayı ödeyerek Bilâl'i serbest bıraktırdı. Hz.Muhammed, Bilâl'i müezzin etti. Müezzin Arap dilinde bir mesajı başkasının kulağına duyurma anlamındadır. Müezzin başkaları duysun diye bir sözü telaffüz ediyor, yani ezan okuyordu. İslâm'da bu söz yeni anlam kazandı. İslâm'da müezzin insanları kendi sesiyle ibadete çağıran adamdır.”²²¹ Yine de devam eder:“Toplumun yoksul kesimi Bilâl gibi bir kölenin insanları ibadete çağırmasını (ezan okumasını) gördüklerinde cesaretlenip İslâmı kabul etmeye başladılar.

Ömer'in iki cariyesi var idi. Bu iki kadın İslâmı kabul etmişti. İslâmı bıraksınlar diye Ömer onlara işkence ediyordu. Ebû Bekir bu iki cariye kadınıda kendi parası ile satın alıp özgürlüklerini sağladı.”²²² Şah İsmail'in hakaret ettiği Hz. Ebû Bekir budur .

Camideki ahali Türkçeyi Gilek lehçesiyle konuşan ve elinde kılıç tutan İsmail adında bu yabancı çocuğun “Ebû Bekir'e, Ömer'e ve Osman'a lânet okuyun!” bağirtisini

** Konstan Virgil George “Muhammad a Prophet for all Humanity”

²²¹ Konstan Virgil George, “Muhammed Peygamberi ke əz no bayəd şenaxt” (Farsça), çeviren Zebihulla Mensuri, Emirkebir yayını, 11.ci çap, s. 82.

²²² Aynı kaynak, s. 83.

yeniden duyduklar. Halk iki korku arasında sıkışıp kalmıştı. Bir taraftan İslâm büyüklerine lânet okutanlar, diğer taraftan da ellerinde kılıç öldürmeye hazır olan Kızılbaşlar. Çokları bu sözleri duymamak için parmakları ile kulaklarını tıkadılar.

Şehrin İslâm alimlerinden bir kaç camiden çıkmak istediler. Ancak minberde elinde kılıç oturan Şah İsmail bu defa daha yüksek sesle “Teberra edin!” dedi.²²³ Kimse teberra etmediği için Şah camide olanların hepsinin başlarının kesilmesi emrini verdi. Tebriz camisi büyük bir katliama dönüştü. Kimse oradaki kızılbaşların elinden sağ kurtulmadı. Bunun üzerine Kızılbaşlar Tebrizlilerin mallarına ve namuslarına tecavüz etmek için serbest bırakıldılar. Şehrin bütün din adamları, müezzinleri, müellimleri ve pişman olmayanlar tutuklandı. Onlardan halifelere lânet okumaları istendi. Ahiretten korkan Tebriz Türkleri bunu kabul etmedikleri için öldürüldüler. Evleri yakıldı, kadınlarına, kızlarına tecavüz edildi. “Azerbaycan’lı Sünnîlerin murdar ve iğrenç varlıklarından temizlendi.”²²⁴ Şah İsmail’in bu davranışı çirkin niyetler için terbiye edilmiş vahşi bir insanın tabiatını açıkça göstermektedir. Safevî resmî tarihçilerinin murdar ve iğrenç yaratıklar olarak tanımladıkları katledilen bu insanlar Azerbaycan’ın din alimleri ve Sünnî inançlı insanları idi.

Kızılbaşlar Tebriz şehrinin köşelerinde ellerinde balta dolaşıp, halifelere lânet okuyorlardı. Evden dışarı çıkıp “daha çok lânet” okumayanların evlerine girip, aileyi katledip kızlara tecavüz ediyorlardı. Anadolu’nun bozkırlarından gelmiş saldırgan kitle medeniyet ve ticaret merkezi olan Tebriz’i mahvediyordu. Sünnîlerin değeri sadece köpek kadar olduğu için onların köpeklerini de öldürdüler.

²²³ Alem Arayı Safevî 15.

²²⁴ Emir Mahmud Handemir “Tarihi-Şah İsmail ve Şah Tahmasib” 66.

Tebriz hiç bir zaman böyle bir dehşetle karşılaşmamıştı. Şehrin önde gelen adları başka ülkelere kaçmak için yol katediyorlardı.²²⁵ Tebriz Sünnî alimlerinden çoğu ailelerini de yanına alıp şehirden kaçtılar.²²⁶ Bu arada şehrin başıbozuk ve avaraları da Kızılbaşlara katılıp kılıç kuşanarak kadınlara tecavüz etmeye, Sünnîlerin mallarını yağmalamaya başladılar. Kızılbaşlarla bir yerde “teberriyan” adında bir teşkilat kurdular. “**Teberri**” Arap dilinde uzaklaşmak ve “teverri” yakınlaşmak, sevmek demektir. Şîî’nin iki temel kavramı “teverri” ve “teberri”dir. Teverri, yani Ehl-i Beyti sevmek ve teberri, yani Ehl-i Beyti sevmeyenlerden uzaklaşmak. Ehl-i beyt, yani evin ehli. Ali’nin kendi evi var idi. Ehl-i Beyt gerçek anlamda Hz. Muhammed’in kadınlarından ibaret olmuştur. Ehl-i Beyt Kuran’da Hz.İbrahim ve Hz.Muhammed’in ev halkı gibi kullanılmıştır. İslâmdan önce Ehl-i Beyt lâkabı Kureyş kabilesine ait idi. Buradaki “Beyt”ten, yani evden maksat ise Kabeden ibaret olmuştur. İslâmdan sonra “Ehl-i Beyt” anlayışı siyasî anlam taşımaya başlamıştır. Üçüncü halife Hz.Osman’ın vefatı ve Hz.Ali ile Emevîler arasındaki hilâfet yarışından sonra bu anlayışın siyasî yükümlülüğü daha da artmıştır. Bu siyasî anlayışa göre, Ehl-i Beytten amaç Peygamberin ailesi olarak nitelenen Hz.Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin’den ibarettir. Kuran’da Ehl-i Beyt üç surede geçer: 28. surenin 12. ayeti, 11. surenin 73. ayeti, 33. surenin 33. ayeti. Daha sonraki dönemlerde iktidar savaşında bu ayetlere dayanarak Hz. Muhammed’den hadisler ortaya çıkarılmıştır.

Şîîlere göre, Sünnîler Ehl-i Beyti sevmedikleri için onlardan uzaklaşmak ve fırsat olursa, onları katletmek

²²⁵ Venizlilerin sefernamesi, tercüme Menuçehr Emiri Harezmi neşriyatı Tahran 1349) سفرنامه ونيزيان در ايران، ترجمه منوچهر اميرى انتشارات خوارزمي تهران 1349

²²⁶ Habib- ul Seyr Gıyaseddin Handemir 468.

lâzımdır. Ancak Sünnîlerin Ehl-i Beyti sevmediklerine dair hiç bir belge yoktur. Kerbela olayından dolayı Sünnîlerde memnun olmamışlar. O olayı bir iktidar savaşı olarak görmüşler. Kerbela olayı İslâm tarihindeki acı hadisedir. Oluşumunda da Sünnîlerin rolü olmamış. Fars dilinde birde “**teber**” sözü var. Fars dilindeki “**teber**” balta anlamındadır. Teber sözü “**teberra**” sözüne yakın sözdür.

Tebriz’de kurulan “teberrayan” teşkilatının iki anlamı var idi. Sünnî inancı olanları katletmek ve birde teber kullanarak katletmek. Bu yüzden de “teberrayan” teşkilâtının katilleri ellerinde teber denilen balta şehirde dolaşıp halifelere lânet okumalarını istiyorlardı. Sesi çıkmayan, ya da yavaş söyleyenin başı baltacıların baltaları ile vurulurdu. Teberrayan teşkilatını iyi anlayabilmemiz için İran’da Humeynî’den sonra kurulmuş olan “Sipah Silâhlı Örgütü” göz önünde bulundurulmalıdır. Humeyni, Şah İsmail’in benzeri olduğu gibi “**sipah**” muhafız teşkilatı da “teberrayan” teşkilâtının aynısı olmuştur. Çok ilginç ki, buna benzer cinayetler, yani mahkemesiz, yargısız cinayetler Humeynî’nin de döneminde gerçekleşti. Humeynî’nin insan kasabı olarak tanınan Şeyh Sadık Halhalî, binlerce muhalif fikirlileri yargılamadan sokak ortalarında ve köşelerinde katletti. Hatta 13 yaşında çocuklarıda.* Şeyh Sadık Halhali

* Mühâlifleri katletmek için Humeynî Halhali’yi görevlendirmişti. Halhali kendi hatıralarını kitap şekline çevirip yayınlattı. Bu kitapda defalarca idam ettiğini açıklamıştır. Ayrıca, idamlar hakkında mühtelif gazetelere röportaj da vermişti. Röportajlardan birinde diyor ki: 1360 yılında (h.ş) ülkede karışıklık var idi. Mühâlifeti nasıl susdurmak olur diye soruşturdular. Bir gün korumacılarımla bir yerde Tahran’da araba ile gidiyorduk. 13 yaşında bir çocuğun kalabalık arasında kağıt dağıttığını gördüm. Emrettim, çocuğu yanıma getirdiler. Gördüm ki, çocuğun dağıttığı kağıtlar halk Mücahitlerinin ilânlarıdır. Silâhımı çıkarıp çocuğun kellesine iki el ateş ettim. Adını sormuştum. Adı aklımda kalmış, çocuğun soyadı Şeriatî idi.

yazdığı hatıralarında; 34 insanı mahkeme etmeden ortaokulun binasının üstüne çıkarıp orada idam ettim ve bu benim ilk idamım idi diye yazıyor.²²⁷ 98 kişiyi hiç yargılamadan öldürdüm. Bunlar Pehlevî rejiminin üst düzey görevlileriydi.²²⁸

Teberrayan teşkilâtının Tebriz’de katlettikleri insanlar hakkında tarihte bilgiler var: Birkaç gün içinde Tebriz’de 20 bin ahali öldürüldü. Şah İsmail’in Tebriz’de işlediği cinayetlere insanlık (beşer) tarihi tanık olmamıştır. Belki Şah İsmail’i Neron’la kıyaslamak olur.²²⁹ Şah İsmail’in yapmış olduğu cinayetlerin haberi Avrupa’ya kadar gitmişti.

Şah İsmail’in anası Alemşahbegüm Bayındırlı soyuna mensup olan hanımdı. Uzun Hasan’ın kızıydı. Tebriz’de katledilen Bayındırlılar onun kan kardeşleriydi. Kardeşleri, kardeşlerinin uşakları, bacıları, amcalarıydı. Bu katliamı durdurmak için Şah İsmail’in anasından yardım istenmiş olmalı ki, Alemşahbegüm oğluna karşı çıktı. Şah İsmail’i, Tebriz’de Bayındırlı soykırımı yapmasını engelledi. İnsan öldürmekten zevk alan Şah İsmail anasını da emrine karşı geldiği için öldürdü. Tarihte anasını öldüren ünlü hükümdarın biri Neron, diğeri ise de Şah İsmail’dir. Şah İsmail’in anasını öldürmesini Cenevizli tacir şu şekilde anlatmaktadır:

“Şah İsmail Tebriz’e girdiğinde hiçbir mükavemetle karşılaşmadı. Buna rağmen şehirde katliam yaptı. Onun emri

(<http://news.gooya.com/politics/archives/002728.php>), Halhalinin kitabı:

http://aftabparast.files.wordpress.com/2010/01/sadeq_khalkhali_memoir.pdf

²²⁷ Şeyh Sadık Halhali, Hatıratı-ayetullah Halkali, Saya neşriyatı, 1379 (h.ş), s. 352.

²²⁸ Şeyh Sadık Halhali, Hatıratı-ayetullah Halhali, Saye neşriyatı, 1379 (h.ş), s. 357.

²²⁹ Cenevizlilerin İran’da sefernamesi, çeviren: Menuçehr Emiri, Harezmi neşriyyatı, 1381(2003)-Tahran, s. 436.

üzerine hamile Sünnî kadınların da karnını yardılar. Sultan Yakup'un ve diğerlerinin mezarını söküp kemiklerini çıkarıp yaktılar. Tebriz'in 300 fahişesini bir yere toplayıp kılıçları ile ikiye parçaladılar. Elvend'e bağlı 800 insanın başını kestiler. Tebriz'in köpeklerini de öldürdüler. Şah İsmail birçok cinayet işledikten sonra anasını huzuruna çağırttı. Anasının Bayındırlı bir albay ile evlendiğini öğrendikten sonra anasının başını kendi gözünün önünde kesmeleri için adamlarına emir verdi. Neron'dan sonra böyle bir zalimin tarihte var olduğunu sanmıyorum.”²³⁰

Kızılbaşlar çok kısa zaman içinde Tebriz'in bütün tarihi mezarlıklarını Sünnî yapısı olduğundan yıkıp yok ettiler. Safevîler öncesi Tebriz mezarlığından, Ark Kalesinden ve Gökmesit'ten başka hiçbir şey kalmadı. Bunların kalmalarının sebebini ilerde anlatacağım. Dört halifenin adları yazılı olan camileri ve başka yerleri yıktılar. Sünnî Bayındırlılardan kalan bütün mimarlık miraslarını yıktılar. Sünnîlerin kutsal yerlerinde at-eşek bağlayıp ahıra dönüştürdüler. Kabristanlardaki taşlar üzerinde halife adları yazılan mezarları yıktılar. Bayındırlı ve Karakoyunluların mezarlarının tamamını yıktılar. Tebriz'den sonra sıra başka şehirlere geliyordu. Bütünyle Sünnî olan Erdebil ahalisî ile de Tebriz'deki gibi davrandılar. Erdebil'in fıkıhlarını, din müallimlerini, müezzinlerini yakalayıp öldürdüler, kadınlarına ve kızlarına tecavüz ettiler. Şah İsmail, ahaliye evlerinin içine kerme tezek doldursunlar diye emir verdi. Teberrayan Erdebil'in dar sokaklarında dolaşır ve “Ebû Bekir'e, Ömer'e, Osman'a lânet” diye bağırıyorlardı. Hangi evden ses çıkmıyorsa o evdeki odun yakılır, ev yanıp küle dönerdi. Evlerin içinde çocukları da yakıyorlardı.²³¹

²³⁰ Venizlilerin İran'da sefernamesi, çeviren: Menuçehr Emiri, Harezmi neşriyatı, 1381(2003)-Tehran, s. 436.

²³¹ Alem Aray Safevî 54.

Bir yıl içinde Azerbaycan Handemir'in, dediği gibi “murdar ve iğrenç” adamlardan temizlendi. Öldürülmeyenlerde kaçıp başka ülkelere yerleştiler.²³² Tebriz'in Kızılbaşlar tarafından işgal edilme haberi Anadolu'da yıldırım hızı ile yayılmış ve Türkmen Kızılbaşlarda ruh yüksekliği yaratmıştı. Anadolu'dan Azerbaycan'a Kızılbaş akınları başlamıştı. Kendi yurtlarını terk edip Azerbaycan'a akışan Kızılbaş Türkmenler mallarını, davarlarını, değer değmeze, yok pahasına satıyor, ya da Kızılbaş ordusuna bağışlıyorlardı. Osmanlının baskılarından ve ağır vergilerinden bezmiş olan Alevîler kendileri için bir kurtuluş yolunun açıldığını sanmışlar; Alevî ozanlar “Açılın kapılar, Şah'a gidelim” diye coşuyorlardı.* Osmanlı tarihçisi Kemal Paşazade

²³² Habib- ul Seyr 468.

* Pir Sultan Abdal'ın bir çok şiirleri XVI. asır Anadolu'daki barış ve bozuk durumun göstericisidir. Bu dörtlülere bakalım:

Bu yıl bu dağların karı erimez
Eser badi-sabah, yel bozuk- bozuk
Türkmen kalkıp yaylağına yürümez
Yıkılmış aşiret el bozuk-bozuk

Kızılırmak gibi çağladım aktım
El vurdum göksümün bendini yıktım
Gül yüzlü cananın bağına çıktım
Girdim bahçesine gül bozuk-bozuk.

Elim tutmaz güllerini dermeye
Dilim tutmaz hasta hâlin sormaya
Dörd kitabın manâsını vermeye
Sazım düzen tutmaz tel bozuk-bozuk.

Pir Sultan'ım yaratıldım kul diye
Zâlim paşa elinden mi öl diye
Dostum beni ısmarlamış gel diye
Gideceğim amma yol bozuk-bozuk.

Anadolu Kızılbaş Türklerinin Azerbaycan’a akışını şu mısralarla anlatır:

Türk’ler terkettiler diyarlarını
Yok bahaya sattılar davarlarını.²³³

Yine Saadeddin Hoca diye bir başka Osmanlı yazarı Şah İsmail’in tahta çıkmasını ve akılsız Türkleri kendine mürit etmesini şu şekilde anlatır:

Başına taç aldı çıkdı o pelid
Etdi biidrak etrakı mürid.²³⁴

Bu zaman Kızılbaşların yağmaladığı ganimetleri almak için Tebriz’de bulunan Cenevizli bir tacir hatıralarında şöyle yazıyor:

Tebriz’de olduğumda Anadolu’dan gönüllü olarak Şah İsmail’in buyruğu ve onun bayrağının altına geçen akınları gördüm. Özellikle Anadolu’dan, Karaman’dan (Konya’dan) akınlar gelirdi. Şah İsmail’de onlara inayette bulunur, vazife ve makam verirdi.²³⁵ Kızılbaşların sayısı arttıkça Azerbaycan Türklerinin kara günü de artıyordu. Azerbaycan’a ulaşan her Kızılbaş Sünnî öldürüp, şeyhlerinin intikamını alıyordu. Aslında, intikam adı altında halkın mallarına sahipleniyorlardı. Seyyah ve tacirlerin anlattıklarına göre, Tebriz, Erdebil ve Zengan gibi Azerbaycan’nın büyük şehirleri kanlı günler geçiriyor, halk katlediliyor, açlık ve sefaletten yok oluyordu. Yerli ahalinin kadınları ve kızları fahişeliğe zorlanıyordu. Yakışıklı Sünnî delikanlı oğlanlarla seks yapar, onlara cinsel tecavüzde bulunuyorlardı. Günümüzde İran İslâm zindanla-

²³³ Faruk Sümer “Safevî devletinin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü”

²³⁴ Aynı kaynak.

²³⁵ Venediklerin - Venizlilerin sefernamesi 413.

rında oğlanlara edilen cinsel tecavüzler Safevî kültürünün mirası olsa gerek.

“Şah İsmail; Tebriz’in en yakışıklı ve güzel genç oğlanlarından 12 oğlan getirmelerini emretti. Sarayda Şah onlarla seks yaptı. Sonra onlara tecavüz edilmesi için Kızılbaşlara bıraktı.”²³⁶ Bütün bu yöntemler Sünnîliği aşağılamak içindi. Bu yolla Azerbaycan ahalisi aşağılanmış mezheplerinden kolayca kopabiliyorlardı. Bir taraftan katletme, diğer taraftan aşağılama. Bunların hesabına Azerbaycan Selçuklu, Eldegizler, Karakoyunlu ve Bayındırlı Türk kültürü ve kimliğinden tamamen koparak İran Şuûbiyye kimliğinin bir parçası olacaktı.

Nasıl bir tuzağa düştüklerinin bilincinde olmayan Kızılbaşlar Şah uğrunda fedakarlıklarına devam ettiler. Şah İsmail, Tebriz’i işgal eder etmez ülkede Farslaşma başlattı. Farsları devletin hassas önemli makamlarında vazife verip yerleştirilme süreci devam etti. Şah İsmail’i iktidara taşıyan, esasen yedi kişiden ibaret olan “İhtisas kurulu” idi. Buna Türk dilinde “Lalalık” denilirdi. Lalalık Türk Beylerinin yönetim kurulu idi. Şah İsmail, başına taç koyduktan sonra Lalalık kurulunu kaldırdı. Yerine “Vekili-nefsi-hümayûn”u getirdi. Bu ifade ister istemez bize XX. asırda Pehlevîlerin siyasî kavramlarını hatırlatır.

Şah İsmail devletin kuruluşundan altı yıl sonra 1508 yılında Hüseyin Bey Şamlu’yu bu görevden aldı ve yerine bir Fars oturttu.²³⁷ Bu görev Şah İsmail’in hem “padişah” olarak siyasal iktidarının, hem de “mürşidi-kamil” olarak inançsal iktidarının vekillik kurumu idi. Bu kurum bir süreliğine hem de başbakanlık görevini yaptı. Vekil, Şah İsmail’in “özbenliği”, yani ikinci kişiliğiydi. Bu kurumun

²³⁶ Aynı kaynak.

²³⁷ Ankara Hüseyin Gazi Derneği, Yol Dergisi sayı 19 İsmail Kaygusuz “Aleviliğin Kızılbaş Siyasî Hareketi ve Şah İsmail” Ankara.

yaratılması, Şah İsmail nezdinde, teokratik yönetim biçimiyle siyasal brokrasi arasındaki boşluğu kapatan köprü idi.²³⁸

Bu tarihten itibaren Fars unsuru ortaya girmiş, kuruluşunda hiç bir katkıları olmayan aristokratik aileler, ortodoks Şîi aracılığı ile geleneksel rollerini oynamaya başlamışlar. Yönetime katılacaklar ve sonra kendi inanç, dil, kültür ve deneyimleri ile devleti ele geçireceklerdi.²³⁹ Kızılbaş beylerin etkisini azaltmaya yönelik Şah İsmail'in bu davranışı bir İran devleti yaratmaya yönelik ilk belirti idi.²⁴⁰ İktidardan uzaklaşmalarını gören Kızılbaşlar buna itirazlarını Şahın tayin ettiği valileri terör yaratarak ortaya koyarlar.

1508-1524 yılları arasında beş Fars, Şah vekili birbirini izledi. Şah İsmail, Şah vekilini Kızılbaş ordusunun baş komutanı emirlerin emiri (Emir-ul Umeranın) selâhiyetine eşit kılmıştı. Şah İsmail'in bu davranışına itiraz olarak beş vekilden üçünü Kızılbaşlar öldürdüler.²⁴¹ 1508 yılından sonra Kızılbaşlar nasıl bir tuzağa düştüklerini anlamaya başlamışlardı. Başlarına lisânlarını, dillerini bilmedikleri Fars'ların geçeceğini akıllarından bile geçirmemişlerdi. Bu yüzden de 1508 yılından sonra Anadolu Kızılbaşları artık Şah İsmail'e asker vermediler.

Şah İsmail, 1509 yılında yapılan Yıldızdağı toplantısından sonra kendisine asker vermeyen Anadolu Kızılbaşlarını yüzüstü bırakmıştı. 1511 yılında bozguna uğrayan Şahkulu taraftarlarını Safevîlere sığınırken, kervanlara baskın yaptıkları bahanesiyle öldürtmüştü.²⁴²

Şah İsmail zamanında isna-eşeri Şîi alimleri yüz yıllardan sonra Şîi bir Şaha ve ülkeye sahip olmuşlardı.

²³⁸ Aynı kaynak.

²³⁹ Aynı kaynak.

²⁴⁰ Aynı kaynak.

²⁴¹ Aynı kaynak.

²⁴² Aynı kaynak.

Takiyye etmekten çıkıp açıkça fikirlerini bildiriyorlardı. Bu yüzden de Şah İsmail'in bütün cinayetlerine ve Müslümanlar üzerine yaptığı soykırımlara hoşgörü ile yaklaşır, onun daha çok cinayet işlemesi için dini hükümlerde çıkarttılar. İsnâ-Eşeri alimlere göre, bütün bu soykırımlar din yolunda idi. Hatta Şah İsmail'in şarap içmesine de hoşgörüyle bakıyorlardı.²⁴³

Burada şöyle bir soru ortaya çıkıyor. Bölgede hiç bir fıkıh kitabı ve alimi olmayan Şîî inancısını Şah İsmail neden resmî devlet mezhebî gibi kabul etti? O, neyi hedeflemişti? Bu soruya cevap vermek çok zordur. Safevî ailesinde ilk olarak kimin Şîîliği kabul ettiğini bilmiyoruz. Şah İsmail'in dedelerinden hangisi Şîî olmuştur? Bu konuda kanıt olarak gösterilen belgelerin ve bilgilerin hiç biri yeterli değildir. Bu soruya cevap vermek için o zamanki fıkıh kitaplarını araştırmak gerekir. Bunun için bir sorunda var. O kitaplar elde değildir.²⁴⁴

Şuûbiyyenin Kızılbaş Türkleri Şah İsmail vasıtası ile nasıl kullandığı açıkça görülmektedir. Araştırmalarımızın devamında Şah İsmail'in bir Şuûbiyye memuru görevini yaptığını göreceğiz. Yeri gelmişken bazı kaynaklara dayanarak Şah İsmail'in nasıl bir sadist, hasta olduğuna işaret etmenin yararı vardır:

“Şah İsmail'in emri üzerine, Kızılbaşlar Şirvanlıların hayatını söndürdü. Kızılbaşlar mürşidi kamillerinin emri üzerine Şirvan'da katlettiklerinin kellelerinden minare yaptılar. Hatta hamile kadınlarında karnını yarıp çocuklarını öldürttüler. Mürşidi kamil bununla da yetinmeyip; Sultan Yakup'un mezarını açıp kemiklerini çıkarmalarını emretti.

²⁴³ Rıza Niyazmend “İran tarihinde Şîî” (Şia der tarihi İran), s. 143.

²⁴⁴ Hans Robert Roemr “Yeni çağda İran” (İran der esre cedîd), Tahran Üniversitesi yayınları, sayı 2535, s. 258.

Düşman olarak gördüğü ahalinin kadınlarını ve kızlarını tecavüz etmeleri için askerlerine bıraktı.

Başka bir söylemle, mürşidi-kamil dirileri canlı canlı mezara gömdürdü ve mezardaki ölmüşleri mezardan çıkarttı.”²⁴⁵ “Mürşidi-kamil Tebriz’de 20 bin ve Tabes’te 7 bin insanı katletti.”²⁴⁶ “Tebriz’de 20 bin insan katledildikten sonra halk Kızılbaş bayrağı kaldırıp Hz.Ebû Bekir’e, Hz. Ömer’e lânet okumaya başladı.”²⁴⁷

“Yeni bir tür on iki imam Şîîliği İran’da Safevî yönetiminde devlet dini olmuştu. Bu durum Şîîler ile Sünnîler arasında daha önce görülmemiş düşmanlığın başlangıcı oldu. O zamana kadar Şîîler daha entellektüeldi ve mistik Sünnîlerle çok şeyi paylaşıyorlardı. Ne yazık ki, on altıncı yüzyılda, Avrupa’daki zamanın mezhep savaşlarına çok benzer biçimde iki rakip kamp oluşturmuşlardır. Safevî hanedanının kurucusu Şah İsmail Azerbaycan’da iktidara gelmiş ve iktidarını batı İran ve Irak’a yaymıştı. Sünnîliği hükmettiği topraklardan sürüp, süpürüp çıkarmaya kararlıydı ve Şîîlerin daha önce hiçbir vakit bu gibi niyeti olmamıştı.”²⁴⁸

²⁴⁵ Hasan Rumlu “Ahsen-üt tavarih”, Tehran, 12.ci cild, s. 92.

²⁴⁶ Nasrullah Felsefî, Birinci Şah Abbasın hayatı”, 3.cü cild, s. 32.

“Rövizet-üs Safevîyeden alıntı.

²⁴⁷ G. Angiolello, “Early voyages in Persia” II. P. 104.

²⁴⁸ Karen Armstrong, Tanrının tarihi, Ayraç yayınları, Ankara-1998, s. 329

Safevi Devletinin Uygulaması

Şah İsmail Tebriz'i işgal ettikten sonra kendisini İran Şahı olarak duyurdu. İsmail, çocukluk yıllarını İstahar Kalesinde ve Karkiya Sarayında dört duvar arasında geçirmiş, Tebriz'in işgalinden takriben bir yıl önce Kızılbaşlar arasında olmuştu. İsmail, 7 yaşından 14 yaşına kadar Gîlân'da olmuş ve geniş irtibat çevresi olmamıştı. Gîlân'da olduğu müddetçe diğer kardeşleri hakkında hiç kimseye bilgi verilmemiştir. İskender Bey Türkmen kitabında kardeşi İbrahim'in Erdebil'e geri döndüğünü yazıyor. Erdebil'de böyle meşhur bir soydan gelen bir çocuk meçhul olarak yaşayamazdı. Eğer onlar aranan kişiler olsaydı, aransalardı İbrahim yakalanıp sorgulanmalı ve aranan kardeşlerinin nerede oldukları sorulmalıydı. Öyle olmadığına göre neden yalnızca bir tek yedi yaşında İsmail adlı çocuk nakledildi?

Kızılbaşlar yüzlerce kilometre uzaklıktan, Anadolu'dan İsmail'in elini, ayağını, eteğini öpmek için ziyarete geliyorlardı. Gelenler bu ziyareti Mekke'ye (Haca) gitmekle eşdeğer olarak görüyorlardı. İsmail, Kızılbaşların kendisini bu şekilde kutsamalarını gördükçe ister-istemez çocukluk dünyasında farklı düşünceler yaratıyor ve gerçektende kendisin yenilmez olduğunu sanıyordu. Çünkü beyninde imamların ruhunun barındığına inandırılmıştı.

İsmail, ziyarete gelen binlerce Kızılbaş grupların kendisini bu şekilde görmesini ve öyle inanmalarını istiyordu. Bu beklentiler olumlu cevap verdi ve Kızılbaşların yenilmez Veliullahı, kendisini beklenen Mehdî sanıp, Allahın yer yüzünde tek velisi olduğuna inandı, inandırıldı. İsmail'in Şirvan'daki ilk zaferi bu inancı kendisinde dahada güçlendirdi. Böyle bir inançla Tebriz'de başına taç koyup Tanrı devletini, yani Safevî devletini kurdu. Tebriz'deki ilk konuşmasında ve Türk-Sünnî soykırımı emrini verdiğinde gökler tarafından görevlendirildiğini ve masum imamların

onun yardımcısı olduğunu söylüyordu. Şemseddin Lâhîcî ve diğer perde arkasındaki Şuûbiyye uzmanlarının yardımı ile Şah İsmail saltanatın teşkilâtını kurmaya başladı.

Hüseyin Bey Lele, şahın vekili tayin edildi ve Kızılbaşların genel kurmay başkanı olarak “Vekili nefsi-Hümayun” teşkilâtının başına geçirildi. Emirlerin emiri (Emir-ül ümera) diye adlandırıldı. Hüseyin Bey Lele’ye “**ata**” da denilirdi. Onu Şahın manevi atası sayıyorlardı. Hüseyin Bey Lele, teşkilâtın savaşlarda karar verecek olan ilk kişi oldu. Kızılbaşların yağmaladıkları malların kayda alınması için defter işlerine bakacak önemli biri lâzım idi. Kızılbaşların yazıp okumaları yoktu. Bayındırlı devletinde katiplik etmiş ve İsmail’in Tebriz’i işgal etmesine yardımcı olmuş Zekeriya Keçeci “Veziri-divani-e’la” lâkabı ile bu iş için tayin edildi. Yargının başına ise Molla Şemseddin Lâhîcî getirildi.²⁴⁹ Bütün hukuk düzeni Şemseddin Lâhîcî tarafından Şuûbiyye-Şîî kurallarına göre düzenlenecek ve zaman akışı içinde “mollalık” adında İslâm tarihinde benzeri olmayan bir enstitü kurulacaktı. Şuûbiyye arkasında iz bırakmadığı gibi, Molla Şemseddin Lâhîcî’nin de hakkında önemli bilgi Safevî tarihinde verilmemiştir.

Şah İsmail’i yetiştiren, Safevî devletinin perde arkasındaki faktörlerinden birisi olan Şemseddin Lâhîcî, büyük bir devletin başyargıcı olan bir adamın tarihte böyle gizli kalması çok merak konusudur. Onun hakkında verilen bilgi daha önce anlattıklarımın dışında değildir. Lâhîcî, Şah İsmail’in eğitmeni (muallimi) olmuş, Gîlân’da onu eğitmişti. Safevî Devleti kurulduğu zaman Bayındırlılardan kalan yargı düzenini, hukuk sistemini tamamen retettiler ve yeni hukuk düzeni için kendilerinin bir tek kitabı yoktu.

O dönemlerde hukuk düzeni şariat esasına göreydi. Sünnî fıkıhını Safevîler kabul etmediği için yeni hukuk

²⁴⁹ Ahsen- ut tevarih 12-ci cild, s. 61.

düzeni oluşturulmalıydı ve yeni Şîî fıkıhını teşkil etmeliydiler. Azərbaycan'da Şîî fıkıhını bilen hiç kimse yoktu. Bunun oluşumu içinde zaman lâzımdı. Şemseddin Lâhîcî ve perde arkası diğer Şuûbiyye adamlarının plânlamaları üzerine küllâtî-Şîîlerin yuvası olan Lübnan'dan yığın yığın Şîî fıkıhlar Tebriz'e davet edilecekti. Önce bütün hukuk düzeni Şemseddin Lâhîcî'ye bırakılmıştı. Molla Şemseddin “teberrayan” terör teşkilâtının fikir dedesi olarak bilinir.

Teberrayan baltaları (teberleri) ile Tebriz ahalisini Fars olan Molla Şemseddin'in buyrukları üzerine öldürüyorlardı. Şuûbiyye Firdevsî'nin “Şahname”de yazdığı emiri yerine getirmekteydi. Firdevsî, Türkün kanını dökmekten, Türk öldürmekten daha zevkli bir şey olamaz, Türkün soyu kesilmelidir diye yazmıştı.²⁵⁰ Tebriz'de Türkün soyunu

²⁵⁰ Firdevsî “Şahname”

Ke an türk bed rişe vo rimən æst
 Ke hêm bəd nejad æst o hem bəd tən æst
 Təne türki-bədzat bican konəm
 Ze xunəş dele səng mərçan konəm.
 Əz an pes beporsi əz an türki-zeşt
 Ke ey dozəxi ruy dur əz beheşət
 Çe mərdi o name nəjade to çist?
 Ke zayende ra bər to bayəd gerist
 Soxən bəs kon əz hormoze türk zad
 Ke əndər zamane məbad in nejad
 Ke in türkzade sezavar nist
 Kes u ra be şahi xəridar nist
 To hakan nejadi nəi əz qobad
 Ke kesra to ra tac bər sər nəhad.
 که آن ترک بد ریشه و ریمن است
 که هم بد نژاد است و هم بد تن است
 تن ترک بد ذات بی جان کنم
 ز خونش دل سنگ مرجان کنم
 از آن پس بپرسید از آن ترک زشت
 که ای دوزخی روی دور از بهشت
 چه مردی و نام و نژاد تو چیست؟

kesmeye başlamışlardı. Bu, eski bir Şuûbiyye emriydi. Şuûbi-yenin eski fikir önderlerinden olan Firdevsî'nin buyruklarını XVI. eserde Fars zihniyeti Safevîlik adı ile formüle etmişti. Tatbikatçısı ise, Anadolu'nun bozkırlarından gelen, adlarını bile yazamayan göç ve vatansız Türklerdi. Sağını solunu, geleceğini anlamayan ve bir batıl inancın bağınazı (fanatiği) olan Kızılbaş Türkler. Yeni devletin hukuk düzeninin oluşturulması tamamen Molla Şemseddin Lâhîcî'ye bırakılmıştı. Türkçe bir tek cümle bilmeyen, temiz Fars olduğunu savunan, Sasanî kimliğine bağlılığı ile öğünen bir kişiye, Şemseddin Lâhîcî, Sasanî kimliğine mensubiyetinden dolayı gurur duyan Gîlân Karkiya küçük devletinden Tebriz'e gelip yerleşmişti.

Şah İsmail'in bütün psikolojisini bilmektedir, çünkü Gîlân'da onun muallimi onun ruhunun mimarı olmuştu. Şah İsmail'in aklındaki bütün bilgileri Şemseddin onun kafasına doldurmuştu. Gîlân'da altı yıllık muallimliği sırasında Şah İsmail'in beynini esir alan Lâhîcî, şimdiyse bütün Azerbaycan'ı esir almaktadır. Hem Şah İsmail adlı bir çocuğu arka plânda idare etmekte hem de Azerbaycan'ın tarihi Türklük bağlarını sökmek için plânlar hazırlamaktadır.

O, bu uygulamada tek değildir. Perde arkasında Fars çevresiyle bir yerde amel etmektedir. Bu uygulama neticesinde Azerbaycan Türk kimliğinden ve Türk dünyasından koparılarak Fars inancının ve Fars Şuûbiye kimliğinin içinde hapsedilecekti. Sahte ve hayalî Anuşirevan Sasanî adaletinin nostaljisiyle yaşayan Şuûbiye Tebriz'de

که زاینده را بر تو باید گریست
سخن بس کن از هرگز ترکزاد
که اندر زمانه مباد این نژاد
که این ترکزاده سزاوار نیست
کس او را به شاهی خریدار نیست
تو خاقان نژادی نه از کیقباد
که کسرا تو را تاج بر سر نهاد

yuvalanmaya başlamıştı. Bu plânlar üzerine çok kısa sürede Kızılbaşları da etkisiz hale getirecek, “Türk!” diyerek, aşağılayıp devlet düzeninden uzaklaştıracaktılar. Safevî Devletinin kurulduğu andan itibaren Türk sözünün içi boşaltılacak ve bu etnik kavramın içi aşağılık duygularla doldurulacaktı. Bu süreç gönüllü asimilasyonun esasını oluşturacaktı. Öyle ki, son 500 yıl içinde, yalnız Safevîzâde Türkler hızla asimile edilecekti.

Şah İsmail’in Safevî Devletini kurduğu ilk yıllar ile ilgili olarak tarih kitapları onun Azerbaycan’da soykırım yapmasından başka bilgi vermemektedir. Sünnîleri bütün çocukları ile bir yerde katletme gibi bilgiler tarih kitaplarında çoktur. Tarihi veriler din ve mezhep mevzusunda Molla Şemseddin’in Safevîlerde birinci şahıs olduğunu gösterir. Birinci güvenilir şahıs olmasının asıl sebebi Şah İsmail’in çocukluk hatıralarına dayanmaktaydı. Çünkü, Gîlânda’ki gizli hayatında ondan ders almıştı. Bu arada, özellikle Safevî devletinin kurulması ile Anadolu’dan akınlar devam etmekteydi. İskender Bey Türkmen, Anadolu’dan gelen 72 Türk kabilesinin akınından bahseder.²⁵¹

Azerbaycan şehirlerindeki Şîleştirme ve Şuûbiyeleştirme hareketi korkunç katliamlarla büyük uğur getireceğini inancıyla devam ediyordu. Azerbaycan kısa sürede bir taraftan bu katliamların sonucu olarak, diğer taraftan da ülkeyi terketmelerin neticesi gibi Sünnî kimliğinden ve tarihi hayat tarzından ayrılarak İranileşiyordu. Şah İsmail ve Kızılbaşları sevsek de, sevmesek de o, bizim tarihimizdir. Ancak son beşyüz yıl içinde Safevî plânı olarak Türk dilinin Farslaştırılması ve Türklüğün doğal varlığından boşaltılması söz konusudur.

Şah İsmail’in açtığı çığırda ilerliyen tarih, sürekli Fars kimliğini açığa çıkartmış sonuç olarak bu tarihin içinden

²⁵¹ .1084 -1087 عالم آرای عباسی Alem arayi-Abbasi 1084-1087.

modern Fars devleti doğmuştur. İran İslâm Cümhuriyeti Safevîliğin modern değişime uğramasıdır (variantıdır). Tarihi olayları sebebine ve neticesine göre araştırmak gerekir. Safevîlik sonuç olarak Fars devleti doğurmuştur. Hiçbir netice sebebinin dışında ortaya çıkmaz. Sebebi bilmemek neticenin sebepsiz olması anlamında değildir. Sebep netice arasındaki dialektik bağların incelenmesiyle tarihi gerçeklerin açıklanması ilmine daha yakın olabilir. Bu, özellikle İbnî Haldun tarafından ortaya konulmuş bir araştırma yöntemidir. Yani tarih, sadece rivayetlerden, masallardan ibaret değildir, onun ürünleri var.

Tarih, yalnız sebepten ibaret olmadığı gibi, sadece neticede değil bir bütündür. Bunları bir bütünlük bağlamında araştırmakta yarar var. Osmanlı'nın sonucu modern Türk Devleti ve Safevîliğin neticesi modern Fars Devleti olmuştur. Bu veriler neyi göstermektedir? Bu veriler gösteriyor ki, İslâm sonrası büyük Asya ve Orta Doğu tarihi Türk-İslâm doğrultusunda ilerlerken, Safevîlikle bu bölgenin büyük kısmı Fars Şîi-Şuûbiyye ırkçılığı istikâmetine sevk edilmiştir. Çünkü yalnız Safevîliğin şimdiki İran bölgesi Türklerin elinden çıkmış, Farslara teslim edilmiştir. Şimdiki Azerbaycan Cumhuriyetinin Türk dilli bir devlete dönüşmeside tamamen tesadüfün neticesidir.

Tarih kanuna uygunluğun mahsulü değildir. Yani “Türkmençay” antlaşması ile daha sonra Azerbaycan diye adlandırılacak olan o coğrafyanın (bölgenin) Safevîliğin tarihi, coğrafyasından ayrılmasaydı, şimdi orada Tebriz ve diğer şehirler gibi Farslaşmış olacaktı. Orada milli devletin kurulması (teşkili) Safevî tarihi topraklarında Rus gücünün hesabına gelecek kırılmanın neticesidir. Güney Azerbaycan'ın da kurtuluşu böyle bir kopmayla mümkün olacaktır.

Çünkü Safevî tarihi alanları Fars zihniyetiyle sıkıca donatılmıştır. Yoksa Bakü'nün Tebriz'den neyi fazlaydı ki, Bakü kendi dilinde yazıp okudu, fakat Tebriz son yüzyılda

Fars milliyetçiliğinin teorilerini hem yazdı, hemde tatbik etti. Bu günkü Fars-İran devleti tam olarak Safevîlerden başlayan sürecin ürünüdür. Her kopuş yeni farklı oluşum sağlar. Safevilikte Azerbaycan, Eldegizler, Selçuklular, Bayındırlılar gibi muhteşem Türk geçmişinden kopartıldığından Farslaşma macerası içine sokuldu. Türkmençay antlaşması ile Azerbaycan Cumhuriyeti Safevî tarihi çevresinden koptuğundan Türkleşti. Çünkü Safevîzâde çevresinde Türklük şuuru doğmaz, doğamaz. O sisteme Fars-Şuûbiyye-Şîî ırkçılığı ile sert bir şekilde dokunulmuştur. 1930 yılına kadar Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında da yazışma ve düşünce dili Farsça idi. Rus yayılcılığı ise Fars dilini Azerbaycan'da dışlar oldu. Safevî felâketini başka bir felâket ortadan kaldırdı. M.A.Resulzade, Rusları hayır veren düşman olarak adlandırır.²⁵²

²⁵² Resûlzade “Kafkas Türkleri” kitabında bu durumu Farsça bu mısra şiirle niteler:

“Adov şıvrđ sebebi-hayr ger huda hahed”- Tanrı isterse düşman hayırlara sebep olur, Ruslar gibi.

Yeni savaşlar

1502 yılı kışında Elvend Bey Bayındır'ın Erzincan'da düzenli bir ordu ile Tebrize saldırmak istediği haberi yayıldı. şah İsmail, Kızılbaş ordusunun başında Erzincan'a doğru yola düştü. Elvend Bey ya Kızılbaş karşısında direnemedi, ya da Tebrize girmek plânından dolayı Erzincan'ı terkedip Nahçıvan'a yöneldi. Kızılbaşlar Erzincan'a vardıklarında Alvend Bey Nahçıvan'dan Tebriz'e girdi. Tebriz ahalisi eski mutlu günlere, devletin insanların inancına müdahale etmediği günlere geri döndüklerini sevinçle karşıladılar. Ancak onların sevinci uzun sürmeyecekti. Çünkü Kızılbaşlar Tebriz'e geri döndüler. Alvend Bey, Tebriz'in dışında onları karşıladı ve savaş başladı. Alvend Bey bu defa da yenilip Hamedan'a oradan da Bağdat'a kaçtı. Sonrada Diyarbakır'a sonra Erzincan'a geri döndü. Bir yıl sonra da Erzincan'da öldü. Kızılbaşlar tekrar Tebriz'e girdiklerinde Tebriz ahalisini Alvend Beyi sevinçle karşıladıklarından dolayı sert şekilde cezalandırdılar. Ahalinin evlerini yeniden ateşte yaktilar.

Bu zaman şiraz'da bulunan Murad Bayındır ordusuyla Azerbaycan tarafına harekete başlamış ve Hamedan'da yerleşmişti. 1503 yılında Murad Bayındır, şah İsmail'in itaat etmesi isteğini ret etmişti. Bunun üzerine şah İsmail 12 bin kişilik orduyla Tebriz'den savaşmak için yola çıktı. Kızılyüzten çayını geçip Hamedan'a doğru yürüdü.²⁵³

Murad 70 bin kişilik ordusuyla 1503 yılında Kızılbaşlara karşı savaş başlattı.²⁵⁴ Fakat Murad Bayındır şah İsmail'e karşı başlattığı savaşta yenilip şiraz'a geri döndü. Hamedan ve çevresi Kızılbaşların kontroluna geçti. Kızılbaşlar İsfahan'a doğru hareket ettiler ve kısa sürede İsfahan'ıda ele geçirdiler. İsfahan Selçuklulardan beri önemli siyasî

²⁵³ Hasan Bey Rumlu, Ahsen-ut tevarih s. 330.

²⁵⁴ Aynı kaynak.

merkezlerden biriydi ve ahalisi Sünnî mezhebîndendi. İsfahan'da Sünnî medeniyet mirası ne varsa, hepsini yok ettiler. Bu yokedilenler Selçuklulardan kalan mirastı. Safevîlik Bayındırılı Türk Devletini bu yerlerden de silip Fars geleceğine bıraktı. Tebriz'de uygulanan aşırı Şîleştirme politikası kanlı bir şekilde İsfahan'da devam etti. Şah İsmail, Anadolu'dan yeni gelen Durmuş Han adında genç bir Kızılbaş İsfahan'ın valisi olarak (ilbeyi) tayin etti. 1504 yılında Murad Bayındır'ın bütün ülkesi Kızılbaşlar tarafından ele geçirildi.²⁵⁵ Artık Kızılbaşların önünde hiç bir engel kalmadığından körfeze kadar ilerlediler. Murad Bayındır'ın yenilgisi bölge hakimlerinin Şah İsmail'e gönüllü olarak teslim olmalarına sebep olmuştu. Şah İsmail'e hediyeler gönderip yanında olduklarını duyurdular. Kızılbaşların nefes aldıkları her yerde kanlı bir şekilde Şîleştirme, netice itibarı ile Şuûbiyyeleştirme devam ediyordu.

Selçuklular döneminden başlayarak bu bölgelerde Türkler yerleşmeye başlamışlardı. Moğolların gelişiyle bölgede Türk nüfusu daha da artmış, Bayındırılılar döneminde Türkler bu bölgenin gerçek sahipleri olmuştu. Safevîlerden önceki devletlerin halkın inancı ile hiçbir işleri olmadığından Türklerin bölgedeki varlıkları sayı bakımından üstünlük teşkil ediyordu. Safevîlerin Şîleştirmesi ve Şîlilerin de dilinin ve edebiyatının Farsça olması sebebiyle bu bölgelerde yaşayan Türklerin hızlı bir şekilde Farslaşmaları başladı. Tarihi sosyal doku Safevîlerin mezhebi uygulamaları sonunda bozulmuş ve Türkler köklerinden kopartılarak Şuûbiyyenin Safevî saldırısı karşısında savunmasız bırakılmıştı.

1979 yılında İran İslâm Devrimi ile yeniden baş kaldıran Safevîlik bölgede son nefeslerini vermekte olan Türkleri tarihten silme kararlığını ortaya koymuştur. Firuz-

²⁵⁵ Aynı kaynak s. 331.

kuh, İsfahan ve çevresindeki Türkler hızlı bir şekilde Farslaşmaya teslim edildiler. Modern eğitim ve teknolojik imkânları elinde bulunduran modern Safevîlik bu yoketme operasyonunu hızlandırmıştı.

Kızılbaşlar Şiraz ve çevresindeki sorunu çözdükten sonra Kum kenti ve Kaşan tarafına doğru yöneldiler. Kum kenti ve çevresinde Arapların imparatorluk zamanında VIII. asırdan başlayarak Araplar bu bölgelere yerleşmişlerdi. Kerbela olayından sonra sıkıştırılan Araplar kaçarak bu kumsal bölgede yerleşmiş, daha sonra Şîî Mezhebi kurumsallaştıktan sonra bu mezhepte bulunmuşlardı. Sürekli Sünnî iktidarlar tarafından aşağılanan bu kumsal bölgenin Arapları onlara karşı tarihi bir kin beslemekteydiler. Kızılbaşların tarihe çıkışı onlar için gökten düşme fırsat idi. Yakut Hemevî (Yâkût el-Hâmevî) kitabında Kum'un bir Arap şehri olduğunu yazar.

Yakut Hemevî (Yakut Hemevî), bir hikâyesinde Kum'la ilgili şöyle anlatır: Birgün Sünnî Mezhebenden bir hakimi Kum'a gönderdiler. Hakim, Kumluların Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman adına hassas olduklarını duymuştu. Orada kimse çocuklarına bu adları vermemiş. Birgün şehrin hakimi yaşlı, ihtiyarları toplayıp “bana Ebû Bekir adında bir adam getireceksiniz, yoksa sizi inciteceğim” diyor. İhtiyarlar üç gün müddet isterler. Üç günden sonra üstü başı yırtık, çok çirkin bir adamı hakimin karşısına getirirler.

Bölgenin en çirkin bu adamı, babası dedesi getirip şehire bırakıp gitmiş. Hakim sinirlenerek ihtiyarlara; bunu beni buradan sürdürmek için mi getirdiniz?. Kum'un şakacı ihtiyarlarından biri diyor ki :“Ey emir, bize ne istersen et, ancak bilmiş olun ki, bu bölgenin havası öyledir ki, adı Ebû Bekir, Ömer ve Osman olanı da bu güne getirmiştir.” Emir onun bu sözü üzerine gülmeye başlar ve ahaliyi rahat

bırakır.²⁵⁶ Kum ve Kaşan ahalisi aşırı Şîî (küllatî-şîî) mezhebine aittiler. 12 imamın Peygamber gibi masum olduğuna ve mucizeler göstermiş olduklarına inanıyorlardı.* Safevî yazarlar (müellifler), Kum Şîîlerinin sekiz yüzyıl inançlarını gizlemiş olduklarını (takiyye yaptıklarını) yazmaktadırlar.²⁵⁷ Büyük olasılıkla bu Safevîlerin uydurmalarındır. Çünkü Şîîlere karşı daha eski dönemlerde devletle işleri olmadıkları sürece dokunulmamıştı. Yalnız sorun çıkardıklarında onlara karşı sert tetbirler uygulanmıştı. Bu tür yazmalar Sünnî karşıtı duyguları alevlendirmek için olmuştu. Kaşan ahalisi de Kum gibi küllatî-Şîî mezhebine

²⁵⁶ Yakut Hemevî, Mo'câm-âl Bâlâdan (Ülkeler sözlüğü) 4: 397-399. 397-399: 4 ياقوت حموى، معجم البلدان

* Peygamber ise hiç bir mucize göstermemişti. “Bende sizin gibi insanım”, “Benim mucizem bu kitaptır” söylemişti. Çağımızda Muhammed Müctehid Şebisteri modern hermenevtik verilerinden yola çıkarak Kuran üzerine yeni açıklamalar getirmiştir. Onun “Varlığın Peygaberane okunuşu” adında kitabını Türkçeye tercüme ettim. Şebisteri imamların masumluğunu kabul etmeyerek bu soruyu sorar: İmamlar masum ise, neden kendi dualarında Tanrıdan af edilmemişler. Demek onların özlerinin bildikleri ve kimsenin bilmediği, ancak Allah’ın bildiği hataları ve günâhları olmuş ki, Allah’tan af dilemişler. Suçsuz ve hatasız adam durup durduğu yerde neden af dilesin ve haği hatalarının bağışlanmasını dilemektedir? Çok katı suçları olduğu için onun afvını Allah’tan dilemişler.Kuran’ın 17.ci suresinin 73, 74, 75.ci ayetlerinde şöyle diyor: “Az kala sana vahiy olunandan seni saptırmak üzereydiler. Bize ait olmayan sözleri yanlış olarak duyurmak üzereydin. Bundan sonra seninle dost olacaklardır. Sana yardım etmeseydik, onlara meylededecektin. Bu hataya düşecek olsaydın, seni dünya ve ahirette iki kat cezalandıracaktık. Bizim karşımızda sana yardımcı olacak kimseyi bulamazdın.” Anlaşıldığı gibi burada Peygamber açıkça haber verip uyarılmıştır. Böyle olduğu takdirde, yeni Peygamberin bile hataya sürüklenme olasılığının olduğu bir durumda imamlar nasıl masum olabilir?

²⁵⁷ Kumi, Hülasat-ut tevarihi, s. 80.

aitti. Asar-ul belâd eserinde Kaşan ahalisi hakkında yazılana göre:

Ben gördüm, Kaşan ahalisi her gün Mehdî'nin zuhuru-nu beklemektedir. Bununla da yetinmeyip kılıçları ile atlara binerek şehirden uzaklaşır ve Mehdî'yi karşılamaya gider, sanki Mehdî'nin gelmek üzere olduğunu onlara haber vermişler gibi davranırlar, gün battığında çok üzgün olarak geri dönüp, üzgün bir şekilde “ bugün de gelmedi ” diyorlardı.²⁵⁸ Mevlâna Celaleddin Rumî de Kaşan “küllatî-Şîî”si hakkında bir hikâye anlatır: Adın Ömer ise, Kaşan'da çörekçiden çörek satın alamazsın. Birinci çörekçi müşterinin adının Ömer olduğunu duyduğunda ikinci dükancıya havale eder, o da diğerine ve böylece devam eder ve adam çörek alamaz. Ancak adın “Ali” ise, paran olmasada çörek verirler.²⁵⁹ Safevî öncesi Azerbaycan'da insanların adının Ömer, ya da Ali olması kimseyi ilgilendirmezdi. Safevîlerden sonra Azerbaycan'da Şaşkına dönmüştü. Şimdi de Erdebil'de, ya da Tebriz'de adı Ömer, ya da Osman olan adam yaşayamaz girip evinde öldürülürler. Dil (lisan) üzerinde de korkunç uygulama başlatıldı.

Bu tarihi psikolojiyi göz önünde bulundurarak, Kum ve Kaşan ahalisinin Kızılbaşların gelişinden dolayı sevinmeleri doğaldı. Şah İsmail'in Kızılbaş ordusunun gelmesini sevinç-

²⁵⁸ Asar-ul belad, Kazvinî “Kaşan” bölümü.

²⁵⁹ Mevlana Celaleddin Rumî “Mesnevî” VI defter.

Ger Ömer nami to ender şehre kaş
Kəs nə befruşed be səd dangət ləvaş

.....
Ver be yek dekkān Ali gofti begir
Nān ən inča bir havale vo bir əzhir.

گر عمر نامی تو اندر شهر کاش
کس نه بفروشد به صد دانگت لواش

.....
ور به یک دکان علی گفتی بگیر
نان از اینجا بی حواله و بی زحیر.

le karşıladılar. Kaşa'nın büyük mollasının adı Gazi Muhammed idi. Şah İsmail bu adamdan o kadar hoşlandı ki, dini işlerden sorumlu olan Şemseddin Lâhîcî gibi güvenilir bir adamının olmasına bakmayarak onu da bu kurumun başına getirdi. Dini işlerin sorumluluğuna böylelikle iki adam atandı. Şemseddin Lâhîcî ve Muhammed Gazi Kaşanî. Muhammed Kaşanî o günden itibaren, İsmail'in yanında "Teberra" teşkilâtının sorumluluğunu yürütmekteydi. Kısa sürede Kaşanî yağmalar yoluyla büyük bir derebeyliğe (feodala) dönüştü. Daha sonra Muhammed Kaşanî rakiplerinin tuzağına düşecek ve Şah İsmail tarafından öldürülecekti.²⁶⁰

Şah İsmail Şiraz'dan ayrıldığında Kızılbaşlardan bir takımı Simnan ve Firuzkuh'u ele geçirmeye gönderdi. Bu bölgenin ahalisi Büveyhlîler döneminde (932-1055) Müslüman olmuşlardı. Mutezile Mezhebine yakın olan Zeydî Mezhebîndendiler. Caferî Mezhebini ve Kızılbaşlığı kesin olarak kabul etmiyorlardı. Firuzkuh ve Simna'nın hakimi Hüseyin Kiya Çelavî idi. Çelavî kendini Sasani soyuna mensup olarak biliyordu.²⁶¹ Çelavî teslim olmayıp Kızılbaşları mağlup etti. Şah İsmail bu kez kendisi Çelavî'yi yenmek için Firuzkuh'a hareket etti. Savaşta Şah "Çocuktan yaşlıya kadar bütün insanları kılıçtan geçirdi."²⁶² Bölgede Zeydîye Mezhebî tamamen yok edildi. Çelavî "Osta Kalesi"ne sığınıp burada Kızılbaşlara karşı direndi. Şah İsmail kaleyi kuşatıp oraya giden suyu kesti. "Şah İsmail birkaç gün içinde başka istikâmeten gelen akar suyun önüne ark kazdırıp, çayın suyunu oraya yönlendirdi."²⁶³ Hüseyin Kiya Çelavî 45 günlük direnişin sonunda susuzluktan teslim oldu.

²⁶⁰ Ahsen-üt tevarih , s. 146, Alem arayı Safevî 1363.cü il s. 305.

²⁶¹ Tarihi-Rövzet-ül sefa, s. 16.

²⁶² Habib-ül seyr 476.

²⁶³ İskender Bey Türkmen "Tarihe-Alemaraye-Abbasi", çeviren Şahin Fazıl, "Şark-Garb" Bakü-2010, s. 87.

Fakat Şah ahalininde katline ferman verdi. Hasan Rumlu'nun yazdığına göre: Osta halkı bütünüyle ölüm şerbeti içtiler.²⁶⁴ İskender Bey Türkmen'in yazdığına göre: O kabileden kalem ehlinde başka kimse kurtulan olmadı.²⁶⁵ Dünyayı Fetheden Hakan (Cahangüşayi hakan) kitabının yazarı (müellifi) ölenlerin sayısını onbin olarak yazar.²⁶⁶ Hüseyin Kiya Çelavîn'i yakalayıp demir kafese koydular. O, kafeste işkence altında öldürüldü. Sonra Şahın emri üzerine onun cesedini içinde bulunduğu tahta kafesle bir yerde yaktılar.²⁶⁷ Hüseyin Kiya Çelavî'nin çocuklarını ve karısını diri diri gözleri önünde yaktılar. Kiya Çelavî'yi Şahın emri üzerine soyundurup derisinden belli yerleri soydular. Sonrada yarasına sıra sürdüler. Onu bir kafese hapsedip, kafesin içini karınca ve böceklerle doldurdular. Birkaç gün Hüseyin Kiya Çelavî bu şekilde kaldı. Sonra yaraları irinleşti. İşkencelerden kurtulmak için başını kafesin sert tahtasına vurup intihar etmek istedi. Bunu gören gözetleyiciler onun intihar etmesini önlediler.

Ancak boynundan damarı yırtılmış ve kan fışkırıyordu. Kısa süre sonra öldü, öldükten sonra ceseti yakıldı.²⁶⁸ Osta Kalesi düştükten sonra burada Bayındırlı soyundan olan Murad Bey Cihanşahlu adında bir kişi vardı. Bayındırlıların iktidar savaşı olduğunda kaçıp Hüseyin Kiya Çelavî'ye sığınmıştı ve Şah İsmail'le de hiçbir düşmanlığı yoktu. Sadece Sünnî ve Bayındırlı soyundan olduğu için Şah İsmail onunda kesilip ateşte kızartılarak kebab yapılmasını emretti.

²⁶⁴ Ahsen-ut tevarik s. 79.

²⁶⁵ İskender Bey Türkmen "Tarihe-Alamaraye-Abbasi", çeviren Şahin Fazıl, "Şark-Garb" Bakü-2010, s. 87.

²⁶⁶ Cahangüşayi Hakan s. 209.

²⁶⁷ İskender Bey Türkmen "Tarihe-Alemaraye-Abbasi", çeviren Şahin Fazıl, "Şark-Garb" Bakü-2010, s. 87-85 vı Tarihi-Rövizet-ül sefa 16.

²⁶⁸ Kumi, Hülasat-ut tevarih3 224-245.

Kızılbaşlar onunda ateşte pişen etini yediler.²⁶⁹ Murad Bey Cihanşahlu gazap odununda yakıldı, intikâm alan döğüşçüler onun etini de yediler.²⁷⁰ Safevî devrinin tarihçilerine göre, Kızılbaşların ilk et yemekleri olmuştur.

Şah İsmail'in emri üzerine “**çegin**” adında insan yiyen yamyam gruplar organize edilmişti.²⁷¹ Bu gruplar 12 imam adına 12 kişiden ibaretiler. Çeginler Sünnîlerin önce kulaklarını, sonra burunlarını, daha sonra bedenlerinin başka yerlerini yiyorlardı.²⁷² Çegin sözü “çiğ yiyen”nin kısa , kolay söylenişi ve telaffuz şeklidir. Mahkumların etlerini pişirmeden çiğ yiyorlarmış. “Şah Abbas, sarayında çegin adlı cellâtları barındırırdı. Çeginler Şahın emri üzerine mahkumları diri diri yiyorlardı. Safevî sarayının resmi tarihçisi olan “Rövzet-üs sefa”, kitabının yazarı (müellifi) Cenabüzi'ye göre; çegin fırkası hükümetin suçluları cezalandırmak için teşkil edilen grupları idi. Çeginler önce mahkumun burnunu, sonra kulaklarını, daha sonra diğer yerlerini yiyorlardı.”²⁷³

Şah Abbas'ın dedelerinden kalan Türk düşmanlığını dahada aşırı düzeyde sürdürmesini Avrupa'lı gezginler ve diplomatlar şu şekilde yazıyordu:

“ Şah Abbas'a iki kılıç getirdiler. Birinci kılıç altınla süslenmişti. Şah ikinci kılıcı kınından çıkararak oturduğu tahtından kalktı. Yüzünde hiç bir heyecan, his oluşmadan önündeki esir Türkün başını kesti. Bu durumu gördüğümde çok korktum. Şahın beni de öldüreceğini sandım. Şah Abbas dudağında bir tebessümle tahtına tekrar oturdu. Yüzünü bana

²⁶⁹ Şeref Han Bitlisi “Şerefname” 2- ci cild, Asatir yayını Tahran - 1999, s. 136.

²⁷⁰ İskender Bey Türkmen “Tarihe-Aleमारaye-Abbasi”, çeviren Şahin Fazıl, “Şark-Garb” Bakü-2010, s. 87 ve Şeref Han Bitlisi “Şerefname” 2.ci cild, Asatir yayını Tahran -1999, s.136.

²⁷¹ Cenabozı, “Rövzet-us Safevîye”, s. 312.

²⁷² Dehhuda sözlüğü.

²⁷³ Nesrullah Felsefi, Birinci Şah Abbasın hayatı, II cild, s. 125.

çevirerek “Hristiyanlar da Türkleri bak bu şekilde öldürmelidirler, ben kendi dönemimde Türkleri öldürmekten vazgeçmiyeceğim” dedi.²⁷⁴

Kızılbaşların Yezd şehrine saldırısını Muhammed Karre önledi ve bir çok kızılbaş katledildi. Bu haberi duyan Şah Yezd’a şehrine doğru yola düştü. Savaşta Muhammed Kerre yenilip yakalandı. Onunda Çelavî gibi derisini soyarak bir kafese koyup karıncalara bıraktılar. Ancak Çelavî gibi intihar etmesin diye çok dikkat ettiler.²⁷⁵

Şah İsmail Yezd şehrinde olduğu zaman Sultan Baykara’nın elçisi Şahın huzuruna gelip zaferlerinden dolayı Baykara’nın tebriklerini ve hediyelerini ona sundu. Sultan Baykara mektubunda Şah İsmail’e kendisiyle eşit statü tanımıştı. Kendisini ondan aşağı görmemiş beraber görmüş ve ona “dünya Müslümanlarının emiri” diye hitap etmemişti. Onun “Mutlak vilâyeti”ne atıfta bulunmamıştı. Batıl Sünnî Mezhebinden teberrâ etmemiş, Hz.Ebû Bekir’e, Hz.Ömer’e, Hz.Osman’a, Ayşe’ye kötü sözler yazmamıştı. Sultan Baykara mektubunda Doğunun ve Batının Hakanı olarak yazılmıyordu.²⁷⁶

Bu mektup Şahın hoşuna gitmemişti. Yezd’den Tabes’e hücum ederek şehire girdi.²⁷⁷ Şah İsmail bundan dolayı sinirlendi ve Sultan Baykara’yı cezalandırmak için ordunun Horasan’a doğru yola çıkmasını istedi. Tabes, Baykara ülkesinin doğudaki son sınır şehriydi. Şah İsmail 1506 yılının kışında Tabes şehrine girdi. Tebes’te yedi sekiz bin insan öldürdükten sonra, dünyayı fetheden Şah İsmail’in

²⁷⁴ Georges, Tectander von der Jabel, İter Priscum, “Birinci Şah Abbasın sarayına elçilik raporu”, Farsçaya çeviren: Mahmud Tafsili, s. 32, PDF.

²⁷⁵ Ahsen-ut tevarih 84.

²⁷⁶ Aynı kaynak.

²⁷⁷ İskender Bey Türkmen “Tarihi-Alemaraye-Abbasi”, çeviren Şahin Fazıl, “Şark-Garp” Bakü-2010, s. 88.

gazabı söndü.²⁷⁸ Şehirde sakin olan Çağatayların büyük kısmı ölüm kılıcından geçirildi.

Tabes şehrinde çok kan döktükten sonra nihayet Şah İsmail'in kıyamet ateşine benzer kızgınlığı biraz söndü.²⁷⁹

Şah gücünü Sultan Baykara'ya göstermek için Tabes ahalisini katletti. Çünkü Şah İsmail'e Sultan Baykara saygısız bir mektup yazmamıştı. Onu kendi sultanı ve Müslümanların emiri olarak adlandırmamıştı. Sırf bu yüzden Şah İsmail ondan intikâm almak istemişti. Sultan Baykara bu arada hasta idi. İki ay sonra öldü ve ülkesi Özbek Şahının nezaretine geçti. Şah İsmail İsfahan'a geri döndü. Daha önceki İsfahan saldırısında şehirden kaçıp ve sonra geri dönenleri şehrin meydanında topladı. Hepsinin malını yağmalayıp kendilerini öldürdü. Sonra ordusuyla kafeste taşınan Muhammed Karre'nin getirilmesini istedi. Şehrin meydanında büyük bir ateş yaktılar. Muhammed Karre'nin gözleri önünde bütün ailesini diri diri yaktırdı. Sonrada Muhammed Karre'nin kendisini kafesiyle bir yerde yavaş yavaş kebab ettiler.²⁸⁰

Şah İsmail'in atası Haydar Tabersaran'da (Dağıstanda) öldürülmüştü. Şah İsmail bir tabur askerini Tabersaran'a gönderdi. Tabersaran'ın bütün ahalisi katledildi.²⁸¹ Aslında Tabersaran ahalisinin Haydar'ın ölümünde hiçbir suçları yoktu. Tek suçları Sünnî olmaktı. Emir Necmeddin Reşti'nin isteği üzerine Raşt ahalisine dokunulmamıştı.

Çok ilginç olan şudur, İsmail'i koruyup sahneye çıkaran Karkıya ailesinden ve sülâlesinden daha haber

²⁷⁸ Cahangüşayi

²⁷⁹ İskender bey Türkmen "Tarihi –Alem ara-yi Abbasi", çeviren Şahin Fazıl, "Şark-Garb" Bakü-2010, s. 88.

²⁸⁰ İskender bey Türkmen "Tarihi-Alem ara-yi Abbasi", çeviren Şahin Fazıl, "Şark-Garb" Bakü-2010, s. 89 ve Habib-ül seyr 3/480-482, Cahangüşayi Hakan 225-226.

²⁸¹ Ahsen-ul tevarih 31 ve Kumi, Hülaset-ül tevarih 88.

olmamıştı. Emir Necmeddin Reştî, daha sonra Safevî devletinde “Vekili nefsi hümayun” teşkilâtının başkanı olacak ve ülkede Farslaştırma süreci başlatacaktı. Bunun sonucu olarak da Kızılbaşlar tarafından terör edilecekti. Şah İsmail dört Kızılbaş taburunu Kürdistan’ı almak için gönderdi. Kızılbaşların dağlarda savaşıacak tecrübeleri olmadığı için Kürtler karşısında çok zaiyat verdiler. Taburlardan ikisinin komutanları da öldü. Yenilerek Şah İsmail’in yanına geri döndüler.²⁸² Bundan sonra Şah İsmail hiçbir vakit Kürdistana saldırmadı. Bir kaç defa mektup yazarak onları mensubu olduğu mezheplerinden “hak mezhebi!”ne davet etti, bunada Kürdler önem vermediler. Kürdlerin Şîîleşmelerinin de sebebi bu olmuştur. Bugün de İran’da Kürdlerin Farslaşmamalarının esas sebebi onların Safevî nefesiyle zehirlenmemeleri olmuştur. Sünnî kalmaları onların Kürd kimliklerinin koruyucusu olmuş, kendi tarihi köklerinden Safevîze edilen Türkler gibi kopmamışlardı. Ancak Kızılbaşlardan korkmaları onları Osmanlı ile birleşmeye sevk etti.

Murad Bey Bayındır Şiraz’dan kaçıp Bağdat’a gitmişti. Irak’ın hakimi daha önce Murad Beye tabi olan Barık Bey Pornak idi. Pornak’ı bu vazifeye Sultan Murad tayin etmişti. Murad Bayındır’ın yenilmesinden sonra Barık Pornak bağımsız devlet kurmak ve Bayındırlılardan kurtulmak istemişti.

Bu yüzden Murad Bey Bayındır Bağdat’a gittiğinde artık ona itinasız kalmıştı. Sultan Murad Halep’e gidip Memlûklular Devletinden yardım istedi, ancak cevap alamadı. Ordanda Türk Dulkadır boyundan olan Alauddevle, Zülkader’e sığınmıştı. Zülkader’in Osmanlı ve Memlûklular arasında küçük bir devleti vardı. Burada Sultan Murad, Zülkaderin kızı ile evlenmiş ve Zülkader ona yardım edece-

²⁸² Ahsen-ut tevarih 90. (tarihlerin en iyisi 90.)

ğini söylemişti.²⁸³ Ancak ortaya çıkan olaylar onun Murad Bey Bayındır'a yardım etmesini önlemişti. Şah İsmail Murad Bayındır'ı yakalamak için İstanbul'a haber vermeden izinsiz Osmanlı topraklarına girdi.

Osmanlı Devletinin gücünden çekindiği için Kızılbaşlardan Anadolu'da yağmalama yapmamalarını istemişti ve kendisinin ordu ile Osmanlı toprağına girmesinin savaşa sebebiyet vereceğini anlamıştı. Diğer taraftan Şah İsmail'in şanslı yanı ise; o zaman Osmanlı Devletinin başında barıştan yana olan II. Bayezid gibi bir padişahın olmasıydı. Bu haberi duyan II. Bayezid, Anadolu'ya bir tabur ordu gönderdi ve Şah İsmail'e elçi gönderip bunun sebebini sormakla yetindi. Hatasını anlamış olan İsmail, II. Sultan Bayezid'e Farsça çok nezaketli ve dostça bir mektup yazdı.

“Padişah benim atam hükmündedir ve ben onun ülkesine göz dikmedim.”²⁸⁴

Şah İsmail'in amacının Alaudevle'ye saldırmak olduğunu duyan II. Bayezit bu olaya göz yumdu. Orada Alaudevle'nin ortadan kaldırılması Osmanlının da yararındaydı. Alaudevle, Osmanlı topraklarından İsmail'in saldıracağını hiç aklına getirmemişti. Savaşta yenilip dağlık bölgeye kaçtı. Şah İsmail Bostan'a girip şehri yağmaladı. Maraş ahalisini Sünnî olduklarından dolayı katletti. Daha sonra Bitlis'e saldırıp orayı ele geçirdi. Erzincan'da Safevî idaresini bertaraf edip iktidarını Han Mehmet Ustaclu'ya bıraktı. Bu savaşın ayrıntıları Şahin Fazıl'ın, tercüme ettiği İskender Bey Türkmen'in eserinde anlatılmıştır.

Şah İsmail 1508 yılı yazında Barık Bey Pornak'a Kızılbaş papağı ve kemeri (kayışı) hediye göndererek onu

²⁸³ İskender bey Türkmen “Tarihi-Alem arayi - Abbasi”, çeviren Şahin Fazıl, “Şark-Garb” Bakü-2010, s. 89.

²⁸⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı 2.ci cild, s. 245 (Farsça tercüme.)

tabi olmaya davet etti.²⁸⁵ Barık Bey itaat etmeyi kabul edip Şaha tabi oldu. Şahın gönderdiği Kızılbaş papağını başına koyup Kızılbaşlar gibi oldu.Çünkü bundan başka çaresi kalmamıştı. Karşılıklı olarak Tebriz’e bolca hediyeler gönderdi. Bunun üzerine Şah onu Tebriz’e davet etti. Bundan endişe eden Barık, Şahın kendisini Şiileştirmek istediğini düşünüp Tebriz’e gitmedi ve Bağdat’ı savunmaya hazırlandı. İsmail sonbaharda Irak’a saldırdı. Tam bu saldırı sırasında Barık Beyin ordusundaki askerler başkaldırdı. İsmail’in de saldırı haberini duyan Barık ailesiyle kaçıp Mısır’daki Memlûklı Sultanına sığındı.

Bağdat ahalisi Şîi ve Sünnî olarak gönüllüce Şah İsmail’e teslim oldu. Bağdat işgal edildikten sonra Bağdat’ın Sünnîlerini katletmeye başladılar. Barık’ın bütün soyunu katlettiler. İsmail’in emri üzerine Sünnî fıkıhları yakaladılar. Sünnilikte kalmakta ısrar edenleri öldürüp ailelerini Kızılbaşlara bıraktı. Kızılbaşlar Bağdat’ta o kadar insan öldürdüler ki, Şah İsmail’in meddahlarının yazdığına göre, Fırat’ın suyu kan rengine döndü.²⁸⁶

Şah İsmail, Hz. Ali’nin ve oğullarının intikamını almak istemişti. Bakalım görelim Hz. Ali kendi katiline nasıl davranmıştır? Hz. Ali yaralandıktan sonra oğullarına; kendisinin katili için adaletli davranılmasını vasiyet etti. Hz. Ali’yi yaraladıktan sonra kaçarken İbnî Mülcem’de yaralı olarak yakalanır. Hz. Ali oğullarına diyor ki, onu tutuklayın. Yemek ve su verin. Ben sağ kalırsam, istersem kısas alırım, istersem bağışlarım. Ellerini ve ayaklarını zincirlemeyin. Ancak bu darbe ile ölürsem, ondan kısas almak sizin üzerinize düşer. Onu öldürmek isterseniz, yalnız bir tek kılıç darbesi vurmalısınız. Çünkü ben bir kılıç darbesi ile yaralandım. Burnunu, kulağını ve diğer beden uzuvlarını kesme-

²⁸⁵ İskender Bey Türkmen “Tarihi Alem ara-yi-Abbasi”, çeviren Şahin Fazıl, “Şark-Garb” Bakü-2010, s. 93.

²⁸⁶ Handemir 499, Ahsen-ul tevarih 103, Lobb-ul tevarih 249.

yin.²⁸⁷ Hz. Ali'ye süt getirdiler. İctikten sonra oğlu Hüseyin'e "Bu süten beni yaralayan ve kendide şimdi yaralı olan İbnî Mülcem'ede verin içsin ve onunla bir esir gibi adaletli davranın" dedi.²⁸⁸

Şehriyar, Hz. Ali'ye hasretlik şiirinde Ali'nin ölüm anındaki adaletini şu şekilde övmüştür: "Ali'den başka kim kendi oğluna der ki, benim katilim şimdi senin esirindir. Esire adaletli davran!"²⁸⁹ Hz.Ali kendi katiline böyle adaletli davranırken, 900 yıldan sonra Şah İsmail, Ali ve Onun oğullarının intikamını almak için on binlerce ahaliyi sırf Sünnî oldukları için katletti. Bağdat'ta bir çok Sünnî mimarlık abidelerini yok ettiler.

Bu mimarlık abidelerinden biri de Hanefî mezhebinin kurucusu olan Ebû Hanîfe'nin mezarının üstündeki yapı idi. Bu mezar bir Mescitten ve ona bitişik bir Medreseden ibaretti. Ebû Hanife'nin mezarı üstündeki Medreseyi ve Mesciti Selçuklular yaptırmışlar. Şah İsmail'in emri üzerine Medrese ve Mesciti yerle bir ettiler. Ebû Hanîfe'nin de mezarına bir delik açtılar. Ebû Hanîfe'nin kemiklerini çıkarıp yerine bir köpek bastırdılar. Sonra Ebû Hanîfe'nin mezarının üstünde bir tuvalet yaptırdılar. Bağdat'ın köşelerinde Kızılbaşlar araba çektiler. Kim bu tuvalete gidip hacetini giderecek olursa, ona 25 Tebriz dinarı verilecektir.²⁹⁰ O zaman Kum şehrinden bir şair Şah İsmail'in yanında idi. Bu şairin yazdığı bir beyt şiiri tuvaletin duvarına yazdılar. Bir Şî Ebû Hanîfe'nin mezarına işedi, Şînin işediği mezara Sünnî secde etti. Şînin işediği yer Sünnînin secdegâhı

²⁸⁷ "On dörd masum tarihi", s. 325. (Farsça).

²⁸⁸ Meclisi, Bahar-ul Envar, 42-ci cild, s. 289.

²⁸⁹ Ke be coz Ali ke kuyed be peser ke katele menÇo esire tost aknun be esir kon mudara.

²⁹⁰ Alem arayı Safevî, s. 477.

oldu.²⁹¹ Şah İsmail'in uçurup dağıttığı Ebû Hanîfe'nin mezarını Kanunî Sultan Süleyman Bağdat'ı aldığıında yeniden onartıp eski durumuna kavuşturacaktı.

O zaman Şah İsmail 22 yaşındadır ve ülkesinin sınırlarını günden güne genişletmek üzeredir. Kısa süredeki uğurları artık Kızılbaşların hayal gücünde onu Allah'ın kendisi gibi tesvir etmişti. Onun yenileceğine inanmıyorlardı. Allah'ın ruhu olan bu adam Sünnîleri tarihten silmek ve Ali'nin, Hüseyin'in intikamını onlardan almak için gönderilmişti. Bu şekilde inanıyorlardı. “Şîi ehli kızılbaşlar Allah'ın adını tam olarak unutmuş, yalnız Şah İsmail'in adını zikrediyorlardı. Biri karanlıkta attan düşse, Allah'tan değil, Şah İsmail'den medet umuyorlardı.

Sünnîler “La ilaha illallah, Muhammed Resulullah” diyorlar. Şîi Kızılbaşlar ise “La ilâhe illallah, İsmail Velîyullah” diyorlar.²⁹² İsmail Kızılbaşlar için hem Allah, hem Peygamber, hem de bir tarikat şeyhidir.²⁹³ Kızılbaş ozanlar şiirler yazıp Hataî adına yayıyorlardı. Şah İsmail'i Ali'nin kılıcı “Zülfikar” diye adlandırıyor, şiirle İsmail kimliğini tebliğ ediyorlar. Daha sonra bu anonim şairlerin, Hatayî'lerinin yazdığı şiirlerin hepsi Şah İsmail adına tarihe geçirilecekti. Bu konuda ileride ayrıntılı bilgi verilecek. Burada ise, Kızılbaş ozanların İsmail kimliğini nasıl anlattıklarından bir örnek vermek istiyorum :

Ta kelimullahi-natik höcceti-tenzildir
Allemel esmai-hüsnün sureti-tevildir
Leşkeri- ervahı bu söz küvveyi-tehsildir
Kim Ali'nin Zülfikarı Şah İsmaildir.

*

²⁹¹ 99 Safevîlik اسناد و نامه های دوره صفویه، گردآوری ا. ثابتيان، ص 99 dönemi senetler ve mektuplar, hazırlayan A. Sabityan, s. 99.

²⁹² Cenevizliler sefernamesi 386.

²⁹³ Aynı kaynak.

Matle-i hacci imametden doğup hurşidi-zât
Arse-i nuri tecelli oldu halkı-kainat
Çağırır eflaku, ecramu, cemadatu nebat
Kim Ali'nin zülfikarı Şah İsmaildir.

*

Gitti arş üstünde rahman suretin, ruh-ul emin
Lövhi-mahfuzi ilahi oldu Kuran-ı-mübin
Zahiri eyn-ül yeğindir, batini hakk-ül yekin
Kim Ali'nin zülfikarı Şah İsmaildir.

*

Niye Hatayî' dir kelâmullahi-natik çakeri
Oldu "Haydar" kullarının kemterinden kemterî
Pes hidayet kim ona oldu bu ismin rehberî
Kim Ali'nin zülfikarı Şah İsmaildir.²⁹⁴

Şah İsmail'i Ebû Hanîfe'nin mezarına böyle saygısız davranmaya zorlayan inanç neydi? Hanefî Mezhebî İslâmiyette en liberal mezheptir. Hoşgörü ve çözüme dayalıdır. Ebû Hanîfe öğretilerinde nefret ve lânet okutma diye bir kural yoktur. Hanefî öğretilerinde, yalnız Kuran'da lânetlenenlere ve zalimlere lânet okutmak gereklidir. Ehlî-sünnet öğretilerine göre, Yezîd'in İmam Hüseyin'e karşı durmasının Müslümanların ebediyen devam eden sorunu olmamalıdır. İmam Hüseyin'in haklılığına ve Yezîd'in haksızlığına bakmayarak, bunu tarihi şartlarına göre değerlendirmekte yarar var.

Bu yüzden de Sünnî öğretilerinde "Allah Yezîd'e lânet eylesin!" söylemi geçmez. İmam Muhammed Gazzalî "Kim-ya-i saadet" eserinde bu görüşü daha da geniş olarak açıklar. İmam Gazzalî dilin 20 felaketini sayar. Bedenin en aktif uzvu dil olduğundan en çok zararlar da dilden gelir. Gazzalî yalan, sancıma, kötü, saçma sözler söyleme, gıybet,

²⁹⁴ Şah İsmail Safevî "Külliyat" hazırlayan Resul İsmailzâde, Elhüda neşriyatı Tahran 1380 (h.ş).

karaçalma gibi özellikleri sayar ve sonra da bu “lânet” meselesi üzerinde durur.

Gazzalî “Yezîd’e lânet!” söylemenin doğru olmadığını izâh eder. Çünkü gerçekten de biz Yezîd’in suçlu olduğunu bilmiyoruz. Onu bilen Allah’tır ve suçlu ise, cezasını Allah vermelidir, “Allah Yezîd’e lânet eylesin!” demekle Yezîd cezalanmaz. Zâten bizim cezalandırma imkânımız da yoktur. O imkân Allah’a hastır. Ayrıca, İslâmda Müslümanlardan “Allah lânet eylesin” gibi bir söylenim istenmemiştir. Bu yüzden de “Allah Yezîd’e lânet eylesin” demediğimiz için o dünyada yakamızdan yapışmazlar.

Çünkü böyle bir istek olmamıştır. Ancak Yezîd suçlu değilse ve biz “Allah Yezîd’e lânet eylesin!” diyorsak, o dünyada neden bilmediğin işe burnunu soktun diye adamın yakasından yapışır,?²⁹⁵ Kuran’da lânetlenmişlerin dışında Müslümanın kimseye lânet okutma gibi bir hakkı da yoktur. Bu Allah’ın işine karışmaktır. Ancak Kuran’da açıkça Ebû-leheb ve diğer zalimler lânetlenmişler. “Allah zalimlere lânet eylesin!” söylemek doğrudur ve Kuran’da bunu istemiştir. Safevîlerden bize miras kalan sürüler şeklinde Camilerde toplanıp ağlaşıp “Allah Yezîd’e ve onun atasına, geçmişi-ne, babasına lânet eylesin!” demek olmuştur.*

²⁹⁵ İmam Muhammed Gazzalî “Kimyai-saadet” 2.ci yılda, İlmî ferhangi intişarat şirketi 9-cu yayım Tehran 1380 (2002)- Tehran s. 67.

* Bizde küçük bir mescit var idi. 10 gün muharrem günlerinde komşu kentten bir molla gelip mersiye söyleyip insanları ağlatırdı. 1-2 saat arasında Kerbela maceralarını anlatır ve her cümlesinin bitiminde gözlerini onun ağzına dikmiş kend ahalisinden yüksek sesle “Ömer’e lânet!”, “Osman’a lânet”, “Müâviye’ye lânet, Yezîd’e lânet”, “pis Ayşe’ye lânet” okumalarını isterdi. Koro şeklinde ahali bunu tekrar ederdi. Çocukluk çağlarımızda bu, hoşumuza gelirdi. Bilmiyorduk ki, çocukluk günlerimizden bizi hasta ve nefret dolu insanlar olarak yetiştiriyorlar. İran İslâm İnkilâbı nefret duygularını dahada derinleştirdi. Kerbela hadisesi-nin siyasî tarafını bir yana burakıp, onu hakla-haksızlığın savaşı

Şah İsmail Irak'ı işgal ettikten sonra Kerbla'ya ziyarette gider. Kerbela'da İmam Hüseyin'le bir yerde şehit olan Hürri'nin mezarını açıyor. Görüyor ki, İmam Hüseyin'in Hürri'nin yarasına teptiği havlu, yerinde durmaktadır! Havluyu çıkarttığında kan akmaya başlar! Sonra havluyu tekrar yerine koysa da kan durmak bilmez! Şah İsmail hata ettiğini anlayıp kendisine takma adı olan "Hatayî" kor! Bütün bunlar Şah İsmail'i tanrılaştırmak için uydurulmuş yalanlardan başka bir şey değildir.

İran-Irak savaşında halkın gençlerini anlamsız bir savaşta gruplar halinde ölüme gönderen ve modern Safevîlik olarak dirilen Humeynîlik bu yalanları kullanmakta, Radio ve TV- lerde Şah İsmail'in bu yalan macerasını anlatıyordu. İnsan aklının soru sormasını yasaklayacak şekilde sunulan yalanlar. Hürri sanki, sadece küçük bir bıçakla yaralanmış ki, o yaraya da İmam Hüseyin havlusunu koymuş. O savaşta insanları param parça doğradılar. İmam Hüseyin'in başını kestiler. Hürri'ü param parça edip doğradılar.

Ayrıca, Şah İsmail neden Hürri'nin kabrini açıyordu, neden gerekti? Buna bir yetkisi var mıydı? Bu, yalandan ve uyduruktan başka bir şey olmamıştır. 900 yıldan sonra toprağın altında kan mı kalır? Tamamen çürüyüp toprağa

gibi takdim ettiler. Oysa ki, Kerbela olayında her iki taraf Müslüman idi. Sâfevilikle Azerbaycan'ı ve Sâfevîzâde Türklüğün aklını işgal eden bu çirkinlik ve nefret duyguları verimsiz ve Farslaştırılmış insanlar sürüsü oluşturdu. Hüseyin ve Yezid her ikisi Müslüman olmuşlar. Hatta Hüseyin'in oğlu Seccad Yezid'e biyat etmiştir. Arap tarihi-siyasî koşullarında oluşmuş bir olay Safevîlerden sonra çarpıtılarak bizim insanların gündelik hayatını işgal etti. Şah İsmail'in katilliği, adam eti yemesi bir yana dursun, bütün bir tarihi, Sâfevî karanlığına gömüp ve İslâmiyetin ilkelelerinden uzaklaştırması büyük sorunlar oluşturmuştur. Bu sorunlar çözülmedikçe de toplumsal psikolojinin ulusal uyanışa yakınlığında ciddi sorunlar oluşacak. Aydınlanma ve aydınlatma bu anlamda Şah İsmail'in karanlığa gömdüğü Türk tarihine ışıktutma anlamında olsa gerek.

karışır. Burasını da düşünmek lâzımdır ki, İmam Hüseyin ve yandaşlarının cesetleri günlerce Kerbela çölünde defin edil-memiş olarak kaldılar. İmam Hüseyin'in başının Yezîd'in sarayına kadar götürüldüğü rivayet edilir.

Anlaşılan Şudur ki, Şah İsmail, Hürri'nün kabrini de açmamıştır. Çünkü 900 yıldan sonra Hürri'nün kabrinin nerede olduğunu nereden biliyor, nasıl tanıyordu, bu ne demek oluyordu? Ya da yeni ölmüş birinin kabrini Hürri'nün mezarıdır diye açmışlar ki, Kızılbaşlarda Sünnî düşmanlığını daha da coştursunlar. Sadece o zaman ve sonraki modern Safevîler döneminde bu yalanla, kitleyi aldatmak için gerekli olmuştur. Şah İsmail'e ait olup olmadığı belli olmayan bu yalan hikâyeyi anlatan bir gazele bakalım:

Ey müslümanlar, esir-i zülfi yarem doğrusu,
Bir sitemkârın elinden bikaarım doğrusu.
Derdim ol dilber yanında itibarım var benim,
Yokladım ettim yekin, bietibarım doğrusu.
Bir kuru candan nolur kurban edim cananım a ?
Nazenin yarın yanında şarmsarem doğrusu.
Şah Hataî geşte çıktı, açtı Hürri'nün kabrini,
Bar ilâhi afv kıl, kim tövbe karem doğrusu.^{296*}

²⁹⁶ Şah İsmail Safevî “Külliyat” hazırlayan Resul İsmailzade Elhüda neşriyatı Tehran 1380 (h.ş).

* Hatayî'ye ait olunan bu şiir Bayındırlı medeniyetinin önemli şairlerinden biri olan Kışverî'nin bir gazelinin vezin ve biçim olarak sanki kopyasıdır. Hatayî'nin bu şiiri Kışverî'nin gazelinden çalıntıya benzemektedir. Kışverî, Bayındırlı döneminin şairi olmuş. Bakalım Kışverî'nin bu gazeline:

Ey peri, sensiz perişan rûğarım doğrusu
Sen gittikten beri sabırsız üzgün doğrusu
Yüz gemim vardır veli bir üzgünüm yuxdurur
Bidilü bidilberü bikamgüsarem doğrusu
Halk der kim, Kışverî bir aşıkı-mahrum ider
Her ne derlerse bana, yüz anca varam doğrusu.
(Kışverî, Eserleri, Şark-Garb, Bakü— 2004, s. 122.)

Şah İsmail'in Farsça ve Türkçe şiirleri karşılaştırıldığında önemli bir gerçek ortaya çıkar. Farsça şiirlerde Şîî, Türkçe şiirlerde Alevî dünya görüşü hakimdir. Türkçe şiirlerde Anadolu Alevîliğinin duyguları yansımaktayken, Farsça şiirlerde İran Şîî zihniyeti daha ağırlık teşkil etmektedir. Sanki bunları aynı adam yazmamıştır. Ayrıca, Şah İsmail'in dil bilinci şekillendiği zaman tam olarak Farsgilek bölgesinde yaşamıştır. Eğitimini Farsça almış, Türkçenin incelikleri yaygın olan ortamda büyümemişti. O zaman bu şiirleri nasıl yazabilmişti? Türk dilinin derinliğini bilmeyen Türkçe olarak nasıl şiir yazabilirdi? Şah İsmail ressam Behzad'ı, Herat'tan Tebriz'e getirdikten sonra Firdevsî ve Hafız gibi şairlerin eserlerine minyatür resimler çektirtmişti. Şah İsmail kendi şairse, neden İmparatorun bir şiirine ressam Behzad bir minyatür eser ithaf etmemiştir? Şiirin eski çağlarda siyasetle derin ilişkisi olmuştur. Petruşevski, yazısında orta çağlarda günümüzün media işlerini şiir kendi üzerine çekmişti. İktidarların medhi şiirle edilir ve şiirle Şahlar halk içinde beğeni (sempati) topluyorlardı. Bu açıdan baktığımızda Şah İsmail'in tanrılığını tebliğ etmek için ona tapınan ozanlar Anadolu'nun coşkulu Alevî ve Bektaşîlerini coşturmak için Hatayî adına şiir yazmış olabilirler. Çünkü bu şiirler ideolojik karakterlidir. İsmail'in timsalinde Kızılbaşlık ideolojisini tebliğ etmektedir ve şiirlik derinliği yoktur. Ömrü savaşlarda geçen Şah İsmail'in, özellikle iktidara geldiği ilk yıllarda bu kadar şiir yazabilmesi mümkün değildir. İlk yıllarda yazılan şiirlerin amacı Safevî devletinin kurulmasını gerçekleştirmek için tebliğattan başka bir şey olmamıştır.

"Hatayî" mahlası ile Anadolu'da şiir yazan bir çok Alevî-Bektaşî ozanlar olmuştu. Alman kadın yazar İrene Melikoff'un yazdığına göre: Hatayî müsvetteleri çok çabuk kopyalar yaptığı için bozuldu. Ona ait olmayan şiirler içine

katıldı. Diğer taraftan daha çok aşırı dini fikirleri taşıyan şiirleri yazmalardan çıkarıldı. Bu nedenle Anadolu Bektaşî ve Alevîleri arasında şiirlerin daha çok karıştığı görülmektedir.²⁹⁷ Fuad Köprülü yazısında: “Hatayî, bütün tezakirelerin rivayetine göre “Şah İsmail Safevînin takma adıdır. Buna bakıp bütün “Hatayî” takma adıyla yazılmış eserlerin Şah İsmail’e ait olduğu düşünülmemelidir. Klasik şairlerimiz arasında nasıl aynı takma adı taşıyan mühtelifler mevcut ise, bu takiye şairler arasında da aynı duruma tesadüf olunur.

Özellikle Bektaşîlerde, tarihi vesikaların eksikliğinden dolayı, bu gibi meseleleri kati surette halletmek mümkün değildir.²⁹⁸ Ziya Gürel, yazısında: Şah Hatayî takma adı bu deyişin asıl Hatayî’nin, Şah İsmail, olamayacağı ve bu takma adı bu biçimde kullanan başka bir kimse bulunduğu açıkça ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu da Hatayî takma adının bir ünvan, bir sıfat eklemek yolu ile pervasızca örneklerinden biri olmaktadır.²⁹⁹ Hatayî divanındaki şiirlerin hepsi aruz vezniyle yazılmış. Kendinden önceki Azeri şairlerinin de aruzla yazdıkları dikkate alınır, Şah İsmail Safevîlerin onları izlemesi doğru görülmelidir. Bu bakımdan koşma tarzındaki nefesler, ister Sultan Hatayî olsun, ister Şah Hatayî olsun hiç biri Şah İsmail, Hatayî olamaz. Dil ve anlatım yönünden başka Azeri şairlerinede mal edilemez. Bunların gerçek sahipleri 16. ve 20. yüzyıllar arasında Anadolu sahte Hatayî’lerle doludur.

Bu isimlerden başlıcaları: Kul Hatayî, Can Hatayî, Derdmend Hatayî, Derviş Hatayî, Sultan Hatayî atamalı nefesler en çok Tokat, Sivas, Yozgat, Çorum, Malatya, Elazığ ve Tunceli gibi Alevîlerin yoğun olarak yaşadıkları

²⁹⁷ İbrahim Arslanoğlu “Şah İsmail Hatayî (Divan, Dehname, Nasihatname ve Anadolu hatayîleri) Der Yayınları İstanbul-1992 s. 334.

²⁹⁸ Aynı kaynak s. 333-334.

²⁹⁹ Aynı kaynak s. 334-335.

yörelerde düzenlenen Cemlerde yer almaktadır. Bu şairlerin de o çevrelerde yaşaması icap eder. Özellikle Alevî köylerinde yapılacak araştırmalar konuya açıklık getirecektir. Şah İsmail, (Hatayî) hem pir, hem de bir mürşittir. Onun başka bir pire hitaben şiir yazması düşünülemez. 336 Anadolu Hatayîleri bölümünde 219 hece, 23 gazel olmak üzere 242 şiir yer almaktadır.³⁰⁰ Anlaşıldığı gibi “Hatayî” adı ile şiir yazan bir tek kişi olmamış, başkaları da olmuş ve amaç ise, Kızılbaşlık fikirlerini bu yolla tebliğ etmek olmuştur. Bu şiirlerin estetik derinliği de olmamıştır. Hatta XIX. Yüzyılın Alasker, Ali Şenlik gibi ozanlarının koşmaları şairiyet bakımından Hatayîlerin yazdıklarından daha anlamlı ve etkileyici olmuştur. Anadolu’da kendi tarihi yerini bulmamış Alevîleri coşturarak siyasî seferberliğe hazırlamak için çağırı (tebliğat) içerikli sloganlardır. Geniş beşeri içerikten yoksundur. Kapalı bir inanç sisteminin sırlarını anlatan siyasî propağandanın bir bütünüdür. Sırf siyasî heyecana hizmet ettiğinden bu şiirlerin birçok Hatayî’ye ait olması doğaldır. Hatayîlerin ortak siyasî çalışmalarının ürünüdür. Sırf siyasî bir ideolojinin içerik olarak beyanatıdır. Aynı dönemde yazıp yaratmış Füzulî’ de var. Füzulî adına şiir yazmak mümkün olamazdı. Bunun için felsefî derinlik, şiirle düşüncenin, musikin ve varlığın sanat duyumunda bütünleşmesi gerekirdi. Ancak Hatayîlerde bu imkân olmamıştı. Çünkü Hatayîlerin yazdığı şiir değil, nazımdır, şoğandır. Şah İsmail’e maledilen bir şiiri inceleyelim.

Dünyadan elini çek divane gönlüm,
Ulaş bir ustada erile görüş !
Mürşit nazarını yad ederse dil,
İkilikten geçip bir le görüş !

³⁰⁰ Aynı kaynak s. 337.

Ar eteğine yüz sürmek dilersem,
Aslına, zatına ermek dilersem,
Hakkın cemalini görmek dilersem,
Nur ile nur olup sır ile görüş!

Aşığı-sadıklar ola gelmiştir,
Ağlayanlar bir gün güle gelmiştir,
El ele, el Hakka bula gelmiştir,
Tanrı kendi özün pir ile görüş!

Hatayî biçare kuldur şahına,
Hünkâr Hacı Bektaş nazargâhına,
Deli gönül Hakk ol düş dergâhına,
Er olayım dersen er ile görüş!.

Malum olduğu gibi Hatayî Kızılbaşların Mürşidiydi. Hatayî mürit değildi. Bu şiir ise, bir mürşitin şiiri değil, bir müritin şiiridir.

Çünkü Hatayî makam olarak Kızılbaş kültüründe Hacı Bektaşî Velî'den ya yüksektir, ya da aynı seviyededir. Nasıl oluyor da, Hatayî mürşit olarak kendisini Hacı Bektaşî Velî'nin müriti olarak gösterebilir? Bu, mürşitlik makamına terstir. Bu kuşkuda "Ulaş bir ustada er ile görüş" mısrası Hatayî'ye ait olamaz. Çünkü Hatayî kendini mürşit saymasaydı, katıyetle müritleri üzerine hükmedemezdi. Müritler de mürşit olmayan birinin emrine böyle canı-gönülden bağlı olmazlardı. Bu mısradaki ise, mürşit olmaması ve mürşit arayan birinin ruh halidir. Bu koşma baştan sona kadar mürşit arayan müritin ruh halinin tercümanıdır. Şah İsmail'den 250 yıl önce Hacı Bektaşî Velî döneminde yaşamış bir Hatayî'nin ruh halinin tercümanına benzemektedir. Bu şiir Şah İsmail'in divanında geçse de, ona ait olamaz. Kendi mürşit olan kendinden 250 yıl önce yaşamış Hacı Bektaşî Velî'yi övemezdi. Hem de hükümdar ve devlet

yöneticisi olan Şah İsmail Hacı Bektaşîyi kendinden üstün göremezdi. Bu da gösteriyor ki, Hatayî divanındaki şiirler belli olan ve belli olmayan bütün Hatayî'lere aittir. Hatayî kendisi Şah iken Şahın kulu olamazdı. Bu yüzden de " Hatayî biçare kuldur şahına" mısrası kesinlikle ona ait olamaz. Şah İsmail'in şair olmaması ile ilgili ona maledilen başka bir şiiri inceleyelim:

"Bu gün ele almaz oldum ben sazım,
Arşa direk-direk çıkar avazım,
Dört şey vardır bir kardeşe lâzım,
Bir elim, bir kelâm, bir nefes bir saz."

Şah İsmail'e ait edilen bu şiir parçasından anlaşıldığı gibi, İsmail saz çalmış! lâkin hiçbir tarihi kaynakta Şah İsmail'in saz çalmasıyla ilgili bilgi yoktur. İsmail'in kaçak hayat şekli de onun saz çalmayı öğrenmesine imkân vermezdi. O zaman saz çalmayı başaramayan birisi bu dört-lükte görüldüğü gibi, saz hakkında nasıl bu sözleri yazabilirdi? Cevap bellidir. Bu mısralar Şah İsmail'in değil, Anadolu Alevî ozanlarıdır. Hatayî takma adı (mahlası) ile yazan Anadolu ozanlarıdır. Şah İsmail'e ait edilen şiirler ilâhiler değildir. Şîîliğin vilayeti-tekvini diye adlandırılan ideolojisinin beyanıdır. Vilayeti-tekvini nedir?. Tekvin yaratma kabiliyeti demektir. Vilayeti-tekvini, yani yaratma kabiliyetinin hükümleri. Şîîlik, İsmaililik, Hurîfilik, Zeydilik, Kızılbaşlık, Alevîlik, (Noktacılık) Nöktevilik, gibi tarikatlarda 12 imam ve seyyidlerin (dedelerin) Tanrı gibi yaratma kabili-yetleri vardır. Onlar isterlerse, bütün kainatı yok eder ve yeni kainat yaratabilirler. İsmail'e ait edilen şiirlerde de bu görüş beyan edilmektedir. Şah İsmail divanından bu görüşü doğrulayan örnekler verelim:

“Eynullaham, eynullaham eynullah,
Gel şimdi hakkı gör ey kuri-gümrah.
Benim ol kadiri-mutlak ki, derler,
Onun emrindedir hurşit ile mah.”

Burada kadiri-mutlak olduğunu beyan eder. Yani Allah’tır ve Hurşit (güneş) ve ay (mah) onun emrindedir. Yani güneş ve ay Şah İsmail’in isteğine göre gökte dolaşır mı.?! Şah İsmail’e ait olduğu iddia edilen başka bir şiir:

"Aşık isen gel beri, kim nuri-iman bendedir,
Zahida, sen nasılsın kim cani-canan bendedir.
Hak taala dört kitabı gökten indirdi yere,
Ben onu istemem çünkü külli-fürkan bendedir.”

Bu şiirde de Şah İsmail bütün Peygamberlerden ve onların getirdiği kitaplardan daha üstün görünmektedir. Çünkü vilayeti-tekvinîye sahipmiş ona göre. Bir başka şiirinde Ali olmasaymış, bütün Peygamberler Cehenneme gidecekmiş.

“Ey cemalında senin nuri-ilahidir tamam,
O sıfatın vasfıdır zikrim hemîşe sübhü şam,
Ol Ali’sen kim bütün Peygamberlerin başısın,
Cümle bu ümitle kapuna gelir hassu-am.”

Peygamberler cinayet işlemişler ve cehenneme gideceklerse, cinayetkârlara, canilere Ali niye şefaet etmelidir? Hz.Ali bu gücü nereden alıyordu? Böyle bir gücü olmuş sa, neden öldü ve öldürüldü? Şah İsmail’in oğlu Sam Mirza, “Töhfe-i Sam” adlı eserinde babasına ait olan Farsça bir beyt örnek şiir vermiştir.^{**} Orta çağlarda ve şimdide büyük bir

^{**} O bir beyt şiir de bundan ibarettir:
“Bistun naleyi zarəm ço şenid əz ca şod

imparatorluğun başında duran kişi şiir yazacak olsaydı, onun şiirine onlarca taktirler, teşvikler, methetmeler ve yaltaklanmalar yazarlardı. Hem de imparatorun yazdığı dilde. Şah İsmail bu kadar Türkçe şiir yazmış, ancak çevresindeki meddahlar ve yaltakçılar, vazifeye göz dikmiş olanlar, nedense onun yazdığı Türkçe şiirleri tefsir etmemiş, hakkında onlarca değil, yüzlerce kitap yazmamışlar. Şah İsmail yazmış ve çevresindeki tezkire yazarlar, hatta oğlu da buna işaret etmemiş!. İskender Bey Türkmen, kendi yazdığı eserinde, sadece Şah İsmail'in "Hatayî" mahlası ile şiir yazdığına küçük bir işaret eder: Şiir yazmakta o hazretin yüksek yeteneği vardı. Ancak Türkçe şiir yazmaya meyli daha çoktu. Mahlası "Hatayî" idi.³⁰¹ Şah İsmail'in bu şiirleri ezbere söylediği ve Anadolu'dan akın eden Kızılbaşları coşturmak amacıyla olabilir ve olmuştur. Ancak Şahın ezbere söylediği şiirlerin kendisine ait olduğu anlamına da gelmez. Şah İsmail'den çok önce de Anadolu'da bu tür şiir yazmalar yaygındı. Bu şiir türü ve dünya görüşünün Azerbaycan'da kökleri olmamıştı, bütünüyle Anadolu Alevî - Bektaşîlerinin dünya görüşüdür. Bu dünya görüşünün doğruluğu veya yanlışlığı söz konusu değildir. Safevîlik iki esas üzerine kurulmuştur: 1- İran'cılık. 2- Şîîlik. Her ikisi de Fars kimliğinin temelleşmesine hizmet etmiştir.

Safevîlikte Alevî ve Bektaşîliğin siyasî sürekliliği olmamıştır. Safevîlik bir Şuûbiye zihniyettir. Bu yüzden de Azerbaycan'da Türk kimliği her taraftan sıkıştırılmıştır. Dede Korkut kitabında övülen Bayındırlı Türk kimliği yok edilerek, üzerine Şîî-Fars kimliği tesis edilmiştir. Azerbaycan tarihinde en millî özellikler taşıyan Bayındırlılar devleti olmuştur. Dede Korkut kitabı da Bayındırlı varlığının ürünüdür. Eser "Hanlar hanı Bayındır Han" ifadesi ile başlar.

Kerd feryad ke Ferhade deger peyda şod."

³⁰¹ İskender Bey Türkmen "Tarihe-Aleamaraye-Abbasi", çeviren Şahin Fazıl, "Şark-Garb" Bakü-2010, s. 111.

Şah İsmail Tebriz'i işgal ettikten sonra bütün Sünnî kaynaklı kitapları yaktı. Dede Korkut kitabında bu kitap yakma olayından yakınmamıştır.

Şah İsmail'in uyguladığı soykırımdan Osmanlı Topraklarına kaçan Sünnî Türk Tebrizli'ler Dede Korkut'un kitabından bir nüsha İstanbul'a götürmüş olmalı ki, oradan da Derzden'e götürülmüş. Bu korkunç kitap yakma olayında Tebriz'de bulunan Cenevizli tüccarlardan birisi Dede Korkut'un kitabından bir nüsha İtalya'ya götürmüş olabilir. Bir çok araştırmacının Bayındırlı devleti döneminde Kuran-ı Kerim'in Türk diline tercüme edildiği³⁰² ve daha sonra bu tercümenin yok olduğu fikrindedirler. Elbette bu tercüme Sünnî yorumu içerdiğinden ve Bayındırlı tercümesi olduğundan Şah İsmail tarafından yakılmıştı. Ayrıca, Bayındırlı Sultan Yakup zamanında “Şuhudî, adlı bir şair Türkçe şah-name yazmıştır.”³⁰³ Tebriz Camilerinde bulunan bütün kitaplar Şîî-Şuûbîye dünya görüşüne ters düştüğünden Şah İsmail tarafından yaktırıldı. Karakoyunlu ve Bayındırlı kültür uzantısının ürünü olan Hakiki, Kışverî, Habibî, Fuzûlî gibi şairler ne Safevîler döneminde, ne de ondan sonraki dönemde yetiştirdi, yetiştiremedi.

Çünkü Cüneyd'le saptırılarak siyâsete araç edilen Safevîlik Azerbaycan'da soyu olmayan köksüz bir ideolojyeydi. Fuzûlî kendini Alishir Nevaî mektebinin uzantısı olarak görürdü. Bunların dışında bir de Hatayî'e ait edildiği söylenen şiirlerde antiislâm ve Sasani kimliği tesvir edilmektedir. Hatayî'e göre, Hz. Ali olmasaymış, bütün Peygamberler cehennemlik olacakmış. Onların cehennemlik olmamaları için Hz. Ali bütün Peygamberlere şefaet etmiş ve Allah'ta

³⁰² Tofik Necefli, Journal of Kafkas University, “İlhan Erdem ve Kazım Paydaş'ın “ Akkoyunlu Devleti Tarihi Siyaset – Teşkilât - Kültür” Adlı Monografisi hakkında Bazı Kayıtlar, s.40 .

³⁰³ Dehuda sözlüğü.

Hız. Ali'nin şerefine Peygamberleri cehenneme göndermem-iştir. Bu şiirine bakalım:

“Ey cemalında senin nuri-ilahidir tamam,
Ol sıfatın zikridir, fikrim her zaman sübhü şam.
Ol Alisen kim kamü peygambere sensin şafi,
Cümle bu ümmid ile kapuna gelir hasü am.”

Yine de Kuran'ın “Fatiha” suresinin mantığına karşı çıkarak Hız. Ali'den yardım dilemektedir. Fatiha suresinde değinilir: “Yalnız sana kulluk edilir ve yalnız senden imdat dilenir.” Ancak İsmail Hız. Ali'yi Allah'ın yerine koymak-tadır ki, bu da putperestlik, pirperestliktir ve İslâmla ilgisi olmayan Sasani Türk hurafeleridir:

“Doğru sözü sevdim sureyi-yasinden medet,
Kim bana İncil'i furkanın duasından medet.
Bu Hatayî der, ezelden ben imamın kuluyum,
Ey imami-hak Aliyyulmürteza senden medet.”

Ya da başka bir şiirinde Hatayî Allah olduğunu ve kai-natın, güneşin ve ayın onun emrinde olduğunu iddia eder:

“Eynullaham, eynullaham eynullah,
Gel şimdi hakkı gör ey kuri-gümrah.
Benim ol kadiri-mutler ki, derler
Onun emrindedir güneş ile ay”

Şah İsmail kendisinin Allah olduğuna o kadar inandırılmıştı ki, dört kitaba (Tevrat, Zebur, İncil, Kuran) ihtiyacın olmadığını yazar ve bunu kendisinin de istemedi-ğini dile getirirdi:

“Hak teala dört kitabı gökten indirdi yere,
Ben onu istemem çünkü külli-furkan bendedir.”

Lâkin Çaldıran yenilgisi bütün bu iddiaların yalan olduğunu ifşa etti.

Türkistan saldırıları

Soğd, Harezmi ve Gurgan şehirleri Şahbey Han lakabı ile tanınan Özbek emiri Muhammed Şehbânî Han'ın elindeydi. Kızılbaşlar “Şehbânî Han” sözünü doğru telâffuz edemedikleri için “Şeybânî” diye telâffuz etmişler. En önemlisi ise, onlar “Şah” lakabını mürşitleri İsmail'e has biliyorlardı. Baykara'nın ölümünden sonra oğulları arasındaki anlaşamamazlıktan dolayı ülkesi Şeybânî Hanın idaresine geçmişti. Şeybânî, Ferkane'yi Babürlü'lerden alarak ülkesinin sınırlarını genişletmekle kalmıyor Şah İsmail'in zulmünden kaçan alimleri kendi yanına alıyordu. Kızılbaşların tehdit oluşturduklarını hissedip, büyük bir savaşa girmek istedi.

Şah İsmail'e yazdığı bir mektupta ona savaş ilân etti, Şah İsmail ise, cevap olarak; Hz. Ali'nin kulu olmayan adam dünyaya hükmetse, yine de adam sayılmaz. Şah İsmail'in elçileri Muhammed Şeybânî'nin huzuruna vardıklarında onlardan sorduğu ilk soru şu olur. Neden Şah İsmail yeni mezhep getirmiş ve Peygamberin en yakın sahabelerini, yaverlerini aşağılamaktadır? Elçilerde ona demişler ki, Şeybânî, Horasan'ı Şaha teslim ederse, Şah İsmail Çayötesini (Soğd ve Harezmi bölgesini) Şeybânî Han'a bırakmaya razıdır.

Ayrıca Şah İsmail, Şeybânî Han'a yazdığı mektupta iddia edildiğine göre; Meryem suresinde geçen 54.cü ayet onun haklılığına işaret etmektedir.^{***304} Şeybânî Han elçileri cevapsız bırakıp Şah İsmail'e sert bir mektup yazarak, onu hakaret sayılan “**İsmail daruğ**” yani çete reisi İsmail olarak adlandırdı. Ayrıca, Mekke ve Medine'yi ziyaret etmek istediğini ve yolda İsmail'in ona kolaylık sağlaması gerektiğini

*** Bu ayetlerde denir: Ve İsmail'i hatırla. O, gönderilen Peygamber idi.

³⁰⁴ Müntehab-ül tevârih, s. 412.

de yazdı. Nerde karşılaşacaklarını sordu.³⁰⁵ Çete reisi İsmail emrime tabi olmazsa, savaşa hazır olmalıdır ve savaşın yerini de kendi tayin etmelidir. Şah İsmail’de karşılaşma yerini Meşhed olarak cevapladı. 8. imamın mezarını nevrüz bayramından sonra ziyaret etmek istediğini bildirdi.³⁰⁶

1510 yılında Şah İsmail Simnan’dan geçerek Horasan vilâyetine girdi.³⁰⁷ Şeybânî Han’da büyük saldırıya hazırlandı. Ancak Şeybânî , savaşmaya gitmek isterken Kıpçak çölünün Şahı Moğol Kaim Sultan, Harezm şehrine saldırdı. Şeybânî Han bu tehlikeyi durdurmak için yola çıktı. Şeybânî Han, Kaim Sultanla savaşırken bu sefer Orta Horasan’da Hezare kabileleri isyan ettiler.³⁰⁸ Şeybânî Han ordusunun bir bölümünü de Hezare isyanını bastırmak için gönderdi. Şeybânî Han Kaim Sultanla savaşında yenilip Merve çekildi ve Harezm Moğol devletine kaldı.

Hezarelerin yaşadığı yerde dağlık olduğundan Şahbânî Han çok zaiyat verdi. Bu yenilgiler onun ordusunda ruh düşkünlüğü yaratmış ve savaşçılık gücünü azaltmıştı. Şeybânî Han’ın yenilgi haberlerini alan Şah İsmail nevrüz bayra-mından sonra bütün gücüyle Meşhed’e saldırdı. Rey, Damğan ve İsterabad’ı ele geçirip Meşhed’e doğru ilerledi.

O zaman Meşhed’in ahalisi Hanefî Mezhebiniydi. 8. imamın mezarının orada olmasından dolayı Meşhed’de katliam yapmamıştı.Şah İsmail Sereks’i de alıp Merv şehrini kuşattı. Hezare savaşından yorgun dönen Şahbânî Han Merv’de güçlendi.

Semerkant ve Buhara’ya memur göndererek oradaki orduları yardıma çağırdı. Kızılbaşlar Merv kalesinde onu muhasıra ettiler. Kalenin alınmasının mümkün olmayacağını

³⁰⁵ İskender bey Türkmen “Tarih-e-Alemaraye-Abbasi”, çeviren Şahin Fazıl, “Şark-Garb” Bakü-2010, s. 98.

³⁰⁶ Aynı kaynak.

³⁰⁷ Aynı kaynak.

³⁰⁸ Aynı kaynak.

düşünen Kızılbaş komutanlar hileyle Şeybânî Han'ı kaleden çıkarıp düz yerde savaşmak istiyorlardı. Şah İsmail, Şeybânî Hana mektup yazıp barış önerdi ve dedi ki, Azerbaycan'da sorunlar ortaya çıkmış geri dönmeliyiz. Bizim buraya gelmemizi sen kendin istemiştin. Biz geldik, ancak sen sözünü tutmadın ve kaleye sığındın.³⁰⁹ İsmail mektubuna cevap beklemeden zahiren Tebriz tarafına ordusuyla yola düştü. Merve yakın olan Mahmudabad adında bir kentte durdular.

Bu arada 300 kişilik Kızılbaş Şah dediki, Merve yakın yerde bekleyin Şeybânî Han kaleden çıkıp size saldırırsa, Mahmudabad tarafına kaçın. Üç gün sonra Merv'in yakınında görünen Kızılbaşlara saldırdılar. Kızılbaşlar Mahmudabad'a kadar kaçtılar ve Mahmudabad'da Şeybânî Han Şah İsmail'le karşılaştı. Şeybânî Han'ın yanında az ordusu var idi, savaşmaktan başkada çaresi kalmamıştı. Bütün cesareti ile Şah İsmail'le savaşa başladı. Savaşın birinci merhalesinde birçok Kızılbaş öldürdüler. Şah İsmail, her zaman olduğu gibi savaş zamanı savaş meydanından uzakta eğlenmekle meşguldü. Kızılbaşlar yenilmek üzereyken Şahı savaş meydanına çektiler.

Şah İsmail'in gelişiyile Kızılbaşlar ruhlandılar. Göklerden vahiy alan pirlерinin meydana çıkmasıyla Kızılbaşların zafere olan inançları sağlamdı. Çünkü İsmail veliyullah yenilmez idi ve hiçbir savaşta yenilmemişti. Savaşın ikinci merhalesinde Şeybânî Han yenildi. 500 savaşçısı ile bir dereye kaçtı. Kızılbaşlar bu çıkmazda onları kuşattılar. Hepsinin öldürüp, Şeybânî Han'ın da cesetini bulup başını kesecek Şah'a götürdüler.

Şah İsmail, Şeybânî Han'ın cesetini getirmelerini emretti. Kızılbaşlara Şeybânî Han'ın etini yemelerini emretti. Şah öfkesini dindirmek için Şeybânî Han'ın cesetine

³⁰⁹ Şeref Han Bitlisi “Şerefname” 2- ci cild, Esatir yayını Tehran - 1999, s. 147.

üç Zülfıkar darbesi vurdu. Karnını deşti. Ellerini kesti. Sonra dedi: “Kim benim başımı seviyorsa, düşmanımın etini yesin”. Kızılbaşlar pirlерinin emrini yerine getirmek için bir biriyle yarıştılar. Şeybanî Han’ın cesetinin etini yemek için bir birinin elinden kapıyorlardı. Hatta bir birine karşı kılıç çekmekteydiler. Aç kurtlar leşi nasıl yiyorsa, Şeybânî Han’ın etini o şekilde yediler.³¹⁰

Şerefhan Bitlisi bu savaşta Şeybânî Han’ın Şîi veziri Hace Mahmud Sağерçi’nin ihanet ettiğini yazmış. Bu ihanetten sonra Sağерçi Safevi devletinde önemli vazifelere atanmıştır³¹¹. Şeybânî Han’ın başının derisini soydurdu. Kellesini temizletti ve sarayda bu kelle ile şarap içti. Şeybânî Han’ın bir elini kesip Babür Şah’a gönderdi.

Babür Şah’a gönderdiği mektupta, “Şeybânî Han senin elini Semerkant’a kesmişti, şimdi ben onun kesik elini sana gönderiyorum” diye yazdı. Başka elini de oranın toprak sahibi bir Kızılbaş verip Saride Mazenderan Emiri “Emir Rüstem Ruzefzun”a bir mektup yazarak gönderdi. Mektupta: “Sen bana itaat etmeyen Şeybânî Han’a sığındın. Şimdi ben onun elini sana gönderiyorum” diye yazdı. Şeybânî Han’ın başının derisini samanla doldurarak Orta Horasan’daki zaferinin ayrıntılarını anlatan bir başka mektubu da Osmanlı padişahı II.Bayezid’e gönderdi.³¹²

Merv’den sonra sıra Herata gelmişti. Sultan Ebusaid Timur’u, Sultan Baykara’dan sonra Heratı kendine başkent seçmişti. Herat Horasan’ın en kalabalık şehriydi. Şehrin medresesinde Allame Teftazanî adında ünlü bir alim vardı. Bu Medresede Anadolu’dan, Hindistan’dan ve Türkistan’dan çok sayıda öğrenci tahsil görüyordu. Ayrıca, şehirde

³¹⁰ Cahangüşayî Hakan 380-381, Ahsen-ut tevarih 84.

³¹¹ Şeref Han Bitlisi “Şerefname” 2- ci cild, Esatir yayını Tahran - 1999, s. 148.

³¹² İskender bey Türkmen “Tarihi-Alemaraye-Abbasi”, çeviren Şahin Fazıl, “Şark-Garb” Bakü-2010, s. 100.

Alişir Nevaî adına büyük bir kütüphane de mevcuttu. Bu kütüphanede on binlerce kitap vardı. Herat'ın ahalişi Hanefi - Sünnî mezhebindendiler. Oruç ayı idi. Ahaliyi Herat'ın Camisine çağırıttılar.

Camide Herat'ın baş yargıcından Şî olmasını ve minbere çıkıp teberrâ etmesini, Hz.Ebubekir'i, Hz.Ömer'i, Hz. Osman'ı ve Ayşe'yi aşagılamasını istediler. Bunu kabul etmeyen hukukçu, yargıç orada öldürüldü. İkinci hukukçu da kabul etmediği için onun da başını kestiler. Daha sonra Camide olan bütün ahaliyi Sünnî oldukları için katlettiler. Şehrin bir kaç yaşlı büyüklerini de Şahın kendisinin karar vermesi için öldürmeyip sakladılar.³¹³

Allame Teftazanî, o zaman İslâm dünyasının en büyük ve en ünlü alimiydi. Onun dedesi Sadeddin Teftazanî de İslâm Dünyasının büyük âlimlerinden olup, Emir Timur tarafından büyük saygı görmüştü. Teftazanî 70 yaşın üzerindeydi, 30 yıl Herat'ın baş öğretmenliğini yapmıştı.”³¹⁴ O zamanlarda Herat âlimlerinin yazmış oldukları ve Herat'ın dışında yayımlanmış olan kitaplar günümüzde de İslâm-şinaslık ilminin ana kaynaklarından sayılmaktadır.

Şah İsmail'in emri üzerine “hakk mezhebi”ni kabul etmediği için Teftazanî'yi de öldürüp param parça ettiler. Teftazanî oruçlu idi. Onu Şah'ın yanına getirdiler. Şah İsmail ondan batıl mezhepten vazgeçmesini istedi.Taftazanî ise kabul etmedi. Teftazanî'nin başını kesip, cesetini yaktılar.³¹⁵ Bu arada içkili Kızılbaşların ne gibi hata ettikleri olmuş sa, ya da yağmalanmış ganimetler üzerine anlaşılamamışlarsa, Şah Herat'ta içki içmeyi yasak etti. Hatta bir kaç

³¹³ Alem Arayî Safevî 346, Cahangüşayi Hakan 389, Emir Handemir 72-73.

³¹⁴ Ahsen-ut tevarih 124.

³¹⁵ Behram Çubine, “İranda şia ve siyaset” 2-ci cild, s. 35.

kızılbaşı kılıca takıp öldürdü.³¹⁶ Şah İsmail dört ay Herat'da kaldı.

Herat'da tanınmış adamlardan, yalnız ikisi sağ kaldı. Biri ressam Behzad idi, diğeri de Teftazanî'nin öğrencisi ve Hanefî fıkıhından ders veren Mirkiyaseddin di. Mirkiyaseddin and içip, Şîî olarak ve sadece takiyye edip hayatına devam etmiştir. Şeybânî Han'ın kellesini Herat'ın kuyumcularına gönderip iyi bir kadeh yapmalarını istedi. Herat ve Mervin valiliğini Hüseyin Bey Leleye, Belh ve Doğu Horasan'ı Bayram Bey Karaman'a bırakıp ordan ayrıldı. Mirki-yaseddin'i de Horasan'da dini işlerden sorumlu etti.³¹⁷

1501 yılında Şah İsmail Tebriz'i işgal edip Safevî devletini kurduğunda Ali Şîr Nevaî vefat etmişti. Anlaşılan şudur ki, Ali Şîr Nevaî de hayatta olsaymış Teftazanî gibi Herat'da öldürülecekmış. Emir Timur'un Türk diline verdiği önem dolayısıyla Türkistan'da Türkçe yazma geleneği güçlenmiş ve devamında Türkçenin düşünce dili olma imkânlarını açıklayan Ali Şîr Nevaî gibi dil bilimciler yetişmişti. Şah İsmail'in Horasan'ı ve Türkistanı işgalinden sonra Türkçe yazma geleneği de söndürüldü. Bir çok eserler yakılıp yok edildi.

Şeybânî Han'ın ölümünden sonra Kabil'de yerleşmiş olan Zehireddin Babür, Soğ'da saldırıp Semerkant'ı işgal etti. Babür Timur'un yeğenlerinden idi. O, şair idi. Ali Şîr Nevaî "Mecalisun nefayis" (nefislerin meclisi) adlı tezkire eserinde onun şiirlerinden örnekler vermiştir. Şeybânî Han öldükten sonra ortaya çıkmış boşluktan yararlanarak Semerkant ve Fergane'ye saldırdı.

Özbeklerin yardımı ile Şeybânî Han'ın kardeşinin oğlu Ubeydullah tahta çıktı ve Babür'e karşı savaş açtı. Babür'le Şah İsmail'in münasebetleri çok iyiydi. Buda

³¹⁶ Emir Mahmud Handemir 72.

³¹⁷ Ahsen-ut tevarih 125.

Türkistanlıların onu sevmemesine sebep olmuştu, çünkü Şah İsmail'in işlediği cinayetler bu tezlikte unutulamazdı.

Babür, Ubeydullah ile savaşta yenilip Belh'in yanında "Hisar Şadman" adlı kaleye çekildi. Orada Kızılbaşlardan yardım dileğinde bulundu.

İsmail, Emir Necm Sanî komutanlığında bir ordu gönderdi ve Hüseyin Bey Lele ile Bayram Bey Karamanın da bu orduya katılmalarını emretti. Kızılbaşlar Babür'le bir yerde Buhara'nın yanında olan Horoz Kalesini kuşattılar. Babür'ün yardımına gitseler de siyasî ahlakı ayak altına alarak, Babür'e sormadan teslim olan Horoz yargıcını Sünnî olduğundan dolayı öldürdüler. Bütün ona tabi olanları kılıçtan geçirdiler.

Emir Necm, Horoz ahalisinin katline fetva verdi. Herazda 15 bin kişi öldürdüler. Çoluk çocuğunu götürüp Camilere sığınanlar vardı. Bütün camileri içindekilerle birlikte yaktılar.³¹⁸ Camiye sığınanlar "Seyid" olduklarını iddia ediyorlardı. Ancak Necmi Sanî Sünnîden seyyid olmaz diye katledilmelerinde ısrar ediyordu. Babürşah katliama itiraz ediyordu. Onun itirazı kabul edilmediği için aralarında düşmanlık başladı.³¹⁹

Babür Şah Kızılbaşlardan istediği yardımdan dolayı pişman olmuştu. Bu yüzden Kızılbaşların Soğd'da ilerlemelerini durdurmak istedi. Babür Necmi Sanî'nin Gecdıvan'a doğru saldırmasını durdurmak istedi. Ancak Semerkant'a gidip oranın ahalisini de katledeceğini söyleyen Necmi Sanî Babür Şah'ın uyarısını dinlemez oldu.

Gecdıvan Kalesini kuşattı. Gecdıvan Kızılbaşların saldırısı karşısında direndi ve Ubeydullâh Handan yardım istediler. Ubeydullâh Han Gecdvan'a saldırmak için Babür

³¹⁸ Alem Arayı Safevi 371-372, Cahangüşayi Hakan 430-432, Ahsen-ut tevarih 131.

³¹⁹ İskender bey Türkmen "Tarihe-Alemaraye-Abbasi", çeviren Şahin Fazıl, "Şark-Garb" Bakü-2010, s 104.

Şahla anlaştı. Kızılbaşların cinayetlerinden bezmiş olan Babür Şah Necmi Sani'yi bırakıp gitti. Mirgiyasettin de Kızılbaşların Heraz ve Kerşid'de Seyyid katletmelerini kabul etmedi ve Kızılbaşları bırakıp Babür Şah'a katıldı.

1512 yılında başlayan savaşta Kızılbaşlar yenildiler. Hüseyin Bey Lele elde kalan ordusuyla Herat'a kaçtı, Bayram Bey ise öldürüldü. Necmi Sanî yakalandı. Ubeydullâhın emri üzerine Necmi Sanî'nin başını kestiler.³²⁰ Bu zafer üzerine Ubeydullâh, Belh ve bütün Horasan'a hakim oldu. Herat'ıda ele geçirmek için bütün Özbekleri birleştirdi. Özbek orduları Herat'a girmeden Hüseyin Bey Lele kaçıp İsfahan'da yenilgi haberini Şah'a bildirdi. Herat ahalisi şehirde bulunan teberrayan teşkilâtının mensuplarını yakalayıp öldürdüler. Bu zafer yüzünden Ubeydullâh Han Meşhed'e gelip 8. imamın kabrini ziyaret etti.

Kış geçtikten sonra Şah İsmail yeniden Horasan'a saldırıya geçti. Ancak önce nevrız kutlamalarına katıldı. Ubeydullâh Meşhed'i başkent olarak seçmişti. Ordusunun büyük bölümü Herat ve Merv'de olduğundan Kızılbaşlar Meşhed'e girdiklerinde o Maverâünnehr'e gitti. Meşhed ehli Ubeydullâh'a destek verdiklerinden dolayı katledildiler. Şah İsmail, Özbekleri yenip Herat'a girdi. Teberrayanın kanının intikamını almak için şehirde kadın, çocuk, yaşlı demeden herkesi katletti. Binlerce evi ve ekin tarlalarını yaktı.

Herat'dan sonra Bağdis'e girdi. Orada da Teberrayan taraftarları katledilmişti. Buna karşılık olarak binlerce insan Bağdis'te katledildi. İçinde alevlenen nefretini bu katliamla söndürdükten sonra Herat ve Mervî, Zeynal Bey Şamlu'nun valiliğine bırakıp geri döndü.³²¹ Bu savaştan sonra Soğd, Fergane ve Gürgen Ubeydullâh'ın elinde kaldı.

Kızılbaşların elinden kaçarak canlarını kurtarmış olan bir çok Sünnî bilim adamları ve dindarlar Ubeydullâh'ın

³²⁰ Aynı kaynak s. 104-105.

³²¹ Aynı kaynak s. 105.

ülkesine sığındılar. Bunların en ünlülerinden biri Fazlullâh bin Rûzbihân Huncî olmuştur. Huncî, “Sülukul Müluk” ve “Mehmannâme-i Buhara” adlı eserlerini yazıp Ubeydullâh’a özel olarak vermişti. Huncî, Bayındırlı devletinin tarihine hakkında özel olarak yazılan ”Tarihi-alem arayi-emini” adlı eserin de yazarıdır (müellifidir). “Emin” lâkabı ile tanınırdı. Buhara’da vefat etmişti.

Şah İsmail’in işlediği bütün cinayetler Türkistan ve Azerbaycan arasında izleri silinmeyecek nefret ve kin tohumu ekiyordu. Azerbaycan Türkistan’ın ve Anadolu’nun ortak tarihi medeniyetinden kopartılıp dar bir tarihi mekana sıkıştırılarak Fars dili, Fars kimliği karşısında savunmasız bırakılıyordu. Şah İsmail’in tatbikatının merkezi Azerbaycan olduğundan, bu ülke yıldırım hızıyla kendi soyundan, dilinden, kimliğinden ve ortak Türk-İslâm tarihinden ayrılıp, Şuûbiyyenin görevli memuru olan Şah İsmail’in provokasyonuna bir alan oluşturuyordu.

Daha sonra Şuûbiyye Şah İsmail’in meydana getirdiği tahribatının neticelerini yozlaşarak Farslaşan ve Türkçeden bağlarını koparan dilimizin yazgısında görmekteyiz. Ülke-mizde eski medeniyeti, mimarlık abidelerini mahveden Şuûbiyye Şah İsmail’den bir tek medeni miras kalmamıştır. Şuûbiyye Safevîlerle aynı zamanda Azerbaycan Türklüğü tarihin karanlığına gömüldü, ülke imamzâdelerle doldu. İslâmın kitabı, Peygamberi bir yana bırakılıp imamzâdelere tapınılıyordu.

Her kentte, her şehirde onlarca imamzâde mezarları tesis edilip ziyarete açıldı. Tebriz’in tarihi pozisyonu değişti. Türk medeniyetinin beşiği olan Tebriz’in çevresini imamzâde mezarları ile doldurdular. Tebriz’e bitişik tepelerin adlarını değiştirip Evneli (halk ağzında Eyin-Ali (*Eynalı*) ve Zeni-Ali (*Zeynalı*) koydular. Kuran-ı Kerimin tekasür (102) suresinde kabirlerin ziyaretiyle oyalanma anlamsızlığı açıklanmıştır. “İslâmın ilk yüzyılında kabirlerin ziyareti ile

ilgili hiçbir bilgi mevcut değildir.”³²² Bu doğrultuda mevcut olan hadisleri doğru olarak kabul etsek, kabirlerin ziyareti Peygamber tarafından yasaklanmıştır.

“Hz. Peygamber buyurmuştur ki, kabirleri ziyaret edenler bizden değiller.”³²³ Eski çağlardan kalma kabir vardı. Bu kabirlerin eski Peygamberlere ait olduğu söyleniyordu. Hz. Peygamber bu kabirlerin hiç birini ziyaret etmemiştir. Peygamberin kendi hanımı Hz. Hatice’nin ve oğlunun mezarını ziyaret etmesi konusunda da hiçbir bilgi mevcut değildir.³²⁴ Hatta Peygamberin şehit olan amcası Hamza’nın mezarı ziyaret edilmemiştir.³²⁵

Peygamberlerden yalnız üçünün kabri bellidir: 1- Yemen’de kumsal bir tepenin başında olan Hud Peygamberin kabri. 2- İsmail’in Kabe’ye yakın olan kabri. 3- Hz. Muhammed’in Medine’deki kabri. Bu kabirlerin ziyareti ile ilgili olarak İslâmda hiçbir bilgi yoktur. Peygamberlerin mezarının ziyaretiyle ilgili olarak hiç bir bilgi olmazken, neden imam ve imamzâdelerin mezarları ziyaret edilmeli, yeminler verilmelidir?³²⁶

Peygamberin kızı Hz. Fatıma’yı Hz. Ali gizlice defin etti, mezarının nerede olduğu bile belli değil. Kabir ziyareti gerekli olsaydı, Hz. Fatıma’nın kabri ziyaretgâh olurdu, hem de Peygamberin kızıydı.³²⁷ İslâmda kabirlerin ziyaretiyle ilgili olarak hiçbir ayet yokken Safevîlerden sonra İslâmı kendi temel kaynaklarından saptırılarak imamzâde ziyareti seviyesizliğine düşürüldü. Peygamberin kızı ile ilgili hiçbir

³²² Haydarali Kelamdar, “Kabirlerin ziyareti doğrular ve hurafeler arasında” (زيارت قبور بين حقيقت و خرافات), 1385-ci il (h.ş) s. 18.

³²³ Aynı kaynak, s. 19.

³²⁴ Aynı kaynak, s. 21.

³²⁵ Aynı kaynak, s. 22.

³²⁶ Aynı kaynak, s. 25.

³²⁷ Aynı kaynak, s. 26.

mezar kalmazken, Kum kentinde “Mesume” adında muhteşem imamzâde ziyaretgâhı tesis edildi.

Kum şehrine yaklaştığımda her yanda küçük Mescitler ve üstü iyice yapılmış kabirler görürdüm. Bu kabirler Hz. Ali’nin töremelerinin mezarlarıdır. İran’lılar bunlara imamzâde diyorlar. Hz.İsa’nın havarileri gibi. İran’ın her tarafında imamzâdeler var. Onların hepsine mükaddes mezarlarmış gibi bakıyorlar.

Kum kenti çevresinde 400 den fazla imamzâde türbesi var.³²⁸ Sadece halkı kılıçtan geçirmemiş, iktidar uğruna kendi ailelerini de kılıçtan geçiren Safevî soylarında mezarları Şah İsmail’den, Şah Abbas’a kadar imamzâdeler halkasına katıldı. Çünkü kendilerini imam soyundan geldiğini bilmekteydiler. Ancak her nedense Şeyh Haydar’ın oğlu İbrahim’den ve İsmail’in diğer dört kardeşinden hiçbir haber çıkmamış türbeleri de yoktur. Onların başına neler geldi belli değil.

Tebriz’de Eynalı ve Zeynalı imamzâdeleri: Bu mezar Sorkab’ın en yüksek yerindedir. Bu mezarda yatanlar Hz. Ali’nin oğulları Avneli ve Zeyneli olarak bilinir, böyle inanılır. Ancak güvenilir kaynaklar Hz. Ali’nin bu adlarda oğullarının olmadığını yazıyor. Büyük olasılıkla bunların hiç birisinin gerçek alemde varlıkları olmamıştır.³²⁹

Şuûbîyye, Safevîlerin “manevî” mirası Azerbaycan için bunlar olmuştur. Türk dilinin Farsça karşısında savunmasız bırakılma operasyonu Safevîlerle başlamıştır. Tarihçi Humbolt, dillerdeki gelişmeyi üç bölüme ayırır:

1- Dillerin organik yapısının (strukturunun) ilk, ancak tam olarak oluşması, biçimlenmesi.

³²⁸ İkbâl Yeğmayi, “Sefername şardon”, s. 519 (Nasir Purpirarın “Safevîler” kitabından alıntı.)

³²⁹ İran İslâm Tarihinde Binaların Ensiklopedisi, Mezar binalar, s. 197. 197 دایره المعارف بناهای تاریخی در دوره اسلامی، بناهای آرامگاهی، ص

2- Dillerin yeniden durağan duruma geçmesi için yabancı karışımlarla oluşan değişmeler.

3- Dillerin başka dillere karşı dıştan sınırları belli edildikten ve yapıları bir bütün olarak değişmez bir biçimde yerleştikten sonra içten ve inceden inceye gelişmeler.³³⁰

Safevî Devleti Azerbaycan'a yerleştikten sonra Türk dilinin yabancı dillere karşı yüzyıllar boyunca oluşturduğu sınır ortadan kaldırıldı. Fars dili, Türk dilinin merkezi noktasını hedef aldı. Yüzyıllar boyunca milletin başını, göğsünü dövdürerek (şaxsey-vaxsey) Anadolu Türkçesiyle Ah Hüseyin! Vah Hüseyin! Adıyla organize edilen merasimlerinde Farsçanın dil bilgisine göre hazırlanmış edebiyatla dilin çekirdeğini söküp yok ettiler.

Fars dilinden Türkçeye devrik cümleler ve “mi” soru eki olmayan soru sorma şekli geçti. Safevî saldırısı karşısında dilin sınırları ortadan kaldırıldığından dolayı Türkçenin doğal kuruluşu değişti. Safevî uygulaması neticesinde Farslaştırma olmuş bir Türkçe ortaya çıktı. Fars dilinde kullanılan cümle şekli Türkçeye tatbik edildi.

Safevîlerin nefes aldıkları yerlerde Bayındırlı Dede Korkud dilinin yerine devrik bir dil yerleştirildi. Türkçenin kurtuluş yolu Safevîlik belâsından kurtularak Dede Korkud dünyasına dönmesindendir.

³³⁰ Bedia Akarsu “Dil-kültür bağlantısı” İnkılâp yayınları 3.cü baskı 1998- İstanbul, s. 70.

Çaldıran Savaşına doğru

Şuûbiyye plânları üzerine iktidarı ele geçiren ve Azerbaycan'da Bayındır Türk Uygarlığının kökünü kazıyan Şah İsmail'in zaferleri Anadolu Kızılbaşlarını coşturmaktaydı. Uzun yıllar mahrumiyetle yaşamış, göçer hayat'tan yerleşik hayata geçmemiş olan Türkmenler, Şuûbiyye İsmail'in elinde Azerbaycan Türklerini tarih sahnelerinden silmek için bir fırsattı. Dini bakımdan aydınlanmamış, Şuûbiyyenin gizli plânlarından habersiz olarak Kızılbaşlaşan Anadolu Alevî Türkmenleri Safevîliğin yükselişiyle daha da coşmuş bu defa Osmanlı Devletine karşı başkaldırma cesaretini göstermeye başlamışlardı. Osmanlı Devletinin kuruluşundan beri Alevî-Bektaşî inançlı Türkler tam özgürce yaşamış, insanlar inancından dolayı öldürülmemişti. Alevîler serbestçe yaşamışlardı. Osmanlı'nın ve Türkistan devletlerinin halkların inançları ile işleri olmamıştı. Şuûbiyye-Safevî devletinin kuruluşuna kadar Osmanlıda Alevîlere dokunulmamıştı.

Zâten Osmanlı Devletinin kuruluşunda onların da etkisi olmuştur. Kızılbaşlık toplumun tarihi dokusunu değiştirmeye başlamıştı. Kızılbaşlık ideolojisi Şeyh Haydar tarafından saptırılmış, siyasete araç edilmiş Alevîlik ve Bektaşîlikti. Daha sonrada başkent İsfahan'a taşındıktan sonra Anadolu'dan gelen Kızılbaş Türkmenler dağlara, kentlere yerleştirilerek önce Şahseverleştirildiler, sonra Fars Şuûbiyye devletini kurduktan sonra da tarihten silinip yok oldular. Varsaklar gibi bir kısım Türkmenler pişman olup (kör-pişman) geri döndüler. Ancak Azerbaycan'da ve diğer bölgelerde yaşayan Türklerin belini kırıp Safevîlere teslim ederek geri döndüler.

Safevîler öncesi Anadolu'daki baş kaldırılar tamamen başka eksendeydi. İktidar uğruna savaşlar bütün tarihi dönemlerde olmuştur.Şuûbiyye-Safevî sonrası Anadolu'daki

Kızılbaşların tahribatı, aslında Şuûbiyyenin Osmanlı Devletini devirip orayı da Sasani topraklarına katmak hayalleriydi. Şuûbiyyenin törettiği Şah İsmail'in amacı Türkleri, sadece Azerbaycan'da değil, Anadolu'da da Fars kimliğine, Fars düşünce tarzına tabi etmek olmuştu. İrancılık-Şîlik üzerinde kurulan Safevî devletinin temel amacı bu olmuştur. Sonraki tarihi süreç bu gerçeği açıklamıştır.

Şîliği kabul etmeyen Kızılbaşlar Şîliğin kurumsallaşması yolunda savaştılar. Yalnız Safevî devletinin kuruluşundan sonra Türk dili kendi ekseninden kaymıştır. Dilin cümle kuruluşu, söz terkihi ve genel yapısı hızlı bir şekilde Farslaşmaya yüz tutmuştur. Türk dilinde nesir tecrübesi olmamış, şiirde de tür ve mersiye yuvalanmıştır. Buda dilin kendi tarihi geçmişinden kopuşunun esasını koymuş, toplumun zihni geçmişi saptırılmıştır. Azerbaycan'da Bayındırlı Türk Uygarlığının ürünü olan Dede Korkut Kitabının oluşturduğu medeniyet ve dünya görüşü Safeviler tarafından tam olarak sökülüp atılmıştır. Adların kaynağı Dede Korkut'un kitabı olmaktan çıkıp Şahnâme kaynaklı olmaya kaydırılmıştır.

Hızlı donunda, Hacı Bektâş donunda Şah İsmail'in ortaya çıkartılışı Alevî-Bektâşileri çok etkiledi. Kızılbaşlık toplumsal bilinci Şah İsmail'le birlikte siyasî bilince dönüştürülmüştü.³³¹ Şah İsmail'in vaadettiği hayallerle; Kızılbaşlık kanlı siyasî hareketin öncülüğünü üstlenecek, ancak bu süreç içinde Azerbaycan tarihi sürekliliğinden kopartılacaktı. Şah İsmail'in Horasan ve Azerbaycan zaferleri yüzünden moral bulan Anadolu Kızılbaşları Osmanlı Devletine karşı başkaldırı yollarını aramaktaydılar. Güçlü bir tehlikeyi hisseden Osmanlı Devleti önlem almak zorunda kalmıştı. Çünkü Tebriz'de, Erdebil'de, Şirvan'da öldürülen Sünnî Müslüman Türklerin haberi Osmanlı'ya ulaşıyor ve

³³¹ Ankara Hüseyin Gazi Derneği, İsmail Kaygusuz "Aleviliğin Kızılbaş siyasî hareketi ve Şah İsmail", YOL dergisi, sayı 19 Ankara.

ister istemez ken-dilerini İslâm Dünyasının önder devleti ve Halifesi saydıklarından öldürülen Müslüman Türklerle bağlı sorumluluk duygusu taşımaktaydılar. Şüphesiz ki, onlardaki sorumluluk duygusu öldürülenlerin Türk oldukları yüzünden değil, Sünnî Müslüman oldukları içindi. Çünkü Osmanlıda Türklük bilinci doğmamıştı. Safevî devletinin kuruluşu ve Anadolu’da Kızılbaşların coşması ile Osmanlı’nın da Kızılbaşlara karşı önlem alması başlıyor. “1502 yılında Balkanlardan Anadolu’ya sürgün edilen Alevîlerin yüzlerine dağ çekmişler, damgalamışlardı.”³³² Osmanlı devleti Anadolu’da Kızılbaş ayaklanmalarına karşı ceza düzenekleri geliştirse de, Şah İsmail’in Erdebil’de, Şirvan’da, Şeki’de, Tebriz’de gerçekleştirdiği toplu soykırım hadisesine el atmamıştı.

Fatih Sultan Mehmed’in ölümünden sonra 1481 yılında İkinci Bayezid tahta çıkmıştı. Kardeşi Cem Sultan ile arasında olan saltanat savaşını ortadan kaldırıp devletin başına geçmişti. Şiirlerinde “Avni” takma adını (mahlasını) kullanırdı. Arif tabiatlı bir hükümdardı. Onun zamanında bir çok önemli kitap arifler ve alimler tarafından yazılmıştır. Allame Divanî “Vacib-ul vücudun ısbatı” ve Abdulrahman Cami “Silsilet-ül zehep” kitabını onun desteği ile yazmışlar.

II. Bayezid’in Şah İsmail tarafından öldürülen Teftazanî ile de yazışmaları olmuştu. Osmanlı sarayında bir çok fıkıhlar Teftazanî’nin Medresesinde ders almışlardı. İsmail Hakkı Uzun Çarşılı, “Osmanlı tarihi” kitabında Cenevizli seyyahların II.Bayezid hakkında yazdığı hatıralara yer vermiş.

“Kesinlikle şarap içmez, az yemek yer, Dini vecibelerini unutmaz, çokça sadaka verir. Felsefeden anladığı için

³³² Ankara Hüseyin Gazi Derneği, İsmail Kaygusuz “Alevîliğin Kızılbaş siyasî hareketi ve Şah İsmail”, YOL dergisi, sayı 19 Ankara.

gururlu görünür. Aşırı olarak Astronomi gökbilimi (kosmos) ilmine merakı vardır.”³³³

Kızılbaşlar, Sünnilerî ve Sünnî alimleri katlettiklerinde bir çok alim II. Bayezid’e uğrayıp yardım talebinde bulundular. Şah İsmail’in uyguladığı katliamdan üzgün olan Mısır Memluk Sultanı da Bayezid’i önlem almaya teşvik etti. Bu mevzu ile ilgili Memluk Sultanı ile Bayezid arasındaki yazışmalar, Sultanların mektuplarında “Münşeat-üs Selatin” verilmiştir. Bu mektupların birinde Mısır Sultanı yazısında, Şah İsmail’in törettiği fitneyi ortadan kaldırmak için her Müslüman sorumluluk taşımalıdır demekte.

II. Bayezid cevap olarak yazdığı mektupta, biz her namaz kıldığımızda belâları İslâm Dünyasından uzaklaştırması için Allah’a yalvarırız. İlâhî iradenin gerçekleşmesi yolunda Tanrının bizlere yardımcı olmasını dileriz.³³⁴ Bayezid dostça yazışmalarla İsmail’i bu amellerinden sakındırmak istedi. Mektuplarında ona nasihat ederek “Değerli evlâd” diye hitap eder ve ahaliyi katletmekten, şehirleri yağmalayıp yakmaktan vazgeçmesini ister. Ancak II. Bayezid’in bu mektupları etkili olmadı.

Şah İsmail, cevaben yazdığı mektuplarında elde ettiği zaferlerden bahsediyor bu zaferlerden dolayı Bayezid’den tebrik beklediğini söylüyordu.³³⁵ II.Bayezid’in bu girişimleri sonuçsuz kaldı. Bir defa Bayezid’in elçileri İsmail’e mektup getirdiğinde Şah İsfahan’da idi. İsfahan’da şehrin Sünnî Mezhepli tutuklularının meydana getirilmesini istedi.

Şah tanrısal kudretini göstermek için Osmanlı heyetinin gözleri önünde onları bütün aile fertleri ve çocukları ile bir yerde ateşte yaktırdı. Osmanlı heyeti korku içinde kendi

³³³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı 2.ci cild s. 264. (Farsça tercüme).

³³⁴ Feridun bey, Münşeat-üs selatin 361-364. منشآت السلاطين فریدون 361-364 بگ

³³⁵ Bayezid ve İsmail’in karşılıklı mektupları Feridun bey, “Münşeat-üs selatin”

lkelerine geri döndü.³³⁶ ah İsmail Osmanlı ile nezaketli siyasî münasebet kurmak yerine Anadolu'ya müritlerini gönderiyor, oradaki Alevîleri devlete karşı tahrik ediyor, hemde asker topluyordu. Şah İsmail'in saltanata ıkışımdan 1512 yılına kadar on binlerce aile Azerbaycan'a gm, evlâtlarını Kızılbaş ordusuna vermişlerdi. Şah İsmail'in Azerbaycan'da gveneyeği halk olmadığı için Anadolu'dan daha çok insanların gelmesini istiyordu. Anadolu'nun bozkırlarından gelen göçer aileler hem Azerbaycan'ın tarihi toplumsal dokusunu değiştiriyor, hemde Bayındırlı Sünnî Türk medeniyetinin tamamen yıkılmasına yardımcı oluyorlardı.

Safevîler yüzünden Bayındırlı medeniyetinden Azerbaycan'da iz kalmadı. II. Bayezid Anadolu ahalisinin Azerbaycan'a akışını durdurmak istedi. Bir ok Alevî aileler topluca doğu Avrupa'ya ve Yunanistan'a sürgün edildi. Bunu duyan ah İsmail, II.Bayezid'e bir mektup yazarak bu sürgün işinden vazgeçmesini istedi. Anadolu'nun Azerbaycanla geniş bozkır ve dağlık sınır bölgesi vardı. Bayezid bu yolların kontrol edilemeyeceğini görüyordu.

Bu yüzden de Azerbaycan'a olan Kızılbaş akınının durdurulmasının mümkün olmayacağını sezdiğinde ah İsmail'e cevap olarak yazdığı mektubunda Doğu Avrupa'ya sürgün ettikleri Alevîlerin Osmanlı ordusunda hizmete alınacaklarını yazdı. Bayezid İsmail'e yakın diplomatik ilişki kurmak istese de, ah İsmail onu dinsiz Sünnî olarak adlandıırıp önemsemiyordu. Şah İsmail'in aybek Han'a karşı kazandığı zafer Osmanlı Devleti ile ilişkilerini gerdi. Şah, eybek Handan sonra sıranın Osmanlı'ya geldiği hayaline kapılmıştı. Gücünü II.Bayezid'e göstermek için eybek Hanın başının derisine saman doldurup İstanbul'a göndermiş ve şöyle yazmıştı:

³³⁶ Giyaseddin Handemir 481, Cahangşayı Hakan 226.

“Duydum ki, senin meclisinde Şeybek Hanın başının çok havalı olduğu söylentileri dolaşmış. Şimdi onun başındaki havalar boşaltılıp içi samanla doldurularak hizmetinize gönderilmektedir”.³³⁷ II. Bayezid büyük bir devletin başında durmasına ve büyük ordularına rağmen çok nezaketli davranıyordu. Şah İsmail ise, devletin, adab ve terbiyesinin ne olduğunu bilmeyen ipikırık aşağılık gibi davranıyordu. Ancak İsmail’in kesik başı ona göndermesi Bayezid’i çileden çıkarttı. İçi samanla dolmuş kesik başı getirenler Anadolu insanları idi. Onları kendi yurttaşları olup yabancı ile işbirliği ettiklerinden dolayı tutuklatıp zindana attırdı. İsmail’e öğüt dolu bir mektup yazdı.

Beyazid, İsmail’i devlet işlerinde tecrübesiz davranmakla uyarmış, öldürdükleri suçsuz Müslümanlardan dolayı Allah’ın cezasından korkmasını istemiş ve yerinin cehennemnin ebedi ateşi olacağını yazmıştı. Bu düşüncesini de Kuran’dan şu ayete dayandırmıştı. “Bir mumini öldürenin yeri cehennemdir ve ebediyen orada kalacaktır.”³³⁸ Israr ve öğütle İsmail’den katliam yapmaktan vazgeçmesini istemişti. Horasan zaferi sarhoşu olan Şah İsmail, Osmanlının varlığına dayanamaz olmuştu. Anadolu’daki halifelerinin daha aktif olmalarını istedi. Özellikle halifesi Şahkulu’dan Osmanlıyı devirmesi için saldırıya geçmesini istedi.

Şahkulu Anadolu Bektaşîlerinin önemli adlarından ve Şeyhlerinden biriydi. Şahkulu, Anadolu’daki on binlerce müritleri ile Osmanlıyı devireceğini sanmış, Osmanlıyı devirip, Anadolu’da katliamlar yaparak Şîliği (*kendine göre hak mezhebini*) Azerbaycan’da olduğu gibi Anadolu’da, yaygınlaştırmak istiyordu. Ona göre Sünnîlerin katledilmesi vacibti. Çünkü Şî-Şuûbiyye inancında Mehdî geldiğinde sayısız Sünnî öldüreceği vurgulanmakta idi.

³³⁷ Cahangüşayi Hakan 380.

³³⁸ 4-cü sure, ayet-93.

Şah İsmail kendini Mehdî sandığından Osmanlıya da devirip ordaki Sünnîleri katletmeyi ilâhî görev olarak görüyordu. Osmanlı devleti ordusunun büyük bir bölümü Bektaşîlerden oluşmaktaydı. Şah İsmail Anadolu'daki ve Osmanlı ordusundaki casusları vasıtasıyla Osmanlı ordusundaki vurucu güç üzerine hesap yapmıştı. Ordu da ne kadar Şîî ve Bektaşî olduğu ile ilgili bilgiler elde etmiş, bu bilgilerine güvenerek Osmanlıyı yeneceğine emindi. Bütün dünya Sünnîlerinin mahvolma zamanının geldiğini düşünüyordu. Bu iş için göklerin ona yardım ettiğine inanırdı.

II. Bayezid'in Sekiz oğlundan dördü hayatta idi. Oğulları Anadolu'nun mühtelif yerlerinde (valilik) hükümet ediyorlardı. Büyük oğlu “Şahenşah” Konya, ikinci oğlu Ahmed Amasya, Korkud'da Manisa hakimiydi. En küçük oğlu Selim ise, Trabzon valisiydi. Bayezid'in küçük oğlu Selim'de daha ciddi devlet adamlığı karakteri vardı, daha çok babası Fatih Sultan'a benzemekteydi.

Bayezid, güvendiği oğlu Ahmed'i canı, canişini seçmek fikrindeydi. Korkud'un hakim olduğu Manisa İstanbul'a yakın olduğundan, Bayezid onu kardeşi Ahmed saltanata çıkarttığında başkente saldırmasın diye daha uzak yere, Antalya'ya hakim olarak gönderdi.

Buna üzülen oğlu Korkud hac ziyaretini bahane ederek bir gemiyle Mısır'a gitti. Birkaç aydan sonra II. Bayezid oğlu Korkud'un gönlünü alarak kısa süre sonra onu Manisa'ya geri getirmek şartı ile Antalya'ya gönderdi. Bayezid başvezirin razılığını elde ederek resmen oğlu Ahmed'i veliaht olarak duyurdu. Bundan rahatsız olan Selim ordusuyla İstanbul'a hareket etti. Bu sırada “Şahenşah” hastalanıp öldü. Korkut, Manisa'ya geri döndü.

Ahmed'de veliahtlık hükmünü babasından almak için Amasya'dan İstanbul'a yola çıktı. Ahmed İstanbul'a varmadan II. Bayezid büyük bir ordunun başında Selim'i durdurmak için yola düşüp onunla müzakereye başladı. Müzakere

sonucunda, II. Bayezid yaşadığı sürece kimseyi veliaht olarak ilân etmiyecekti. Selim bu anlaşmaya güvenmedi.

Ahmed'in de İstanbul'a doğru hareket ettiği haberini duyduktan sonra geri dönmedi. Bayezid Edirne'ye gitti ve Ahmed İstanbul'a geldiğinde veliahtlık hükmünü ona gönderdi. Bunu duyan Selim ordusuyla babasına saldırmak için yola düştü. II. Bayezid'te ordusuyla oğlu Selim'e karşı savaşa girdi. Savaşta Selim yenilip geri çekildi.³³⁹ İstanbul'da ordu komutanları Ahmed'e karşı ayaklandılar. Yeniçeri komutanlar Selim'den yanaydılar. Kargaşa bir süre bu şekilde devam etti ve sonunda II. Bayezid ordunun isteğine teslim olarak Osmanlı hükümdarlığını Selim'e bıraktı.

1512 yılının nisan ayında Selim tahta çıktığında 45 yaşında idi. Bayezid ise, hastalanarak ölmüştü.³⁴⁰ Bazı tarihçiler Selim'in kendi öz babasını zehirleterek öldürttüğünü yazarlar. Ancak bu söylentinin doğru olmama ihtimali daha yüksektir, çünkü zâten Bayezid hasta idi ölmek üzereydi ve Selim de artık tahta çıkmıştı.

Bayezid döneminden başlayarak İsmail'in halifeleri Anadolu'da tahribatla meşgullerdi. Kızılbaşların Azerbaycan'a göçmeleri için imkânlar sağlıyor ve devlete karşı isyanlar düzenliyorlardı. Şah İsmail'in halifelerinden Erzincan hakimi olan Nureli Osmanlı topraklarında gelişen bu olayları yakından takip ediyordu. Erzincan, Trabzon'la sınır idi ve Nureli'nin bu takibi ve tahribatı Trabzon valisi Selim'i sinirlendirmişti.

Selim Erzincan'a saldırdı. Nureli kaçtı ve bölge Kızılbaşlarının teşkilâtları dağıldı. Ancak Bayezid büyük savaş çıkmasın diye, Selim'in geri çekilmesini istemişti.³⁴¹ Selim

³³⁹ Şeref Han Bitlisi “Şerefname” 2-ci cild s. 150.

³⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı Osmanlı tarihi 2.ci cild, Selim'in tahta çıkışı, Farsça tercümesi s. 151.

³⁴¹ Aynı kaynak s. 279.

daha Trabzon'da iken Nureli'yi yenmesi yüzünden Nureli Selim'e karşı derin nefret besliyordu.

Yukarıda anlatılan bu olayların yaşandığı yıllarda Hasan Halife adında birisi Antalya'da bir yerde Bektaşî Dergahının şeyhi idi, kendisini Şeyh Haydar'ın ve İsmail veliullah'ın müriti sayıyordu. Kendi yakınında bir mağarada sufiler Cem töreni yapıyorlardı. Bu mağara sır evi ve Şah İsmail müritlerinin toplantı yeri sayılıyordu. Burada toplanan müritler Anadolu Bektaşîlerinin Azerbaycan'a akışlarını örgütlediler. Hasan Halifenin zahiri zahitliği Bayezid'in dikkatini çekmiş ve Bayezid ona devlet bütçesinden yardım edilmesini kararlaştırmıştı. Hasan Halifenin Karabıyık adında bir oğlu var idi.

Babası onu Şah İsmail'in kulu olarak görmüş ve ona "Şahkulu" lâkabını takmıştı. Hasan Halifenin ölümünden sonra Dergahın başına Şahkulu geçti. Anadolu Bektaşîlerinin rehberi oldu. Şahkulu, Bayezid'in oğulları arasındaki iktidar savaşından yararlanarak Osmanlı devletine karşı isyan başlattı.

Camileri yakıp Sünni katliamına başladılar. Antalya'dan, Manisa'ya götürülmekte olan şehzade Korkud'un hazinesini ele geçirip müritlerine paylaştırdı. Daha sonra Kütahya'ya saldırdı. Bir Osmanlı taburu isyancıların önünü kesmek istedi. Şahkulu Osmanlı ordusunu yenip komutanları ile bir yerde hepsini katletti. Kütahya'yı kuşatıp halktan teslim olmalarını istese de, halk teslim olmadı. Kütahya'yı işgâl edemeyeceğini anlayınca Bursa'ya yönelmek istemişti.

Şahkulu ayaklanmasının Osmanlı devleti için çok ciddi tehlikeye dönüştüğünü gören Sadrazam ordunun başına geçerek Şahkulu'ya saldırdı. Şahkul'u geri çekilerek Karaman'a gitti. Şahkulu üstüne gelen Konya valisini öldürdü ve şehri yağmaladı. Vardığı yerleri tahrip ederek Sivas'a doğru yöneldi. Osmanlı Sadrazamı komutanlığındaki ordu Kayseri

- Sivas arasında Çubuk (*Yeniçubuk*) denilen yerde Şahkulu'yu sıkıştırdı. Büyük savaş başladı.

Osmanlı ordusundan çok sayıda asker ölse de, sonunda Şahkulu yenilerek öldürüldü. Kızılbaşlar kaçıp Azerbaycan'a girdiler. Giderlerken Erzincan yakınlarında Tebriz'den Anadolu'ya giden bir ticaret kervanını yağmalayıp tacirleri öldürdüler.

Bu zaman Şah İsmail Horasan'da idi. Firari kaçak Kızılbaşlar Şah İsmail'in yanına gitmek istiyorlardı. Bir süre Azerbaycan'da beklediler. Şah, Horasan'dan geri dönerken yenik kızılbaşlar Rey şehrinde Şahın huzuruna çıktılar. Şah İsmail, halifelerinin Osmanlı kuvvetlerini yeneceklerini düşünmüştü. Onların yenilmesine çok sinirlenmişti. "Sünnîlerin karşısında onların yenildiklerini duyduğunda çok kızdı. Firari kızılbaşların önderlerini öldürdü, kalanlarını da emirleri arasında paylaştırdı.

Şahkulu'nun yenilgisinden sonra Şah İsmail Erzincan'daki halifesi Nureli'ye, Osmanlı Devletine karşı ayaklanması için haber gönderdi. Yavuz Selim'in kardeşi ile iktidar savaşının zirvesinde olduğu bir zamanda bu ayaklanma gerçekleşti. Anadolu'da Kızılbaş Türkmen boylarında Avşar, Varsak, Karaman, Tekeli, Hamidli, Bozoklu ve Turgut boyları bu geniş ölçülü ayaklanmaya katılmışlardı. Bu sırada Yavuz Selim tahta çıkmıştı. Kardeşi Ahmed iki oğlu Murad ve Kasım'ı Azerbaycan'a gönderip iktidarı Selim'den geri almak için İsmail'den yardım istedi.

Bunun üzerine Şah İsmail, Nureli'den Murad'ı savunmasını istedi. Şehzade Murad'ın Osmanlı Sultanı olarak resmiyette tanınmasını söyledi. Şah İsmail'in desteğini kazanmış olan Murad Anadolu'ya döndükten sonra kendini Sultan ilân etti. İsa Halife de, Şah İsmail'in emri üzerine Murad'a katıldı.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, bir Topkapı belgesine dayanarak yazısında; o zaman onbinden fazla adam İsa Halifenin

etrafına toplandı. Murad başına tac koyup Kızılbaşları kendi ordusuna dahil etti. Amasya’da kısa sürede 20 bin sufi toplandı.

Çorum başyargıcını öldürüp şehri yağmaladılar.³⁴² Şah İsmail halifelerinin uğur kazanacağına emin olduğundan Yavuz Selim tahta çıktığında onu tebrik etmedi, saltanatını da resmi olarak tanımadı. Onun Yerine Osmanlı Sultanı gibi Murad’ı resmiyette muhatap aldı. Anadolu’nun doğu bölgesi dokuz ay Murad’ın hakimiyetinde kaldı. Yavuz Sultan Selim, Diyarbakır ve Erzincan Valileri Hanmuhammed Ustaclu ve Nureli Halifenin yardımcıları olmadan Murad’ın ayakta duramayacağını bildiği için onlardan desteklerini çekmelerini istedi. Osmanlı topraklarında fitne çıkartmama-ları doğrultusunda onları uyardı. Onlar ise, Yavuz Sultan Selim’e aşağılayıcı mektuplar yazıp onu savaşa davet ettiler. Hatta bir kere onu aşağılamak için kadın elbisesi gönderdiler. Kısa zamanda onu tahttan indireceklerini yazdılar.³⁴³ Ardından Nureli Halife Tokat’ı işgal edip Şah İsmail adına hutbe okutturdu.

Bu, açıkça Osmanlı topraklarını işgal etmek anlamında idi. Tokat halkı ayaklanıp Kızılbaşları mağlup ederek uzaklaştırdılar. Nureli Halife bu defa daha büyük bir ordu ile Tokat’a saldırdı. Tokat’ı savunmaya gelen Osmanlı ordusunu yenip yüzlercesini öldürdü. Tokat’ı işgal ettikten sonra direnenleri kılıçtan geçirip, şehri yağmalayarak Erzincan’a geri döndü. Daha sonra dört bin Bektaşî süvariye aileleri ile Azerbaycan’a gönderdiler.³⁴⁴ Sultan Selim, Nureli Halifenin Anadolu’daki bu faaliyetlerini Şah İsmail’in Osmanlıya savaş açması gibi değerlendirdi. Tokat’ın viran edilmesi Şah İsmail’in Sultan Selim’i resmen savaşa çağırması idi.

³⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı 2/267, 6-cı alt yazı.

³⁴³ Ahsen-ut tevarih, 139 ve 142-143.

³⁴⁴ Ahsen-ut tevarih 134-135, Cahangüşayi Hakan 475.

Kızılbaşların Anadolu'daki baş kaldırıları Osmanlı devletini önlem almaya zorluyordu. Onlar Osmanlı uyruğu altında olmalarına bakmayarak, başka bir ülke Sultanının emirleri üzerine davrandılar. Osmanlı devletinin tarihte kalması Kızılbaşları yenmekle mümkün olacaktı. Osmanlıyı zayıflatan bu saldırıların arkasında Şah İsmail'le Avrupa güçlerinin Osmanlıya karşı ortak saldırı düşüncesi idi.

Sultan Selim'in kardeşleri hâlâ iktidar sevdasından vazgeçmemiş ve sorun çıkarmaya devam ediyorlardı. Bu yüzden Selim onları zararsızlaştırmakla meşguldü. Manisa'da bir mağarada saklanmış olan kardeşi Korkud'u yakalayıp öldürdüler be sorun olarak gördüğü Ahmed ve oğullarını da ortadan kaldırmak için plânlar hazırladı. Ordu komutanlarından bazılarına, kendinizi Ahmed'in tarafındanmış gibi gösterip onu Bursa'ya davet edin dedi. Onlar bu şekilde davranıp ve Ahmed'e, İstanbul'un alınmasında kendisine yardım edeceklerini bildiren haber gönderdiler.

Ahmed onlara inanıp ordusuyla Malatya'dan Bursay'a gitmek için yola çıktı fakat yolda ona saldırıp yakalayarak öldürdüler. Arkasından da Osmanlı ordusu Amasya'ya akın etti. Kasım Mısır'a ve Murad, Şah İsmail'e sığındı. Bu olaylar Şah İsmail, Necmi Sanî'yi Ubeydullâh'la savaşa gönderdiğinde olmuştu.

Bu savaşta Necmi Sanî yenilerek öldürülmüştü. Bu yüzden Sultan Selim, Murat ve Kasım adlı kardeşlerine saldırdığında Şah İsmail onlara yardım gönderebilecek durumda değildi. Murat İran'a kaçıp sığındığında Şah İsmail, Necmi Sanî'nin intikamını almak için yeniden Horasan'a saldırı arefesindeydi. Şah İsmail, Murad'a savaş kaybetğinde mülk karşılığında onu Pars'ın valisi yapma sözünü verdi. Öyle de yaptı. Ancak ondan hoşlanmayan Kızılbaşlar İsfahan yakınlarında Murad'ı boğup öldürdüler.

Sultan Selim, Kızılbaş sorununu bir defada halletmek istemişti. Kendi başkanlığında bir araştırma komisyonu

kurdu. Komisyonun görevi, bölgede yaşayan Kızılbaşların sayılarını ve nüfusunu değiştirmekti. Bölge vali ve hükümdarlarından bu nüfus tespiti amaçlı komisyonda görev alarak yardım etmelerini istedi.

Bu komisyon bölgedeki 7 ile 70 yaş arasındaki Kızılbaşları tespit edip adlarını deftere yazacaktı. Kızılbaş tahrir sürecinde takriben 40 bin Kızılbaş yakalandı. Direnenler ve aktif faaliyet yürüten Kızılbaşlar öldürüldü. Çok önemli bir bölümü Osmanlının Avrupa tarafına sürgün edildi. Bölgenin Şah İsmail'in etkisi altında kalan nüfusun boşaltılması kararlaştırılmıştı.³⁴⁵

Osmanlı tarihçisi Ali Ebûlfezl Bitlisi, 40 bin Alevînin Yavuz Selim tarafından katledilmesini bir şiirle anlatmıştır.³⁴⁶ Yavuz (Yava yüz-kirli üz) Selim'in kurallarına uymak istemeyen Alevîler dağlara kaçtılar. Şah İsmail'in Halifeleri de susturulmuştu. Nureli Şah İsmail'den aldığı emir üzerine on binlerce Alevîyi dağdan taştan toparlayıp İran topraklarına göçmelerine yardım etti.

³⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı 2/277.

³⁴⁶ Ali Ebülfezl Bitlisi

فرستاد سلطان دانا روم
دبیران دانا به هر مرز و بوم
که اتباع این قوم را قسم قسم
در آرد به نوک قلم اسم اسم
ز هفت و ز هفتاد ساله به نام
بیارد به دیوان عالی مقام
چو دفتر سپردند اهل حساب
عدد چهل هزار آمد از شیخ و شاب
پس آنگه به حکام هر کشوری
رساندند فرمانبران دفتری
به هر جا که رفته قدم از قلم
نهد تیغ بران قدم بر قدم
شد اعداد این کشته‌های دیار
فزون از حساب قلم چهل هزار

Çaldıran Savaşı

Şah İsmail'in Osmanlı Devletinin iç işlerine karışması durmak bilmiyordu. Yavuz Sultan Selim bunu durdurmak için savaştan başka bir seçenek görmüyordu. Selim, Anadolu'da Kızılbaş temizleme işini İsmail'e bildirmek için tutuklu olan Şah İsmail'in halifelerinden birini serbest bırakıp bir mektupla Şah İsmail'in yanına gönderdi ve "Git gördüklerini İsmail'e anlat!"³⁴⁷ dedi.

Sultan Selim, İsmail'in bu mesajı aldıktan sonra kendisiyle savaşa gireceğini düşünmüştü ve 1514 yılında kışın sonlarına doğru Edirne'de ordu komutanları ile bir toplantı düzenledi. Bu toplantıda uzunca konuşup Şah İsmail'in tehdit olduğunu anlatarak Tebriz'de ve diğer şehirlerde Müslümanları katlettiğini bildirdi. Savaşmak için ordu komutanlarının razılıklarını aldı ve Şeyhülislâmlardan cihat fetvası çıkarmalarını istedi.

Ayrıca, Ubeydullâh'a bir mektup yazarak birlikte Şah İsmail tehlikesini ortadan kaldırmayı önerdi.³⁴⁸ Ancak Ubeydullâh bu zaman Harezm'de ve Doğu Horasan'daki ayaklanmaları bastırmakla meşguldü. Kızılbaşlara saldırıya imkânı olmadığı için Sultan Selim'in mektubuna olumlu cevap veremedi. Sultan Selim Edirne toplantısından üç gün sonra İstanbul'a doğru yola çıktı. Bir kaç gün sonra da büyük ordusuyla Tebriz'e doğru yola çıktı. Şah İsmail'in başka tutuklu halifelerinden biri olan Kılıç Halifeye bir mektup verip Şah İsmail'e gönderdi. Bu mektupta açıkça savaş ilân ediyordu.

Mektubunda, "İslâm dünyasının büyük fıkıhları senin ve müritlerinin dinden çıkmaları (mürtetliği) hakkında fetva vermişler ve katliniz vacibtir". Tebriz'e doğru harekette ve

³⁴⁷ Aynı kaynak.

³⁴⁸ Feridun bey, "Münşeat-üs selatin" 1-ci cild.

fitne ateşini söndürmekte kararlı olduğunu yazıyordu.³⁴⁹ Şah İsmail, İsfahan'da avcılıkla meşgulken Selim'in mektubunu aldı. Şah, Selim'in savaş ilân etmesine inanmadı. Mektubu getiren Kılıç Halifenin de Sünnîlere esir düştüğünden ve ona savaş ilân eden mektubu getirdiğinden dolayı başını kestirdi.

Mektuba tepki göstermeyip aldırış etmeden eğlenmesine devam etti. Şah İsmail savaştan korkan biri değildi. Ancak Sultan Selim'in mektubuna tepki göstermemesinin sebebi belli değil. Selim Anadolu'ya girdikten sonra 20 bin kişilik ordusunu Sivas'a gönderdi ve Şah İsmail'e ikinci sert mektubunu yazdı.

Bu mektupta Şah İsmail'i kafir olarak tanımlıyor kendini "Kâfir öldüren" olarak adlandırmıştı. Şah İsmail'i bütün kötülüklerin kaynağı olarak görmüş ve idam edilmesi gerektiğini yazmıştı.³⁵⁰ Şah İsmail bu mektubu da ciddiye almayarak kendi eğlencesine devam ederken mektuba cevap yazdı fakat Sultan Selim'in saldıracağına inanmadığını bildirdi. Bu mektupta Ali soyundan olduğunu ve Ali soyu ile ters düşenin kurtuluşu olmayacağını bir beyt şiirle yazıyordu. Bu şiiri de Hafız Şirazi'den çalarak kendi adını yazdığı görülmektedir.^{*351}

³⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı "Osmanlı tarihi" 2-cild, s. 280.

³⁵⁰ Sultan Selim'in Şah İsmail'e iki mektubun tam metni, Parsadust s. 812-823.

* Şiirin Farsçası şöyledir:

Bes tecrübe kerdim der in deyre mükafat
Ba ale Ali her ke der oftad ber oftad.

بس تجربه کرديم در اين دير مکافات
با آل علی هر که در افتاد بر افتاد.

Hafız şiiri de şöyledir:

Bes tecrube kerdim der in deyre mükafat
Ba dordkeşan her ke der oftad, ber oftad.

³⁵¹ Sultan Selim'in Şah İsmail'e iki mektubun tam metni, Parsadust s. 825-826.

Sultan Selim 140 bin kişilik ordusuyla Sivas'a gelmişti. Sivas'ta orduyu iki kısma ayırdı. 40 bin kişilik orduyu Doğu Anadolu'ya gönderdi. İsmail'in Kürdistan tarafından saldırma olasılığına karşı orada bir savunma hattı oluşturdu. 100 bin kişilik ordu ve 300 savaş topu ile Tebriz tarafına doğru yürüyüşüne devam etti.

Sultan Selim'e kadın kıyafeti gönderen Nureli Halife ve Hanmuhammed Ustaclu savaşa girmeden bölgeyi terk edip Azerbaycan'a kaçtılar. İsmail'in yanına varıp Erzincan'ın düştüğünü söylediler. Şah İsmail'den yine de haber çıkmadığı için Selim bu kez daha sert bir mektup yazıp onu savaşa davet etti.

“Ülke, Sultanlar için onların namusu gibi bir şeydir. Her Sultan namusunu korumakla görevlidir. Benim askerlerim senin ülkende ilerlemekteyken senden bir haber yoktur. Senin gibi namussuz birinin mertlikten bahsetme hakkı yoktur. Senin gibi birisi Şahlık tacını atıp başına kadın başörtüsü örtmelidir.”³⁵²

Selim'in orduları Azerbaycan'da ilerlerken, Şah İsmail'den hala bir haber yoktu. Şah İsmail'in savaşa böyle duyarsız ve kayıtsız kalması Selim'i daha da kızdıırıyordu. Yavuz Selim, Şah İsmail'i savaşa çekmek için bir plân düşündü. Bayındırlılardan kalan Şeyh Ahmed adında biri vardı. Şeyh Ahmed'i hileyle aldatıcı bir mesajla İsmail'in yanına gönderdi. Şeyh Ahmed Tebriz'in düşmesinde Ucanda^{**} Şah İsmail'e teslim olmuştu. Kızılbaşların Tebriz'deki cinayetlerini gördükten sonra da kaçıp Osmanlıya sığınmıştı.

Şah İsmail onu tanıyordu fakat Osmanlıya sığındığını bilmiyordu. Şeyh Ahmed Hamedan yakınlarında Şah İsmail'in huzuruna çıkıp dedi ki; Sultan Selim'in ordusunda

³⁵² İsmail Hakkı Uzunçarşılı “Osmanlı tarihi” 2-cild, s. 281-282.

^{**} Ucan'ın adını Pehleviler zamanında değiştirip Bostanabad koymuşlar.

bulunan Şîi emirlerin çoğu Selim'e ihanet edip Şah İsmail'e katılmak istiyorlar. Ordunun esas komutanlarının bu haberi Şah'a haber vermeleri için kendisini görevlendirdiklerini, savaş başladığında ordu komutanlarının Şah'ın tarafına geçecekleri haberini Şah İsmail'e söyledi.

Sultan Selim'in, Şah İsmail'i savaş meydanına çekmesi için plânı tutmuştu. Şah İsmail, ordusuna hemen Azerbaycan tarafına hareket etme emri verdi. 12 bin kişilik ordusuyla yola düştü. Diğer orduların da ona katılması için Hoy'da bekledi.³⁵³ Uğur kazanacağına o kadar inanıyordu ki, kadınlarını ve kıymetli mücevherlerini de yanında getirmişti.

Hanmuhammed Ustaclu'ya Diyarbakır'a ve Azerbaycan'da bulunan ordularının da savaş meydanına hareket etmeleri emrini gönderdi.³⁵⁴ Şeyh Ahmed'e de Sultan Selim'in ordusundaki Şîi komutanlara savaşın Çaldıran'da olacağını söylemesini istedi. Ve dediki: "Rum Gayseri (Anadolu Sultanı) mertse, gelsin de onunla öylesine savaşıyım ki, dünya durdukça hakkında senin bu yenilgini anlatsınlar."³⁵⁵

Bütün Kızılbaş orduları Hoy'da Şah İsmail'e katıldılar. Bir yerde Çaldıran'a doğru yürüyüp Sultan Selim'in gelmesini beklediler. 20 bin kişilik ordu Çaldıran'da savaşa hazır idi.³⁵⁶ 23 Ağustos 1514 yılında Çaldıran savaşı başladı. Önce Kızılbaşlar saldırdılar. Osmanlı ordusunun tam ortasına büyük cesaretle saldırıya geçtiler. Selim'in ordusundan çoğunu öldürüp ordunun düzenini bozdular. Osmanlı ordusunun tüfekçileride onları geri püskürtüp çoğunu öldürdü. Kızılbaş komutanlar bunun üzerine Şah İsmail'in savaş meydanına çıkıp orduya moral vermesini istediler.

³⁵³ Alem arayı Safevî. 477.

³⁵⁴ Lobb-ul tevarih 225-256.

³⁵⁵ Alem arayı Safevî. 477.

³⁵⁶ İskender Bey Türkmen "Tarihi-Aleमारaye-Abbasi", çeviren Şahin Fazıl, "Şark-Garp" Bakü-2010, s. 106.

Savaş devam ederken Şah İsmail arkada bildircin avlamakta idi.³⁵⁷ Savaş kızıştıktan sonra Şah İsmail meydana geldi ve Osmanlının en güçlü savaşçılarından biri olan Malkoçoğlu ile karşılaştı. Hayli vuruşmalardan sonra Şah İsmail Malkoçoğlunu öldürdü.³⁵⁸ Savaşın ilk başlangıcında Safevîler üstünlüğü ele geçirmişlerdi. Osmanlı ordusunun ortasına dalıp onları öldürerek geri dönüyorlardı. Şah İsmail'in bu savaşta gösterdiği kahramanlıkları bir çok kitaplarda yazılanlara göre; Şah İsmail bir kaç defa toplara saldırıp topların zincirlerini kılıcının sert vuruşu ile kırmıştı.

İki ordu birbirine çok yakınlaşmıştı. Artık top atışları ile Kızılbaşları vurmak mümkündü. Top atışları bir kaç dakika içinde Kızılbaşların düzenini dağıttı, yüzlercesini öldürdü. Çaldıran savaşı bir kaç saat devam etmişti. Seher vaktinden günbatımına kadar savaş sürmüştü. Şah İsmail ve Kızılbaşlardan oluşan ordusu inanılmaz kahramanlık göster-seler de, Sultan Selim'in ateşli silâhlarla donatılmış ordusu-nu yenemediler. Kızılbaş emirler kanlarına bulandılar.

Ölümünü kesin olarak hisseden Şah İsmail, kendisini kimse görmesin diye bir çukurda gizlenerek kendini ölmüş-lüğe vurdu. Sağ kalan Kızılbaşlar firar edip dağlara kaçtılar. Şah İsmail'in ordusu talan oldu ve kadınlarından ikisi esir düştü. Bu zaman Afşar boyuna mensup olan Şah İsmail'e benzeyen bir Kızılbaş, Şahın elbisesine benzeyen elbise giyinmişti.

Osmanlılar onu Şah İsmail sanıp yakalayarak Sultan Selim'e götürdüler. Şah İsmail'i yakından görmediği için Sultan Selim'de onun Şah olduğunu sanıp ateşkes emri verdi. Bu Kızılbaş ebedî Cennete kavuşmak için canını mürşidi kamilinin yolunda feda etti. Şah İsmail geceyarısına kadar kendini gizlendiği çukurda ölmüşlüğe vurmuştu. Sultan Selim'de yakalanan sahte Şah İsmail'in soruşturul-

³⁵⁷ Aynı kaynak.

³⁵⁸ Aynı kaynak.

ması emrini verdi. Ortalık sakinleştikten sonra Şah İsmail saklandığı çukurdan çıkıp bir kaç Kızılbaşla atlarını Hamedan'a doğru sürdüler. Sultan Selim'den öylesine korkmuştu ki, hiçbir yerde durmadan atlarını dörtmala sürüp gittiler. Tebriz'e dönmeye bile cüret edemedi. Selim'in gelip Tebriz'de kendisini yakalayacağından korkmuştu. Başkentini sahipsiz bırakıp Selim'in bulamayacağı bir yerde saklandı. İtalyan tarihçi Sagredo, "Osmanlı imparatorluğu-nun tarihi", adlı kitabında : "Çaldıran'da ölenlerin arasında kadın cesetleri de bulundu. Türkmen kadınlar erkek elbiseleri giyinerek Kızılbaş askerlerin yanında savaşa girmişlerdi. Sultan Selim kadınların cesaretine "aferin!" diyerek onların cenazelerinin askeri törenle kaldırılmalarını emretti."³⁵⁹

Şah İsmail'in savaşta iki karısında esir olarak yakalandı. Biri Taçlı hatun idi, diğeri de Behruze hatun. Taçlı hatun berklâlden oluşan sırgasını onu esir olarak yakalayan Mesih Paşaya rüşvet vererek erkek kıyafeti giyinip atına binerek oradan çıktı. Ancak İsmail'in en çok sevdiği Behruze hatun Osmanlıların esiri olarak kaldı.³⁶⁰

Ayrıca, Tebriz ahalisi Şah İsmail'den intikam almak için bir fırsat. Tebriz'e dönseydi, yenilmiş İsmail'i halk paramparça ederdi. Azerbaycan'ın yerli ahalisi içinde İsmail'i sevenler yoktu, tek yaverleri Anadolu'dan gelen Kızılbaşlardı. Ferarî, Kızılbaşlardan da kimse Tebrizlilerin korkusundan başkente geri dönmedi. Belki de tarihte ilk defa bir Şah yenildikten sonra başkentini savunmak yerine çöllerde gizleniyordu. Şah İsmail'in tarihe girmesine imkân

³⁵⁹ Nasrullâh Felsefi, Şah İsmail ve Çaldıran savaşı (Şah İsmail ve cenge çaldıran), Tehran 1342 (h.ş), s. 23.

³⁶⁰ Nasrullâh Felsefi, "Bir kaç tarihi ve edebi makale" (Çend makaleye tarihi ve edebi, 1342- Tehran, s. 17, Safevi kaynakları olan "Alem arayı-Şah İsmail, Sahaif-ul akbar, Tarihi-cahan ara" kitapları esasında yazılmıştır.

sağlayan Hüseyin Bey Lele ve Hanmuhammed Ustaclu gibi cesur savaşılar Çaldıran'da öldüler.³⁶¹

Azerbaycan'da Bayındırlı Devletini yeniden kurmak isteyen Murad Bey Bayındır Zülkader'e sığınmıştı. Çaldıran savaşında Şah İsmail'in yenilgisi üzerine Bayındırlı devletini yeniden Tebriz'de kurmayı düşündü. Diyarbakır'da Kızılbaşlara saldırıp ordan Tebriz'e geçmek istedi. Ancak bu savaşta öldü. Belkide sağ kalsaydı Sultan Selim onu yeniden Bayındırlı devletinin başına getirip geri döner ve Safevilik de tarihten silinebilirdi. Ancak Murad'ın ölümü Şuûbiyyeliğin Azerbaycan'da daha sonraki uygulaması için meydana boş bıraktı. Sultan Selim'in böyle bir amacı vardı. Bu yüzden Murad Bayındır'a bir mektup yazıp Tebriz'e gelmesini istedi. Ancak Murad Bey Bayındır'ın ölümü bu plânı suya düşürdü. Bu arada Loristan ahalisi hâlâ Şîleşmemiş, Sünnî Mezhebinde kalmışlardı. Loristan'ın hakimi olan Melik Rüstem, Şîleşeceği için Şah İsmail'e söz verse de, Sünnîlikten dönmemişti.

Selim'le gizli anlaşmaları vardı. Çaldıran zaferinden sonra Selim Loristan hakimi Melik Rüstem'e mektup yazarak, kaçan kızılbaşlara oralarda yerleşmeleri için izin vermesini, rastladıkları Kızılbaşları gördükleri yerde öldürmelerini istedi. Çünkü onların elebaşları savaşta ölmüş ve artık müminler için Kızılbaş öldürmek vacip olmuştur.³⁶²

Kızılbaşların yenilgisini ve Şah İsmail'in öldürülme haberini duyan Tebriz ahalisi sevinç çılgınlıkları atmaya başlayarak bayram ettiler. Tebriz gençleri direniş grupları teşkil ederek, geceler teberrayan destekçilerinin evlerine saldırıp onları katlettiler. Safevî tarihçisi yazısında: Çaldıran savaşında Şah İsmail'in yenilmesi haberi Tebriz'e ulaştığın-

³⁶¹ Aynı kaynak s. 109.

³⁶² Feridun Bey, "Münşeat-üs selatin" s. 393.

da Tebriz hırsızları geceleri Kızılbaşların evine saldırmaya onları katledip evlerini yakmaya başladılar.³⁶³

Sultan Selim, Sadrazam Hersekzâde Ahmed Paşa komutanlığında bir taburu Tebriz'e gönderdi. Kızılbaşların bir kısmı Tebriz'liler tarafından öldürülmüş, diğer kısmıda Tebriz'deki askeri garnizonda kendilerini savunma durumunda idiler. Tebriz ahalisi tarafından kuşatılmışlardı. Tebriz ahalisi sevinçle Hersekzâde'nin yanına koştu. Saklanarak barınan Kızılbaşlar Şah İsmail'in ölüm haberinden ümitsizliğe düşüp Hersekzade'ye teslim oldular. Teslim olanların hepsi Anadolu'dan gelen Osmanlı uyruklu Türkmenlerdi.

Hersekzâde Ahmed Paşa onları iki bölüm şeklinde Sultan Selim'e gönderdi. Sultan Selim'de vatana ihanet ettikleri gerekçesiyle hepsinin boynunu vurdurdu. Çaldıran savaşından iki hafta sonra Sultan Selim, Tebriz'e uğradı. Tebriz ahalisi yollara halılar döşeyerek Sultan Selim'i karşıladı. Orası, Bayındırlıdan miras kalan Cennet Saraya dahil oldu.

Ertesi gün cuma günüydü. Cuma namazını kılmak için Cami Mescitine gitti. Şah İsmail Tebriz'i işgal ettikten sonra bu Mescit Sünnî mirası olduğundan ahıra dönüştürülmüştü. Hersekzâde, iki hafta içinde orayı yeniden namaz kılınır hale getirmişti. Bu Mescitin bir kısmı şimdi Tebriz'de duruyor ve Gökmescit olarak bilinir.

Sultan Selim Tebriz'de yıkılmış diğer Camilerin de onarılması emrini verdi. Tebriz'liler Safevî öncesi eski mutlu günlerin geri döndüğünü sanmışlardı. Selim'in Bayındırlı devletini yeniden tarihe getirme isteği baş tutmadı, çünkü Murad Bayındırlıdan haber çıkmadı. "Sultan Selim gururlanarak Tebriz şehrine geldiyse de, altı günden fazla kalma-

³⁶³ Cahangüşadan alıntı, Parsadust 596.

dı”³⁶⁴ Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail’in bütün hazinesini beraberinde İstanbul’a götürdü.

Çaldıran savaşı bölge tarihinin dönüm noktası oldu. Çaldıran savaşındaki Osmanlı’nın zaferi ve tarihi sürecin uzantısı Türkiye Cumhuriyeti gibi milli Türk devleti doğurdu. Safevîlerin mirası ise, milli Fars devleti oldu. Çaldıran’da Sultan Selim değil, Şah İsmail’in kerameti olsa da kazanı saydı, şüphesiz ki, tarihin akışı ve günümüzdeki neticeler farklı olacaktı. Yenilmiş Sünnî Osmanlıyı tarihten silmek için Şah İsmail bütün cinayetlere el atacak, gittiği şehirlerde Tebriz’de olduğu gibi teberrayan Sünnî-Türk soykırımına başlayacaktı.

Ayrıca, Şah İsmail’e destek veren Batı güçleri de Osmanlıya saldıracak ve Türkleri Anadolu’dan söküp atarak İstanbul’u yeniden ele geçireceklerdi. İki taraftan Türk soykırımı başlayacaktı. Doğudan Şah İsmail Sünnî Türk soykırımı yapacak, Batıdan da Batı güçleri İstanbul yenilgisinin intikamını alacaktı. Tarihin sonuçları ise, günümüzde olduğu gibi olmayacaktı. Anadolu’nun derinliklerine kadar Fars-İran devleti olacaktı. Şah İsmail’i ortaya atan Şuûbiyyelerin de amacı bu idi. Batı taraflara da Doğu ülkeleri sahip çıkacak, Trabzon’u, İstanbul’u Türklerden geri alacaklardı.

Bu bakımdan ve Türk milletinin kaderi açısından Sultan Selim’in zaferi ve Şah İsmail’in yenilmesi Türk milletinin tarihte kalmasını temin etmiştir. Şah İsmail tehlikesi Türk tarihinden tam olarak kaldırılmasa da, kısmen kaldırılmıştır. Çünkü Şah İsmail’in kurduğu devlet daha sonraki dönemlerde Şîleştirdiği Türkleri Camilerde sürüler şeklinde aşure törenlerinde ağlatarak Farslaştıracak, tarihi hafızasını silecek, yeni İran’i kimliğini ortaya koyacaktı.

Şah İsmail, Türklerin asimile edilmesinin temelini attı.

³⁶⁴ İskender bey Türkmen “Tarihe-Aleamaraye-Abbasi”, çeviren Şahin Fazel, “Şark-Garb” Bakı-2010, s. 109.

Fars dilinin cümle kuruluşuna ve söz terkiğine göre yazılan mersiye (ağıt) türü edebiyatı metinlerinde Türk dili ile savaş başladı. Türk dilinin cümle kuruluşu ve söz terkiği Farslaştırıldı. Safevîlerden önce Türk edebiyatında yaygın olan, ancak Fars dilinde karşılığı olmayan bütün sözler yok edilerek dilden çıkartıldı. Şah İsmail, sadece insanları katletmedi, Türk dilinin de tarihi süreç içinde katledilmesine meydan açtı. Türk diline girmiş olan bütün Arapça kelimeler istisnasız olarak Şîleştikten sonra Fars dilinin sesine (fonetikasına) göre telaffuz edilmeye başlandı. O zamana kadar dilimizde Habibî, Kışverî, Fuzûlî, Nesimî gibi şairlerin yaratıcılığında sıkça kullanılan “erdem”, “şu”, “kendi”, “nitelik”, ulaşmak”, “onarmak”, “ermek”, “erişmek”, “esenlik” gibi yüzlerce kelime Fars dilinde karşılığı olmadığından Türk dilinden dışlandı. Safevîlere kadar birinci şahıs zamiri “ben” olarak yazılmakta ve söylenmektedir. Çünkü Türk dilinde zamir çoğul haline dönüştüğünde kök harf değişmez. “Ben” zaminindeki “b” harfi “biz” zamininde de bulunmaktadır. Nasıl ki, “sen” zaminindeki “s” ve “o” zaminindeki “o” kök harfler “siz” ve “onlar” zaminlerinde de korunmaktadır.

“Men” Farsça ve “ben” Türkçedir. “Men” Türkçe olsaydı, onun çokluk bildiren hali “biz” değil, “miz” olmalı idi. Dünya dilleri üç kısma ayrılır:

- 1 – Ayrışkan diller (Çin dili gibi).
- 2 – Büklümlü diller (latin kökenli ve Arap dili gibi).
- 3 - Bitişimli diller (Türk dili gibi).

Bitişimli dillerde genelde kök söz ve özellikle kök harf varlığını yeni harf düzenlemesinde yitirmez. Safevî devleti kurulduğu ana kadar bu sözler Habibî, Kışverî, Fuzûlî yaratıcılığında sıkça kullanılmış. Ancak sanki kara bir rüzgar esip köklü anlamı olan bu sözleri süpürüp götürmüş. Bunlar 500 yıl başını döverek ağlaşan halkın Fars diline uyum

sağlamasının ürünüdür. Şîleleştirilmiş Türklerde, Türk dili üzerinde Farslaştırma operasyonu yapıldı. Fars dilinde bir tek mastar eki olduğu için, özellikle Tebriz'deki Safevî operasyonu neticesinde “mek” mastar eki dilden tamamen çıkarıldı.

Sadece “mak” kaldı. Bu, Fars diline uyum sağlama süreciydi. Bazı kaynaklarda Kuran'ın Bayındırlılar döneminde Türk diline tercüme edildiğini yazmışlar. Ancak Sünnî tercümesi olduğundan eser yok edilmiş. Safevîler döneminde Kuran'ın bir cüzünün Sünniler tarafından çalındığına inanılırdı. Şimdide bu inanç var. Bu uygulama Şah İsmail'den başlayarak günümüze kadar devam etmiştir. Öyle oldu ki, bu 500 yıllık zaman diliminde Türk dili körleştirildi. Türk dili mansur yazıda düşünce dili olma şansını yitirdi. Bu da Türk dilinin Türkistan'dan ve Anadolu'dan tecrit edilerek Farsçanın karşısında savunmasız bırakılmasına neden oldu. Şîleşen bölgelerde Türk dili Fars dilinin gölgesi altında kaldı.

Anadolu'da Osmanlı Arap zihniyetinin baskısı altında kalan Türkmenler büyük ümitlerle Safevî devletinin kuruluşuna katkıda bulundular. Osmanlıdaki aşağılanmalardan bezmişlerdi. “Osmanlıda Türklerin dikey anlamda sosyal statülerini değiştirme imkânları yoktu.”³⁶⁵ Devşirme modeli ister istemez Türk olmayanlar için önemli hak ve özgürlüklerin gündeme gelmesine yol açmıştı.³⁶⁶

Osmanlı devşirme tarihçilerinden biri olan Mustafa Ali'ye (1541-1600) göre, Türklerden birinin toplumda yükselmesi, üst vazifeleri eline geçirmesi doğası gereği mümkün değildi. Mustafa Ali'ye göre, Osmanlıda yüksek askeri vazifelere katılmanın üç yolu vardı:

³⁶⁵ Orhan Türkdoğan “Türk toplum yapısı”, Türk Dünyası Araştırmaları vakfı sayı 141.

³⁶⁶ Aynı kaynak.

1- Müslüman doğmamış olmayı gerektiren devşirme yolu.

2- Askeri sınıftan birinin çocuğu olma.

3-İslâmi eğitim süreci.³⁶⁷ Dikey olarak toplumsal statüs değişirme Türklerin elinden alınmıştı.³⁶⁸

Aşık Paşazâde'ye göre, Yeniçerilerin Türklere bakış açısı aşağılayıcı nitelikteydi.³⁶⁹ Tarihçi Mustafa Ali Siyaset Sanatı “Nüshatü's selatin” adlı eserinde Osmanlı ile Türk'lük arasında hiçbir bağ kurmaz. Osmanlılar “Türk” kelimesini uygarlaşmayan insan tipi gibi anlıyorlardı.³⁷⁰ Her toplumda, özellikle Araplarda ve Farslarda kavim gerginliği, asabılığı son derece yüksektir. Osmanlı ne yazık ki, kavim asabılığını geri plâna atmış, kölevari bir yönetim biçimini ülkenin başına belâ etmişti.³⁷¹

İşte Osmanlıda bu biçim baskılar altında inleyen Türkmenler bir kurtuluş aramaktaydı. Safevî devletinin kuruluşunu kurtuluş olarak sanmıştılar.

³⁶⁷ Aynı kaynak.

³⁶⁸ Aynı kaynak.

³⁶⁹ Aynı kaynak.

³⁷⁰ Aynı kaynak , s. 37.

³⁷¹ Aynı kaynak , s. 13.

Çaldıran savaşı sonrasında

Yavuz Sultan Selim'in dönüşünden sonra ülke artık sahipsiz kalmıştı. Bayındırlı kökenli önemli bir devlet adamı olsaydı, Safevilerin hayatına son verilebilirdi. Kızılbaşlar Azerbaycan Türklerinden öylesine korkuyorlardı ki, her yerde kendilerini takip altında hissediyorlardı. Selim'in dönüşünden sonra bölgede saltanat iddiasında bulunan olmadı.

Şah İsmail, Hamedan'ın Dergazin mağarasında gizlenmişti. Müritlerinden birini haber getirmesi için Tebriz'e gönderdi. Sultan Selim'in geri döndüğü haberini alır almaz ölmediği, yaşadığı ile ilgili haber yaydırdı. Dağlara, derelere dağılmış kızılbaşlardan geri dönmelerini istedi. Kızılbaşlar önce bu habere inanmadılar, onlar Şahın öldüğüne inanmışlardı.

Şah İsmail, Sultan Selim'in Azerbaycan'a geri dönme-yeceğinden emin olduktan sonra gizlendiği mağaradan çıkıp etrafındaki müritleri ile gizlice Tebriz'e geldi. Yolda binlerce Kızılbaş onlara katıldı. Tebriz ahalisi ümitsizliğe kapılmıştı. Onlar İsmail'in öldüğünü sanıp sevinmişlerdi. Kızılbaşların şehri terk ettiği müddet içerisinde Tebriz'de yaşayanlar eski Mezheplerine geri dönmüşlerdi.

Bu da Şah İsmail'e göre, "mürtetlik" sayılırdı. Bu ülke ve halk için yabancı olan İsmail Sünnîleşmiş olan Tebriz ahalisinden yeniden intikâm almak fikrine düştü. Şah İsmail'in sağ olduğu haberi doğrulandıktan sonra kızılbaşlar tekrar Tebriz'e akın ettiler. Çaldıran savaşından sonra Şah İsmail felehzâde, çaresiz ve ümitsiz duruma düşmüştü. Fakat o, içinden hala kendisinin imamların ruhunu taşıdığına ve yenilmez olduğuna inanıyordu.

Bu yenilgi İsmail'in inancının batıl ve yanlış olduğunu ifşa etti. Bu yüzden de İsmail'in kendine güveni kırıldığından hayatını ayyaşlığa, oğlanbazlığa ve içkiye adayacaktı. Bu dönemden sonra İsmail tam olarak devleti Farslaştırma

politikasını izledi. Şahın bütün görevlerini üstlenmiş, eskiden lalalık kurulu olan “vekili-nefsî hümayûn” kurumu İsfahan Farsından olan Mirzaşah Hüseyin adlı birine bırakıldı. Mirzaşah Çaldıran savaşında Şahın kadınlarından birini kaçırıp bir yerde gizletmiş, Şah İsmail ortaya çıktıktan sonra karısını İsmail’e getirmişti. Bu yüzden de Şahın mutlak güvenini kazanmıştı. Lalalık kurulunun ortadan kaldırılıp yerine “vekili-nefsî hümayûn” kurulu yerleştirildiği günden itibaren, Azerbaycan’da devleti Farslara bırakma hamlesi başlamıştı.

Devletin kurucusu olan Kızılbaşlar bu kurumun başında duran Farslar tarafından aşağılanırdı. Fars soylu Mirzaşah Hüseyin İsfahanî, devletin bütün yetkilerini elinde merkezleştirmektedir. İsteddiği Fars kökenlileri devletin önemli kurumlarında yerleştirirdi. “O, karar vermede yetkili olan tek şahıstı. Herkes ona tabi olmak zorundaydı. Mirza Şah Hüseyin İsfahanî’nin haberi olmadan kimse devlet işlerinde serbest davranamazdı.”³⁷²

Şah İsmail, Çaldıran savaşından sonra şahsiyet değişikliğine uğramıştı. Çaldıran Savaşı öncesi kişiliğiyle çelişkili olan bir şahsiyete dönüşmüştü. Kendisinin yenilmezliğine olan inancının tam olarak sarsılması şahsiyetini değiştirmişti.

Çaldıran savaşında Sultan Selim ona gösterdi ki, “Şah, ne Allah’tır, ne Peygamber, ne imam, ne de veliullah. Canının korkusundan bir çukurda gizlenip kendisini ölmüşlüğe vurarak ordusunu başsız bırakan, can korkusunda olan ve başkentini bırakıp ortalıklarda görünmez olan zavallının biridir”.

Sultan Selim’in darbesi onu öylesine sarsmıştı ki, tekrar onun geri dönmesinden korkuyordu. Çaldıran mağlubiyeti onun gerçek yüzünü ortaya çıkarttı. İnsanların cevheri zafer zamanları değil, mağlubiyet zamanlarında ortaya çıkar.

³⁷² Habib-ül seyr 549.

Zaferin doğurduğu sarhoşluklar var. Gönüllü Kızılbaşların Şah İsmail'in yoluna baş koymaları ve art arda zafer kazanması onun aklını başından çıkarmıştı. Çaldıran zaferi aklını başına getirdi. Özellikle Kızılbaşlarında ona olan güveni sarsılmıştı. Çünkü Kızılbaşlar Şah İsmail'in yenilmez olduğuna iman getirmişlerdi. Bu yenilgiye onlar kendi inançlarında cevap veremiyorlardı.

“Şah İsmail neden yenildi?” sorusu ortalıkta dolaşıyordu. Çaldıran'da Sultan Selim'in zaferi İsmail'i yürüten bir cesete dönüştürdü. Artık Şah, gerçek bir ölü idi. Kendi gölgesinden korkar duruma gelmişti. Bu yüzden de Sultan Selim'e acizane bir mektup yazdı.

Eski düşmanlıkların unutulmasını ve dostça ilişkilerin kurulmasını rica etti.³⁷³ Selim bu mektuba cevap yazmadı. Mektubu Selim'e götüren Kızılbaş ise eski Osmanlı uyruğunda olduğu için ülkeye ihanet ettiği gerekçesiyle tutuklatıp zindana attırdı.

Şah İsmail, Erzincan'da Nureli Halifenin ölüm haberini duyduğunda Sehend'in eteklerinde eğlence ile meşguldü. Bu haberi çokta önemsemedi.³⁷⁴ Daha önceki savaşlarda Şah İsmail zaferden zafere koştuğunda kendisinin yenilmezliğine ve imamların kutsal ruhunu taşıdığına inanmıştı. Bu inancına göre Sultan Selim'ide yeneceğini düşünüyordu. Çaldıran yenilgisi onun inancının tamamen batıl olduğunu ispatladı. İnancının batıl olduğu ifşa edildikten sonra yenik ve sefil bir duruma düştü. Artık eski fatihlik, cengaverlik duygularından eser kalmamıştı.

Halifelerinin Anadolu'daki isyanları, artık onun için gülünç görünüyordu. Onların ölüm haberini de önemsemiyordu. O duygular Çaldıran mağlubiyetiyle tamamen sönüp küllenmişti. Artık kızılbaşlara zafer nağmesi söyleyen Tanrı

³⁷³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı “Osmanlı tarihi” 2.ci cild, s. 290.

³⁷⁴ Giyaseddin Handemir 550.

ruhu olduğunu dile getirmez olmuştu. Bu mağlubiyet onun ruhunu sonsuz güvensizliğe gömmüştü.

Sultan Selim Tebriz’e girdikten sonra namaz kıldığı ve değer verdiği her yer koruma altına alındı. Sultan Selim’in tekrar geri dönmesinden çekinen şah İsmail, artık Gkmescitin yeniden ahıra dönmesine izin vermedi. Sultan Selim’den çekinmesi bunu nledi. Osmanlının yeniden Tebriz’e girmesinden korktuğu için Sultan Selim’in ayaklarının bastığı “kutsadığı” yere önem vermek zorunda kaldı.

Savaş çıkaracak bütün bahaneleri ortadan kaldırmaya çalıştı. Yeni bir savaş çıkacağı taktirde kaçacağı yer kalmamıştı. Bütün Orta Doğu ve Türkistan ona düşmandı, onun uyguladığı soykırımlardan bezmişlerdi. Tebriz’de Gkmescit’in ayakta kalmasının sebebi bu oldu. Çünkü Sultan Selim orada namaz kılmıştı.

Sultan Selim'in Mısırı işgal etmesi

Sultan Selim İstanbul'a döndükten sonra Şeyh İdris Bitlisi başkanlığında Kürd emirler Osmanlı Sultanının huzuruna çıkıp yardım dileğinde bulundular. Kızılbaşlardan korunmak için Osmanlı yönetimine geçmeyi rica ettiler. Bu haberi duyan Şah İsmail, Karabey Ustaclu ve Durmuş Han adlı komutanlarını müzakere için Kürd beylerinin yanına gönderdi. Kürdler Osmanlı ordusunun yardımı ile savaşa girdiler. Karabey öldürüldü. Durmuş Han firar etti. Şah İsmail bu haberi duyduğunda korkuya düştü. Sultan Selim'in tekrar bu savaşı bahane edip geri dönmesinden çekiniyordu.

Çünkü İsmail'in savaşıacak gücü ve ruh hali kalmamıştı. Çaldıran yenilgisi Şah İsmail'in karizmasını yerle bir etmişti. Büyük bir savaşa katılacak inancı ve gücü kalmamıştı. Eskisinden farklı olarak, saygı dolu bir mektup yazıp büyük hediyelerle Selim'e gönderdi. Mektubunda Sultan Selim'i "Dinin bayraktarı, Müslümanların koruyucusu, Tanrının dostu" olarak kitap ve barış elini uzatmasını rica ediyordu.³⁷⁵

Kızılbaş devletini resmi olarak tanımak istemeyen Sultan Selim daha önceki elçiler gibi İsmail'in bu elçilerini de tutuklatıp hapsedtirdi. Ancak Batıya doğru işgaller düşüncesinde olduğundan Kızılbaşlara karşı yeniden savaş açmak fikrinde değildi. Şah İsmail'in yönetiminde olan Diyarbakır ve Erzincan'ı Yavuz Selim kendi topraklarına katarak orada Kızılbaşlara karşı savunma hattı oluşturdu.

Şah İsmail yalnız başına Osmanlıya bir şey yapamayacağı anladıktan sonra Avrupa'dan yardım istemeyi düşündü. Hristiyan ülkeleri ile birleşip Osmanlıya karşı müttefik cephe oluşturma niyetini yazdıkları ve aldıkları mektuplarda açıkça görmek mümkündür. Şah İsmail onlara, onlar da Şah

³⁷⁵ "İsmail- Selim yazışmaları" Parsadust 832-835.

İsmail'e Osmanlıya birlikte saldırmayı teklif ediyorlardı.³⁷⁶ Cenevizli bir çok tacir, Kızılbaş ülkesinde Osmanlı Devletine karşı casusluk yapıyordu. Neden Doğu tarihçileri Şah İsmail'i ve Kızılbaşları bu kadar övmüş, hatta Sâfевî devletinin kuruluşunu "milli İran devletinin teşkili" gibi adlandırmışlar?. Avrupa'lılar Osmanlının batıya doğru yürüşünü önlemek için Şah İsmail'i gökten düşme fırsatı gibi görüyorlardı. O zamanki Avrupa'nın durumunu göz önünde bulunduracak olursak, Çaldıran savaşında Osmanlı bu kadar kayıp verip meşgul olmasaydı, sürekli olarak arkasında Safevî Devletini bir tehdit olarak görmeseydi, dünya tarihi tamamen başka ve Türklerin isteği doğrultusunda gidecekti.

Sultan Selim, Şah İsmail'i cezalandırdıktan sonra Şam ve Mısır'a yöneldi. Başkenti Kahire olan Mısır'ı Memlûklular yönetmekteydi. Memlûklu devleti şimdiki Sudan, Mısır, Filistin, İsrail, Suriye, Ürdün ve Livan'ı içeriyordu. Çaldıran savaşından kısa bir süre sonra Osmanlı Memlûklu ilişkileri iyiydi. Sultan Selim ve Memlûklu Sultanı bir birine saygılı mektuplar yazar, bir birlerini İslâmın koruyucuları olarak adlandırırlardı. Memlûklu Sultanı mektubunda İstanbul'dan gemi ve gemi tamiri yapan ustalar göndermesini rica etti. Selim onun bu isteğine olumlu cevap vermedi. Hristiyanlarla savaşa hazır olduğundan bu ustaların kendisine lâzım olacağını bildirdi.³⁷⁷

Şah İsmail'in Selim'le barış girişimleri neticesiz kalınca Memlûklu Sultanından barışa aracı olması için istekte bulundu. Şah İsmail'in mektubunu alan Memlûklu Sultanı Selim'e bir mektup yazarak İsmail'le barışmasını rica etti.³⁷⁸

³⁷⁶ Nasrullah Felsefî "Safevî devrinde İran'ın dış politikası" s. 288-293.

³⁷⁷ Münşat-üs selatin 419-423.

³⁷⁸ Aynı kaynak 423-424.

Selim, Memlûklı Sultanına cevaben; İsmail'le barışmak istemediğini belirten saygı dolu mektubunda, “Sultan benim atam konumundadır. Benim ondan hayır dualar beklentilerim var. Ancak Şah İsmail ve benim aramda aracılık etmezseniz, çok minnettar olurum”.³⁷⁹

O zaman ortalıkta nifak çıkaran işler dolaşıyordu. İki Sultan arasında savaş çıkarmak isteyenler vardı. Yavuz Selim, güney Avrupa'ya saldırı hazırlıklarında idi. İstanbul'da Memlûklı Sultanının Şah İsmail'le birleşip Osmanlıya saldırmak istediği haberi dolaşıyordu. Kahire'de de; Halep emiri “Hayır Bey” Suriye'yi Mısır'dan ayırmak için Sultan Selim'le anlaştı haber yayıldı. Memlûklı Sultanı Hayır Beyi Halep valiliğinden almak istedi. Hayır Bey Sultan Selim'den Memlûklı Sultanını bu işinden vaz geçirmesini rica etti. Bu olay Memlûklı Osmanlı ilişkilerini germeye başladı.

Sultan Selim, Sinan Paşa komutanlığında 40 bin kişilik bir orduyu Doğu Anadolu'ya yolladı ve yeniden Şah İsmail'e saldırmak istediğini duyurdu. Kahire'de Memlûklı Sultanına bu ordunun Hayır Bey'e yardıma gittiğini anlattılar. O zaman Anadolu'da bir kaç Memlûklı casusu yakalandı. Onlar Memlûklı Sultanı ile Şah İsmail'in Osmanlıya karşı birlik cephesi oluşturduklarını söylediler. Bu şekilde iki Sünnî devlet karşı karşıya geliyordu.

Yavuz Selim'in 40 bin kişilik ordusuna karşılık Memlûklı Sultanı 50 bin kişilik neferden oluşan ordu ile Kahire'den Şam'a hareket etti.³⁸⁰ Memlûklı Sultanı Selim'e mektup yazarak bu orduyu Osmanlı - Safevî arasında olası savaşı durdurmak için gönderdiğini bildirdi. Sultan Selim, Memlûklı Sultanına cevap yazmak yerine devletin güvenlik kurulunu toplayıp Memlûklı - Safevî birliğinin tehlikelerini anlattı.

³⁷⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı 2.cild, s. 301.

³⁸⁰ Şahiner, Atilla (2008). “Sultan (I.) Selim (Yavuz)”, *Osmanlı Tarihi*, 107, Lacivert Yayıncılık.

Osmanlı fıkıhlarından Mısır'a karşı savaşmak için izin aldı. Hayır Beye mektup yazarak yardımına geleceğini bildirdi. Selim savaş ilân eden mektuplarını genelde Türkçe yazardı. Memlûklü Sultanına sert bir mektup yazarak onun casuslarının Anadolu'daki tahribatlarını, verdikleri zararları anlattı ve Memlûklü'larla savaşacağını bildirdi.³⁸¹ 24 Ağustos 1516 yılında savaş başladı ve Memlûk Sultanı Kansu Kavrî yenildi. Kaçarken yolda öldü. Memlûklü Sultanının kardeşinin oğlunun Kahire'yi savunması da uğur getirmedi. Bu savaşta Sinan Paşa öldürülmüş olsa da, Sultan Selim 4 Şubat 1517 tarihinde ordusuyla Kahire'ye girdi.³⁸² Selim sekiz ay Kahire'de kaldı. Daha sonra Mısır'ın hakimliğini Hayır Beye bırakıp Kahire'nin hazinelerini ve kitaplarını alıp İstanbul'a gitmek için yola düştü. Bu dönüşte yüzlerce sanatçı ve bilim adamlarını da İstanbul'a getirdi. Abbasilerin son halifesi olarak Mısır'da bulunan Elmütevekil'i de İstanbul'a götürdü.

Halifelik cübbesi, Hz.Muhammed'in sakalı, Hattaboğlu Ömer'in kılıcı da getirdiklerinin içindeydi. Elmütevekil Halifeliği Sultan Selim'e devretti.O günden sonra Yavuz Sultan Selim Müslümanların halifesi oldu. Ondan sonra gelen Osmanlı Sultanları da Halife olarak adlandırıldılar. Sultan Selim, Batıya saldırı fikrinden vazgeçip Şah İsmail'i ortadan kaldırarak İslâm ülkelerini bir tek halife çatısı altında birleştirmek istiyordu. Edirne'de bir toplantı düzenlemek için yola çıktı fakat yolda hastalanarak 22 Eylül 1520 yılında vefat etti.

Çaldıran savaşından sonra Şah İsmail'de artık ölü gibi bir hayat yaşamış, eski heyecanları ve dünyayı fethetme gibi duyguları sönmüştü. Ülkenin yönetimine Mirzaşah Hüseyin

³⁸¹ Rehimzâde Safevî “Şah İsmail'in yaşamı ve savaşları” s.391-392.

³⁸² Sakaoğlu, N. (1999), *Bu Mülkün Sultanları*. İstanbul, Oğlak Yayınları s.123.

İsfahanî'yi atamış, kendide ruhtan düşmüş halini şarap içerek unutmaya çalışıyordu. Şah Tahmasib Sarayının tarihçisi Budak Kazvinî , Çaldıran savaşından sonra din adamları ülkenin önemli sorunlarından habersiz kalmış, ülke işlerini vekillere ve vezirlere bırakmıştı.³⁸³ Ahmed Gumi yazısında: Mirzaşah Hüseyin İsfahanî Şah İsmail'î daha çok içki içmeye ve sarhoşlukla gün geçirmeye teşvik ediyordu. Öyle ki, ömrünün son on yılını bu şekilde geçirdi.

Artık cihanperverlik, ülkeler fethetme hayallerini aziz hatırlardan uzaklaştırmıştı.³⁸⁴ Çaldıran savaşı yenilgisi Şah İsmail'î öylesine çökertmişti ki, kanlı düşmanı olan öldürdüğü Şirvanşahın oğlu Şeyhşah'la da dostluk ilişkileri kurmak istedi. Çünkü Şirvan Osmanlının himâyesi altında idi. Şirvan valisi ile dostluk ilişkileri kurmak için baş vekili Mirzaşah Hüseyin İsfahanî ile dini işlerinden sorumlu Mircemaleddin Muhammedi büyük hediyelerle Şirvanşah'ın huzuruna gönderdi. “Şeyhşahın hatırını Şahın ettiği yemini-ne inandırdılar.”³⁸⁵

Ayrıca, Şah İsmail kendi kızını da onun oğlu ile evlendirmeyi teklif etmişti. Çaldıran savaşına kadar Sünnî adı işittiğinde ölümünü zarurî sayan Şah İsmail şimdi hanedan düşmanı olan Şirvanşah'a kızını göndermek istemişti. Neden acaba? Çünkü Sultan Selim'in bir daha saldırması karşısında Şirvan'da sığınacak bir yer aramayı düşünmüş olmalıydı. Sultan Selim Mısır'ı işgal ettikten sonra Şirvanşah'a zaferlerini içeren geniş bir mektup yazmıştı. Mektubunda geri döner dönmez Şah İsmail'in işini bitireceğini de anlatmıştı.

Bu gelişmeleri izleyen Şah İsmail nazikçe bir mektup yazıp Sultan Selim'in şahsına gönderdi. Mektubunda Sultan Selimi övmüş ve “Sizin isteğiniz ne olursa ben onu yerine

³⁸³ Budak Gazvini, “Cevahir-ul akbar”dan naklen Parsadust s. 617.

³⁸⁴ Ahmed Kumi “Hülaset-ut tevarih” 154.

³⁸⁵ Giyaseddin Handemir s. 557.

getirmeye hazırım”³⁸⁶ diyordu. Şah İsmail’in kendini Sultan Selim karşısında bu kadar aşağılamasına bakmayarak, Sultan Selim onun mektuplarına cevap vermiyor, onu saymıyordu. Selim’le barışmak için her yolu denemeye çalışan İsmail’in, hatta onun anasına da bir mektup yazdığı bilinmektedir. Sultan Selim’in ölümünden ve oğlu Süleyman’ın tahta çıkmasından sonrada Osmanlı korkusu Şah İsmail’i terk etmemişti. Şah İsmail Çaldıran savaşından sonra Osmanlının tekrar saldırısından korunmak için kendine acele olarak müttefikler aramaya başladı. O kendisine göre de Hürmüz limanını karşılıksız olarak Portekiz’lere bıraktı. Portekiz Safevî ordusunu modernize etmeliydi.³⁸⁷ Gün geçtikçe daha çok içkiye meyillenenek Şeybek Hanın başında şarap içmeye devam ediyordu. “Çok şarap içip az yemek yeme büyük Şahın iştahını bozmuş, yemek kokusu artık ona eziyet vermeye başlamıştı.”³⁸⁸

Günden güne zayıflayan Şah İsmail 1524 yılında öldü. “1524 yılına kadar rüzgârın en eski geleneklerinden, adetlerinden birine tabi olarak, o Kosrov’un ve zamane Keykubat’ının hayatı sona erdi.”³⁸⁹

³⁸⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı 2.ci cild, 316.

³⁸⁷ Ettelaate Siyasi- İktisadi, sayı 286, il- 1390 (2011) kış, s. 130.

³⁸⁸ Emir Handemir 120.

³⁸⁹ İskenderbey Türkmen “tarihi-Alemaraye- Abbasi”, tercüme eden Şahin Fazıl, Şark-Garb Bakü 2010 s. 110.

Şah Tahmasib

23 mayıs 1524 yılında Tahmasib tahta çıktı.³⁹⁰ Tahmasib dönemi Şuûbiyyenin Azerbaycan'ı tam olarak işgal etme sürecidir. Şah İsmail zamanından eksik kalanları oğlu Tahmasib Lübnan'dan Şîî şeyhlerini Tebriz'e doldurarak Azerbaycan'nın kendi kimliğinden kopuşu yolunda yeni imkânlar ortaya koydu. Bu defa teberra teşkilâtını Lübnan'dan gelen Mollalar sürüsü yöneteceklerdi. Tahmasib'in Şîileştirme politikası aşırı şekilde devam ettikçe Azerbaycan bilim adamlarından boşalıyordu. Onlar Osmanlı Devletine ve Türkistanda Übeydullâh Hana sığınıyorlardı.

12 imam adına halka her tür zulüm ediyorlardı. Kimin biraz zengin olduğunu bilseler, zenginliğini, malını, varını yoğunu almak için imamların sahte hadislerine sığınıyorlardı. İmamlardan biri hangisinin teberra teşkilâtının reisinin uykusuna girip kimlerin zengin olduğunu söylüyordu. Bu demek oluyordu ki, O adam ya katledilecek, ya da varını yoğunu onlara bırakacaktı.

Şah Tahmasib'in ilk saltanat yılları zaferlerle geçti. Özellikle Ubeydullâh Han'ın Horasan'a saldırılarını önleyebildi. Tahmasib Horasan'da Özbek'leri yenip bölgeden uzaklaştırdı.³⁹¹ Sonra da Van'a saldırıp işgal etmek istedi. Tam bu sırada kardeşi Sam Mirza'nın ona karşı baş kaldırdığı hakkında Irak'tan haber geldi. Van kuşatmasını bırakıp kardeşini etkisiz hale getirmek, susturmak için geri döndü.³⁹² Sam Mirza olayı yatıştırdı. Sam Mirza Şah Tahmasib'in yanında utancından başını aşağı eğerek gözlerinden pişman-

³⁹⁰ İskenderbey Türkmen "tarihi-Alemaraye- Abbasi", tercüme eden Şahin Fazıl, Şark-Garp Bakü- 2010 s. 112.

³⁹¹ Şeref Han Bitlisi "Şerefname" 2.ci cild, s. 176, Asatir yayınları Tehran 1377 (h.ş).

³⁹² Aynı kaynak 185.

lık yaşı akıtmaya başladı.³⁹³ Şah İsmail'in dört oğlu olmuştu: Tahmasib, Behram, Elkas, Sam.³⁹⁴ Evlâtlarının adı biri istisna olmakla “Şahname”den çıkarılmış adlar idi. Tahmasib, Firdevsî'nin “Şahname” eserinde hayali İran'ın hayali şahlarından biridir. Behram yine de aynı eserde Sasani Şahıdır. Sam'da Şahname'de Rüstem'in babasıdır. İsmail gelecekte Osmanlıdan intikâm almak için oğlunun birinin adını kısas alan (öcalan) anlamında Elkas koymuştu.

Tahmasib Şirvanşah devletini tarihten sildikten sonra kardeşi Elkas'ı oranın valisi tayin etti. Elkas kardeşine karşı baş kaldırdı. Kanlı savaşlardan sonra yenildi. Bu karşı durmaların ayrıntılarını burda anlatmaya gerek duymuyorum. Bununla yetiniyorum. Elkas döğüşte yaralandı. Küçük bir grup ile dağlarda gizlendi, kendisini Şamkal'ın ülkesine attı. Oradan da İstanbul'a gitmek için yola düştü.³⁹⁵ Elkas Tahmasib'i devirip kendisi Şah olmak için Osmanlı Devletine sığınmıştı.

Selim'in ölümü ile tahta çıkan Kanuni Sultan Süleyman, Şah İsmail'le ilişkileri normalleştirip batıya uzanmak istedi. Bu yüzden babası zamanında tutuklu olan Şah İsmail'in elçilerini serbest bıraktı. İsmail'in ölümünden sonra da Sultan Süleyman Avrupa'ya yöneltmişti. Ancak 1529 yılında Sultan Süleyman Viyana'yı kuşattığında Tahmasib arkadan Osmanlıya darbe vurdu.

Sultan Süleyman Avusturya seferindeyken Şah Tahmasib Nahçıvan'ı ve Van'ı ele geçirdi. Ayrıca, katı uygulamalarla Şîî hakimiyetini de güçlü bir şekilde tesis

³⁹³ İskenderbey Türkmen “tarihi-Alemaraye- Abbasi”, tercüme eden Şahin Fazıl, Şark-Garp Bakü- 2010 s. 147.

³⁹⁴ Aynı kaynak s. 111.

³⁹⁵ Oktay Efendiyev “Azerbaycan Safevîler Devleti” “Şark-Garb” yayını Bakı- 2007, s. 92.

etmiş, bölgeye “halife” adlı casuslar göndermişti.³⁹⁶ Şirvan yenilgisinden sonra İstanbul’a kaçmış olan Elkas Mirza, Osmanlı Sultanına telkinlerde bulunuyor; Sultan Süleyman Tebriz’i ele geçirirse, Kızılbaşlar Osmanlı tarafına geçer. Bu yüzden Sultan Süleyman Tebriz’e doğru saldırı plânladı. Ancak Tebriz’e girdiğinde Kızılbaşlar onu karşılamadılar.³⁹⁷

Diğer taraftan o zamanlar Alman Kralı V. Karl (Şarl), Osmanlıya karşı birlik cephesi oluşturmak için kaç defa Tahmasib’le müzakereye girdi.³⁹⁸ Elkas Mirza sık sık Osmanlı Padişahını tahrik etti. 1533 yılında İstanbul’da anlaşma yapıldığından dolayı Batıda durumu rahat gören Sultan Süleyman Azerbaycan üzerine ikinci seferine çıktı. Bu esnada Bosna valisi olan Ülema Han, İran halkının durumunu iyi bildiği için Erzurum Beylerbeyliğine getirilerek Elkas’a lala tayin edildi. Elkas ve Süleyman’ın orduları İstanbul’dan hareket etti. Bu gelişmelerden haberdar olan Tahmasib’de ordusunu topladı.³⁹⁹ Önce Van’ı isteyen Sultan Süleyman Tebriz’e girdi. 15 Ağustos ta Van’a gelen Süleyman 24 Ağustos 1548 yılında Van’ı ele geçirdi.⁴⁰⁰

Tahmasib Kars kalesini ele geçirdi ve Erzincan’a kadar ilerledi. Bu haberi Diyarbakır’da duyan Sultan Süleyman vezir Ahmed Paşayı büyük bir ordu ile Tahmasib’in üzerine gönderdi. Elkas Mirza’yı da kendi isteği üzerine İsfahan’a saldırmaya yolladı. Tahmasib geri çekilerek Karabağ’a

³⁹⁶ Eravcı, Mustafa (2002). Safevî Hanedanı. Yeni Türkiye Yayıncılık.

³⁹⁷ Şeref Han Bitlisi “Şerefname” 2.ci cild, s. 198, Asatir yayınları Tehran 1377 (h.ş).

³⁹⁸ Will Durant “Medeniyet tarihi” 6.cı cild, s. 566 Farsça tercümesinden.

³⁹⁹ Sümer, Faruk (1992). Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü. TTK Yayıncılık.

⁴⁰⁰ Oktay Efendiyev “Azerbaycan Safevîler Devleti” “Şark-Garb” yayını Bakı- 2007, s. 95.

gitti.⁴⁰¹ Bu savaşlar 1555 yılının mayıs ayında Amasya antlaşması ile neticelendi.⁴⁰² Osmanlının Basra körfezine ulaşmasını sağlayan bu antlaşma 25 yıl barış için imkân sağladı. Sonraki yıllarda İngiliz casuslarının yardımı ile güçlenen şah Abbas, Tebriz'i, Hamedan'ı ve Gürcüstan'ı geri alacaktı. Beluçistan bölgesi yoksul eyalet olduğu için Kızılbaşlar oraya önem vermediklerinden Sünnî kaldılar.

Bütün bu tarihi dönem incelendiğinde Osmanlının ve Sâfevîlerin kendi soylarına önem vermediklerine tanık oluruz. Ne Osmanlıdan, ne de Sâfevîden Türk dilinde bir tek kitap miras kalmamıştır. Sanki bu geniş topraklarda ne Osmanlı devleti olmuş, ne de Safevî !. Bütün tarih kitapları Farsça yazılmış. Osmanlı ve Safevî, sanki kendilerini Fars dilli göstermek için yarışmışlar. Bir tek Fars olmayan İstanbul'un göbeğinde Fars dili öylesine öğreniliyordu ki, Osmanlı Sultanları bu dilde divan yazıyorlardı. Ana dilleri Türkçe olan iki devlet arasındaki antlaşmalar da Fars dilinde yazılıp imzalanmış. 35 yıllık Emir Timur dönemine kadar Safevi ve Osmanlı tarihinden Türkçe manen ve dilsel miras kalmamıştır. Emir Timur'un Türkçeye verdiği önem dolayısıyla Türkçeyi öven Alişir Nevaî'ler yetişti. Osmanlı-Safevî tarihi tam bir çöllük. Sanki burada Türkçe konuşan millet yaşamamış.

Devletten aslı olmayan halk folkloru olmasaydı, acaba burada Türklükten eser kalır mıydı? Her iki taraf milli gururdan yoksun, Tanrı yolundan sapmış. Kuran'da dillerin Tanrı iradesinin ürünü olduğu belirtilir. Bu nasıl bir Müslümanlık? "600 yıllık Osmanlı İmparatorluk döneminde 2200 şairin adı edebiyat tarihinde yer almıştır. İçlerinde 12 sultanın ve bir çok sultanzadelerin, o cümleden şahzade Cemin de adı geçer. Bunların esas yazdıkları edebiyat Fars

⁴⁰¹ Aynı kaynak.

⁴⁰² Aynı kaynak s. 106.

dilinde meydana gelmiştir.”⁴⁰³ Böyle karanlık bir tarihin ürünü olarak günümüzde de geçmişle zihinler arası ilişkiler kuramayan toplum gerçeği ortaya çıkmıştır. Millet, yalnızca yaşayanları ile var olan bir varlık değildir. Ölüleriyle bir yerde teşekkül eder. Ancak ölmüş olanların beyin ürünleri ana dilde metinleşerek geleceğe intikal etmiyorsa, eski ile beyinler arası ilişkiler nasıl kurulabilirler? Kurulamaz. Asya’nın sahibi olan Türkler başka diller aracılığı ile eski tarihleriyle zihinler arası ilişkiler kurmak zorundadır.

Bölgenin en azınlık milletlerinin dilleri olan Ermenice, Gürcüce ve Farsça dolayısı ile özgeçmişini incelemek zorundadır. Almancayı, Ermeniceyi, Gürcüceyi onların kiliseleri yükseltti. Arapça ve Farsçayı da Camiler geliştirdi. Osman-lıda Sünni ve Safevîde Şîî Camiler Türkçenin önünü tıkadı. Camiler Türkçenin katledildiği mekanlara dönüştü.

Camiye toplanan cemaat şeyhlerin minberde neler söylediklerini anlamaz oldular. Anlamadıkları için onlara “idraksız Türk’ler” deniyordu. İnsan ana dilinde olmayanı nasıl anlayabilir? Fars milliyetçiliği IX. asırda uyanış süreci yaşadığı için şimdiki İran, Tacikistan ve Afganistan coğrafya-sında Camiler Farsçayı yaşattı, Farsçayı zenginleştirdi ve İslâmiyetin irfânı ile tanıştırdı.

Türk dili sadece çölde kaldı, İslâm irfanı ile de tanışmadı. Dili Arapçalaştırmak, Osmanlıcılaştırmak İslâm İrfanı ile tanışmak değildir, bu dili tarihten silme plânıydı. Özellikle Safevî devleti ile Fars dili imparatorluk diline dönüştü. Fars dili Safeviliğini öylesine esir aldı ki, kısa sürede Şîîliğin dili Farsçaya dönüştü. Manîllik Türk İslâm tarihinden bir tek fıkıh kitabı, bilgi kitabı, tarih ve felsefe kitabı Türk dilinden miras kalmaz oldu.

Osmanlı ve Safevîlerde bir Kaşkarlı Mahmud, Yusuf Has Hacıb, Alişir Nevaî gibi şahsiyetler yetişmedi. Bu

⁴⁰³ Will Durant “Medeniyet tarihi” (The Story of Civilization) 6-cı cild (Dini Reformlar), s. 801. (Farsça tercümesi).

düşünsel yenilginin sonucu olarak Afganistan'da, Tacikistan'da, özellikle de İran'da Türkler Fars Şuûbiyye tarihinin tam materyali gibi kullanıldı. Modern dönemde bütün imkânlar Türklerin elinden çıktı. Safevîler coğrafyasında Türk dilinin içi tamamen boşaltıldı. Bayındırlı Devleti döneminin ürünü olan Dede Korkud'daki ermişlik, erenlik, alplik, alperenlik kavramları dilimizden çıkartıldı. Bu kavramların dilimizden dışlanması ile Türk bireyleri kimliğini de yitirerek Fars dünyagörüşünün sürüngenlerine dönüştü. Türklük, sadece Safevîliğe ve Osmanlı tarafından hamal gibi savaşlarda kullanılmadı, Humeynî gibi Fars Şîî ırkçısı da Türkleri bu şekilde kullandı.

Osmanlılar Tebriz'e girdikten sonra başkent Tahmasib zamanında Kazvin'e taşındı. Kazvin'in de dini yapısını değiştirmeliydiler. Teberra mollaları Kazvin'de açıkça cinayetlere ve Sünnîleri aşağılamaya başladılar. Molla Hayranî Kumî, teberra gruplarının başında duran önemli adlardan biriydi. Tahmasib, zamanında o, Kazvin'i Şîîleştirmekle yükümlüydü. Bir çok şairler teberra teşkilatını tahrik etmek için yazmıştı. Bu dörtlük ona aittir.⁴⁰⁴

Sünnîler koyundur, kurttur Şîîler
Tacikler ve Türkler fikrimi bilir.
Kazvin Sünnîsine bin kere lânet
İster yoksul olsun, isterse zengin⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ Hülaset- ut tevarik s. 375.

⁴⁰⁵ Aynı kaynak: Çeviri Güntay.

Mollalık kurumunun ortaya çıkması

İslâmın özünde “Mollalık” veya “ruhaniyet” diye bir kurum yoktur, böyle bir anlayış da olmamıştır. İslâmın temel kaynaklarında bu kavram bir kurumun temsilcisi gibi mevcut olmamıştır. Mollalık ve ruhaniyet kurumları Safevîler döneminin ürünüdür. Mollalık Safevîler sonrası kendine mahsus gelişme (inkışaf) sürecini yaşamıştır. İslâm kaynaklarında “ruhanî” ruh dünyasına , kişiye bağlılık (aidiyet) anlamında olmuştur. “Molla” ise, Arapça “dolu” demektir. Safevîler döneminden başlayarak “ruhanî” ve daha sonra “molla” dini kitaplar okuyan adama denildi. Ruhanî sadece Şîliğe mahsustur. Başka hiç bir İslâm mezheplerinde olmamıştır.

Safevîlerin kuruluşundan başlayarak kişiye bağlılık (inkışaf) süresince Lübnan’dan akın edip gelen Şîî din adamları “ayetullâh”lık kurumunu da geliştireceklerdi. “Ayetullâh”, yani Allah’ın ayeti ve nişanı. İslâm felsefesinde bütün varlıklar Allahın ayeti demektir. Ayet, yani olay , olgu. Her insan bir Allah ayetidir. Güneş, yer, ay, bütün var olanlar Allah ayetidir, her biri bir olaydır. Bütün bu olayların arkasında da tek tanrıcılık inancı (tevhid) durmaktadır, yani Allah’ın birliği. Var olanlar bir olanın ayetleridir.

Ancak Ayetullahlık kurumu İslâmiyeti kendi eline (inhisarına) geçirerek, yalnız kendini Allah’ın ayeti olarak gösterdi ve kalanlar onlardan taklit etmelidirler. “Taklit” de Şîliğe mahsustur, İslâmda taklit diye bir şey olmamıştır ve yoktur. Taklit İslâmiyetin ana ilkeleriyle tam olarak zıt olan bir durumdur. “Allah herkese kendi ölçüsünde imkânlar vermiştir.”⁴⁰⁶ Kimse başkasının aklını yönlendirmemelidir. Daha sonra iktidarı paylaşan Ayetullahlık kurumu dönemlerin siyasî iktidarlara ile birleşip bir yerde halkı yağmalayacaklardı. Bütün İslâm tarihinde, yalnız bir kişiye “hüccet-ül

⁴⁰⁶ 23-cü sure, 62.ci ayet.

İslâm” lâkabı takılmıştır. Bu lâkap da hiç bir resmî kurumu temsil etmemiştir. Selçuk’lular döneminde “Nizamiye” Medreselerinin öğretmenini olan Gazzâlî’ye bu lâkap verilmişti. Höcçet-ül İslâm, yani İslâmın höcçeti ve delili. Gazzâlî İslâm dünyasında yeni bir akım oluşturdu-ğundan dolayı bu fahri lâkap ona takılmıştı. Peygambere bile, Ayetullah denilmemiştir. Hâtta dört Sünnî Mezhebinin kurucuları olan büyük şahsiyetler (Hanbelî, Hanefî, Malikî, Şafî) de kendilerine böyle lâkabın takılmasına izin vermemişler. Safevîlerden sonra bu kurum elinde büyük sermayeler barındırarak kendi kadrolarını, yani Ayetullahları eğitip milletin başına dert edecek, insan düşüncesinin önünde engel olacaktı. Ayetullahlık kurumu Safevîlerden sonra bir sınıf haline geldi.

Bütün devrimlere ve değişimlere rağmen bu sınıf kendini tarihi süreç içinde o kadar güçlendirip elinde sermaye bulunduruyordu ki, değişmek bir yana dursun, her gün biraz daha güçlendiler. Sünnî alimlerinin bir çoğu bunu Allah’a şirk koşmak anlamında açıklarlar. Şah İsmail’in zamanında Lübnan Şîliği, Azerbaycan’a akın etmeye başlamıştı. Azerbaycan yabancı ve İslâmiyetle ilgisi olmayan inanç tarafından işgal edildikçe, Bayındırlı İslâm medeniyetinin de kökünü kesiyorlardı. Ancak Tahmasib döneminde bu akın daha da güçlendi. Lübnan’dan gelen Şî alimler kendi ülkelerinde değersiz insanlardı.

Onlar fıkıh kitabı olmayan Alevîleri Şî teorisiyle tarihten silecek ve Alevî-Kızılbaşların kurduğu devletin fıkıh kitabını yazarak hem Alevî Türkleri Safevî devletinden uzaklaştıracak, hem de Safevî devleti için Şîliğin siyasî fıkıhını oluşturarak devleti ele geçireceklerdi. Alevî - Bektaşî tarikatının fıkıh kitapları olmamış, ilk defa siyasî tecrübe yaşamaktaydı. Eskiden de devlet yönetimiyle bağlı fıkıh kitapları yazmamışlardı. Fıkıh, yani İslâm hukuk sistemi, Sünnî fıkıhının dört mezhebi kaynağı olmuştur. Şî

fıkıhı ise, İslâmı daha farklı algılamıştır. Şîî fıkıhının oluşumunda Şuûbiyyeliğin büyük rolü olmuştur. Öyle ki, Safevîler döneminde yazılan fıkıh kitapları Farsları kutsar, ulular biçiminde yazılmıştır. Lübnan'dan gelen Şîî akını fıkıh görüşlerini teorize ettikçe Safevî devleti onun hızına göre Farlaşmakta idi. O kadar hızla ilerlediler ki, kısa sürede Kızılbaşlık da iptal edildi. Kızılbaşlar aşağılanarak Şahseverleştirildiler. İsfahan fıkıh mektebi, Sünnî mektebine karşı olgunlaşma sürecini bitirdiğinde, artık kızılbaşlardan eser kalmamıştı. Devlet, kurucularının elinden çıkarılmış ve Kızılbaşlar kentlerde çobanlıkla meşgul olmaya mahkum edilmişlerdi.

Daha sonraki süreçte Ermeni-Fars birliği İsfahan'da iktidarı ele geçirecek ve Azerbaycan şehirlerinde Safevilerden bir tek medeni miras kalmazken Fars şehirlerini, başta başkent İsfahan olmak üzere hızla geliştirecekti. Sünnî ve Şîî fıkıhı üzerine ileride bilgi verilecektir. Lübnan'ın dağlık bölgeleri günümüzde olduğu gibi eski çağlarda da “küllatî-şîî”, yani aşırı Şîîlerin yuvası idi.

Ancak onlar imparatorluğa yükselme fırsatlarını hiçbir zaman ele geçirememişler. Kızılbaş imparatorluğu kurulur kurulmaz Tebriz'e daha sonra Kazvin'e ve İsfahan'a akın ettiler. Şam, Hanbelî** Mezhebinin fıkıhı ile yönetilmişti. Hanbelî mezhebi Sünnîliğin en aşırı ucunda iken, Hanefîlik

** Hanbeli Mezhebinin kurucusu Hanbel olmuştur. Onun Saleh adında bir oğlu olmuş. Saleh İsfahan'da bir yıl yargıç olarak çalışmış. Bir gün İmam Hanbelî'nin evinde çörek pişirmişlerdi. İmam Hanbel “Bu çöreği nereden getirmişsiniz?” diye sormuş. Ona “İsfahan'da yargıç olarak çalışan oğlun Saleh göndermiş” cevabını vermişler. İmam Hanbel “O çörek mazlumlara istismarından elde edilmiştir, helal değildir, onu benim evimden uzaklaştırın!” diyor. Çöreği uzaklaştırırlar. İmam Hanbel “Ne ettiniz, çöreği nereye attınız?” sorduğunda ona “çöreği Dicle çayına attık” cevabını verirler. İmam Hanbel ömrünün sonuna kadar Dicle çayının balıklarından yemez.

ılımlı ucundadır. Lübnan aşırı Şîî taraftarları da Hanbeli yönetiminin altında olmuşlar. Haç (salib) yürüyüşlerinde “küllati-Şîî” Hristiyanlarla işbirliği yapmakla suçlanıp baskı ve işkence altına alındı. Birçok tutukluları idam edildi. Hanbeli fıkıhlar inananlar aydınlanma ışık (ışrak) felsefesinin kurucusu Şihabeddin Sühreverdî’yi Şîîlerle işbirliği yapmakla suçlayıp ölüme mahkum ettiler. Ancak Sühreverdî ne Şîî idi, ne de Hanbeli. Kendine göre bir İslâm anlayışı vardı.

Sühreverdî’ye göre, karanlığın ışığa karşı sevgisi vardır. Karanlık ışığa yaklaştıkça karanlıklığı azalır, ışığa kavuştuğunda karanlık yok olur. Bu konuda aydınlanma filozofu Kuran-ı delil olarak göstermiştir. Sühreverdî’de aydınlanma, nurlanma, akli, zihinsel ışıkların parlaması ve akışı anlamındadır.

Sühreverdî’nin iki ünlü eseri olmuştur: “Hikmet-ul ışrak ” (Işık hikmeti) ve Işık Heykelleri “Heyakil-un nur”. Aşerî mezhebine göre, Allah o dünyada müminlerin gözüne görünebilir. Mutezile mezhebine göre; Allah ne o dünyada, ne de bu dünyada görünmez. Sühreverdî diyor ki, manevî temizlenmeyle bu dünyada da Allah’ı görmek mümkündür. Ancak bu görüş maddî değil, manevî yolla mümkün olur. Şihabeddin Sühreverdî gerçeği ışık ve karanlık tiplerine göre şöyle tarif eder :

- Eğer ışık kendi kendine varsa, bu nur cevheridir.
- Eğer ışık cismani olmayan ışıkta, soyut (mücerret) nur adını alır.
- Işık kendi varlığının dışında başka bir varlıktan asılı ise, alandır.
- Karanlık (ışığın yokluğu) kendi kendine varsa, buna karanlık diyorlar.
- Karanlık kendi varlığının dışında başkasına bağlı ise, buna form diyorlar.

Sühreverdî'ye göre, bir varlık ya kendi hakkında haberdardır, ya da değildir. Eğer kendi hakkında bilgi sahibi ise, gayri cismani ışıktır, Allah'tır, fikirdir ve insan ruhudur. Bir şey kendi kendine vakıf olmak için kendinden başka bir şeye muhtaç ise, arazi ışıktır. Işık, aydınlanma felsefesinin büyük düşünürü Şihabeddin Sühreverdî'ye göre, keşf ve sezgi yolu ile ilâhî gerçeklere erişmek tek yoldur. Keşf ve sezgi ile gerçeklere ulaşanlar ise, ancak nefislerini ve gönüllerini iyice temizlemiş seçkin kimselerdir. Işık felsefe-sine göre zaman hareketin miktarıdır. Zamanın başlangıcı ve sonu yoktur. Çünkü zaman için başlangıç düşündüğümüzde bu başlangıçtan önce içinde zaman olmayan bir zamanın varlığını kabul etmek gerekir. Bu düşünce ise, tam zıttır.

Çünkü öncelik zamanla ilgilidir. O halde zaman hem ezelidir, hemde ebedidir. Şu ana göre, öncelik ve sonralık itibaridir. Bedenin arzuları ilâhî gerçeklere ulaşmayı engeller. İnsan beden karanlığından kurtulmalıdır. Bunun için bir yandan nefisine hakim olma (riyazet), diğer yandan ibadete önem verilmelidir. Allah'ta baki olmak isteyenler oruçlarına ve namazlarına dikkat etmelidirler. Manevî yola girenler az yer, az konuşur, az yatar.

Sühreverdî vahded-î vücûda karşı idi. Çünkü ona göre birleşme ve ayrılma cisim özelliğidir ve Tanrı cisim değildir. Fena hali manevî zevk olsa da birleşme (ittihad) sayılmaz. Hareketin kaynağı ışıktır. Varlıklarına ışıkların gelmesiyle feleklerin hareketi devam eder. Tahrikler ışıkları hazırlar. Işıklarda harekete sebep olur. Sühreverdî ne bir ilâhîyatçı , ne de bir fıkhı. O, Yunan ve doğu (Şark) düşüncesini ışıkla birleştiren bir filozoftur. Onun felsefesinde İslâmiyetin ve İslâm tasavvufunun geniş etkisi vardır. Teselli, her sebep için sonsuz derecede sebepler arattırıyor sa bu bizi çıkmaza sokar. Netice olarak Tanrının, vacib-ul vücudun varlığını kabul etmek gerekir. Çevreleyen cisimle çevrelenen cismin temas ettikleri içyüzey (iç satıh) alanıdır. Böylece alan

varlığın kendisini açıkladığı yer gibi ortaya çıkar.⁴⁰⁷ Işık felsefesinin kurucusu eski Yunan felsefesine çok değer verirdi. Farabî, İbnî Sina ve Sühreverdî, aslında Mutezile mezhebinin akla uygunlaşma (rasyonalize etme) sürecinde Arapçaya tercüme ettikleri Yunan felsefesinin tesiri neticesinde yetişmişlerdi. Azerbaycan'ın Zengan şehrinde dünyaya gelip Marağa'da eğitim gören Sühreverdî ölüme mahkum edildiğinde ölüm şeklinin seçimini kendisine bırakırlar. Sühreverdî kendisinin aklıktan öldürülmesini istedi. Midesi tam boşaldığında içinin Tanrı ışığı ile dolacağına inanıyordu. Sühreverdî'nin dünyagörüşü sezgicilik üzerineydi.

Hanbeli mezhebine mensup olan Selahaddin Eyyubî küllâti-şîîyi çok baskı altında tuttuğundan, Şîî ehli ona şeytan diyordu. Moğolların Şam'a saldırısında Hanbeli fıkıhlar halkı Moğollara karşı teşkilâtlandırırken Şîîlere karşı yinede baskı uyguladılar. Şîîlerin Moğollarla işbirliği yapmasından çekiniyorlardı. Şîî üzerine Hanbeli fıkıhların baskısı yüzünden Şîîler Lübnan'ın dağlarında yaşamak zorunda kalmışlardı.

Memlûklular döneminde de Şîî Sünnî karşıdurmaları devam etmişti. Siyasî iktidar Hanbelilerden yana olduğundan Şîîleri incitip öldürmeleri için imkânları vardı. Teberra fikrini açıkça söyleyen Şîî derhal öldürülür, bir çok hallerde de yakılırdı.⁴⁰⁸ Memlûklular “Malikî” olduğundan kimseye aşırı davranmazlardı, ancak Hanbeliler başka inanışlara aşırı derecede sert davranıyorlardı. Memlûklular döneminde Lübnan'ın dağlarına sığınmış Şîîler kendi teorilerini ağıktan olmasa da, arkadan oluşturmaya çalışmış ve Sünnî karşıtı teorilerinin hayata geçmesi için uygun tarihi ortama aktarırlardı. Şam toprakları Osmanlı tarafından işgal dildikten sonra da Şîî katliamı korkuları ortadan kalkmadı. Safevî

⁴⁰⁷ Prof. Dr. İbrahim Agah Çubukçu “Türk-İslâm Düşüncesi Hakkında Araştırmalar” Kültür bakanlığı yayınları, s 176-177.

⁴⁰⁸ İbni- Kesir, Albidayet ve elnihayet, 7-ci cild 676 vâ 740-741.

Devletin kuruluşu ve devletin kendisinin onları İran'a davet etmesi üzerine Şîî katliamı için gökten düşme fırsat ortaya çıktı. Safevîler öncesi Azerbaycan'da Şîî fıkıhına rastlamıyoruz. Safevîler öncesi tarihe baktığımızda Şîî fıkıhların içinde bir tek Türk adına rastlayamıyoruz.

Kum kentindeki Şîîler ise, Yemen ülkesinden gelen Arap kabileleriydi. Selçuklu Türk imparatorluğu döneminde "Nizamiye" Medresesi Sünnî görüşüne göre kadrolar yetiştirirdi. Farabî, İbnî Sina gibi Türk kökenli İslâm alimleri Şîî inanış şeklini kabul etmemişlerdi. Hasan Rumlu, Safevî Devletin kuruluşunda (teşkili zaman), Şîîlerin yazdığı bir tek kitabı bile, olmadığını söylüyor. Ülkede Şîî edebiyatı dalında tanınan kimse yoktu.

O zaman hak mezhebi olan Şîî mezhebi hakkında toplumun bilgisi yoktu. Çünkü imamiye kitapları hakkında da hiçbir bilgi mevcut değildi. Ancak gün geçtikçe Şîî mezhebinin güneşi parlar oldu ve isnaeşerî Mezhebine geçildi.⁴⁰⁹ Bunun anlamı, Anadolu'da Şeyh Bedreddin tarafından temeli atılmış olan bu Mezhep hem Karakoyunlu, hem de Bayındırlı Devleti dönemlerinde Azerbaycan'da tanınmış bir akım olmamıştı.

Tahmasib döneminde Lübnan'dan Azerbaycan'a akın eden Şîî çatısının ideologları inanılmaz yüksek gelirleriyle Şîî mezhebinin teorize etmek için Kızılbaşlar arasına yerleştirilmişlerdi. Onlar kızılbaşları hem iktidardan uzaklaştıracak, hem de Türk kızılbaşlığını tarihten silerek Fars-Şuûbiyye Mezhebinin esaslarını sert bir şekilde toplumun tarihine mihlayacak ve Azerbaycan'ı İran'cı Şîî kimliğinin içinde yok ederek, Bayındırlı medeniyetinin izini tarih sahnesinden tam olarak sileceklerdi. Türklerden alınan gelirin beşte biri miktarında vergi, sadaka, yemin ve zekat gibi Şîî üsulu vergilendirme yolu ile tarihte ruhanî molla

⁴⁰⁹ Hasan Rumlu "Ahsen-ut tevarih" 12.ci cild, s. 61.

adında feodal bir sınıf doğdu. Bu sınıfın gücü ile siyasi iktidarlar da hesaplaşmak zorunda kaldı. Bu feodal mollaru-ruhanî sınıfının esas geliri yoksul millettten temin edilirdi. Teberracılar halkı koyun sürüsü gibi Camilere doldurup minbere çıkan molla Kerbela vakasını anlatıp halkı ağlamaya, gözyaşı dökmeye zorluyordu. Halkı ağlatarak cebini boşaltırlardı. Bu bakımdan şimdiki Azerbaycan'la 500 yıl önceki Azerbaycan'da hiçbir gelişme olmamıştır. Sadece sürüleşen halk daha çok ruhanîlerin zulmüne maruz kalmıştı.

500 yıllık zaman içinde her yıl özel dikkatle düzenlenen Muharrem törenleri sırasında saldırganlaşan kitle tarihi gerçeklerin bilincinde olmadan kendisine karşı da sert şekilde davranmaya başladı. Safevîlik, İslâmiyetle ilgisi olmayan baş yarmak, bağrına zincirle vurmak gibi törenleri halkın tarihine miras olarak bıraktı. Zaman geçtikçe tecrübe kazanan ağlatıcı din adamları ellerindeki inanılmaz sermayeye güvenerek mollalık kurumunu teşkil ettiler. Şehirlerde molla yetiştirme kurumları, kursları tesis edildi. Buralar zahmet çekmeden halka yalanlar ve mersiyele söyleyerek sermaye kazanma kurumu idi. Adaletten yana olan Hz. Muhammedin dini bir avuç ayyaş, feodal molla elinde oyuncacağa döndü. Din, sadece Şiilerin gittiği Camilerde koyun sürüsü gibi toplaşıp ağlama düzeyine getirildi.

Mescitte ağlamak, mersiye ve yas Şuûbiyye şirkidir.

Mescit sözlük olarak secde yeri anlamındadır. Peygamberin döneminde ise, sosyal sorunları giderme ve paylaşma mekânı idi. Göğsüne zincirle vurma gibi Şuûbiyye şirki Hz. Peygamberin döneminde olmamıştır. Lübnan'dan gelen mollalar görüşlerini kurumsallaştırmak için ilk zamanlar Kızılbaşların kılıçlarına ihtiyaçları vardı. Onların fetvalarını Kızılbaş kılıcı hayata geçirirdi. Ülke başka inançlardan tam olarak bu fetvalar üzerine Kızılbaş kılıcı ile temizlenmeliydi. Temizlik tamamlandıktan sonra sıra Kızılbaşların kendisine geldi. Devletin kurucusu olan Kızılbaşlar

Türk olarak adlandırılarak iktidardan tam olarak uzaklaştırıldılar. Yalnız savaş zamanı Kızılbaşların gönlünü okşayıp savaşa, “İslâm” yolunda cihata gönderip öldürttüler.

Lübnan’dan gelen grubun başında en ünlülerinden biri Şeyh Kerekî idi. Kerekî’yi, Şah İsmail kendisi Tebriz’e getirtti. Şah İsmail’in ölümünden sonra Tahmasib’in yanında büyük saygısı olan Kerekî, ülkenin dini işlerinden sorumlu olan kurumun başına geçti. Bir sözle ülkenin gerçek padişahı oldu. Bütün molla rakiplerini amansızca ortadan kaldıran Kerekî, kendisine “hatem-ul müctehidin” yani müctehitlerin sonu lâkabını taktı. Hatem-ul enbiya Peygamberliğin sonu olduğu gibi, o da müctehitliğin son bulduğunu duyurdu. Safevî Devletinin dini kurumunun başına geçmek için bu yabancı mollalar bir birine tuzak kurarak bir birini sıradan çıkartıp ya ölüme, ya da sürgüne gönderiyorlardı. Bunu İskender Bey Türkmen’in kitabından anlatalım:

Emir Kavamettin Hüseyin’in vefatından sonra ülemalar alleması Emir Gıyasettin Mansur Şirazi, Emir Na’matullah Helli ile birlikte Sadarete (Başbakanlığa) ortak oldular. Mir Na’matullah hatemül-müctehedin (Kerekî) Ali Abdülala ile düşmanlığına ve hatemül-müctehedin’in düşmanı olan Şeyh İbrahim Katifi ile dostluğuna göre, başbakanlık (sadaret) vazifesinden çıkarıldı ve Helle’ye gitti. Allametül-ülema bundan sonra başkanlığı tek başına idare etmeye başladı. Ama onunla hatemül-mücte-hati’nin arası bozuldu. Mir onu dinsizlikle, o ise Mirza’yı itinasızlıkla suçladı. Bir gün şahın huzurunda onların arasında ilmî bir anlaşmazlığa düştüler ve kavgayla neticelendi. Kavgaya gitgide sertleşip küfürleşmeye dönüştü. Hazreti Şah hatemül-müctehid’in (Kerekî’nin) tarafını tuttu ve Mirza Sadaretten azat edildi. O, hemen bir kaç günde icazet almadan Şiraz’a gitti. Sadaret yani

başkanlık ise müctehit Mir Müizzeddin Muhammed İsfahani'ye verildi.⁴¹⁰

Kerekî, ülkenin esas söz sahibi olarak istediği adamı dini kurumun başına, istediği adamı diğer bakanlığa ve ordu komutanlığına getirmekte tam selâhiyet sahibi olmuştu. Şah İsmail ortaya çıktığında Kızılbaşlar gayibe çekilmiş olan 12. imamın naibliği hakkında hiç bir şey bilmiyorlardı. Naib-ul imam, yani imamın halifesi, gaybe çekilmiş imamın işlerini bu dünyada yürüten adam. Kızılbaşların bu konuda bilgisi yoktu. Onlar İsmail'e veliullah gibi inanıp etrafına toplanmışlardı. Ancak şimdi Kerekî, Kızılbaşları birde “naib-ul imam”lık kurumu ile tanıstırıyordu. Yani gaybe çekilmiş olan imamın vekili ile tanıştırmaktaydı. Kerekî, kendini naib-ul imam olarak takdim etti. O günden sonra bu ifade kullanılmaya başlandı. Humeynî de kendisini naib-ul imam olarak adlandırıyordu. Genç ve cahil Tahmasib için Kerekî; kendini gaybe çekilmiş imamın temsilcisi gibi kabul ettirdikten sonra ülkenin gerçek sahibi Kerekî ve onun kurumu olmuştu. Ali'nin altında çalışan şeyhler. Tahmasib çok gençti. On yaşında saltanata çıkmıştı. Onu eğiten de bu dini kurumlar idi. Tahmasib bu dini kurumdan korkmaktaydı. Çünkü hem bu dünyanın zenginliğine sahip olarak feodallaşmış, hem de o dünyanın sahipleri olmuşlardı.

Şeyh Kerekî, ve Lübnan'dan gelen çevresi yeni yetme Tahmasib'e ve Kızılbaşlara; gerçek saltanat gayblere karışmış olan imam Mehdî'nindir. Padişah kendi saltanatının meşrutiyetini Mehdî gelene kadar ondan almalıdır diye anlatıyorlardı. Kerekî'nin öğretilerine göre Mehdî'nin İmamlığı adı altında karar alınmazsa, o saltanat batıl sayılır. Kerekî, ve çevresi bu inancı Kızılbaşlara ve yeni yetme Tahmasib'e kabul ettirdi. Şah İsmail'e göre ise, Şah Mehdî'nin kendisiydi. Böyle inanılırdı. Tahmasib saltanatı-nın

⁴¹⁰ İskender Bey Türkmen “Tarihe-Aleमारaye-Abbasi”, çeviren Şahin Fazıl, “Şark-Garb” Bakü-2010, s.272.

meşrutiyetini kendisi bir başına Mehdî'den alamadığı için onun naibinden, yani vekilinden alması oldu. Bu yüzdende Safevîliğe meşruluk kazandıran Mehdî'nin valileriydi (naibleri).

Böylece Türk tarihinde ilk olarak Sultan saltanat meşrutiyetini şeyhten alması oldu.* Esası Tahmasib Safevî tarafından koyulan bu süreç günümüze kadar devam etmiştir. Öyle bir inanç ortaya çıktı şekillendi ki, imamın vekili olan mercinin razılığı olmadan saltanat meşru ve helâl sayılmaz. Bu, XX. asırda Humeynî'nin “vilayeti-fıkıh”

* 1992 yılında Devlet Başkanı E.Elçibey ülkesinin sekular Anayasası olmasına, Anayasaya yemin etmesi gerekmesine rağmen, bunun dışında bir de şeyhin önünde eğilerek onun elindeki Kur'anı öptü. İktidarının meşruluğunu (legetimliğini) halktan aldığını yeterli bulmayıp bir de mollalık kurumundan meşruluk ister oldu. Bu, başkanın kendi ülkesinde mollalık kurumunun yeniden dirilmesi için imkân sağlamasıydı. İran'cı kimliğin Azerbaycan ülkesinde baş kaldırmasına tarihi destekten başka bir anlâm taşımamıştır. Laik Anayasası olan bir ülkenin Cumhurbaşkanı Kuran'a yemin etmez, Anayasaya and içmesi yeter. Milli siyasetin Kuran-ı o ülkenin Anayasasıdır. Kuran'a and içecek olsada, Kuran-ı elinde tutan adamın mollalık elbisesi giyinmesine gerek olmamalıydı. Ülkenin milli-dini değerlerinin temsilcisi olan ihtiyar (aksakkalı) bir kişi, ya da yaşlı birçok kadın da Kuran-ı meclisin kürsüsüne çıkarabilirdi. Çünkü İslâm'da mollalık adında bir kurum ve bu kıyafet olmamıştır. Azerbaycan'da Safevilik ve İran'cı molla kimliği bu şekilde yasallaşmıştır. İslâm tarihinde, yalnız Selçuk'lular döneminde bir tek adama, Gazzalî'ye fahrî höccet-ül islâmlık adı verilmişti. Onunda yasal bir tarafı olmamıştır. İslâm'da asla “ruhaniyet” adında bir kurum olmamıştır. E. Elçibey, Safevi mollalık kurumunun bu yolla Azerbaycan'da dirilip çağdaşlaşmanın önünde engel olmasına yeşil ışık yakmıştır. İşin çok meraklı yanı şudur ; mollalık kurumu bütün Azerbaycan düşüncesine karşı da derin tarihi tecrübeye sahiptir. Önemli olan , Kuran'a and içmek için değildir, okumak içindir. Ne Kuran'da, ne de hadiste siyaset kurumu başçılarının Kuran'a yemin etmesi gerektiği ile ilgili bilgi yoktur. Kuran yemin etmek için değildir. O, adalet ve ahlâk kitabıdır.

olarak tanımlayıp devletin yönetim şekline getirdiği anlayışın ilk ortaya çıkış şekli olmuştur. Yani Şîi Şeriatı bütün durumlarda siyaseti kendi gözetimi altında saklamalıydı. “Vilâhetti-fıkıhın ideoloji esası ondan ibarettir ki, Peygamberin vefatından sonra Şeriat onun hanedanı tarafından, yani imamlar tarafından yönlendirilmelidir. Mehdî’nin büyük gaybı ile imamlık sona ermişti. Ancak Mehdî gaybe çekilmeden önce “tevhî”^{*} esasında onun hadisini rivayet edenlere güya vekâlet vermiştir. Bu vekâlete göre “Mehdî Tanrının höcceti olduğu gibi onun naibleri Mehdî’nin höcceti olacaktı.” 4-10 hicri eserleri arasında hele siyasî nüfusu olmayan Şîi ruhanileri bu “vilâyet”le ilgili olarak gerçekleştirmiş hak gibi danıştırlardı. Ancak Safevîler zamanında isna-eşeri şîiliği bütün ülkede resmileşti.

Bu zaman saltanat ve ruhanîyet arasında anlaşma işe yaradı. Fıkıhlar ve mollalar Mehdî’nin candostları gibi Şeriat vilâyetini ellerinde bulundurdular ve siyasî iktidarı Safevî Şahlarına onlar helâl ettiler. Safevîliğin inanç varisi olan Kaçarlarda da bu şekilde devam etti. Hâtta meşru zamanda Anayasada bir madde eklediler. Bu maddeye göre Mehdî’nin zühuruna kadar Anayasaya nezaret eden ruhanîler olacaktı.”⁴¹¹

Kızılbaş devleti bu şekilde mollalarla paylaşıldı. İlk zamanlarda Safevî aristokrasisi dört sahneden oluşmakta idi: Saray, ordu, mollalar ve halk. Daha sonraki dönemde Saray ve mollalar aynı statüye sahip oldular. Hâtta saray meşrutiyetini Mehdî’nin temsilcisi olan mollalık kurumundan aldığından dolayı, mollalık kurumu birinci statüye yükseldi. Mollalık kurumu Mehdî adına halkın malına, namusuna hakim oldu. İstedikleri zaman hoşlandıkları kadını kocaları-

^{*} Tevki-Mehdinin yazdığı iddia edilen mektubdur.

⁴¹¹ Şücaeddin Şefa, Başka bir doğuş (Tevellodi diger), VI baskı, 2000, s. 477-478.

na (eşlerine) haram edebilirler ve kadına yakınlaşması halinde zina adı altında öldürülürdü.

Bunun örneklerine günümüz Humeyni Safevîliğinde de tanık olmaktayız. Bu çirkin emellerine haklılık (beraat) kazandırmak için Peygamberin kendi oğulluğu olan Zeyd'in karısı Zeynep'ten hoşlandıktan sonra onu boşandırıp Zeynep'le evlenmesini örnek olarak gösterirler. Sanki bunlarda Peygambermişler! İslâm dininin kurucusu böyle etmişse, İslâmın koruyucuları da böyle etmelidir görüşünü yaygınlaştırmışlar. Kuran'da "sözleri dinleyip ve en iyisini, güzelini seçerek onu kabul edenler Tanrı tarafından hidâyete ermiş olanlardır. Bunlar akıllı adamlardır",⁴¹² diye söylenmektedir.

İslâm tarihinde kurumsallaşan mollalık kurumu Kuran'ın bu hükmüne karşı çıkarak kendilerini naib-ul imam sandıklarından dolayı halka dinledikten sonra seçme ve aklını kullanma hakkını tanımamıştır. Sadece onların dediklerine amel edilmeli idi. Taklit kültürü bu şekilde oluştu. Halkıda taklitle zorlamışlar, taklit etmeyenlerin de teberrayan tarafından başı kesilmiştir. Şîî, Şuûbiyye köleler yetiştirmek için Kızılbaşların gücünü kullanmıştır. Kızılbaşlar mollaların dillerini bilmedikleri için nelerin olup bittiğinden habersiz kalmışlardı. Çünkü kızılbaşların Farsçası yoktu. Günümüzde yaygın olan "Mirza"* sözünde kızılbaş mirasıdır.

Kızılbaşlar Fars dilini bilip defterdarlık yapanlara veya din bilgisi olanlara mirza diyorlardı. Mirza sözünün iki anlamı olmuştur. Mir ve zade sözlerinin birleşerek oluşturdukları Mirza Seyid soyundan olma manasındadır. Mir, yeni Seyid, yani Peygamber soyundan! Mirza'da kısaltarak Mirza olmuştur. Peygamberin oğlu olmazken Safevîlerden günü-

⁴¹² Kuran, 39.cu sure (Zümrr suresi), 18.ci ayet.

* Azerbaycan'da dilin aheng kanununa uygunlaştırılarak "mirze" diye teleffuz ederler, ancak kelimennin kökü "Mirza"dır.

müzde kendisinin Peygamber soyundan olduğunu söyleyen bir sürü adam ortaya çıktı.

Oğlu olsaydı neler olurdu? Oğlu olsaydı, belki de İslâm yok olurdu ve günümüz Şîliğinde olduğu gibi İslâm tam olarak ırkçı bir dine dönuşürdü. Peygamberin soyu olmaz.

Peygamber soyundan olmanında hiç bir üstünlüğü yoktur ve hiçbir imamın hayatı Müslümanlar için örnek olamaz. İmam Hüseyin'in oğlu Zeynel Abidin Yezîd'e biat etti. İmam Rıza'da Abbasilerin Horasan'daki veliahtı idi. Allah Peygambere vahiy göndermiş ve vahiyin ürünü olan Kuran Müslümanların hidayet kitabıdır, Peygamberin soyu değil. Mirza sözünün ikinci anlamı Emir ve zade'den töremiştir. Emirzâde kısaltarak Mirza olarak telaffuz edilmiştir, yani emir ve hükümdar soyundan olan. İsimden sonra geldiğinde şahzâde anlamında olmuştur: "İsmail Mirza" gibi. İsimden önce geldiğinde Seyid anlâmında kullanılmıştır. Kızılbaşlar İran'ı kimliğin mimarlığı ile meşgul olan iki Mirza anlayışının elinde kolayca kullanılan vasıtaya dönüşmüşlerdi. Çünkü dillerini bilmiyor ve onların neler plânladıklarından habersiz , yalnız kör bir inanışın bağınaz (fanatik) savaşılarıydılar. Kızılbaşlar, sadece düşünmeden ve sormadan taklit etmeliydiler. Onlar savaşlarda kullanılan malzemeye dönüş-türülmüşlerdi.

Yani mollalık kurumu düşünceyi kapatır, yasaklar ve mutlak taklit kültürünü devletin ezici gücüyle ülkede yaygınlaştırıyordu. Düşüncesi kapatılmış insanların bir mollaının emriyle baş yarmaları, göğsüne vurmaları, sürüler biçiminde ağlaşmaları ve neden ağlaştıklarının nedenlerini sormamaları normal olacaktı. Şuûbiyye Şeriatı üzerine tesis edilen Safevî devletinin onun kurucusu olan kızılbaşların elinden bu kadar kolayca çıkmasının macerası budur.

Safevîlerle Avrupa'nın ilişkisi çok iyi düzeyde idi. Sorumlu bir Safevî veziri Doğu Avrupa ülkelerine gönderi-

lir. Onların dini merasimlerine katılıp incelemelerde bulunur. Havariler ve Hristiyanlık tarihinde şehit olanlarla ilgili uygulanan yas törenlerini olduğu gibi getirip Şîi yas, matem merasimlerinde tatbik ederler.

Camilerde yapılan kollektif tür, aşure benzeri, ağlaşmaları gibi törenler tamamen Hristiyanlardan alınmıştır.⁴¹³ Şîi-Fars Şeriatı üzerine kurulan Safevîlerin devlet bütçesi Kerekî, gibi naib-ul imamların elindeydi. İstedikleri hükmü çıkarıp, istedikleri farklı mezhebi düşüncüyü yerinde boğa bilirlerdi. Bu korkunç uygulama yüzünden Safevîlerden önce ahalisinin ekseriyeti Sünni olan Azerbaycan'da bir tek Sünnî kalmadı, hepsinin kökünü kazıdılar. Çünkü Sünnî öğretileri Şîi Şeriatının "naib-ul imamlık" kurumu ve dini anlayışı ile zıttı. Böylece Azerbaycan'ın kendi soyundan ve tarihi geçmişinden kopartılarak başka bir istikâmete yönlendirilmesi başarı ile gerçekleşti.

Milletler mezhep ve din değişimine girdiklerinde onların kollektif ve tarihi bilinçaltı büyük darbe alır. Millet eski ulusal geçmişinden, hatıralarından kopmak zorunda kalır. Safevî Şuûbiyye uygulaması neticesinde Azerbaycan Türk-lüğünün ortak eski Türklük hatıralarından kopması hızlandı. Safevîlerden önceki kollektif bilinçaltı silindi. Safevîler öncesi ortak tarihi bilinçaltında hangi hatıralar vardı?. Bayındırlı medeniyetinin geçmişi, Selçuklu yayılcılığı, Dede Korkud destanları. Bayındır, Korkud, Kazan, Elvend, Gökhan, Denizhan, Ayhan gibi anlamlı adlar alaylı bir şekilde yerine "faramaz-feramarz", "faruk-ferrux" , "sam", "kısmet-qismət", "ganimet-qənimət", "antika-əntiqə", "zayıf-zəqifə" , "sayfa-səfiyə" , "zabıta-zabitə" gibi gülünç adlar yerleştirildi. Çünkü artık Azerbaycan Türklüğü kendi milli kökünden kopartılmış ve Fars milliyetçiliğinin hedefi yolunda harekete geçirilmişti.

⁴¹³ Ali Şeriatî "Alevî Şîiliği ve Safevî Şîiliği" s. 20.

Bugün İran’da iki milyon civarında olan, ancak mezhebini değiştirmeyen Horasan Türkmenleri kendi eski tarihi geçmişinden, anılarından kopmadıkları için asimile olmuyorlar. Ancak Azerbaycan Türklüğü asimilasyon yoluna koyulmuş. Çok kolayca Farslaşır, Farslaşmasında engel yoktur. Türkmenlerin Farslaşmasını önleyen farklı inanç amili var.

Kerekî, Şîî fıkıhını devletin omurgası haline getirdikten sonra tekkelere karşı savaş açtı. Safevî devletini kuran Erdebil Tekkesiydi. Bütün Tekkeler kapatıldı. Mal varlıklarına el konuldu ve Şîî Medresesinin hesabına geçirildi. Tekkeleri iptal edip Hüseyiniliğe dönüştürdüler. Tekkelerde sema-zenlik, sûfî davranışları da yasaklandı ve her şey Hüseyinilere devredildi. Şah İsmail’in zamanında Hüseyinilere rast gelinmemektedir. Bu dönemde Tekkeler aktiftir. Hüseyinilik Pehlevîler dönemine kadar Sünnî düşmanlığını perkiştiren merkezlerdi. Burada ağlaşırlar, Hz.Hüseyin’i hatırlayıp onu öldüren “Sünnî!”lere lânet yağdırır, sonra da coşarak göğüslerine zincirlerle vurur, kendi başlarını yararlardı. Tekkelerin, dergâhların Hüseyiniliğe dönüşme macerası da Kızılbaşlığın tarihten dışlanmasına yol açıyordu. Tekkelerde icra edilen müziğe de yasak getirildi. Müzikler Hüseyincilerin mersiye merasimine tabi edildi. Üzeyir Hacıbeyli, bunu “kına”nın yasaklanması olarak niteler. Kına, yani haz veren zil. Kına Tekkelerde serbest iken Hüseyinilerde yasaklandı.*

Kerekî, Bayındırlılardan ve Karakoyunlulardan kalan Cami mimarlığını ortadan kaldırmak fikrine düştü ve şöyle

* Üzeyir Hacıbeyli: “Kına”nın neden ibaret olduğu hakkında mühtelif şerhler verilir. Meşhuru şudur ki, “kına” sesin boğazda kaynatılıp çanların oluşumundan ibarettir. Her halde kına haramdır demekten maksat şudur ki, okuyan şahıs kendi hırsına dünyevi hırsına mahsus renk vermeyip dini bir üslub ile okusun. (Üzeyir Hacıbeyli, Seçilmiş eserleri II cild, s.382, “Şark-Garb”, Bakü-2005).

bir fetva çıkardı. “Sünnîler Müslüman olmadıkları için kibleye önem vermemişler ve Camilerin kiblesi yanlıştır. Bütün Camiler sökülmelidir”. Ancak Kerekî’nin bu gibi fetvaları mühaliflerinin ve rakiplerinin itirazları ile karşılaşmıştı. Onu yeni mezhep getirmekle suçladılar ve onu tarikatın mucidi olarak adlandırdılar.⁴¹⁴ Kerekî’nin mağlup edip Kazvin’den uzaklaştırdığı rakipleri şöyle diyordu: Kibleyi belli etmek hukukçuların işi değil, mühendislerin işidir.⁴¹⁵ Kerekî ise, diyor ki, ben naib-ul imamım. İmam Mehdî bu bilgileri bana verir ve bu bilgilerin kaynağı haktır. Kerekî’nin bu sözlerinden korkan Şah Tahmasib’te onun tarafını tutuyor ve ülkede tahribatlar devam ediyordu. Kızılbaşların tek düşmanları Sünnîler idi. Ona göre de Zeydiye, İsmailiye gibi diğer Şîî mezheplerine dokunmazlardı.

Ancak Kerekî, ve çevresi imparatorlukta bulunan bütün Zeydiye ve İsmailiyelerin Caferî Şîî mezhebine geçmeleri için fetva çıkardı. Çok kısa sürede imparatorlukta onlardan hiçbir eser alamet kalmadı. Safevî devleti isna-eşerî Şîî üzerinde kurulma sürecini tamamladı. Yani isna-eşerî mezhebi içinde bütünüyle İran’i kimliğe teslim edilmiş oldu. Kerekî uygulamasında serbest olsun diye Şahdan onun uygulamasını teyit edecek bir emir çıkarmasını istedi. Şahın bu yönde verdiği şu emri kızılbaşlar arasında ve ülkede yayıldı:

“Kim Hatem-ul müctehit, Seyidler ilminin ve naib-ul imamın varisi olan Şeyh Kerekî’nin buyuruklarına teslim olmazsa, mürtektir ve cezalanmalıdır”.⁴¹⁶ Kerekî Şahın bu hükmünü elde ettikten sonra kendi Şîî devrimlerine devam edecek ve rakipleri olmayacaktı. Bu ferman çıktıktan sonra rakipler ya susmak, ya da firar etmek zorunda kalacaklardı. Camilerde, Mescitlerde dini tebligatla gönderilenler, artık

⁴¹⁴ Muhammedrza Hakimi, “Tarih-ul ülema” s. 408.

⁴¹⁵ Riyaz-ul ülema, 3.cü cild s. 453.

⁴¹⁶ Muhammedrza Hakimi “Tarih-ul ülema” s. 408.

Kızılbaşların kontrolundan çıkmış ve ülkenin dini işlerini elinde bulunduran Kerekî'nin kontroluna geçmişti. Artık Tekkelerin yerine yeni Mescitler yapılır ve kendisine göre uyarlanmış yeni Şîî fıkıhı bilgileri tebliğ edilirdi. Kerekî kendi kadroları ile devleti ele geçirmiş ve kendisinden öncekileri uzaklaştırmıştı. Eski hatıraları olmayan kadrolar yetiştirmek için yeni yöntem geliştirildi. Atalarını, annelerini teberrayan gruplarının öldürdükleri küçük çocukları yetimhaneye alıp onları hem Şîî olarak terbiye ediyor, olgunlaştıklarında bir kadro olarak propaganda yapması için ülkenin değişik yerlerine gönderiyorlar.

İskender Bey Türkmen, bu olayı şöyle anlatmıştır: Şîî ülkelerinde, Hüsusi'ye Meşhet'te, Sebzevar'da, Astarabat'ta, Kum'da, Kaşan'da, Yezd'te, Tebriz'de ve Erdebil'de Şah kırk nefer yetim kıza ve oğlana libas verip, ihtiyaçlarını temin ediyordu. Onları Şîî mezhep müellimler ve ameli salih hizmetçiler vasıtası ile terbiyelendirir ve haddi-büluğa erişenleri bir biri ile evlendirirdi.⁴¹⁷ İskender Beyin anlatığına göre, kadrolar terbiye olduktan sonra onların kiminle evlenmelerine de devletin dini kurumu karar vermeliydi. Çünkü devlet onları belli amaçlar için terbiye edip yetiştirmişti ve devletin dini politikasının hizmetinde olmalı idiler. Kerekî, öldüğünde Lübnan'dan Kazvin'e gelen Ali devlette beraber idi. Kerekî'nin ölümünden sonra kendisini Seyyid olarak tanıtan Kerekî'nin kız yeğeni Mir Seyid Hüseyin Cebelâmil, iş başına geldi.

Mirseyid Hüseyin Cebelâmil, hatem-ul Müctehid'in (Kerekî'nin) kız yeğenidir. Şah zamanında (Şah İsmail) Lübnan'dan gelip, bir müddet Erdebil'de tedrisle, şeyhül-islâmlık ve şeri işlerin çözümünüyle meşgul oldu. Sonra Ali

⁴¹⁷ İskender Bey Türkmen "Tarihe-Aleamaraye-Abbasi", çeviren Şahin Fazıl, "Şark-Garb" Bakü-2010, s. 242-243.

dergâha gelerek müctehitlik iddiasında bulundu. Şahın dikkatini kendisine celb etti.⁴¹⁸

Kerekî ve varislerinin Şah Tahmasib'in 52 yıllık uzun süreli saltanatı zamanında tertip ve tatbik ettikleri teorileri toplumda yeni bir katman, yeni bir nesil oluşturdu. Kendileri için intizamlı bir sistem kurmuş olan şeyhler; insanların ruhunu değiştirmek, onlardan düşünmeyen itaatkâr yaratıklar oluşturmak için bütün yöntemleri denediler. Devletin içinde derin bir devlet kurmuş, gerçek söz sahipleri kendileri olmuştı. Safevî devletindeki dini yapılanma bütünüyle Sasani Devletin dini kurumlarına uygun olduğundan, bir çok orientalistler Safevî Devletini bu bakımdan İran-Sasani kimliğinin dirilişi gibi değerlendirmişler.

Fars tarihçileri de Safevî devletin kuruluşunu İran tarihinde istisna dönem gibi değerlendirir ve İran'ın bütünlüğünü kuran ideolojinin bu dönemde şekillendiğini vurgularlar. Safevî devletinde, Şîî kimliğiyle, İran'i kimlik bir birine öylesine girdi ki, Türk ve Arap gibi başka yan faktörler tamamen iktidarsızlaştırıldı, yok edildi. Azerbaycan Türkleri Safevîler döneminden devşirilerek Şuûbî-İrani kimliğin kör fedailerine dönüştürüldüler. Sadece XIX. asrın ortalarından modern İran'i kimliğin felsefesini yazmadılar.

1979 yılında İran'da inkılâp olduğunda ortaya çıkan boşluk yüzünden Horasan Türkmenleri milli haklarını ister oldular. Humeyni'nin isteği üzerine Tebriz'in İnkılâp Ordusu gidip Horasan Türkmenlerini boğup, önderlerini de katletti. İran-Irak savaşında ortada kullanılan ve İran'ı bütünlüğüne kavuşturan yine de Safevîler zamanından başlayarak devşirilen Azerbaycan Türk'leri oldu. Bu bakımdan Safevîlik Sasaniliğin dirilişi gibi görülebilir.

Çünkü Sasani tezgâhı İslâma yorum getirildi. Kitapları, düşünce önderleri ve vizyonları olmayan Kızılbaşlar bu

⁴¹⁸ Aynı kaynak s. 274.

şekilde İran milliyetçiliğine yem oldular. Tarihte bir haber olarak sadece adları miras kaldı. Emeklerinin mahsulü olarak kendi soylarına hiçbir şey miras kalmadı. Bayındırlı Dede Korkud Medeniyetini Tebriz’de devirip yokettiler, ülkeyi de Fars’lara bırakıp tarihin karanlıklarında kaybolup battılar. Kızılbaşların bu kadar yükseliş heyecanlarına rağmen, kitapsız, dilsiz ve vizyonsuz olduklarından nasıl kolayca tarihten dışlanmaları çok ibret verici bir örnektir.

Kerekî “tevilla-teberra” kavramlarını da derinleştirdi. Bu konuda “Nefehat-ul lahut fi la’n-ul cebti vel tağut” Türkçe tercümesiyle “Cebt ve tağutun lânetlenmesinde ilâhi kokular” adlı bir kitap da yazısında; Kerekî’ye göre, Cennete gitmek için cebt ve tağuta sürekli lânet okumak gerekir. Cebt ve tağut Kuran dilinde Mekke’deki idoller olarak bilinir.

Kerekî ise, Hz.Ebû Bekir’i cebt ve Hz.Ömer’i tağut diye adlandırır. Kerekî bu eserinde Ebubekir ve Ömer’in münafık olduğunu söylüyor. Kerekî’ye göre, onlar Peygamberden sonra İslâmı parçalayıp Sünnî mezhebine çekmek için Müslüman olmuşlar. Sünnîler de bunları Peygamberin yardımcısı (yaveri) olarak kabul ettikleri için kâfir ve dinsizlerdi. Kuran’da geçen “cihat” hükmünün de Sünnîlere karşı savaş olduğunu açıkladı. Bu eserinde Şah İsmail ve Şah Tahmasib’inde yedinci imam Musa-ı Kazım’ın soyundan olduklarını yazar ve onlara gayblerden bereket ve yardım geldiğini savunur.

Namaz bittikten sonra Ebû Bekir ve Ömere lânet okutmanın güzelliklerini anlatır. Günümüze kadar devam eden bu ananeye aşure ziyareti denir. Her namaz sonrası, özellikle aşure namazlarında Ebû Bekir’e, Ömer’e, Osman’a, Müâviye’ye, Yezit’e lânet okunmazsa , Şîi ehlinin namazı kabul edilmez. Cafer-i Sadık’ın da namaz sonrası onları lânetlediğini söylüyor. Ebû Bekir ve Ömer’den teberra etmenin Cehennem ateşinde yanacağını yazar. Onlardan teberra etmek her Müslüman için vacibtir.

Lânet etmiyenler kıyamettede Allah'a hesap verecekler. Hz.Ebû Bekir'in Peygambere maddi yardım ettiğini söylüyorlar. Bu açıkça bir yalandır. Peygamber Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde, Hz.Ebû Bekir ona devesini para ile sattı. Putperest olan Ebû Bekir nasıl Peygamberin dostu olabilirdi? Tanrı düşmanı olan Ebû Bekir'le Peygamber dostluk etmezdi. Hz.Ali ise, hiçbir zaman Putperestlik etmemişti ve Allah onu Peygamberin candostu etmişti. Ebû Bekir zalim ve melun idi, Sünnîler de onun arkasından gittiklerinden zalim ve melundurlar.⁴¹⁹ Daha sonra Ayşe hakkında yazıyor. Sünnîlere göre, Ayşe kendi prensiplerine göre davranmış. Ayşe'nin kendisine göre verdiği hükme göre davrandığı iddialarını kötülüyor. Sünnîlerin bu iddiası batıldır.

Çünkü, Ayşe Hz.Ali'ye karşı savaştığı için melu'n idi. Bu durumda Ayşe, Peygamberin Hz. Ali'ye **“seninle savaşan kim olursa olsun benim de düşmanımdır”** diye söyleyebiliyordu. Daha sonra imam seçilmesine karşı çıkar. Çünkü Kerekî'ye göre, imam seçilmez, Tanrı tarafından tayin edilir. Sekife-i Benisaide'de Ebû Bekir'in seçildiğini şeytan işi olarak görür. Çünkü Hz. Ali'nin eşi ve Peygamberin kızı Fatıma bu seçimi kabul etmemişti. Kerekî daha sonra Talha ve Zübeyr meselesine geçer, onların da kafir ve dinden döndüklerini (mürtet) olarak yazar ve lânet edilmelerinde hayırlar olduğunu savunur.⁴²⁰ Öyle uzun uzun efsaneler anlatıyor ki; Şîîlerin tek düşmanı Sünnîlerden başkası değildir. Kerekî'nin sistemleştirdiği bu görüşler hocalar ve mollalar tarafından ezberlenerek kent mescitlerinde bile, ahaliye söyletilecekti.

Günümüzde bu tebligat hâlâ da devam eder ve Muharrem törenlerinde, Ebû Bekir'e, Ömer'e, Ayşe'ye

⁴¹⁹ Nəfəhat-ül lahuti fî la'n-ül cibti vət tağut 7-36.

نَفَحَاتُ اللّاهُوتِ فِي لَعْنِ الْجَبْتِ وَ الطَّاعُوتِ 7-36

⁴²⁰ Aynı kaynak 71-99.

Camilerde hep bir ağızdan lânet okuyorlar. Bu 500 yıllık uzun bir zaman içinde alışkanlık haline gelmiştir, terkedilmesi çetin meseledir. İnsanların ruhuna ekilmiş Safevî nefret teorisi kolaylıkla ortadan kaldırılamaz. Kerekî'nin bu görüşü İran Şî inkilâbının önderi Humeyni tarafından da dile getirilmiştir. Humeyni “**Hız.Ömer kafirliğin, fesadın ve pisliklerin kaynağıdır**”⁴²¹ diye yazmaktadır.

Bu tarihin sonucu ise biziz. Biz Türkler. Daha doğrusu eskiden Türk olup ve Safevilikle Türksüzleşen, nefret teorisinin zindanında hapsedilerek Farslaşan biz Türkler. Zaman geçtikçe Kerekî'nin teorileri İran'i kimlikten yana olanlar tarafından daha da farklı şekilde yorumlandı, tefsir edildi. Üzerine bolca edebiyat yapıldı. Bir süre sonra Fars dilinin uzmanları olan Türkler kendileride de bu Türk düşmanları katarına katılarak kendilerine karşı bilgiler üretmeye başladılar. Neden? çünkü Şî -Şuûbiyye inancı toplumun yaşam biçimine dönüşmüşse o yüzden. Toplumların medeniyetleri belli ortak inanç odaklı olarak şekillenir.

Bu inanç ise, Fars kimliğiyle özdeşliğinden ona sıkı sıkıya sarıldıkça bir o kadar da Türksüzleşme ve Fars'laşma gerçekliği ortaya çıkmıştır. “Bir toplumun siyasî ve iktisadî organizasyonu çökerse, onun medeniyeti yaralanır, ancak çökmez. Bir toplumun inancı çökerse, onun medeniyeti yok olur, çünkü medeniyetin orta direği inançtır.”⁴²² Bugün İran'da Türklerin dilsizleşmesi, düşüncesini ve dilini yitirmesinin sebebi Dede Korkud gibi kitabın ortaya çıkmasına imkân sağlayan Bayındırlı medeniyetinin inancından kopması ve Şuûbiyye inancının içinde ruhunu hapsedmesidir. Bir toplum kendi fıtratını bırakıp yabancı ve

⁴²¹ Humeyni, Keşf-ul esrar, s. 119.

⁴²² Yılmaz Özakpınar “Kültür ve medeniyet anlayışları ve yeni bir medeniyet teorisi” Ötüken yayınlar 1999.

özge bir fıtratı yaşamaya başladığında zaman akışı içinde tarihten silinip yok olur. Kızılbaşlık ve Safevîlik yabancı bir fıtrat olduğundan ona uyum sağlamak Farslaşma ile benzer anlam taşımıştır.

Tahmasib'in ölümünden sonra kanlı iktidar savaşı başladı. Tahmasib'dan sonra II.İsmail tahta çıktı. II. İsmail doğası itibarı ile barışsever bir adamdı. Ülkesinde Sünnî öldürmenin karşısında olmak istedi. Bu yüzden teberrayanın köşelerde bir daha Ebû Bekir'e, Ömer'e, Osman'a, Ayşe'ye lânet okumalarını yasakladı. Ancak onun bu isteği Kızılbaşların ve mollaların itirazı ile karşılaştı ve ancak 15 ay gibi kısa bir süre iktidarda kalabildi. İsmail Mirza'nın da yediği yemeğine zehir karıştırmışlardı. Sinsice bir fitne ve plânlanarak zehirlenerek öldürüldü⁴²³ ve yerine Koroğlu Muhammed iktidara getirildi. Safevî hanedanından kim varsa herkesi öldürdüler ve yalnız bu Kör Muhammed sağ kaldı, onu tahta çıkarttılar.

Mollalık kurumu öylesine güçlenmişti ki, onun isteğine karşı gelen Şah da olsa ortadan kaldırılırdı. Kör Padişahın da yapacağı bir iş yoktu. Kukla gibi tahtta oturmuş ve bütün selâhiyetleri dini kuruma bırakmıştı. Daha sonra Şah Abbas bütün kardeşlerini öldürüp iktidarı ele geçirdi. Şah Abbas'ın mutluluğu kendisinde öyle bir hava yaratmıştı ki, İngiltere gibi dünyanın süper devleti gibi ortaya çıkmıştı. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğundan sonra güçlü bir devlet olmasından yana idi. İngiltere'nin desteğiyle Safevî devleti güçlenmeye ve Osmanlıya karşı savaflara hazırlanmaya başlayacaktı. Tebriz ve Hamedan gibi şehirleri Osmanlıdan geri alacak ve Tebriz İran Safevîsinin işgalinde kalacaktı. Şah Abbas döneminde İngiliz casusların Safevî Sarayında serbest dolaştıkları hakkında bir sürü bilgiler vardır. Ancak bu

⁴²³ İskender Bey Türkmen "Tarihi-Alemaraye-Abbasi", çeviren Şahin Fazıl, "Şark-Garp" Bakü-2010, İsmail Mirza'nın ölümü ile ayrıntılı bilgiler bu sayfalarda: 385, 386, 387, 388.

konuyu burda durdurup ve İkinci Şah İsmail'in teberrayı yığınlarını iptâl etme girişimi üzerinde biraz duralım. İskender Bey Türkmen, bu konuda yazısında: İsmail Mirza köşelerde teberracıların Ebû Bekir'e, Ömer'e ve Ayşe'ye lânet göndermesini yasaklıyor. Bunun üzerine mollalar ve Kızılbaşlar arasında Şahın Sünnî olduğu hakkında dedikodular dolaşmaya başlıyor. Şah İsmail Mirza, vaaz meclisine teberrâ dilini (konusunu) açan herkesi cezalandırsınlar diye oniki silâhlı adam gönderdi. Bir cuma akşamı vaaz meclisi kuruldu ve meclisin sonunda Derviş Kanber, Teberrayı bu beyti okudu:

Ali ve soyuna salavat gönder,
Ali düşmanına daim lânetler!

Mirza Makdum şu alayla (ironiyle) karşılaştı, fakat çok geçmeden, silâhlı adamlar (korçiler) Derviş Kanber'i öyle bir darp ettiler (kötek attılar) ki, başı birkaç yerden yarıldı. Bu meseleyi duydukları zaman Şîîlerin gözlerinden hasret yaşları akmaya başladı. Bu hadiseden sonra İsmail Mirza'nın Sünniliği hakkında cemaatin gümanı daha da çoğaldı. Araya gizli tanıdık girdi ve bu meseleden Kızılbaşların inancı zarar görür oldu fakat hiç kimsede bu konuda soru sorma cüreti yoktu.

Bütün ulemalardan şüphelenen İsmail Mirza, Mir Seyid Hüseyin Müctehid'e, Mir Seyid Ali Katibe, Şîîlikte ve teberrâda üstün olan bütün Astarabad'lılara başkalarından daha çok iltifatsızlık gösterdi ve onlardan bazısını ordudan çıkarttı. İsmail Mirza, Mir Seyid Hüseyin'e bütün ilmi kitaplarının bir eve toplanıp mühürlenmesi emrini verdi. Onu yaşadığı menzilden çıkarıp, evini müsadere ettiler. İsmail Mirza buyurdu ki, ömürleri boyu "eşere-i mübeşşireni" (Peygamber tarafından Cennetle müjdelenen on kişi) lânetlemeyen İslâm ehline muayyen meblağ pul nezir olsun. Mirza Makdum Şerifi o adamları muayyen etmeye başladı.

Tamahkâr adamların çoğu kendilerinin Sünnî olduklarını bildirdiye de, kabul edilmedi.

Bütün ömürleri boyu ashabelere karşı kendilerinin lânet ağızlarını açmayan bir yığın Kazvin şehrinin cemaatı adlarını yazdırdı. Kadim zamanlardan beri Şafî mezhebinden olan bir yığın Kazvinli'yi Mirza Mekdum tasdik etti ve onlara iki yüz tümene kadar para verdi. Fakat, bu kadar para İskender Şanlı'nın erkek yeğeninin hakimiyeti zamanı onlardan geri alındı ve onların itibar keselerinde Sünnîlik rezilliğinden başka hiçbir şey kalmadı.

Özet olarak, İsmail Mirza'nın Sünnîlere sempatisi hakkında Türk ve Tacik cemaatı arasında fikir yaratıldı, ama onun korkusundan hiç kimse bu konuda bir söz söylemeye cesaret edemedi. Cennet mekân Şahın zamanında, teberra hususunda söz danışan ve şimdi de kendi sözlerinden dönmeyen bazı ulemalar sessizce itibardan düştüler, onların hikmetleri yasak edildi ve çağrılmadan, buyrulmadan saraya gelmelerinden mahrum oldular.

Fakat, Kızılbaş emir ve ayanları sohbetin böyle sürdürülmesine katıyyen razı değillerdi. Bir gün İsmail Mirza meclisinde dediler ki, mescitlerde şiir okumak ve duvarlara şiir yazmak haramdır. Kazvin Mescitinin duvarla-rıysa, cemaatın yazdığı şiirlerle doludur. İsmail Mirza, her zaman Şîlik taraftarı olan Mir Zeynalabdin Muhtesib Kaşiye, Mescitlere gidip, duvarlardan şiirlerin silinmesi emrini verdi. İsmail Mirza'nın hoşuna gitsin diye, Ali ve masum imamlar hakkında yazılmış medhiyeleri de sildirdi. Bu iş bazı adamların hoşuna gitmedi, Türkler arasında söz sohbet başladı. Bazı emirler ve soylular "Bağı-Saadetabad" Sarayında buluşup şöyle dediler: "Cemaat Şahın doğma oğlu, Şeyh Safî ve Ali ibnî ebû-Talip Farzendî olan mürşidimizin ve velinimetimizin Mezhebî hakkında garip sohbetler ediyorlar ve onu şahın düşmanları ile dostluk adına günâhlandırıyorlar. Bu sohbetler neden böyle yapılıyor. Bilmiyo-

rum bu sohbetlerin sebebi nedir?. Cemaatin böyle konuşmalarının sebebi ne olmuştur? Bizim sadakatımız ve sūfilîğimiz belâya bulaşmak olmuştur. Bu sorunun halledil-mesi için Şahın yanına gitmeye cüretimiz yoktur. Bazı yaşlılar ve akıllı adamlar diyorlar ki, böyle sohbetler Kızılbaş itikatı ile düzgün gelmiyor ve bu aileye karşı küfürdür. Niye biz bu hususta olan olasılıklara inanalım? Yok, eğer Şah tarafından bazı meseleler ortaya çıkmış ve boşboğaz adamların suçlamasına sebep olmuşsa, bunun kendi de asılsız değildir.

Bu hususta hiç konuşmamak tavsiyedir, çünkü Şahın huzurunda bu konuda sohbet etmek biz köleler tarafından edepsizliktir. Ayrıca, ondan bu konuda bir söz sorabilmek kimin haddine ki? ”⁴²⁴. Daha sonra Şah hakkındaki söz sohbet büyür ve sonunda şahın öldürülmesiyle neticelenir. Anlaşılan şudur ki, teberracılar o kadar güçlenmişlerdi ki, devletin başındakiler bile, onları yokedemediler.

Teberracılar böylelikle tarihten silinmediler. Günden güne güçlendiler. Günümüzde de Camilerde onların lânet yağdırmaları devam etmektedir. Ahmed Kesrevî, Meşrute hareketi zamanında da onların aktif olduklarını yazmaktadır. Safevîler zamanında Tebriz’de mevcut olan teberracı dervişler meşrutiyet zamanlarında da aktiftiler. Bunlara hem de “lânetçi” denir. Lânetçiler, özellikle Muharrem ayında İslâmın ilk çağlarındaki Peygamberin yakın yandaşlarına yüksek sesle lânet gönderirler.⁴²⁵

Şah Abbas döneminde Lübnan’dan molla akını nispeten dursa da, Şah Abbas’ın ölümünden sonra yeni akınlar başladı. Ancak batıl inanç yuvalanmıştı ve Şah Abbas’ın kendiside bunlardan biriydi. Muhteşem Kaşanî Şah Abbas’ın özel şairlerinden biri olmuş. Şahın seferlerinde yanında bulunur ve Şahı farsça yazdığı şiirlerle methediyordu. Bir gün Şah Abbas’a yazdığı methiyesini okuyor.

⁴²⁴ Aynı kaynak s. 378, 379.

⁴²⁵ Ahmed Kesrevî, Tarihi-meşrute, s. 131.

Şah sinirlenerek; “Neden beni Hz. Ali’nin köpeği “kelbeli” diye vasıflandırmamışsın? Ben Ali kapısının köpeğiyim. Bir daha beni “kelbeli” olarak methetmezsen ağzını kaynar kurşunla doldururum.” Kaşanî cevap verir: Ben bir şairim. Farketmez, siz nasıl isterseniz ben öyle methederim.⁴²⁶

Bu molla akınının içinde Molla Muhammed Bakır, Meclisi de var. “Bihâr’ül Envâr”, “Hakk-ul yekn” ve “Helye-t’ül müttekin” kitaplarının yazarı olan Meclisi, Kerekî’nin hurafeleri üzerine başka hurafeler artıracak ve bu hurafelerinden dolayı da devlet tarafından ödüllendirilecekti. 110 ciltten ibaret olan “Bihâr’ül Envâr”ın bir tek cildi bir milleti tarihin karanlığına gömmeye yeterlidir. Zâten tarihin karanlığına gömülüştüğümüzün de nedeni bu hurafeler oldu. İslâmiyeti kendi ana kaynağından ayırıp ırkçı bir tefsire tabi ettiler. Molla Muhammed Bakır Meclisinin İslâm anlayışına bakalım:

Önce sıratın doğru olduğuna inanmalısınız. O da Cehennemde bir körpüdür ki, bütün yaratılmışlar kıyamet gününde onun üstünden geçecekler.Onu sırat köprüsü olarak açıklıyorlar. Kıldan ince, kılıçtan keskin ve ateşten yakıcıdır. Mümin olanlar yıldırım hızı ile bu körpünün üstünden geçip Cennete girecekler. Günahkârların, suçluların ayakları titreyecek Cehenneme düşecekler. Cehennemin yedi katı var.

1- Cehennem. 2- Sa’ir. 3- Sakar. 4- Cahim. 5- Leza. 6- Hatame. 7- Haviye.

Cehennemin içkisi isti hemim ve katran, yemeği de zıkkumdur. İsti hemim, kirli ve irinden ibarettir. Bu öyle bir içkidir ki, ondan birkaç damla denize düşerse, deniz

⁴²⁶ Ali Şeriati “Alevî Şiası ve Safevî Şiası” s. 17.

suyundan içen bütün canlılar mahfolur. Cehennemde içinde 70 bin ev olan bir zerre var. Her evin içinde 70 bin otağ. Her otakta 70 bin afi yılanı. Her afi'nin karnında 70 bin zehirli çanak kap var. Cehennemin ateşinin harareti 70 derece bu dünyanın ateşinden fazladır. Ayrıca, Cehennemin 40 bucağı var. Her bucakta 40 yılan var. Her yılanın karnında 330 akrep var. Her akrebin ağzında 330 zehirli diş var. Cehennemde derin bir kuyu var. Bu kuyunun kapağı açıldığında ateş püskürür. Saud adında bakırdan bir dağ var. Bu dağın içinde kaynar bakırdan oluşan bir akar çay var. Cehennem ehli bu dağın içindeki kaynar bakırda yanmaktan azap çecekler. Cehennem ehlinin ayaklarında ateşten prangalar var. Bu kaynayan bakırın hararetinden başlarının içi kaynıyor.⁴²⁷ Safevîlerin güvenilir dürüst kaynaklarından biri de Meclisinin “Hakk-ul yekin” eseridir.

Bu kitapta batıl inançtan ilâve olarak Ebû Bekir ve Ömer düşmanlığı üzerine yazılmıştır: İmam Cafer-î Sadık demiştir ki, Cehennemin yedi kapısı var. Bu kapının birinden Ferun, Haman ve Karun girecek. Bunlar aslında Ebû Bekir, Ömer ve Osman'dan başka kimse değiller.⁴²⁸ Felek Cehennemde derin bir kuyudur ki, Cehennem ehli olanlar orada eriycekler.⁴²⁹ Ebû Bekir, Ömer, Osman, Müâviye, İbni-Mülcem Cehennem ateşinde yanacaklar.⁴³⁰ Cehennemde bir ateş var ki, Ömer'den başka kimseyi yakmaz çünkü Ömer Hz.Ali'nin hakkını yemiştir ve Ali'nin Peygam-berin varisi olduğunu tekzip etmiştir.⁴³¹ Allah Hz. Ademi yaratmadan iki bin yıl önce yazmıştı ki, Muhammed Resulullahtır, Hz. Ali onun yardımcısıdır ve Ebû Bekir'le

⁴²⁷ M. F. Axundov “Mektubati-Kelamleddövlê” s. 27.

⁴²⁸ Muhammed Bakır Meclisi, “Hakk-ul yakın” Zaviâlkurba neşriyatı, s. 606.

⁴²⁹ Aynı kaynak, s. 609.

⁴³⁰ Aynı kaynak, s. 610.

⁴³¹ Aynı kaynak, s. 616.

Ömer onların düşmanıdır.⁴³² Peygamber buyurmuştur ki, **“kim Ali’nin imamlığını inkar ederse, beni inkâr etmiş olur, beni inkâr eden Allah’ı inkâr etmiş olur”.**⁴³³ Peygamber buyurmuştur ki, **“Ali ile savaşıp benimle savaşıp gibi olur”.** Bizim itikadımız şunun içindir ki, bu dört erkek ve kadın tamamen uzaklaşıp onlara lânet okumak gerekir: Ebû Bekir, Ömer, Osman, Müâviye, Ayşe, Hafsa, Hind ve Ümmülhikem.⁴³⁴ Rivayet edilir ki, Ebû Hamza, Semali İmam Sadık’tan Ebû Bekir ve Ömer hakkında sormuş. Cafer-i Sadık buyurmuş ki, Ebû Bekir ve Ömer kâfirdirler. Onları kabul edenler de kâfirdir.⁴³⁵ İmam Mehdî zuhur ettiğinde Ayşe’yi diriltip onu kırbaçlayarak cezasını verecektir.⁴³⁶ Safevîlerden sonra bir sınıf haline gelen mollalık kendi cinsel ihtiyaçları için de kaynak oluşturmaya başlamıştır. Ulema Meclisi Şîîlerin en önemli alimlerinden biri olarak bilinmektedir. Onun bütün kitaplarında cinsellik hakkında bilgi vardır. Kadınların bacak arasına dille dokunmak hakkında da imamlara istinaden bilgi oluşturmuşlar.

İmam Cafer Sadık’tan sorarlar:

Kadınların bacakları arası ile cinsel fantazi yapılabilir mi ?

İmam Cafer Sadık buyurdu: Sakıncası yoktur, yapabilirsiniz.

İmam Cafer-i Sadık’tan sordular, aynı anda iki cariye ile cinsel ilişkide bulunmak olur mu?

⁴³² Aynı kaynak, s. 617.

⁴³³ Aynı kaynak, s. 628.

⁴³⁴ Aynı kaynak, s. 629.

⁴³⁵ Aynı kaynak, s. 632.

⁴³⁶ Meclisi, Bahar-ul envar, XIII cild, s. 576.

İmam buyurdu: Aynı anda iki cariye ile cinsel ilişkiye girebilirsiniz ama aynı anda iki azat edilmiş özgür kadınla cinsel ilişkide bulunmanızın sakıncası var.”⁴³⁷

Aslında cinsellik hakkında bu kadar utanmazcasına açıklamalarda bulunan Safevî mollası ne yapmak istemiştir? Feodallaşarak azgınlaşan ve evini cariyelerle (kenizlerle) dolduran mollalar cinsel özgürlükleri ve azgınlıkları için imamlara dayanan kaynaklar oluşturmak istemiştir. Ömer’in yasakladığı mute de (kadınlardan meta ve eşya gibi istifade edilmesi) Şîîliğin vazgeçilmez kurallarından biridir. 500 yıldır Türk insanının kanı ve emeği ile mollalık kurumunun sofrası nimetlerle zenginleşmiştir.

XVI. asırda Avrupa Orta Çağ karanlığından ayrılıp aydınlanma rönensasına girdiği bir zamanda, doğu orta çağının korkunç karanlığına bizim aklımızı bu gibi hurafelerle gömmüşler. Bu karanlıkta doğruyu görmek olmaz. XVI. asırda insan aklının önündeki engeller batıda kaldırılmaya başlarken, bizde insan aklının hapsedilmesine ferman verilmiştir.

Osmanlı devletinin getirdiği Sünnî Şeriatı kabul etmeyen Alevî Türkmenler, devletleştikten sonra Şîî şeriatını benimseyen Safevîler tarafından da dışlanarak yalnızlaştılar. Yokluğa terkedildiler. Varlıkları bile silinip, tarihte yok oldu.

⁴³⁷ Meclisi, "Hilyet-ul muttekin", Peyami-alemdar yayınları, 5.cı baskı, Kum-1391.ci il (h.ş), s. 92.

Safevilerin sonu

Safevî Devleti büyük bir heyecanla ve Alevîlerin büyük ümitleriyle kurulmuştu. Alevîler, Sünnî ve Şîî Şeriatına dayanmayan bir devlet kurmak istemişlerdi. Ancak devletin hukuk düzenini ve ilkelerini oluşturacak kitapları yoktu. Yalnız saz çalıp şiir okumakla da devlet idare olmaz. Diğer taraftan kitabı ve hukuk ilkeleri olan birileri gelip devleti kapar. Faruk Sümer gibi bazı tarihçiler Safevî Devletinin kurucusunun Erdebil’de ve vurucu kollarının Anadolu’da olduğunu savunmaktadır. Ancak tarihi gerçekler bunun tersini gösterir. Safevî devletinin hem kurucusu ve hemde vurucu gövdesi her ikisi de Anadolu’da idi. Safevî devletinin kuruluş şeklini tasvir eden Şeyh Bedreddin olmuştur. Bedreddinden 27 yıl sonra Anadolu’ya giden Şeyh Cüneyd, sadece Bedreddin’in kitaplarındaki açıklamalara uyum sağlamış. Ne Cüneyd, ne de Haydar ve İsmail kendilerinden bir açıklama kitabı miras bırakmamışlar.

Safevîliği yeni kuramda Bedreddin’in öğretilerine uyum sağlamış Alevîler olmuştur. Azerbaycan ise, açıkça Safevîlere direnmiş, ancak Bayındırlı Devletindeki iç savaşlar ve Bayındırlıyı içinden güçlü bir liderin çıkamamış olması devlet boşluğu yaratmış. Bu boşluktan Şah İsmail gibi kimliği belli olmayan karizmatik bir genç yararlanarak Safevî Devletinin kuruluşuna girişmiş, bunlar daha sonra Anadolu’dan Azerbaycan’a akın eden Anadolu kızılbaşlardı.

Safevîler hızla başlayıp, hızla da yok oldular. Kızılbaşlar kendilerinden hiçbir miras bırakmadan tarihten çekildiler. Hem de çok uğursuz sonuçları ile kurdukları devleti İran’lılaştırarak çekildiler. Ancak Safevîlerle tarihsel kimyamız ve doğamız bozuldu. İnsanlığımızdan ayrıldık, Türklü-ğümüzden ayrıldık, İslâmiyetten ayrıldık. Kızılbaşlar Türkistan ve Anadolu arasında ideolojik bir sınır oluşturarak, Türk-İslâm bütünlüğünü parçalayarak tarihten çekildi-

ler. Ülkeyi Fars-Sasani İslâm anlayışına bırakıp rüzgar gibi, yok oldular. Türkleri İrani-Sasani kimliğe teslim ederek çekildiler. Tarihte böyle bir örnek olmamıştır. Bin fedakârlıklarla devleti kurup başka millete bırakmak örneği, yalnız Kızılbaşlara özgüdür. Safevîlerden miras kalan, sadece yas ve ağlaşma, (şahsey-vahsey) ah Hüseyin vah Hüseyin törenleri oldu. Bir taşı, taşın üstüne koyup yaptıkları bir şey olmadı. Bayındırlıdan ve eskilerden ne kadar mimarlık eserleri varsa, hepsini yok ettiler. Sanki Türk yurtlarını, Türk kimliğini yok etmekle görevlenmiş bir hareketmiş. Ülkeyi imamzâde türbeleri, mezarları ile doldurup yok oldular.

Safevîlerin bitişinden sonra Nadir Şah iktidara geldi. Afşar'larda Safevî geleneğinin tersine olarak “Şah” sözü isimden önce değil, isimden sonra gelmiştir. “Şah” sözünün isimden önce gelmesi Fars dilinin terkibi ve isimden sonra gelmesi Türk dilinin cümle yapısıdır. Nadir Şah iktidara geldikten sonra Türk-İslâm Birliği kurmak yolunda bir şeyler yapmak ister ve bu konuda Osmanlı Devletinden yardım bekler.

Nadir Şah, Osmanlı Padişahı I.Mahmud'a gönderdiği mektuplarda Osmanlının ve kendisinin Türkmen kavminin en büyük ailesi olmasından yazar ve her mektubunda aynı soydan olduklarından bahseder. Osmanlı Devlet divanından alınan mektuplarda Nadir Şah'ın duygularına kayıtsız kalırlar.⁴³⁸ Osmanlı da kendisine Türk denilmekten korkmakta idi. Safevîlik Şuûbiyyenin sahte hadislerine uyup tarihten silindiği gibi, Osmanlı'da Emevîlerin sahte hadislerini doğru olarak kabul ettiğinden Türk diline ihtiyaç duymamakta idi.

Emevîlerin sahte hadislerinde Cennetin dilinin Arapça olacağı vurgulanıyordu. Emevî-Arap ırkçılığının uyduruk

⁴³⁸ Faruk Sümer “Oğuzlar” Bakü-Yazıcı neşriyatı 1992.

hadisleri karşısında Osmanlı teslim olmuştu. Cennetin dili Arapça olacaksa, neden bu dünyanın da dilini Arapça etmeyelim düşüncesi sahte “Osmanlıca” dili doğurdu. Birden bire “Cennet dili”ne geçmek mümkün değilse, o zaman yavaş yavaş geçilmeliydi. Osmanlıca denilen ve hiçbir dilbilgisine tabi olmayan sahte dilde Türkçeyi sıkıştırmakta idi. 600 yıl tarih karşısında çokta uzun bir zaman değil. Ancak gel gör ki, Osmanlı'nın da kendi tarihi arşivine bakıldığında bu 600 yıldan hiçbir şey miras kalmadı. Ne bir Hafız, ne bir Attar, ne bir Mevlâna. Hepsi de sert esen kara rüzgâr gibi esip geçmişler. Safevîler döneminde ise, Türk dilinde yazılan bütün eserleri Şah İsmail Tebriz’de Sünnî edebiyatı yakıtında yok edildi.

Nadir Şahın girişimlerine işaret etmiştik. Nadir Şah, Osmanlı Devletinden olumlu cevap gelmediğini görüp tek başına bu işi çözmeye girişti. İslâm Dünyasının Sünnî ve Şîî âlimlerini davet edip Necef’te oturup tartışınlar aldıkları sonucu bildirsınler diye bir araya getirdi. Onlara her türlü rahatlık ve kolaylık sağladı. Konu Şîilikle ilgiliydi. Alınacak kararda eğer Şîî İslâm kökenliyse, onu beşinci mezhep olarak duyuralım, yok denilirse, ortadan kaldıralım diye emir verdi.

Şîî ve Sünnî âlimler tartıştılar. Bu tartışmalar “**Hücucikatiyye**” adı ile kitaplaştırıldı. Şîî âlimlerinin söyleyecek sözü kalmamıştı. Sonucu Nadir Şah’a bildirdiler ve Nadir Şah bu ilmî tartışmaya dayanarak Şahın Fermanı ,“**Fermani-Şahî**” adında ülkesinde bir genelge yayımladı. Bu genelgede Hz. Ebû Bekir’e, Hz. Ömer’e, Hz. Osman’a ve Ayşe’ye sövmek (küfretmek) yasaklanır ve Şah İsmail kötülerin kötüsü olarak duyuruldu. Bu genelgeyi olduğu gibi verelim:

“Fermani-Şahi

Önce Allah tealaya sığınırım. Biliniz ki, Şah İsmail Safevî, 1501 yılında zuhur etti. Cahil halktan bir kısmını yanına topladı. Bu alçak dünyayı ve nefsinin isteklerini ele geçirmek için Müslümanlar arasına fitne ve fesat soktu. Hz. Peygamberin en yakın arkadaşlarına sövmeyi, Şîliği ortaya çıkardı. Böylece Müslümanlar arasına büyük bir düşmanlık soktu. Münafıklık ve düşmanlık bayraklarının açılmasına sebep oldu. Öyle oldu ki, kâfirler rahat ve korkusuz yaşıyor, Müslümanlar ise birbirlerini yiyor. Birbirlerinin kanlarını, namuslarını telef ediyor. İşte bunun için **Muğan** meydanındaki toplantıda büyük küçük herkes beni Şah yapmak istediğiniz zaman bu isteğinizi kabul edersem, sizde Şah İsmail zamanından beri, ülkemizde yerleşmiş olan bozuk inançlardan ve boş sözlerden vazgeçeceğinizi bildirmiştiniz.

Kıymetli atalarınızın mezhebî olan ve mübarek adetlerimiz olan, dört halifenin hak ve doğru olduğuna kalpten inanacağınızı ve dil ile de söyleyeceğinizi, bunları söylerken, kötölemekten sakınacağınızı ve dördünü de seveceğinizi söylemiştiniz. İşte bu hayırlı işi kuvvetlendirmek için seçilmiş âlimlerden, dinine bağlı yüksek zâtlardan soruşturdum. Hepsi de dedi ki, Hz. Peygamberimizin hak yoluna çağırdığı günden beri, dört halifenin her biri, dinin yayılması için canlarını ve mallarını feda ettiler. Bu uğurda çoluk çocukla-rından, emmi ve dayılarından ayrıldılar. Her söze, iftiraya, oka katlandılar. Bundan dolayı, Resulullah'ın özel sohbetleriyle şereflendiler. İyilerin en iyisi vefat ettikten sonra ümmetin işlerini gören Ashabın büyüklerinin sözbirliğiyle hilâfete geldiler. Birinci halife mağara arkadaşı Ebû Bekir Sıddık oldu. Bundan sonra halifenin tayini ve Ashabi-kıramın kabul etmesiyle Ömer Faruk oldu. Ondan sonra altı kişi arasından söz birliğiyle Osman ibni-Affan oldu. Daha sonra Ali ibnî Ebûtalip halife oldu. Bu dört halifeden her biri kendi

halifelikleri zamanında birbirleriyle uygun, her türlü ayrılık lekesinden temizdi. Kardeşlik ve birlik üzereydiler. Her biri İslâm memleketlerini şirkte ve müşriklerin kininden korudular. Bu dört halifeden sonra Müslümanlar iman ve itikatta birlikti. Her ne kadar zaman ve asırlar geçmesiyle islâm alimlerinin oruç, hac, zekat ve başka yapılacak işlerde ayrılıkları olduysa da, fakat inanılacak şeylerde, Resulullahı ve onun Ashâbını sevmekte ve hepsini halis olarak tanımakta hiçbir kusur, eksiklik ve bozukluk olmadı. Şah İsmail'in ortaya çıkmasına kadar bütün İslâm memleketleri böyle saf ve temizdi. Sizler selim aklınızla ve temiz kalplerinizin irşadı ile sonradan çıkarılan sahabilere sövmek ve Şîî olmak yolunu çok şükür bıraktınız. Dini-İslâm sarayının dört temel direği olan dört halifenin sevgisi ile kalplerinizi süslediniz.

Bunun için bende bu söz verdiğimiz beş kararımızı gökler gibi yüksek, karaların ve denizlerin hakanı, Mekke'nin hizmetçisi, yeryüzünün ikinci Zulkarneyni, büyük İslâm padişahı, kardeşimiz, Rum memleketlerinin Sultanına bildir-meyi söz veriyorum. Bu işi arzumıza uygun olarak bitirelim. Bu yazdıklarımız Allah tealanın yardımı ile çabuk meydana çıksın! Şimdi bu hayırlı işi kuvvetlendirmek için Mollabaşı Ali Ekber ve başka yüksek alimlerimiz bir tezkire yazdılar. Böylece bütün şüphe perdelerini yırttılar. İyice anlaşıldı ki, bütün bu iftiralar, sapkınlıklar ve ayrılıklar Şah İsmail'in çıkarttığı fitnelerden doğmuştur. Yoksa ondan önceki zamanların her birinde ve İslâmın başlangıcında bütün Müslümanların imanları, düşünceleri tek bir yolda idi. Bunun için Allah tealanın yardımı ile ve onun kalplerimize sunması ile bu şerefli ve yüksek kararı almış bulunuruz. İslâmiyetin başlangıcından, Şah İsmail'in tahta çıkmasına kadar bütün Müslümanlar dört halifeyi hak, doğru halife bilirdi. Her birisini haklı olarak halife oldu bilirdi. Bunlara sövmekten, kötülemekten çekinirdi. Hatip

efendiler ve büyük vaizler kaynaklarda ve derslerde bu halifelerin iyiliklerini, güzel hallerini, üstünlüklerini söylerlerdi. Derin alim ve üstünlerin kendisi (Mirza Muhammed Ali) hazretlerine emir eyledim ki, bu fermani-şahımızı bütün ülke şehirlerine yaysınlar. Milletim de işitsin ve kabul eylesin. Buna uyma-mak, karşı gelmek, Allah tealanın azabına ve şahenşahın gazabına sebep olacaktır. Böyle bileler.”⁴³⁹ Nadir Şahın açtığı yolda Kaçarlar yürüseydiler, Safevî-Sasani-Şuûbî hurafeleri silinerek tarih doğru istikametine koyulabilirdi. Ancak Kaçarlarda Safevî-Sasanî ırkçılığının ve antitürk, antiislâm yolunu tuttular.

Sonuç olarak ne Safevîlerden, ne de Kaçarlardan gelecek nesiller ve beşer için hiçbir maddi manevi sermaye miras kalmamıştır. Çünkü tarih Safevî-Sasani-Şuûbîyyelik istikametinde devam ettirilmiştir. Savaşlar ve yağmalarla devlet bütçesi doldurulmuş ve Türkler sermaye üretimi konusunda hiçbir tecrübeye sahip olamamışlar. Çünkü sermaye üretimi başkalarına bırakılmış ve Türkler, yalnızca savaş makinası gibi kullanılmışlar. Savaş teknolojisi geliştikten sonra da Türklerin kılıçları kendi keserliliğini yitirmiştir. Türkler ellerinde hiçbir sermaye ve üretim tecrübesi olmadan kaderlerine terk edildiler. Günümüzde de elinde sermaye olan Türkler sermaye kazanımı sürecinde asimile olmuşlar.Çünkü sermayenin kazanım dili Türkçe olmamış, Türkçeye ihtiyaç bile duyulmamıştır. Ona göre de kurdu-ğumuz büyük devletlerin üretim etkeni ya olmadı, ya da Türkler orada yer almadılar. Modern tarihe girdiğimizde ellerimiz bomboş idi. Ne elimizde bir şey var idi, ne de dilimizde. Esarete teslim olmanın iki koşulları mevcut idi. Ne beyin tecrübesi vardı, ne ticarî ve iktisadî tecrübe. Hızlı asimilasyonun sebebi de bu olmuştur. Direnecek maddi

⁴³⁹ Huceci-Hatiyye- “Hak sözünün vesikaları” Hakikat Kitabevi, İstanbul-2008, s. 42-43-44.

manevî gücümüz yok idi. Türkçe yazarlar da adam yerine koyulmadılar.

Son söz

Atalar doğru söylemişler: “Niyet nere, menzil ora.” Hiçbir millet yüzyıllar boyu bağrında taşıdığı niyyetin dışına çıkamıyor. Belki istisnalar olabilir. Örneğin bugün kü Azerbaycan Cumhuriyeti Rus sömürgeciliğinin mahsulüdür. Orada İran kapsamında kalsaydı bu gün Bakü’nün ahalisi Tahran’daki gibi Fars dilli olacaktı. Toplumlari millet yapan onların tarihi ve coğrafyası değildir. Bunlar yan etkenlerdir.

Toplumlari millet yapan onların niyetleridir. Herkes ektiğini biçer. Modern Türk ulusçuluğu tarihin karanlığında kalıp eşelenmemelidir. Bunlari bilgi olarak bilmenin hiç zararı yoktur. Çağdaş Türk ulusçuluğu toplumun bütün katmanlarını içine alacak yeni bir niyet, yeni bir amaç belirleyerek, buna göre düşünsel ürünlerini gerçekleştirme-lidir. Bu yeni amaca doğru hareketin bir tek dili olmalıdır:

Türkçe, Türkçeleri değişik ağızlarına göre farklı adlarla seslendirmek Türk ulusunun modern niyeti ile bağdaşmaz. Bu, Türk dilinin ve Türk ulusunun tarihten silinmesine hizmet eder. Dilimiz Türkçedir. Bütün varlığımızın, duygusal ve düşünsel amaçlarımızın yansıyış yeri Türk dili olmalıdır. Atatürk’ün Türk dilini Osmanlı ve Osmanlıca esaretinden kurtarma çabası iyi sonuç vermiş, Anadolu’da Türk dili kendi yapısı üzerinde gelişme ve evrenselleşme süreci yaşamış, söz dağarcığı genişlemiştir.

Bu, kendiliğinden bizim için bir fırsattır. Türkiyede dilin tecrübeleri göz önünde bulundurularak hızlı biçimde tek Türkçeye doğru hareket edilmelidir. Bunu başarmak çetin iş değildir, çok kolaydır. Yeter ki, bunu ulusal namus ve milli haysiyet gibi algılayalım. Hangi dilde okuduğumuza bakmayarak anlatım ve iletişim dilimiz Türkçe olmalıdır. İslâmiyet de bunu diyor. Allah insanlığı farklı kavimler

biçiminde yarattığını açıkça söyler. Kavmî belirleyen ana özellik onun dilidir. Dilini yitirip başka milletin dilinde düşünen adam etnik kimliğini de yitirmiş olur. Bu da Tanrı iradesine karşı davranmaktır.

Safevîler döneminden başlayarak toplumsal inançta yaygınlaşan “**teberra**”, “**tevella**”, “**takiyye**” gibi kavramlar ve bu kavramların kültürel ürünleri Türkün modern niyetinde yer alamaz. Bu kavramlar nefreti, düşmanlığı çağrıştırmaktadır. Evrensel insan hak ve özgürlüklerine karşıdır. Bu kavramlar ve bu inanç yalancı, fitnekâr, riyakâr insanları terbiye etmektedir. Bu da toplumsal psikolojinin hastalanmasına olanak sağlamaktadır. Bu kavramların geçerli olması için ülkede zulüm, fesat, diktatörlük olmalıdır. Korku hakim olmalıdır ki, insan izalosyana (takiyyeye) sürüklensin. Bu kavramlar korku ve cinayet üzerinde kurulmuştur. Kitabımın akışı içinde bu korkunun nasıl şekillenmesinin ayrıntılarını anlattım. Modern Safevîlik olarak günümüzde hakim olan Humeynizmin korkusu üstünde kurulmuştur.

Bu, onun “**teberra**” ve “**tevella**” anlayışından kaynaklanır. Tevella ve teberra kavramları kendi itibarını tarihte korudukça Şah İsmail ve Humeynî gibi katiller uygun fırsatlarda ortaya çıkacaktır. İslâmda ırkçılık yoktur, tevella ve teberra ise, açıkça ırkçılıktır. Allah Hz. Muhammed’e oğul verseydi ve o oğullarından da evlâtlar töreseydi, teberra ve tevella ırkçılığı daha geniş boyutlara ulaşabilirdi. Peygamberin soyu olmaz, olamaz. Peygamberin vahiye dayanan öğretileri olur ve önemli olan da budur. Biz hepimiz adem soyundanız. Mevlâna güzel demiş ve biz de Mevlâna’nın bu deyişi ile bitirelim:

Biz ki, hep adem soyundan gelmişiz
İlk ezelden varlığa serpilmişiz.*

*Farsçadan çeviri: Guntay. Şiirin tam tercümesinin burda verilmesi iyi olur :

“Safeviler” kitabını tamamlama

En önemli soru şudur: tarih nedir? Gerçek olan şudur ki, yalnız insan tarihi mevcuttur. Öyle ise, olayların ortaya çıkışını tarihlik plânında incelemek gerekir. Günümüzü işgal eden tarihi olaylar ve tarihi şahsiyetlere yüklenen sahte ve gayri tarihi değerler düşünmenin, gelişimin (inkışafın) önünde en büyük engeldir. Tarih Arapça bir söz olarak “**ibretli geçiş**” anlamındadır. Her hangi olaydan ibret dersi alınmamış sa, o tarih ve tarihi değildir. Günümüzde kendi hatalarını ve baskılarını sürdürmekte olan bir hadisedir. Halkların ve fertlerinde özgürlüklerini sınırlayan sırf bu olaydır.

Özellikle Doğu halkları geçmişin nostaljisi içinde duygulanıp durmaktan hoşlandıklarından geleceğe doğru yönelmişlikleri olmaz. Çünkü geleceğe doğru yönelmişlik şimdiki zamanda yaratıcılık ve telâş gerektirir. Modernleşmenin esas getirisinden biri hem ferde, hemde milletlere şimdiki zamanda yaşayabilme cesareti vermektir. Kantın “Düşünme cesaretin olsun!” fikri tenkit ve itiraz cesaretini de doğurur elbette. Şimdiki zamanda yaşayabilmek için

Söyler olmuşlar erenler ol nefes
 Göklerin sonsuzluğundandır bu ses
 Ol felekler seyrinindir kim bu saz
 Söyler olmuş böyle tanburla boğaz
 Biz ki hep adem soyundan gelmişiz
 İlk ezelden varlığa serpilmişiz.
 Böyledir sazlardaki ol inleyiş,
 Anladar bir çok anımlar, dinleyiş
 Şik*le örtmüşse bizi toprak ve su
 Göksümüzde var ezellik duygusu
 Ol ezel günden olan sesler gelir
 Musiki şeklinde bizde yükselir.

Şik-Başkurd Türkçesinde şüphe demektir.

düşünce dünyasında ve tarih mevzusunda işbirliği gerekmektedir. Tarihin determinist baskılarına karşı düşünce özgürlüğü öne çıkmalıdır. Toplum için son bir hedef belli edilmelidir. Determinizm arkadan kendi iradesini tatbik etmeye çalışırken, sonuçta önden yeni oluşum ve yenilik için imkânlar sağlar. Belirleyicilik (determinizm) oluşumlar geleceğe taşıyor, sonunda ise yeni oluşum sağlıyor. Determinizm ve finalizm şimdiki zamanda kesişerek karşılaşırlar. Sosyal ve tarihi dialektikanın da anlamı bu olsa gerek.

Dünkü sabahın bugün ile ilişkileri. Yani tarihten gelenle tarihte olacakların karşılaşması. Toplumu millet edense, ne onun tabiatıdır, ne de tarihi. Toplumu modern anlamda millet yapan onun son hedefidir. Bu tarihi gerçek bizim atasözümüzde “niyet nere ise, menzil ora” şeklinde özetlemiştir. Ancak atasözünde yaygın olan bu felsefe millî siyasî iradeye tesir etmemiştir. Esas mesele de budur. Modern anlamda milletleşme dalgaları dünyada ortaya çıktıktan sonra istisnasız olarak tarihle düşüncede ve inançta hesaplama gereği ortaya çıkmıştır.

Milletlerin tekamülünde tarihi görüşlerin, bakış açılarının değişmesi ve modernleşmesi büyük rol oynamıştır. Japonya’da, Almanya’da, Rusya’da bunun örneklerini görmek mümkündür ve bu konuda tarih sosyolojisi üzerine yazılmış kitaplar vardır.

Dünya tarihinde böyle örnekler ortada iken, neden bizim sosyal gerçekliğimizde de bu istikâmette düşünceler ortaya koyulmamalıdır? Azerbaycan Türkleri olarak bizim gerçekliğimiz başka milletlerinkinden farklıdır. Kuzey Azerbaycan’da farklı sosyal ve siyasî pozisyonu, Güney Azerbaycan’da da farklı sosyal ve siyasî konum mevcuttur. Belli tarihi olaylardan dolayı Kuzey Azerbaycan Safevî tarih muhitinden ayrılmıştır. Ancak yeniden o karanlığa düşme tehlikesi mevcuttur.

Bunu “parçalanmış Azerbaycan” mersiyesiyle hatırlamakta doğru değil. Çünkü İran-Safevî çevresinden kopuş kendi kendine bir kurtuluştur. Çünkü Safevî tarihi çevresi sırf Fars milliyetçiliği ile techiz edilmiş, donatılmış bir ortamdır. O çevrede Türk milli kimliği ve milli şuuru doğamaz, doğmamıştır da. Safevî devleti kurulduğundan beri İran Türklüğü fikren, hissen ve inançta mağlup duruma düşmüştür. Fikir ve inanç sahnesindeki mağlubiyeti ortadan kaldırmak kolay iş değil. Modern devlete geçiş sırasında da Fars milliyetçiliği esasında bir ülke tesis edildi.

Çünkü bunun esası Safevî Devleti kurulduktan sonra koyulmuştu. Birde tarihe şu açıdan bakmanın bir yararı olacağına inanıyorum. Neden yalnız Safevizâde çevrede milli bir Türk devleti kurulmadı? Safevîlerden önce Dede Korkud kitabı gibi eser yaratan ve kendi tarihini milli geçmişini bu şekilde canlı tutan bu halka Safevîlerden sonra ne oldu ki, bütün geçmişini unuttu?

Ne oldu da, Oğuz destanları yerini Safevîlerden sonra Şahname, Kerbela’lık ve Meşhet’lik aldı? Safevîlerden sonra; erenlik, Alperenlik anlayışlarının yerini neler almış? Safevîler zamanında tesis edilen Hüseyiniler de musikimiz yas merasimlerine dönüştü. Mersiye ve növhekanlık musikimizin ruhunu işgal etmedi mi?

Üzeyir Hacıbeyli, Safevîlerin Hüseyinilerde kınanın yasaklandığına işaret eder. Kına, zilin (zengule) yasaklanmasıdır. Yani insanın müzikal estetik sesinin hapsedilmesi. Üzeyir Hacıbeyli, bu Safevî tabusunu musikimizde kırdı. Üzeyir Hacıbeyli’den sonra başka musiki şekli ortaya çıktı. Bakacak olursak Güney Azerbaycan’a ve İran’ın değişik yerlerinde yaşayan Safevizâde Türklere mersiyeden başka hiç bir şey yok. Nere gitti Dede Korkud kopuzu (sazı)? Ne olduysa köklü bir değişiklik olmuş. Bu değişiklik hakkında kitapta bilgi verilir. Bu istikamette Safevîliğin rolü nedir? Safevîliği doğru dürüst incelediği-

mizde dilimizin, kimliğimizin sapmasında onun büyük rolünün olduğunu görürüz.

Millet olarak bu istikamette düşünmemiz bizi modern dünyanın bir parçası haline getirebilir. “Safevîler” kitabı bu zaruret yüzünden yazılmıştır. İçine düştüğümüz kötü durumun tarihi kökleri bu kitapta araştırılmıştır. Gerçekten Safevîler adında muhteşem bir Azerbaycan Türk devleti olmuşsa, o zaman neden biz bugündeyiz? Hani nerede Safevîliğin medenî, manevî ve dil mirası? Neler kalmış o muhteşem tarihten ?. Ben Haydar oğluyum demek edebî miras sayılır mı? Nerde dir gerçekten o “muhteşem!” Safevî edebî, medenî mirası? Hangi inanç şeklini bize miras bırakmış Safevîler? Onların mirası üzerine biz bir proje geliştirmek istesek, İran’da olduğu gibi Farslaşır, yoksa modernleşir miyiz? Safevîlik Kuzey Azerbaycan’ı içten içe tehlikeye sürükler mi? Bu tehlikenin farkında mıyız? Kuzey Azerbaycan’da sayıları artan ihtiyar (akbaş) mollalar bir tehdit değil mi ülkemiz için? İslâmda mollalık kurumu olmamıştır, bu, sırf Safevî icadıdır.

Geçen asrın öncesindeki bütün aydınlarımız istisnasız olarak Safevîliğe karşı çıkmışlar. S. E. Şirvanî, Hasan Bey Zerdabî, M.E. Resulzâde, Ahmed Ağaoğlu, M. E. Sabir, Nerimanov ve diğer bütün aydınlar. Seyid Azim Şirvanî bir kaçı Gazalî’de Safevî kültürünü eleştiri , tenkit ateşine tutar. Bir gazelinde şöyle yazar:

“Ali vasfın kılırsan, çekmesen hecvi-Ömerden el,
İlâhi, hasmın olsun ruzi-mahşerde Ömer, vaiz.”⁴⁴⁰

Bu mısralarda Seyid Azim Şirvanî minberde Hz. Ali’yi alkışlayıp, Ömer’i sürekli lânetleyen Safevî molla tayfasına yüz tutarak diyor ki, “sen Ömer’den daha iyi işmi görürsün, ey Ömer’i lânetleyen molla, umarım ki, o dünyada Ömer’le karşılaşsın.

⁴⁴⁰ S. E. Şirvani, Seçilmiş eserleri, II cild, Avrasiya press yayınları, Bakü-2005, gazeller.

Hüseyn Cavid, Safevîliği “İpsiz delilik” olarak adlandırmış. Bugün Azerbaycan bayrağındaki İslâmlaşma da antisafevî ve dürüst bir İslâm anlayışını çağrıştırmaktadır. Safevîler tarafından Fars milliyetçiliği ile iç içe giren İslâm anlayışı değildir. Müsavatçılık Azerbaycan’da yenildikten sonra Safevî hayranlığı oluşturulmuş. 70 yıl Safevî hayranlığı ve tarihi gerçeklerle bağlantılı olmayan yalan ve iftiralar halkımıza milli tarih gibi takdim edilmiş. Bu yalanların ifşası millet olarak gelişimimize sebep olabilir.

Çünkü yalanların ve iftiraların kuşatmasında bulunan milli şuur hiç bir zaman çağdaşlaşamaz, zaten çağdaşlaşmanın esas amaçlarından biri de tarihin karanlıklarını ilmin, bilginin, felsefenin ışığı ile aydınlatmaktır. Uluslaşmak istiyorsak, kendi tarihimizle “Türkleşmek, çağdaşlaşmak ve İslâmlaşmak” mantığı ile yüzyüze gelmeliyiz. Bu özellikle İran-Safevî topraklarında süratle asimile edilen Türklüğün karanlığa gömülmüş düşüncesini aydınlatılabilir. Çünkü Şimdiki İran İslâm rejiminin temelini Şah İsmail atmıştır. Bugünkü dini kurumların temeli Safevîler döneminde atılmıştır.

“Safevîler” kitabı, metafizik sistemleştirmeden uzak durmaya çalışan bir yöntem geliştirmiştir. Çünkü biz “Şah İsmail hak idi, içinde imamların ruhunu taşırdı” dediğimizde, artık aklın soru sorma hakkını ve düşünceyi susturmuş oluruz. Tarih felsefesi bunu kabul etmez. 13 yaşında İsmail adında bir çocuk ortadadır. Bir insan ne kadar dahî olsa da, 13 yaşında üstün tarih bilgisine sahip olamazdı. Burada ya gerçekten de Şah İsmail’in imam olduğuna ve metafizik güçler tarafından ona yardım edildiğine inanmalıyız, ya da tarihi olguları aklın ışığında değerlendirmeliyiz. Birinci durumu tarih felsefesi kabul etmez. Böyle inanacak olursak, artık soru sormakta yasaklanır. Şah İsmail’in kendisi de Çaldıran savaşında mağlup olduktan sonra yenilmez imam olmadığına, ruhunda Allah iradesini

taşımadığına inandı. Çocuk ruhuna telkin edilen yenilmezlik duygusunu tamamen yitirdi. Allah tarafından yönlendirilmediğine inandı. Çaldıran savaşından sonra ruhen öldü ve kendisinde fevkalade doğüstü gücün olmadığına inandı. Ayrıca, tarih felsefesi bu tür yaklaşmayı kabul etmez, bunu hurafe sayar.

Çünkü metafizik sistemleştirme düşünceyi ve aklı susturmaktır. Soru sormayı yasaklamaktır. O zaman bir tek gerçek ortada kalır. Şah İsmail adında 13 yaşında çocuk perde arkasındaki güçler tarafından idare edilmiştir. Onun çocuk ruhuna doldurulan fevkalâdeliğe ve mutlak haklı olmaya Şah İsmail'i inandırmışlar. Bu yolda her tür cinayet yaratmaya, hatta anasını öldürmeye kadar ona yetkiler tanımışlar. Ona hak yolunda bütün engelleri ortadan kaldırmayı ilâhî misyon gibi telkin etmişler.

Ancak bu mutlak hak, aslında yüzyıllar boyunca tecrübe kazanmış, edebiyat oluşturmuş Şuûbiyyenin İran'cı menfaatından başka bir şey olmamıştı. Bu kitapta perde arkasında Şah İsmail'i hazırlayan Şuûbiyye faktörü üzerinde durulmuştur. Şuûbiyye, dağlarda yaşayan, önder arayan, aşırı derecede lider merkezli davranan Anadolu kızılbaşları vasıtası ile İran-Fars kimliğini kurmak istemişti. Bu konuda kitapta ayrıntılı bilgi verilmiştir. Şuûbiyyenin istekleri Safevilerin sonraki uygulamalarında amaçları, emelleri kendini gösterir. Sosyal bir harekette toplumun yükselen heyecanının tarihi önemi olmaz. Bu heyecanlar kısa süreden sonra söner. Nasıl ki, İran devriminde, Sovyet devriminde kitlesel heyecanlar söndü ve kalıntısı olarak heyecanların arkasındaki fikirler oldu. Nasıl ki, Kızılbaşların bir kısmı varsaklar gibi pişman olup geri döndüler. Sosyal bir harekette o hareketin özü olan fikirler incelenmelidir, çünkü kalıcı olan fikirlerdir.

Safevî fikri İranda Türk tarihini işgal ettikten sonra erenlik, Oğuz kimliği Türklük şuurunu terk etti ve bunun

yerini (şahsey-vahsey) tuttu. İnsanları sahte vaadlerle heyecana getirmek mümkündür. Şuûbiyyenin uyduruk fikirlerini yazıp okuması olmayan, sosyal varlığı göçerliğe dayanan ve lider merkezli davranan Kızılbaş kitlesi inanmıştı. Bu inanın cezasını sadece kendileri çekmedi. Bizler de çekmekteyiz. Şuûbiyye oyuncağı olan Kızılbaş kitlenin kalkınması gelecek soyların da yazgısını çıkılmaz kuyuya soktu. Kızılbaşların Şah İsmail'e karşı çıkıp onun atadığı Fars valileri teröre etmeleri gösterdi ki, onlar hata ettiklerini anlamışlar. Ancak artık iş işten geçmiş ve kızılbaşlar Şuûbiyye fikirlerinin esiri olmuşlardı. Kızılbaşların duyguları, arzuları Şuûbiyye memuru olan Şah İsmail tarafından esir alınmıştı. Fars-Şuûbiyye memuru Şah İsmail Kızılbaşlar vasıtasıyla Farslar için bir ülke tesis etmeliydi ve esas plânda bu idi. Türk tarihinde bütün devletler bir boyun esasında kurulmuştur. Selçuklular, Kınık boyu, Osmanlılar Kayı boyu, Akkoyunlular Bayındırlı boyu bu esasta kurulmuştur. Safevîler bu arada istisna teşkil etmektedir.

Yalnız Safevî devletinin kurucuları soylarını Türklere bağlamamış, Arap'a - Farsa bağlamış ve kendilerini 7. imam Musa-ı Kazım soyundan olduklarını bilmişler. Bu, aslında kendini Sasani soyuna bağlamaktan başka bir şey değildi. Çünkü Şuûbiyye inancında Alioğlu Hüseyinnin güya Sasani padişahının kızı olan Şehrbanu adında kadını olmuş ve imamlıkta bu kadından olan soydan töremiştir! Şîî-Şuûbiyye Mezhebinde Sasani ve Peygamber soyu "Mehdî" varlığında devam eder. Kitapta olay fenomenolojik (görüngü bilimi) bir yöntemle incelenmiştir. Şuura görünen şeyi ince-lemeye çalışan fenomenoloji metodun üç prensibi vardır:

1- Olayı bilgilerine göre inceler. 2- Olayı davranışlarına göre inceler. 3- Olayı ülküsüne (fikrine, amacına) göre inceler. Safevîler kitabında Safevîliğin bilgileri tarihi ayrıntıları ile incelenmiştir. Bu istikâmette ne kadar başarılı olunmuştur meselesi başka mevzudur. Şah İsmail'in din

üzerine bilgileri nefret ve kin çağrıştırırdı. Bu bilgileri 900 yıl zaman içerisinde Şuûbiyye uydurmuştu. “Safevîler” kitabında Şuûbiyyenin amaçları incelenir. Nedir bu fikir, amaçlar? Gerçekleşen bu düşüncenin “teberra” (Ehl-i beyti sevmeyenleri sevmemek ve gördüğü yerde öldürüp Hz. Hüseyin’in intikâmını almak. Sanki Sünnîler Ehl-i beyti sevmemişler) ve “tevilla” (Ehl-i beyti sevenleri sevmek) anlayışları neler olmuş? Şah İsmail, Lahican’da yetişmişti. kendisini Sasani kimliğine mensup bilen küçük bir devletin kontrolünde olan Şuûbîyyeliğin çevresinde yetişmişti. Yani bu inanç ve amaçlarla yetiştirilir. Onun için tek düşman Sünnîlerdi ve katledilmeleri de vacipti. Bu nefret duyguları ile yetiştirilir. Müslüman Türkleri katlederek Türksüz bir Sasani İran’ı oluşturmayı bir inanç gibi Şah İsmail’e aşılamlışlardı. Şah İsmail’in ezbere bildiği “Şahname” mısraları da bu görüşü ona telkin etmişti. “Şahname” tam olarak bir Şuûbîyye kitabıdır. Çünkü Türksüz bir İran teşkil etmek Şuûbîyyeliğin asıl hedefi olmuştu. Türksüz İran’ı teşkil etmek için Anadolu’da Osmanlı ile sorunlu olarak yaşayan ve Şuûbî Şeyh Haydar’ın teşebbüsü ile kendisini Kızılbaş olarak tanımlayan Türklerden de istifâde etmek olurdu ve öyle de oldu. Fars tarihçileri Şah İsmail’i muhteşem Sasani devletini yeniden kuran devlet adamı gibi görürler ve haklıdır. Hatta İslâmda Sasanileş-tirildi. Davranış, bilginin ve amaçların ortasında yer alır. Şah İsmail, bu bilgilere ve onun ruhuna doldurulmuş amaçlara göre davranmıştı. Onun Tebriz’de, Şirvan’da ve diğer Türk yurtlarında törettiği soykırımlar sırf bu yüzden olmuştur.

İster Azerbaycan’da, isterse Türkiyede olsun bazı araştırmacılar İslâm öncesi Türk geleneğinin daha çok Kızılbaş hareketinde etkili olduğunu yazarlar ve milli duygulardan yola çıkarak Şuûbiyye-Fars amilini görmeyerek Kızılbaşlığı muhteşem Türk tarihi gibi takdim ederler. İslâm öncesi Türk tarihini araştırmanın metodu ile İslâm sonrası

tarihi araştırmanın metodu kökünden farklı olmalıdır. Bu insanlar İslâm öncesi Türk geleneğini idealleştirirler. Yani kendi hayallerindekileri tarihte varmış gibi gösterirler. Aslında ise böyle değildir. Ziya Gökalp'in de tesbitine göre, Türk milleti İslâmı kabul ederek, doğu medeniyetinin bir parçası olmuştur. Ayrıca, Alevîlik ve Kızılbaşlık aynı olay değildir. Kızılbaşlık siyasileşmiş ve içi boşaltılmış Alevîlik'tir. Zaten Alevîlerin hepsi de kızılbaşlaşmadılar. O zaman Anadolu'da Kızılbaşlık yok derecesindedir ancak Alevîlik yaygın bir hayat şeklidir. Türk dilinde mevcut olan derin edebiyatın oluşmasında Kızılbaşlığın hiçbir etkisi, tesiri olmamıştır, hiçbir edebi ürün ortaya koymamış. Kaşkarlı Mahmud, Dede Korkud, Füzulî, Navaî, Yunus Emre ve diğerlerinin Kızılbaşlıkla hiçbir alakası olmamıştı. Kızılbaşlıktan söylemlerden başka hiçbir estetik derinliği olan edebiyat miras kalmamıştı. Kızılbaş edebî mirasında bir tür aşırı derecede ırkçılıkta var. Beni haşim soyu (imamların) derinden derine övülür. Bir soy lânetlenir (Beniümeyye), diğer soy alkışlanır. Bu bakımdan bu edebî mirasın hümanizmle uzaktan yakından alâkası yoktur. İslâmiyetle de alâkası yoktur. Çünkü İslâm'da ırkçılık yoktur.

Bir acı gerçeğe karşı karşıyayız. İran'da Türklüğün omurgasının kırılması ve Farsa teslim olması Safevîlerle başlamıştı. Bu süreç devam ederse İran'da Türk diye bir varlık kalmayacak. Safevîlerden sonra bir tek edebi örnek ortaya çıkmamıştır. Bir Dede Korkut seviyesinde edebi ve milli örnek, veya Bayındırlı Devleti zamanında Türkçemize tercüme edilmiş Kuran gibi bir örnek olmamıştır. Bayındırlı Devleti tarafından Kuran Türk diline tercüme edilir, Kitabı-Dede Korkud gibi eserler Bayındırlı medeniyetinin mahsulüdür. Şah İsmail'in Sünnî edebiyatı yaktırdığı sıralarda bunların çoğu yok olmuş.

“Safevîler” kitabında tarihi belgeler aynıdır. Tarihi belgeleri başka kitaplarda da görebiliriz. Ancak bu

belgelerden yola çıkarak ortaya konulan açıklamalar modern yöntemlerle yapılmış. Bizim tarihçiliğimiz için de önemli olan budur. Tarihi yorumlamak (hermeneutik) nasıl olmalıdır ? Bu çok önemli bir sorudur ve bu konuda bizim tarih bilgilerimizde modernliğe dayanmalıdır.

Neden yalnız Safevizâde Türkler milli kimlik ve milli devletten mahrum durumdalar? Bugünkü Azerbaycan Cumhuriyetinin milli devlet olması da bir tesadüfün neticesidir. Safevîler kendi sınırları içerisinde kalsaydı bu da olmayacaktı. Bunu Resûlzâde açıkça itiraf eder. Ancak tarih ve zamanın akışı doğruları ortaya çıkaracak. Kitapta bu acı gerçeği ispat etmeye çalıştım. Safevîlerden sonraki dönemde ayağımızı bastığımız manevî mekân sağlam olmamış, bu mekân Fars duygu ve düşünceleriyle öylesine doldurulmuştu ki, Settar Hanlar, Hiyabanîler ve diğer Azerbaycan Türkünün tanınmış adamları Fars milliyetçiliğinin yolunda canını feda (canfeşanlık) etmişler. Ancak bugün sadece İran-Safevî topraklarında Azerbaycan Türkleri - Fars milliyetçiliğine yem edilmiyorlar. Azerbaycan Cumhuriyetinde Safevîlik devletçiliğimiz için bir tehdit oluşturmaktadır.

İran-Azerbaycan Cumhuriyetinde tehlike yaratabilmesi için Şia-Şuûbi-Safevî jeopolitikasını kullanmaktadır. Bu, yalnızca şimdiki durum değil. 1918 yılında Azerbaycan adında devlet kurulduğunda Safevî varisi İran devleti ve hatta Safevî mollası Şeyh Muhammed Hiyabanî de buna karşı çıktı. Bu mevzular üzerine düşünmek uzman tarihçilerin işi değildir. Bu milli bir savaşın entellektüel oluşumudur. Tarihin modern düşünce süzgecinden geçerek değerlendirilmesi modern milletleşmenin zaruretlerinden biridir. İran'da Türklük şuurunun doğması ve Türk Dünyası ile entegrasyona (Uyum) girebilmesi için Safevî sorunu çözülmelidir. Önemli olan düşüncemizi kendi esaretinde saklayan tabuları yıkmaktır ve bu kitap sırf bu amaçla yazılmıştır.

07.06.2012

NOT :

Bu kitabı okuduktan sonra kitabın yazarı “Güntay Gençalp’ın”, Safevîler, Şah İsmail (*Şah Hatayî*) ile ilgili görüş ve düşüncelerini çok ilginç bulduğum için yazarın izniyle çevirisini yapmaya karar verdim.

İlginç olduğu için dedim. Çünkü bu tarihi görüş, yorum ve tezlerle ilgili olarak Türkiyede ve dünyada tarihçilerin ve yazarların tek taraflı görüşlerini yansıtan tarihi bilgilerle donatılmış çok sayıda kitap okudum. Kitabın yazarı, Asya ve Anadolu’daki Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Oğuz Boylarından Türkmenlerin o tarihlerde on binlercesinin ölümüne neden olan kendi taht ve saltanat sevdasından başka, kendi milletine hayrı dokunmayan Şah İsmail’in saltanat döneminde uygulamalarını; kendisi de bir Türk olan ve iyi derecede Farsça ve Arapça bilen kitabın yazarı bu konuları çeşitli kaynaklara dayanarak anlatmakta ve doğal olarak eleştirmektedir.

Tarihi olayları kitaplaştıırken tek yönlü değil bütün yönleri ve detayları ile tarafsız yazılan tarih doğru bir tarihi eser yazmak olur. Kitabın önsözünde yazarın belirttiği gibi tabi ki, bu görüşlere karşı çıkanlarda olacaktır ve kitabın çevirisini yaptığım için belirli çevrelerden beni de eleştirenlerin olacağını biliyorum.

Anadolu Alevîlerinin Cemlerinde ve sazlı sohbetlerinde Şah Hatayî (*Şah İsmail*) mahlasıyla deyişleri saz ile söylenir. Mersiyeleri okunur. Onun adının geçtiği anda oradakiler baş parmaklarını öperek alnına değdirir ve ona bağlılığını bildirerek kutsarlar. Oysa ki, bu insanların kitapta konu edilen Şah Hatayî’nin uygulamaları hakkında yazılan çok şeylerden haberleri bile yok.

Şah Hatayî'nin öztürkçe olarak yazılmış şiirlerinin var olduğunu biliyoruz. Şah İsmail'e mal edilen ve başkalarına ait olan onlarca şiirlerin olduğunu bazı araştırmacılar dile getirmektedir.

Şah İsmail (Şah Hatayî) gibi çeşitli isimler altında insanların dini inaçlarını istismar ederek, İran topraklarında kurduğu Safevî Devleti ve bu devleti ayakta tutabilmek adına kendisine göre alternatif Fars Şîliği (*Bugünkü İran'ın İslam anlayışı ve yönetimi*) adı altında bir Şerî (Şîlik) Mezhep kurarak devlet sınırları içinde yaşayan halkı yönetmeye çalışan ve gerek Asya, gerekse Anadolu'dan o bölgeye giden, Anadolu'da Osmanlı toprakları içinde yaşamakta olan on binlerce Türkmenin, Kürdün ve aynı inancı taşıyan diğer milletlerden halkın; Şeyhler ve şehzade ayaklanmalarına taraf oldukları gerekçe gösterilerek siyasî, ölümüne neden olduğu görülmektedir.

Aslında Bektaşîlik ve Anadolu Alevîliğinin gerek Şîî, gerekse Sünnî mezhebinin savunduğu Şeriatla hiç alâkası yoktur. Çünkü: İslâmı ve İslâmiyeti farklı yorumladıklarından ibadetleri farklı olup; Alevi ve Bektaşîlerin ibadet yerleri Cemevi ; Sünnî ve Şîîlerin ibadet yeri ise Camilerdir. Buna rağmen Arabistan topraklarında gelişen hilâfet, halifelik gibi olaylarını kendilerine malzeme edip kanunlar yaparak taht, saltanat kavgaları çıkartarak saltanat sürdüren Şahların ve Sultanların hüküm sürdüğü topraklarda yarattıkları, Şîî - Kızılbaş - Alevî-Sünnî gibi isimler altında yapılan kanlı katliamlar kaleme alınmış ve okurlarına sunulmuş bir kitap. Kitabı okudunuz yorum size ait.

Kaynaklar

- 1- Oktay Efendiyev, Azerbaycan Safevîler devleti
- 2- İskender Bey Türkmen, Tarihi-i Alamaraye- Abbasi
- 3- Hasan Rumlu, Ahsen-üt Tevarih
- 4- Said Nefisi, İran ictimai tarihi
- 5- Giyaseddin Handemir, Habib-üs seyr
- 6- İsmail Mutlu, Tarihte ve Günümüzde Caferilik
- 7- İbrahim Emîni, Fütuhâtı-Şahi
- 8- İnayet, Müasir İslâmda siyasi düşünce
- 9- Mahmud Handemir, Zili-tarihi habib-üs seyr
- 10- Kazvini, Lobb-ul tevarih
- 11- Mütehheri, İslâmi ilimlerle tanışlık
- 12- Taha Hüseyin, Ali ve oğulları
- 13- Cahangüşayi Hakan, Yazarı belli değil.
- 14- Ahmed Gaffari, Tarihi-cahanara
- 15- Abdi bey Nevidi, Tekmilet-ül akbar
- 16- Budak Kazvini, Cevahir-ul akbar
- 17- Hilmi Ziya Ülken, İslâm Düşüncesi
- 18- Cenevizlilerin sefernamesi
- 19- Feridun Bey, Münşeati-selatin
- 20- Mirza Abdulla İsfahanî Efendi, Riyaz-ul ülema
- 21- Ahmed Kumi, Hulaset-üt tavarih
- 22- Walter Hins, İranda milli devletin kuruluşu
- 23- Faruk Sümer, Oğuzlar
- 24- Ruhullah Humeynî, İslâmi hükümet.
- 25- Faruk Sümer, Safevî devletinin kuruluşunda Anadolu Türklerinin rolü
- 26- “Hücuci Hatıyye” ve ya “Hak sözünün vesikaları”, Hakikat kitabevi yayınları
- 27- M. F. Axundov, Mektubati-kemaleddevle
- 28- Ali Şeriati, Alevî ve Safevî Şîliği
- 29- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı tarihi

- 30- Şeref Han Bitlisi, Şerefname
- 31- Müntakib-ül tevarih
- 32- Lyotar Frans, Fenomenoloji
- 33- Nasrullah Felsefi, Şah Abbasın hayatı
- 34- Gadamer, Hakikat ve yöntem
- 35- Muhammed Bakır Meclisi, Hakk-ul yekin
- 36- Babek Ahmedi, Heidegger ve köklü sorular
- 37- Cemil Meriç, Sosyoloji notlar
- 38- Ankara Hüseyin Gazi Derneği Yol dergisi
- 39- Türk Yurdu dergileri
- 40- Kuran-ı-kerim
- 41- İbni- Kesir, Elbidayet ve elnihayet
- 42- Ünal Nalbantoğlu, Martin Heidegger ve modern çağ
- 43- Will Dunrant, Medeniyet tarihi
- 44- Konstan Virgil George, Muhammad a Prophet for all Humanity.
- 45- Karl Jaspers, Tarihin başlangıcı ve sonu
- 46- Ettelaate siyasi-iktisadi dergileri
- 47- Mirahmed Meryem, Safeviler döneminde din ve mezhep.
- 48- L.N.Gumilev, Kavimlerin türeyişi ve yer yüzündeki
- 49- yaşam bölgeleri
- 50- Karl Jaspers , Felsefe nedir?
- 51- Şah İsmail Hataî, Divan
- 52- Ebûlfezl Beyhani, Beyhani tarihi
- 53- Mevlana Celaleddin Rumî, Mesnevi
- 54- Füzuli, Divan
- 55- Nesimi, seçilmiş eserleri
- 56- Nasireddin Sahibazzamani, Üçüncü sett
- 57- Tarihi-Cuveyni
- 58- Nasir Purpirar, Safevilerin yükselişi
- 59- Michel Baliyev, Şeyh Bedrettin
- 60- İrine Melikoff, Uyur idik uyardılar
- 61- Emre Kongar, Tarihimizle yüzleşmek

- 62- Mehmet Kırkınıcı, Alevilik nedir?
63- Hanna Elfahurî-Halil Ulcer, İslâm dünyasında felsefe tarihi
64- Muhammed ibni- Abdülkerim Şehristani, Elmelel vel nahl Üsuli-kafi
65- İbni-Bezzaz, Safvet-us sefa
66- Homeyni, Keşf-ul esrar
67- Şeyh Bedreddin, Varidat
68- Petroşevski, İranda İslam
69- Yılmaz Özakpınar, Kültür ve medeniyet anlayışları ve yeni bir medeniyet teorisi
70- Barthold, İslâm Medeniyeti Tarihi
71- De Lacy O'leary, İslâm Düşüncesi ve Tarihteki yeri
72- Bedia Akarsu, Dil-kültür bağlantısı
73- Seyyid ibni Tavus, Lohuf
74- Nasir Purpirar, Geçmişe Köprü, İslâmın doğuşu
75- Orhan Türkdogan, Türk toplum yapısı
76- Ziya Bünyadov, VII-IX Asırda Azerbaycan
77- Reha Çamuroğlu, İsmail.
78- Karen Armstrong, Tanrının tarihi
79- Nasrullah Felsefi, Birinci Şah Abbasın hayatı
80- William Aegleton, Mehabad Kürt Cumhuriyeti
81- Hans Robert Roemr, Yeni çağda İran
82- Farabî, İdeal devlet
83- Ebulfarec İsfahanî, El-âğâni.
84- Ahmed Kesrevî, Meşrutiyet Tarihi (Meşrute tarihi)
85- Hilmi Ziya Ülken, Uyanış devirlerinde tercümenin rolü
86- Fatime Mernisi, Perdeler arkasında gizletilen tarih
87- Başka diğer kaynaklardan da yararlanılmıştır.
88-